

dc_804_13

Rózsa Mária

**Pesti német nyelvű lapok a kultúráközvetítés szolgálatában a reformkorban
és az 1850-es években**

Tartalom

Bevezetés

A Pesther Tageblatt kultúráközvetítő szerepe. 1839–1845

Az Ungar, a magyar érdekek szószólója. 1842–1848

Magyar-német irodalmi kapcsolatok a *Pester Sonntagsblatt*ban. 1853–1855

A Vasárnapi Újság német nyelvű pandanja (?), a *Sonntags-Zeitung*. 1855–1865

Összefoglalás

Appendix. Magyar lírafordítások a feldolgozott lapokban

Bevezetés

A kutatás célkitűzései

A magyarországi német nyelvű sajtó történetének összefoglaló bemutatása sajtótörténet-írásunk hiányosságai közé tartozik. A jelen munka szempontjából pusztán a reformkori és az 50-es évek magyarországi német sajtója érdekes, hiszen ebből a két korszakból választottam ki olyan lapokat, melyekben tipikus elemek, hasonlóságok fedezhetők fel, és amelyek kultúratörténeti közvetítő munkája részletesebb megismerésre érdemes. Céлом tehát nem irodalomtörténeti indíttatású munka megírása, nem is kimondottan sajtótörténeti, inkább kapcsolattörténeti, kultúratörténeti aspektusok vizsgálata. Fontosak ezek a periodikumok azért is, mert kettős szerepet vállaltak: egyfelől a magyar irodalmat közvetítették a(z országhatáron belül és kívül) németül olvasó közönség számára német fordításban, ugyanakkor a német irodalmat terjesztették Magyarországon az olvasót legkönnyebben és legolcsóbban elérő médiumon, a sajtón keresztül. Persze az irodalmon kívül a színház, a zene, a képzőművészet, de sokszor a gazdaság és az ipar hírei is beletartoztak ezeknek a lapoknak az érdeklődési körébe; ezekről a kérdésekről is referáltak, így tehát látószögük szélesebb kört fogott át, de még említhetnénk akár az aktuális politikai eseményeket, sőt a társasági élet híreit, pletykákat; minderről szélesebb kitekintésben, az országhatárokon kívülről is tudósítottak.

Nem figyelmen kívül hagyva Lipták Dorottyának a *Magyar Tudomány*-ban megjelent, a sajtótörténeti kutatások tekintetében iránymutató tanulmányát, melyben túlhaladottnak minősíti, és a sajtónak a történettudomány segédtudománnyá való degradálásának tartja a periodikumok pusztán tartalmi feltárását¹, mégis – úgy érzem, van történeti értéke – főleg a magyar reformkor idején az enciklopédikus tartalmú szépirodalmi divatlapok összehasonlító tartalmi vizsgálatának, mert ez a laptípus kiváló bizonyíték arra, hogy az általa közvetített irodalmi ízlésben, a magyar nemzeti fejlődés (a reformokat szorgalmazó közgondolkodás) sajátosságait szem előtt tartva ez a műfaj korszerű volt, és sokat tett a nyugat-európai országok irodalmaihoz képest még a felvilágosodásig meglévő több évtizedes fáziskésés megszüntetéséért. S hogy e nyugat-európai irányzatoknak az adaptálása Magyarországon először a reformeszméket közvetítő rétegek (polgári, értelmiségi elemek) lingua francáján, a német nyelven ment végbe, ez nemcsak magyar sajátosság, hanem a Habsburg birodalom területén a szomszédos szláv országokra, így például Cseh- vagy Horvátországra szintén igaz. Ugyanakkor több periodikum összehasonlító tartalmi elemzése azért is hasznos lehet, mert egy korszak

¹ LIPTÁK Dorottya: *A modernkori könyv- és sajtótörténeti kutatások állapotáról. Paradigmaváltás – problémafeltárás – alapelvek – programok – feladatok*. In: *Magyar Tudomány* 2011/9, 1122–1123.

kultúratörénetét (zene, színháztörténet, képzőművészet, új könyvek ismertetése, társasági élet,) több aspektusból teszi megismerhetővé, és megvilágítja a sajtó – mint a társadalmon belüli kommunikáció akkor még egyetlen eszközének – (köz)véleményformáló és közvetítő szerepét.

A magyarországi német nyelvű sajtó történetének rövid összefoglalása

Elöljáróban felvázolom a magyarországi német sajtó történetét a kezdeti időszaktól a jelenig. Elmondható, hogy a magyarországi német nyelvű sajtó történetének korszakai nem esnek mindig egybe a magyar sajtóéival, egyes etappjai szélesebb periódusokat, nagyobb intervallumokat fognak egybe, mint a magyar nyelvű sajtóé.

A magyarországi német nyelvű sajtó történetének főbb korszakait és legfontosabb orgánumait a következőkben mutatom be. Kezdeté, megjelenése a felvilágosodás eszméáramához kapcsolható, első időszaka az 1730-as évektől az 1810/20-as évekig terjed. Az 1820-as, 30-as évektől 1848-ig új laptípusok, új újságírói stílus, a német nyelvű sajtó széles körű elterjedése, igazi virágkora figyelhető meg. A Bach-rendszer neoabszolutizmusa, a szigorú cenzúra a német nyelvű sajtót is érintette, sok fontos reformkori lap megszűnt. A német nyelvű sajtó történetének következő korszaka 1867-től 1920-ig tart; ekkor szerepe egyre inkább átalakul, nagyobb teret nyernek a tudományos és szaklapok. A trianoni békeszerződés Magyarország területének megcsonkításához vezetett, a német nyelvű lakossággal rendelkező területek elvesztésével 1921-től a német periodikumok száma és olvasóközönsége lecsökkent. A két világháború közötti időszakban azonban mégis léteztek német nyelvű politikai újságok és nyomtattak meglehetősen sok német, illetve kétnyelvű szaklapot. Még 1945 után is beszélhetünk Magyarországon német nyelvű sajtóról.

A nyomtatott sajtó megjelenése Magyarországon majd' egy évszázadot késett Nyugat-Európához képest. A 18. század elején a 150 éves török uralom után elmaradott országban nem volt olyan polgárság, amely a létrejövő sajtónak akár előállítóként, vagy olvasóként bázisát képezhette volna. Az elnéptelenedett országrészekre betelepített német iparosok, kereskedők és a németül olvasó nemesség egyre szélesedő rétege azonban mind inkább felvevő piacot jelentett a német nyelvű sajtó számára. Az első német nyelvű újság, a *Wochentlich zweymal neu ankommender Mercurius* Budán jelent meg 1730 és 1738 között. A lap a hivata-

los *Wienerisches Diarium*ot utánozta mind formáját, mind tartalmát tekintve, sőt annak híryananyagából is sokat merített.

Mária Terézia uralkodásának második felében a szellemi élet és vele együtt a sajtó is nagy fellendülést ért meg. A korai felvilágosodás eszméi Magyarországon elsősorban német és osztrák közvetítőkön keresztül terjedtek. 1764-től Pozsonyban jelent meg a Windisch Károly Gottlieb alapította *Preßburger Zeitung*, mely a leghosszabb életű magyarországi lap lett és egészen 1929-ig létezett. Az abszolutista időkben a bécsi kormány félhivatalos lapjaként az egész régió vezető orgánuma maradt, ezt a feladatot az 1854-ben alapított *Pester Lloyd* vette át fokozatosan, s ekkortól szorult a pozsonyi periodikum pusztán regionális érdekeket képviselő szerepbe.

Az első német folyóiratok létrejötténél ismét Windisch vállalt úttörő szerepet. A *Preßburger Zeitung* melléklapjaként ő adta ki a felvilágosodás szellemében az első erkölcs-nemesítő folyóiratokat, a *Der Freund der Tugend*et (1767–1769), a *Der vernünftige Zeitvertreibert* (1770) és a *Preßburgisches Wochenblatt*ot (1771–1773). A jozefinista időkben további, már a *Preßburger Zeitung*tól független folyóiratokat jelentett meg, 1781 és 1787 között az *Ungrisches Magazin*ot, majd a hozzá kapcsolódó *Neues Ungrisches Magazin*ot (1791–1793), amelyek történelmi és földrajzi tárgyú cikkeket közöltek és számos kiváló munkatárssal rendelkeztek.

Ezen kívül Bécsben is jelentek meg ott élő magyarok által alapított német nyelvű orgánmok. Ilyen volt a Tersztyánszky Dániel levéltáros által szerkesztett, de valójában Kollár Ádám bécsi udvari könyvtáros irányításával kiadott *Allernädigst privilegierter Anzeiger aus den sämtlich-kaiserlich-königlichen Erbländern* (1771–1776) című hetilap. A bécsi folyóirat mögött álló tudományos társaság tagjai a Habsburg-birodalom keretein belül kívánták a hazai tudományos élet fejlesztését, eredményeinek népszerűsítését elérni.

Bessenyei György, a magyar felvilágosodás akkor még Bécsben élő vezéregyénisége is alapított a császárvárosban német nyelvű lapot *Der Mann ohne Vorurtheil* címen 1781-ben, melyből mindössze hét füzet jelent meg. Bessenyei filozófiai és politikai nézeteit e folyóirat cikkeiben fejtette ki, s Rouessau, Helvetius és Herder haladó eszméinek közvetítőjeként nyíltan kritizálta a felvilágosult abszolutizmust.

II. József Pest-Budát, a névleges fővárost uralkodása alatt az ország valódi fővárosává tette, a központi igazgatási és pénzügyi hatóságokat Pozsonyból Budára helyezte. Pest-Buda német kulturális életének fellendülését elősegítette, hogy lakossága még mindig túlnyomórészt német származású volt. A főváros rendelkezett német színházakkal, a kiadók, nyomdák, könyvesboltok is elsősorban bevándorolt német tulajdonosok kezében voltak.

Kovachich Márton György 1786/87-ben adta ki Pesten *Merkur von Ungarn (oder Litterar-Zeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer)* című lapját. E tudományos folyóirattal a magyar szellemi életet kívánta szolgálni, a felvilágosodás eszméit terjeszteni, felhívni a külföld figyelmét Magyarországra, sajnos azonban folyóirata csak igen kis körben hatott és hamarosan meg is szűnt.

A többi magyarországi német újság a *Preßburger Zeitung*hoz képest szintelen volt és nem tudta felvenni vele a versenyt. A Budán hetente kétszer megjelenő *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* (1787–1797) cikkei többségükben más lapokból származtak, de újdonság volt, hogy a lapnak voltak vidéki levelezői. Az 1798 és 1799 között létezett *Ofner Zeitung* 1800-ban összeolvadt a *Neuer Courier aus Ungarn von Kriegs-Staats- und Gelehrten Sachen* című lappal és *Ofner und Pester Zeitung* címen jelent meg ezután. Ezeknél a hírlapoknál bizonyos folyamatosság, tartalmi és stílári hasonlóság érzékelhető.

A Nagyszebenben Martin Hochmeister által nyomtatott *Siebenbürger Zeitung* (1784–1787) később *Der Kriegsbote* címen (1788–1791), majd 1792-től 1862-ig *Der Siebenbürger Boteként* jelent meg, és az erdélyi szászok igényeit elégítette ki.

A jakobinus mozgalom leverése után, az üldöztetések következtében a magyar írók hangja elhalkul, a szigorú cenzúrarendeletek miatt kerülnek a politikai témákat. A sajtóban a hangsúly kevésbé veszélyes területekre tevődik át, így a kimondottan tudományos folyóiratok kerülnek előtérbe. Az újraéledő folyóirat-irodalomban ismét a német lapoknak jut úttörő szerep, a háttérben megint egy kiváló szerkesztő-személyiség, a pesti egyetem esztétika professzora, Schedius Lajos áll. A pesti *Neuer Courier...* melléklapjaként adta ki kritikai referáló lapját a *Literarischer Anzeiger für Ungernt* (1798–1799) a jénai *Allgemeine Literatur-Zeitung* példáját követve, később pedig a *Kritischer Anzeiger der neuesten Literaturt* (1804). Ezek a folyóiratok könyvismertetéseket, híreket, kisebb közleményeket hoztak, az első magyar írók és tudósok műveiről és terveiről referált, a második új németországi kiadványokról tudósított. Schedius legfontosabb lapja a *Zeitschrift von und für Ungern zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur* (1802 – 1804) volt. Schedius azt a feladatot tűzte ki maga elé, hogy Magyarországról hiteles és helyes ismereteket közvetítsen, a külföldet informálja a magyar tudomány eredményeiről és kapcsolatot tartson a külföldi tudományos élettel. Lapjának érdeme, hogy utat tört az utána következő magyar nyelvű folyóiratok számára. Erdélyben ugyanekkor szintén fontos tudományos folyóirat jelent meg, a *Siebenbürgische Quartalschrift* (1790–1801), mely az erdélyi szászság szellemi életével foglalkozott.

A magyarországi német nyelvű sajtó következő korszaka az 1810/20-as évektől kezdődik. Ettől kezdve a tudományos sajtó visszaszorul, fontosabbak lesznek a napilapok, a regionális sajtó, a 30-as évektől pedig a szépirodalmi divatlapok, melyekben a biedermeier stílus jelenléte dominál. „A XIX. század első fele a hazai német irodalom történetében a virágzás és a hanyatlás korszaka” – írja igen kifejezően Pukánszky Béla, s ez a megállapítás igaz a hazai német sajtóra is. A magyarság haladó erőinek mindinkább felerősödő nemzeti követelései a németiséget válaszfut elé állították: vagy feladja identitását és asszimilálódik, vagy csatlakozik a magyarság törekvéseihez, de úgy, hogy közben megőrzi és ápolja saját hagyományait. A magyarországi németek közül sokan felismerték az őket a magyarsággal összekötő közös érdekeket. A németül író, de magyarul érző, „hungarus patrióta” tudatú német írónemzedék fontos szerepet vállalt magára, erősítette a német–magyar kulturális és irodalmi kapcsolatokat és képviselte Magyarország érdekeit külföldön.

Az osztrák és magyar írók együttműködésére az egyik legjobb példa a *Pannonia* (*Ein vaterländisches Erholungsblatt für Freunde des Schönen, Guten und Wahren*) című lap, amely 1819 és 1822 között jelent meg Pesten, hetente kétszer. Szerkesztője a cenzúrával számtalanszor összeütközésbe kerülő gróf Festetics Károly Albert volt. A *Pannonia* elsősorban szépirodalmi lap volt, de értekezéseket is közölt.

Az *Iris* (*Zeitschrift für Wissen, Kunst und Leben*) volt az a másik folyóirat, mely a *Pannonia* mellett az átmenetet képezte a tudományos-irodalmi lapoktól a későbbi szépirodalmi divatlapok felé. Az 1825 és 1828 között megjelenő *Iris*, amit Rosenthal Sámuel és Stielly Károly vezettek, számos olyan neves munkatárssal bírt, mint pl. Anastasius Grün, Ernst von Feuchtersleben, Johann Gabriel Seidl és Ludwig August Frankl. Magyar részről olyan két-nyelvű írók publikáltak benne mint gróf Mailáth János, Hugó Károly és Toldy Ferenc. Az *Iris* és a *Pannonia* egyik legfontosabb célkitűzése volt a magyar irodalom népszerűsítése német fordításban.

A kor legszínvonalasabb szépirodalmi lapja a *Der Spiegel* (*Zeitschrift für Literatur, Kunst, Eleganz und Mode*) (1828–1852) volt melléklapjával, a *Der Schmetterling* (1836–1848) együtt. Szerkesztője 1818 és 1841 között Wiesen Ferenc, 1841 és 1848 között Rosenthal Sámuel, 1848-tól pedig Saphir Zsigmond volt. A *Spiegel* új laptípust honosított meg nálunk, a szépirodalmi divatlapok első hazai képviselője volt. Irodalmi közleményeire (versek, kisebb elbeszélések, novellák) és több irodalmi irányzat együttes jelenléte volt jellemző. A többséget természetesen a korabeli olvasók igényeit kielégítő romantikus, valamint főleg osztrák biedermeier költők (Betty Paoli, Ignaz Franz Castelli, J. Karl Hickel) versei alkották. A *Spiegel* nagy érdeme, hogy megismertette a magyar olvasóközönséget a Junges Deutschland képviselő-

lőivel (Heine, Laube, Gutzkow) és a 48-as forradalom olyan költőivel, mint Herwegh és Freiligrath. A lap német, osztrák és magyarországi színházakban játszott darabok színikritikáit is rendszeresen hozta. Munkatársai közé tartozott többek között Rummy Károly György, Frankenburg Adolf és Falk Miksa.

Az 1842 és 1848 között megjelenő *Der Ungar* alapítója Klein Hermann volt. A magyarul érző, de németül beszélő polgár álláspontját nyomatékosította a lap alcíme is: *Zeitschriftliches Organ für ungarische Interessen, Kunst, Eleganz, Literatur und Mode*. Az *Ungar* a magyar érdekek és a magyar irodalom képviselését tűzte ki céljául, valamint azt, hogy a külföldet objektíven tájékoztassa Magyarországgal kapcsolatban. Erről a lapról a későbbiekben részletesen lesz még szó.

A szintén ehhez a laptípushoz tartozó *Pesther Tageblatt* (*Zeitschriftliches Organ für Wissen, Kunst und Leben*) (1839–1845) ugyancsak elemzésem tárgya lesz. A *Pesther Tageblatt* publicisztikája alapján egyértelműen a radikális változásokat követelők oldalán állt. Irodalmi célkitűzése pedig egyebek mellett az volt, hogy az olvasóközönségnek abban a részében, amely csak német irodalmat olvasott, felkeltse az érdeklődést a német fordításban közölt magyar szerzők iránt. A *Pesther Tageblatt*ot és a kétnyelvű írókat azonban – sajnos számos magyar író részéről – támadások érték, azzal vádolták őket, hogy magatartásuk nem a nemzeti ügy fejlődését szolgálja, hanem annak egyik fő gátja.

A *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* (korábban: *Ofner und Pester Zeitung*) melléklapja, a *Gemeinnützige Blätter* (1811–1845) és a Glatz Eduárd szerkesztésében hetente négyszer megjelenő *Pester Zeitung* (1845–1849) a kormánypolitikát támogatták. Utóbbi lap úgy jött létre, hogy Heckenast és Landerer könyvkiadó- és nyomdatulajdonosoknak sikerült a *Pesther Tageblatt* szerkesztőségéből Saphirt eltávolíttatni és a politikai rovattal kiegészített újságot *Pester Zeitung* címen kiadni.

Mivel Németországban a magyar nemzeti törekvéseket többfelől támadások érték, a lipcsei Otto Wigand könyvkiadó egy olyan folyóirat, a *Vierteljahresschrift aus und für Ungarn* kiadását határozta el, amely a magyarországi érdekek németországi képviselésére volt hivatott. A lap szerkesztője, Henszlmann Imre Kossuth, Trefort Ágoston és Pulszky Ferenc számos publicisztikáját közölte.

A 19. század első felében a helyi lapok, a kassai és aradi „Kundschaftsblatt”-ok, valamint a *Temesvarer Wochenblatt* (1840–1849) elsősorban helyi érdeklődésre számot tartó híreket hoztak, bár utóbbi kultúraközvetítő szerepet is felvállalt. Jelentősebb volt még a *Preßburger Zeitung* 1837 és 1849 között megjelenő melléklapja, az Adolf Neustadt szerkesztette *Pannonia*. Színvonalasak voltak az erdélyi szász folyóiratok, a *Siebenbürgische Provinzialblätter*

(1805–1824) és az *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* (1841-től kezdve jelent meg váltakozva Szebenben és Brassóban), amelyek főleg szász kultúrtörténeti témákat dolgoztak fel.

A 19. század harmincas éveire Magyarországnak a magyar nyelvterületen lévő olyan városaiban mint Pest-Buda, Székesfehérvár, Győr, Pécs, amelyek jelentős számú német lakossal rendelkeztek, a német polgárság elmagyarosodása igen előrehaladt. Megállapítható, hogy ezek a nyelvükben, vagy még csak gondolkodásukban magyarrá lett rétegek magukévá tették a magyar polgári-nemzeti mozgalom eszméit. De természetesen voltak még bizonytalanok.

Az 1840-es években a magyarországi német nyelvű sajtó modernné és aktuálissá vált. Új szellemet hoztak a bécsi, cseh és morva lapokból kiszorított zsidó újságírók, akik a haladó eszmék iránt rendkívül nyitottak voltak. Összefoglalólag elmondható tehát, hogy a német nyelvű lapoknak része volt az 1848-as forradalom publicisztikai előkészítésében.

Az 1848-as évvel részletesebben foglalkozom felidézve és kiegészítve korábban megjelent válogatásomat a magyarországi német nyelvű sajtóból.

Az 1848 előtt létező lapok közül a kormánypárti *Pester Zeitung* március 15. után hirtelen irányt váltott, köszöntötte a sajtószabadságot. A nagy hagyományokkal bíró *Preßburger Zeitung*, a város életének krónikása, Adolf Neustadt szerkesztő vezércikkével március 17-én üdvözölte a sajtószabadságot. A március 17-ét követő antiszemita hangulatban a városi tanács lemondatta Neustadtot, aki ezután elhagyta az országot. A *Preßburger Zeitung* további sorsa a következőképpen alakult. Március 22-ével Bangya János, egy pozsonyi nemesi család fia vette át a szerkesztést. Április 14-étől a *Preßburger Zeitung* melléklapjaként jelent meg az *Oesterreichische Konstitutionelle Deutsche Zeitung*, melynek szerkesztője a *Preßburger Zeitung* minden bizonnyal akkori tulajdonosa, Heinrich Löw bécsi polgár volt. 1848. június 5-étől október 5-éig új szerkesztője volt a morvaországi születésű volt Hugo Albert (Hugo Schrott) személyében, aztán mindig az éppen aktuális kormány (Batthyány, Kossuth) álláspontját képviselte. 1848. június 5-étől október 5-éig új szerkesztője volt a morvaországi születésű volt Hugo Albert (Hugo Schrott) személyében, aztán mindig az éppen aktuális kormány (Batthyány, Kossuth) álláspontját képviselte. 1848 július elején aztán kettészakadt a nagy hagyományú újság, Löw *Preßburger Deutsche Zeitung* címen adott ki egy radikális szellemű újságot, melyet Bangya János szerkesztett, ennek melléklapja a rövid életű, radikális *Hungaria* volt. A Bangyával elégedetlen városi tanács aztán a lap kiadását Wigand Károly Frigyes kiadónak adta bérbe, a szerkesztéssel pedig Pusztay Sándor ügyvédet bízta meg. A *Preßburger Zeitung* és a *Pressburger Deutsche Zeitung* egy ideig párhuzamosan jelent meg, augusztus végén azonban Bangya lapját megszüntették. 1848. szeptember 1-jén a Bangya

szerkesztette *Preßburger Deutsche Zeitung* és melléklapja, a *Hungaria* megszűntek. 1848. október 2-ától Richard Noisser győri újságíró és szerkesztő a *Preßburger Zeitung* főszerkesztője. 1848. december 18-án Windisch-Graetz tábornok bevonult a városba, december 19-étől rendkívüli állapot lépett életbe a városban. December 22-étől a *Preßburger Zeitung* csak a hadtest-utasításokat közölhette. A *Preßburger Zeitung* csak 1849. január 3-ától, jelenhetett meg újra Wigand szerkesztése mellett és az ő „felelősségével”, oszták sasos címerrel a fejlécen. A szabadságharc leverését követően a lap újra a bécsi kormány szolgálatába állt.

A pozsonyi német nyelvű sajtót értékelő tanulmányomban részletesen elemeztem ennek a városnak német nyelvű periodikumait. Ezt most csak annyiban kívánom összefoglalni, hogy Pozsony sajátos helyzete sokban befolyásolta a helyi sajtó reakcióit. Pozsony részben színtere is volt a két év egyes meghatározó eseményeinek (országgyűlés, Görgei és Haynau itt-tartózkodása), emellett nem hagyható figyelmen kívül Bécs földrajzi közelsége sem. A pozsonyi német nyelvű sajtó végig érdeklődéssel követte e két év eseményeit, kezdve a márciusi napok lelkesedésétől, a katonai cselekmények kommentár nélküli közreadásán át egészen a szabadságharc leverése után kialakult helyzet és a lehetőségek mérlegeléséig. A szabadságharc legyőzése utáni írásokra jellemző, hogy mivel zömében más német nyelvű (főleg osztrák), illetve angol orgánumból átvett értékelések, azok szóhasználatát, felfogását, az egységes Ausztria eszméjét közvetítik, a forradalom eredményeként mindössze annyit könyvelnek el, hogy az abszolutizmusnak vége.

A nagyfokú igazgatási és kulturális autonómiával rendelkező erdélyi szászóság nem tartozott Magyarország elszakadási törekvéseinek, és főleg Erdély Magyarországgal való uniójának hívei közé, sőt kifejezetten elleneztek azt, bár itt is voltak különbségek a Habsburg-dinasztiához hű nagyszebeni és a liberálisabb brassói sajtó állásfoglalásai között, míg a bánati svábság nem volt ennyire elutasító. Erdélyben négy városban, Aradon, Temesvárott, Nagyszebenben és Brassóban jelentek meg német nyelvű lapok. A bánati németiség számára e két év sajtója azt az eredményt hozta, hogy az addig a politika iránt nem érdeklődő sváb lakosság érdeklődése az aktuális politikai események felé fordult. Az itteni német írók-szerkesztők közül néhányan névmagyarosításukkal is hitet tettek eszméik mellett. Így például Ernst Hazai Heim a *Südungar* című, 1848-ban Temesvárott alapított újság szerkesztője, aki aztán beállt honvédek, a szabadságharc leverése után Törökországba emigrált, majd miután kegyelmet kapott és hazatért, a *Pester Lloyd* munkatársa lett.

A nagyszebeni sajtó, a *Siebenbürger Bote* és melléklapja a *Transsilvania* egy igen rövid időtől eltekintve osztrák pártiak voltak, és elleneztek Erdély unióját Magyarországgal. Az

újság szerkesztője, Josef Benigni von Mildenberg később áldozata lett a várost megszálló magyar honvédek túlkapásainak, 1849. március 11-én agyonlőtték.

A brassói lapok liberális, reformokat követelő szellemisége abból eredt, hogy munkatársai első sorban német egyetemeken tanult felvilágosodott gimnáziumi tanárok, illetve teológusok voltak, míg a *Siebenbürger Boténál* főleg állami alkalmazásban álló hivatalnokok, vagy patricius családok fiai dolgoztak. A brassói Gött-nyomdában nyomtatott *Siebenbürger Wochenblatt* című, 1849. március 26-ától *Kronstädter Zeitung*gá átkeresztelt újság szerkesztője az a Maximilian Moltke porosz költő volt, aki szintén résztvett a szabadságharcban és utána 1852-ig börtönbüntetését töltötte, majd visszatért Németországba és megírta a szászok himnuszát. A brassói nyomdászat kiemelkedő alakja, Johann Gött azért tudta megőrizni objektivitását, az eseményeken való bizonyos kívülállását, mert nem helybeli, hanem a '30-as években Frankfurtból bevándorolt és Brassóban letelepedett német ember volt, akit később még a város polgármesterévé is választottak.

A nyugati határszél polgársága inkább tartózkodó, hiszen a reformkori elmagyarosodás lassúbb és felszínebb volt Sopronban, Pozsonyban, a Szepességben, és Eperjesen.

Néhány rövid életű, radikális, vagy valamilyen szempontból érdekes új lapot a következőkben szeretnék bemutatni. Sok rövid életű orgánusra a rölapokkal rokon vonások jellemzőek. A rölapok gyorsabban tudták az információkat közvetíteni, így az olvasókra tett hatásuk is nagyobb volt, hiszen szinte az eseményekkel egy időben, de az újságoknál jóval nagyobb számban terjesztették őket.

A pest-budai német nyelvű sajtó, a különféle újságok és folyóiratok igen sokszínű képet mutattak. A forradalom után alapított – többnyire rövid életű – lapok száma ugrásszerűen nőtt. „De ezek a lapok a rendkívüli viszonyok alkalmi szülöttei, a szabad sajtó fattyúhajtásai; amilyen gyorsan terjednek, néhány havi lét után meg is szűnnek. Gyakran kétes múltú, éppen nem tiszta szándékú kalandorok állnak mögöttük, akik összehordják a francia, német megosztrák liberális sajtó hulladékát, mindazt, ami rikító, szenzációt keltő, hogy ilyen módon olcsón és biztosan kielégítsék a közönség felcsigázott érdeklődését.” – írja egy helyütt Pukánszky Béla. Sokuknak ma már csak címe ismert, példányaik nem maradtak fenn.

Viszonylag új lap, de már közvetlenül a márciusi forradalom előtt, az 1848 januárjában indult, Petrichevich Horváth Lázár író szerkesztette *Morgenröthe*. Egyidejűleg, de nem azonos tartalommal magyarul is megjelent *Honderűként* (1845–1848), amely aulikus színezetű irodalmi divatlap volt, és még az év júniusában meg is szűnt.

Az egyik ilyen, a sajtószabadság szellemében alapított újság volt az április 8-ától július 20-áig hetente többször radikális szellemben Budán kiadott *Das junge Ungarn*. Szerkesztői a ma már ismeretlen, vagy álnevet használó Naum Öconom és Anton Gazda voltak.

1848 április 10-én indult a radikális *Opposition*, amelyet Julian Chownitz szerkesztett. Lapja azért is lehetett sikeres, mert mindig az események helyszíneiről beküldött tudósításokat adott közre, szenzációkra vadászott. Chownitz nem volt meggyőződéses híve a magyar forradalomnak, mikor Jellačić csapatai közeledtek, szeptember 25-én Bécsbe távozott, és ott is kiadott *Opposition* címen egy lapot.

A kezdeti lelkesedésre jellemző, hogy az egyenjogúsított zsidók számára szintén német nyelvű hetilapot hoztak létre 1848. április 15. és szeptember 26. között *Der ungarische Israelit* címen. Szerkesztője Ignaz Einhorn, azaz Horn Ede, a későbbi parlamenti képviselő, újságíró volt. Az újság kezdeti reményteli, lelkes hangja később a pozsonyi és pesti pogromok után érezhetően pesszimistává vált.

Pécsett április 9-étől látott napvilágot hetente többször a *Pressfreie Flugblätter* című újság, amit júliusban átkereszteltek *Fünfkirchner Zeitungra*. A haladó szellemű, magyarbarát lapot a lelkes, kissé egzaltált eszéki származású Ernst Adolf Neuwirth szerkesztette. Újságjában nem volt ritka a bécsi kormány elleni kirohanás sem. Mikor Jellačić csapatai közeledtek, októberben beszüntette a lapot. Ezután Bécsbe ment, és ott is radikális lapok munkatársa volt. 1849 elején fogták el az osztrákok, később 15 év börtönre ítélték, amit Olmützben töltött le, s mire 1859-ben kiszabadult, már megtébolyodott.

Határeset a röplap és a folyóirat között a rendszertelenül, változó címekkel Győrben megjelenő, mégis az első szám címe alatt ismertté vált *Der grosse Pfaffenzwicker. Satyrisch-oppositionelles Flugblatt* című periodikum (1848. április 18. és július 13. között jelent meg). A lap egyrészt győri városi ügyekkel foglalkozott, illetve ezeket kritizálta, másrészt igen erőteljesen antiklerikális hangot ütött meg tematikus számaiban. Szerkesztője Richard Noisser győri hírlapíró és szerkesztő volt.

Az aktuális eseményekről tudósított humoros hangvételben a szintén röplapjellegű, rendszertelenül megjelenő *Die erste, zweite stb. grosse Versammlung der Spatzen und anderer Vögel in Buda-Pest* címen 1848 májusa és novembere között 60 számot megélt, Eduard März, azaz März Ede, a Beimel-nyomda segédje által kiadott lap. Ebben gúnyoros hangnemben, az egymással pletykálkodó madarak szerepében konkrét eseményeket tárgyalt. Így kommentálta például, hogy 1848. június 11-én, a Budán állomásozó olasz Ceccopieri ezred katonái vasrudakkal felfegyverkezve rátámadtak a honvéd újoncokra. Májusban beszámolt arról, hogy a király szankcionálta a törvényt Erdély uniójáról Magyarországgal. Példa a lap

magyarpártiságára, hogy Jellačićot „a törvénytelen bán”-ként említi. Márzet a szabadságharc leverése után két év sáncmunkára ítélték, mert lapjában kigúnyolta az osztrák kormányt és hadsereget.

Szintén kritikus szellemben íródott az „Offenes Sendschreiben aus dem Himmelreich von Erzengel Gabriel an die gesammte Menschheit, besonders aber an die Ungarn und Deutschen in Buda-Pest” című, 1848. május 17-én keltezett röplap, melyben békességre szólítanak fel.

Mosonmagyaróváron jelent meg mindössze 1848 júliusától augusztusáig a 40-es években Magyarországra bevándorolt heilbronni nyomdász, Hermann Höchell szerkesztésében, a *Der emancipirte Satanas, als Apostel der Freiheit und Gleichheit, der Wahrheit und des Rechts* című satirikus lapja.

A Pesten nyomtatott *Der Patriot*, később *Budapesther Abendblatt* címen 1848 júniusa és augusztusa között Ludwig Wysber szerkesztésében kiadott napilap volt.

A lelkes, naiv hangvételű *Der Volksfreund* (1848 júniusa és novembere között) érdekessége, hogy annak érdekében, hogy minél több embert el tudjon érni, a magyar mellett (*Nép Barátja*) németül, horvátul, szlovákul és románul is megjelent.

A nyár folyamán indult periodikumok közé tartozik a *Der Telegraph. Volksblatt für Politik und Tagesinteressen* (1848. július 2. – szeptember 29.), amelyet Samuel Rosenthal, a *Spiegel* című nívós irodalmi divatlap szerkesztőtulajdonosa szerkesztett.

Határeset az újság és a röplap között a három alkalommal kinyomtatott *Ein jeder muss es wissen* címet viselő kiadvány. Mindegyik a politikai felvilágosítást szolgálta, nemzetközi politikai és történelmi kontextusba ágyazva emelkedett stílusban magyarázta az éppen aktuális eseményeket. Jellemző rájuk, hogy sem megjelenésük helyét, sem időpontját nem közlik, tartalmukból lehet mindössze arra következtetni, hogy körülbelül mikor keletkeztek.

A humoros lapok közé tartozik a Pesten hetente megjelenő, mindössze három számban fennmaradt *Közlöny des Teufels. Offizielles Amtsblatt der Hölle* (1848. szeptember 7. és szeptember 17. között). Az Asmodaeus álnevű szerkesztő az ördög, a schwarz-gelb reakció szószólójaként kritikával illette az egyes minisztériumok vezetését. A félig német, félig magyar cím egyébként jellemzően mutatja a magyarországi németiség kettős nyelvi kötődését.

1848 októberében indult és 1849 januárjáig létezett Pesten a Sigmund Saphir (1801–1866), által szerkesztett *Der wahre Ungar* című napilap, amely a ’48 előtt létezett, a magyar érdekeket nyomatékkal címében is képviselő, színvonalas *Der Ungar* folytatásának tekintette magát.

Még 1849-ben is sor került új lap alapítására, habár igen rövid időt, egy hónapot élt meg a Függetlenségi Nyilatkozat kiadásának dátumát a címében megőrző radikális *Der vierzehnte April*. Szerkesztője a szabadságharc lelkes híve, a temesvári Ernst Hazai-Heim.

Az egy alkalommal megjelent rölapok közül ki kell emelni a Latour meggyilkolásakor keletkezett „Latour im Ofenloch” és a „Graf Latour hängt” című örvendező rölapokat, az első hely és keltezés nélküli, a második magyaróvári 1848. október 9-ei. Zsibvásári hangulatot áraszt a rendkívül kritikus, a metternichi Monarchia összes bűnét kiárúsító „Heda! Schaut’s! Kauft’s Raritäten!!” címet viselő dátum nélküli rölap. De ne tárgyakra gondoljunk, hanem olyan fogalmakat árusítanak ki, mint például a császár becsületszava, a Habsburg-ház jövője, a sajtószabadság, a császári lelkiismeret, vagy a császári ész. Egy másik rölap Krisztust, Kossuthot, Sobri Jóskát és Windisch-Graetzet hozza összefüggésbe és mondja el meseszerűen, milyen Krisztushoz hasonló csodákat tett Kossuth. És hogy jön ide Sobri Jóska? Erre a rölapból kiolvasható a válasz, hogy ő soha nem hagyta, hogy büntelenek szenvedjenek a bűnösök helyett. A rölap zárógondolata is meseszerű: Magyarország nagyhatalom lesz Európában. A 48-as aprónyomtatványok között megemlíthetők a Putnoki József által százával fabrikált és a Bucsánszky-nyomdában sokszorosított populáris szellemű, művészi színvonalát tekintve elég gyenge, de a kor hangulatát jól tükröző kiadványok (Der Ungar im Kampfe, Rózsa Sándor).

A magyarországi német nyelvű sajtóról elmondható, hogy a plakátokkal és rölapokkal együtt a pesti forradalom kitörésétől kezdve a szabadságharc során végig, egészen annak vérbe fojtásáig figyelemmel kísérték az eseményeket. Mindazonáltal el kell mondanunk, hogy csak a kezdeti általános eufória, a megvalósult sajtószabadság hangulatában lelkesedéssel, később a hazai németiség mind nagyobb része félelemmel, illetve ellenérzéssel követte a történéseket. Mindez persze annak függvényében, hogy a német nyelvű lakosságnak melyik részéről beszélünk.

A reformkor és főleg a magyar szabadságharc válaszút elé állította a hazai németiséget: vagy csatlakozik a magyar polgári-nemzeti mozgalomhoz, s ezzel elősegíti gazdasági fejlődését, ami ugyanakkor fokozatos elmagyarosodását is magával hozhatja, vagy a Habsburgokra támaszkodva, a magyarokkal szemben, Ausztrián belül igyekszik kiépíteni egzisztenciáját és saját nemzeti mozgalmait. A magyarországi németiség szempontjából az 1848/49-es forradalom és szabadságharc jelentőségét a következőképpen összegezhetjük: A független Magyarországért vívott harc jogos volt, de a nemzetiségek problémáit, melyekről a forradalmat vezető liberális magyar nemesi réteg azt hitte, hogy az általános polgárjogok bevezetése majd automatikusan megold, nem sikerült megoldania. A forradalom és szabadságharc legnagyobb vívmánya kétségtelenül a jobbágyfelszabadítás, a nyilvánosság aktivizálódása, a nemzeti öntudatra ébredés. A magyar szabadságharcban való részvétel a magyarországi németiségnek

egyik legnagyobb történelmi élménye – írja Bellér Béla. A szabadságharc leverése után a német nemzetiség asszimilálódása feltartóztathatatlannal haladt tovább.

Bach-rendszer mindent elkövetett, hogy a magyar nemzeti törekvéseket elfojtsa, a neoabszolutizmus a kulturális fejlődés stagnálásához vezetett. A magyarországi sajtó egészét tekintve a lapok számának visszaesése volt általánosan jellemző. A német lapok közül 1848/49-et csak a *Spiegel*, a *Pester Zeitung* (mindkettő 1852-ig), a *Preßburger Zeitung* és az *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* éltek túl.

1853-ban kapta meg a megjelenéshez szükséges engedélyt az az újság, amely aztán a legjelentősebb és legolvasottabb magyarországi német lap lett egészen 1944-ig. Végkorszakáról, mely 1945. április 1-jéig tartott, rövid közleményem jelent meg a *Magyar Könyvszemle* 1995. 2. számában. Az 1854-től a Pester Lloyd kereskedelmi társaság kiadásában megjelenő *Pester Lloyd* feladata volt kezdetben, hogy többek között a pénzvilág egyéb hírei mellett e szervezet működéséről tudósítson. Az 1854-től 1867-ig Weisz János és Rothfeld Sámuel szerkesztésében megjelenő lap kereskedelmi, politikai és kulturális híreket közölt.

A kiegyezés után az 1848-as sajtótörvény újbóli életbe lépésével a magyar sajtó szabadbá vált és hatalmas fejlődésen ment keresztül. A német nyelvű sajtó a hazai németiség további asszimilációjának következtében jelentőségéből némileg veszített. Ugyanakkor a gazdasági fellendülés a század végén, valamint a még mindig meglévő tömeges igény számbelileg több és sokféle típusú német lap létrejöttét tette lehetővé. A német nyelvű lapok három nagy területet hálózta be: az első csoportot a politikai hírlapok, az általános érdeklődésre számot tartó fővárosi, valamint a helyi érdekeket kiszolgáló vidéki lapok képezték. A következő csoportba tartoztak a tisztán tudományos folyóiratok, a harmadikba pedig a különböző szakterületek szaklapjai. Említést kell tennünk még a számos német nyelvű iskolai és egyházi lapról, melyek elsősorban a nemzetiségek identitásának megtartásában játszottak szerepet.

1867-ben állt a *Pester Lloyd* élére a kiváló publicista Falk Miksa, aki eddig Bécsben a *Wanderer* főmunkatársa és számos magyar hírlap közkedvelt levelezője volt. Falk szerkesztősége idején vált a *Pester Lloyd* a magyar liberalizmus egyik vezető orgánumává. Egyike volt azon lapoknak, amelyeknek célkitűzése kettős volt: egyfelől a Magyarországon németül olvasók számára íródott, másrészt a külföldi számára kívánt Magyarországról objektív információkkal szolgálni. Falk halála után 1908-ban a *Pester Lloyd* szerkesztését Singer Zsigmond és Veigelsberg Leó vették át. Singer szerkesztősége alatt a lap formájában és tartalmában a nyugat-európai sajtó mintájára átalakult. Különösen külpolitikai tekintetben volt a *Pester Lloyd* mérvadó. 1913-tól a nagy újságírói tapasztalatokkal rendelkező Vészi József lett a *Pester Lloyd* főszerkesztője. Egyedül a *Pester Lloyd*nak, melynek olvasótábora túlnyomórészt a

nagypolgárság és az értelmiség köréből került ki, sikerült a magyarországi német lapok közül külföldön is olvasottságra szert tennie. A többi német lap országos ismertségre ugyan számíthatott, de nem jelentett ilyen téren konkurrenciát. Ezek közül a legfontosabbak: a *Neues Pester Journal* (1872–1925), mely a kispolgárság által olvasott orgánumok közé tartozott és az 1877-ben alapított szintén liberális beállítottságú *Neues Politisches Volksblatt*, mely 1940-es megszűnéséig az olcsó néplapok egyike volt.

A jelentős német anyanyelvű lakossággal bíró területeken, ill. városokban a helyi olvasóközönség igényeit kielégítő lapokat járatták. Sok helyen egyszerre több német nyelvű lap is meg tudott élni, gyakran egymással szembenálló politikai irányvonalat követve. Például Sopronban párhuzamosan jelent meg a kormánypárti *Oedenburger Zeitung* (1875–1944), a konzervatív keresztény polgárság lapja, a radikális politikát követő *Radikal* (1900–1913) és a *Westungarisches Volksblatt* (1894–1918) című olcsó néplap. Egy másik példa Pozsony, az egyidejűleg létező *Preßburger Zeitung*gal és a *Westungarischer Grenzboten*al (1872–1918). Pécs német nyelvű lapja az 1869 és 1906 között megszakításokkal megjelenő *Fünfkirchner Zeitung* volt. Az erdélyi szászok központjában, Nagyszebenben, 1792 és 1862 között megjelenő *Siebenbürger Bote* 1863-tól 1918-ig *Hermannstädter Zeitung* címen került kiadásra. Az 1837 és 1849 között Brassóban létezett *Siebenbürger Wochenblatt* utóda a *Kronstädter Zeitung* lett, amely hosszú fennállása alatt (1944-ig jelent meg) a Gött család tulajdonában volt, illetve amelyet részben a család tagjai szerkesztettek. A bánáti svábok jelentős orgánuma az 1852-től megszakításokkal 1949-ig élő *Temesvárai Zeitung* volt. A Bácska hosszú életű hetilapjai közé tartoztak a *Bács-Bodrogher Presse* (1856–1912), a *Groß-Becskereker Wochenblatt* (1851–1916) és a *Werschetzer Gebirgsbote* (1857–1919). Sikeres vállalkozás volt Kőszegen a *Günser Zeitung* (1883–1938) és a *Günser Anzeiger* (1889-től megszakításokkal 1938-ig), Kassán a *Kaschauer Zeitung* (1872–1914), valamint Aradon az *Arader Zeitung* (1852–1918).

Az egyes tudományágak folyóiratai a nemzetközi kapcsolatokat ápták, és céljuknak tekintették a magyar tudományos élet nyelvi elszigeteltségének mérséklését. Hosszabb életű folyóiratok voltak például a *Pester Medizinisch-Chirurgische Presse* (1861–1918) és az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* (1887–1907). A kultúr- és irodalomtörténeti, illetve magyarságtudományi folyóiratokról essék több szó. A Hunfalvy Pál által 1877-ben alapított *Literarische Berichte aus Ungarn* című negyedéves folyóirat elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia tevékenységéről tudósított. Cikkei magyarul már megjelent munkák fordításai voltak. 1881-ben *Ungarische Revue* címen havi lappá alakították, Heinrich Gusztáv, a magyarországi germanisztika megalapítója, a szerkesztést a harmadik évfolyamtól vette át. Az

Ungarische Revue 1895-ben szűnt meg. Jelentősebb volt a szintén Heinrich Gusztáv vezette *Ungarische Rundschau*. A folyóiratot azzal a céllal hozták létre, hogy a külföldet a magyar tudományos és társadalmi törekvésekről informálják. Az 1916-ig megjelenő és kiválóan szerkesztett lap számos fiatal germanista munkatársat vonzott, publikált benne Gragger Róbert, Thienemann Tivadar és Turóczi-Trostler József. 1916-tól Gragger a berlini egyetemen megalakított Magyar Intézet professzora lett. Itt alapította meg 1921-ben az *Ungarische Jahrbücher* című évkönyvet, melyben a legkülönbébb tudományterületekről közöltek igen színvonalas tanulmányokat és könyvismertetéseket. A később Gragger utóda, Farkas Gyula professzor által szerkesztett folyóirat 1943-ig jelent meg Berlinben. Változó címek alatt látott napvilágot a *Deutsch-ungarische Heimatblätter*. Először e címen Bleyer Jakab szerkesztésében 1929-től 1935-ig, azután *Neue Heimatblätter* címen, majd 1939 és 1943 között *Deutsche Forschungen in Ungarn*ként.

A 19. század közepétől kezdve egyre több kereskedelmi, pénzügyi és ipari szaklapot adtak ki, melyekre az idevándorolt német, vagy a német anyanyelvű hazai mesteremberek tarthattak igényt, s melyek a fejlettebb iparú, kereskedelmű Nyugatról közvetítettek ismereteket. Néhány címet szeretnénk a sokféleség érzékeltetéséül kiemelni a következőkben: *Allgemeiner Technischer Anzeiger für Ungarn* (1897–1906), *Bauunternehmer und Lieferant* (megszakításokkal 1882-től 1919-ig), *Ungarische Bauzeitung* (1896 –1914) (előbb *Bauzeitung für Ungarn* néven 1876–1896). A később induló ilyen jellegű szaklapoknál a kétnyelvűség már a fokozatos elmagyarosodás jele. Például: *Ungarische Botanische Blätter – Magyar Botanikai Lapok* (1902–1918), *Ungarische Bergwerkzeitung – Magyar Bánya-Újság* (megszakításokkal 1912–1918), *Ungarische Bäcker-Zeitung – Magyar Sütők Lapja* (1903-tól megszakításokkal 1938-ig). A nyomdászok máig is létező szaklapjának, a *Typographiának* pedig 1885 és 1919 között *Gutenberg* címen volt német nyelvű melléklete. Az érdeklődés ezek iránt a lapok iránt fokozatosan csökkent, számuk már az első világháború előtt is egyre fogyott, a háború után pedig szinte mind meg is szűntek.

A háború a Monarchia felbomlását vonta maga után. Az 1920. június 4-ei trianoni döntés következtében Magyarország területének csaknem 2/3-át elveszítette, közöttük a Felvidék, Erdély, Bácska, Bánát németlakta vidékeit. Mivel a kötelespéldány-beszolgáltatás az elcsatolt területekről megszűnt, így 1920-ban állapítható meg a magyarországi német nyelvű sajtó utolsó nagy korszakának vége. A német nyelvű sajtó összezsugorodásának ezenkívül oka volt még a katasztrofális gazdasági helyzet, amely a háború után nagyon sok lap megszűnéséhez vezetett.

Nézzük azonban meg alaposabban, milyen volt a német nyelvű sajtó helyzete 1921 után a mai Magyarország területén. A budapesti német újságok közül csak a *Neues Pester Journal*, a *Neues Politisches Volksblatt* és a *Pester Lloyd* maradtak fenn. 1921-től 1935-ig Budapesten megjelenő képes hetilap volt még a *Sonntagsblatt*. A mai Magyarország területén az *Oedenburger Zeitung* és a *Günser Zeitung* folytatta megjelenését, a két világháború között ezenkívül még Bonyhádon létezett német nyelvű sajtó, *Bauernbund* címen (1909–1921). A háborús években alakult, csak néhány évet megélő, politikai propagandát folytató lapokról nem kívánunk itt szólni.

A *Pester Lloyd* 1928-ban, Vészi szerkesztősége idején ünnepelte fennállásának 75 éves évfordulóját. Vészinek származási okokból 1937-ben meg kellett válnia a szerkesztőségtől. 1937 és 1944 között Ottlik György volt a lap főszerkesztője. A *Pester Lloyd* 1939 után is igyekezett hű maradni hagyományaihoz, pártokon felül állását, semlegességét megőrizni.

A *Pester Lloyd* fennállásának utolsó fejezete Magyarország német megszállásával, 1944. március 20-án kezdődik. Természetes, hogy a megszállók a legfontosabb német nyelvű magyarországi napilapot ki akarták sajátítani propagandacéljaikra. Edmund Veessenmayer, Hitler teljhatalmú megbízottja május 2-án új felelős szerkesztőt nevezett ki a lap élére a magyarországi német származású Mathes Nitsch személyében, aki a *Pester Lloyd*-nak már 1910 óta munkatársa volt. 1944. november 3-ával azonban ő is leváltásra kerül, az új főszerkesztő Zsolnay Miklós.

A lap szerkesztősége a front elől először Szombathelyre ment, majd a szovjet csapatok bevonulása után a két utolsó, március 31-i és április 1-jei száma már Sopronban jelent meg.

A *Pester Lloyd* létének Sopron elfoglalása vetett véget. Ennek ellenére – a közelgő húsvét ürügyén – a lap írásai még mindig a győzelmet jósolták. A korábban haladó hagyományokat ápoló, Európa felé ablakot képező, külföldön is olvasott, legjelentősebb magyarországi német nyelvű napilap liberális múltját megtagadva, megszűnése előtt közvetlenül azon periodikumok sorába lépett, amelyek a fasiszta eszméket a végsőkig kiszolgálták.

Közvetlenül a háború után a német nyelvű sajtó szerepe a magyarországi németek szövetsége hivatalos kiadványain kívül néhány, az idegenforgalmat, illetve a nyelvgyakorlást szolgáló lapra korlátozódott, amelyek száma azonban a német nyelvű Európával megélénkülő gazdasági kapcsolatok, a német mint idegen nyelv iránti növekvő érdeklődéssel együtt nőtt. A Magyar Tudományos Akadémia számos, többnyelvű tudományos orgánusot adott ki, melyek az egyes tudományterületek eredményeit tették közzé, zömük a '80-as években megszűnt. A '90-es években sok, többnyire rövid életű gazdasági, kulturális, turisztikai és iskolai lap létezett német nyelven. Több éven keresztül jelentek meg a '90-es évek folyamán német nemzeti-

ségi helyiségek (Ágfalva, Bánd, Bonyhád, Hőgyész, Pomáz) német, illetve kétnyelvű lapjai. Ma már csak történeti jelentősége van a hosszú életű, az MTI által kiadott kétnyelvű *Neueste Nachrichten - Daily News* című újságnak. A Német-Magyar Kereskedelmi Kamara kéthavonta megjelenő lapja a *Wirtschaftsnachrichten Ungarn* volt 1994 és 2001 között, folytatása 2002-től a rendszertelenül, évenként többször megjelenő *Wirtschaft in Ungarn*. Bár nem folyóirat, hanem évkönyv, megemlítem a magyarországi germanisztika budapesti orgánumát, az ezen a címen 1992 óta megjelenő, jelenleg a DAAD és a Magyar Germanisták Társasága által támogatott *Jahrbuch der ungarischen Germanistik*ot. Ma a következő legfontosabb orgánumokról számolhatunk be. A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége 1957 óta adja ki *Neue Zeitung* című hetilapját. Ezenkívül – főleg külföldi tőkéből – kísérlet történt a *Pester Lloyd* újraélesztésére, 1996-tól jelent meg – bár exkluzív hetilapként a magyar politikai, gazdasági és kulturális eseményekről tudósító – *Der neue Pester Lloyd*, amely 2003-ban a *Pester Lloyd* címet vette fel, majd 2009 óta napilapként online módon vált elérhetővé. Riválisa, a hetilap *Budapester Zeitung* viszont 1999 óta mai napig megjelenik nyomtatott formában.

A magyarországi német nyelvű sajtó feldolgozásának helyzete

A reformkori magyarországi német nyelvű sajtó (és itt a szorosan vett 1830-as/40-es éveket értem az 1848/49-es évekkel bezárólag, mely a magyar történetírásban is korszakhatár) a magyarországi német nyelvű sajtó történetének egyik legjobban feldolgozott korszaka, bár a most főleg külföldön felfutását élő felvilágosodáskori sajtótörténeti kutatásokhoz képest némileg hátrányban van ez a terület.

Az első, a korszak sajtóját csak érintőlegesen tárgyaló munkák mind irodalomtörténeti céllal készültek. Ilyen volt Gragger Róbert *Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn* (Wien-Leipzig 1914) című munkája, melynek csak első része, a „Vormärz” jelent meg. Ebben a „schriftstellernde Journalisten” című kis fejezet foglalkozik az újságírással, kiemelve Moritz Gottlieb Saphirt. Karl Hugót drámaíróként mutatja be, valamint röviden megemlíti Hermann Kleint.

A következő, szintén az 1848/49-es évekkel lezáruló feldolgozás Pukánszky Béla *A magyarországi német irodalom története. A legrégebb időktől 1848-ig* (Budapest 1926) című munkája, melyben mindössze néhány oldalt (456–460) szentel a korszak sajtójának: cím szerint felsorolja a fontosabb újságokat és folyóiratokat, és röviden értékeli őket.

Farkas Gyula az *Ungarische Jahrbücher* 1931-es évfolyamában a magyarságtudománnyal kapcsolatos német nyelvű folyóiratokat veszi számba a reformkortól egészen saját koráig. Idetartozónak tekinti a Magyarország területén megjelent valamennyi német nyelvű lapot, illetve a külföldön megjelent német nyelvű, a magyarság tudományos eredményeinek határainkon kívüli megismertetését (kezdetben a téves nézetek, előítéletek helyesbítését) felvállaló periodikumokat, így a Pozsonyban megjelent *Ungrisches Magazin*, 1781–1787), Schedius pesti *Literarischer Anzeiger für Ungarn*-ját (1798–1799) és *Zeitschrift von und für Ungern*-jét (1802–1804)², valamint Henszlmann Imre Lipcsében kiadott *Vierteljahresschrift aus und für Ungarn* (1843–1844) című negyedéves folyóiratát. Megemlíti Kertbeny egyetlen füzetet megélt *Jahrbuch des deutschen Elementes in Ungarn* (1846) című lapját és *Ungarn und Deutschland* című 1872-es lipcsei próbálkozását, a kiegyezés utáni időszakból a Riedl Szende szerkesztette, mindössze egy évig létezett, Lipcsében és Bécsben megjelenő *Ungarische Revue*-t (1868), valamint Hunfalvy Pál nyelvész *Literarische Berichte aus Ungarn* (1877–1880) című lapját. A periodikumok felsorolása és bemutatása egészen Vészi József 1911-től 1914-ig Berlinben kiadott *Jung Ungarn*-jáig, a Gragger Róbert által indított, később Farkas által szerkesztett, szintén berlini *Ungarische Jahrbücher*ig (1921–1943) és Jakob Bleyer *Deutsch-ungarische Heimatsblätter*-jéig (1929–1935) terjed.³

Csahihen Károly 1934-ben megjelent munkájában röviden bemutatja a korszak fontosabb pesti német nyelvű lapjai közül a *Spiegel*-t.⁴

Réz Henrik kiadott egy a mai bibliográfiai követelményeknek nem mindenben megfelelő, mégis alapvető, a magyarországi német sajtót 1918-ig feltáró bibliográfiát, (*Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918*, München 1935), melynek előszavában foglalkozik a korszak fontosabb német nyelvű orgánumaival (36–38.). A 30-as, 40-es években elterjedt enciklopédikus-szépirodalmi divatlap műfaját azonban nem tárgyalja behatóan, pedig ez a típus a maga korában korszerű, a korabeli európai „trendnek” megfelelő volt. Réz részletesebben tárgyalja a horvát és a szepességi sajtót, cím szerint felsorol néhány 1848/49-es rövid életű, radikális lapot, hasonlóságokat keres a bécsi és a magyarországi német lapok között. Többször utal a magyarországi németek és magyarok politikai összetartozására, egyetlen kivételleként rámutat a kassai sajtóban az önállóság megőrzését szorgalmazó tendenciára, de a századoknak a sajtóban is hangot kapó sajátos helyzetét figyelmen kívül

² Lásd ehhez, az általam tárgyalt korszakhoz ugyan nem tartozó, alapvető munkát: DOROMBY Karola: *Schedius Lajos mint német–magyar kulturközlő*. Budapest: Pfeifer, 1933; valamint Schedius német nyelvű lapjairól egy modernebb összefoglalást: BALOGH Piroksa: *Ars scientiae: Közéleti és tudományos pályájának dokumentumaihoz*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 179–222.

³ FARKAS, Julius von: *Deutsche Zeitschriften der Ungarnkunde*. Berlin, Leipzig: de Gruyter, 1931, 1–14.

⁴ CSAHIHEN Károly: *Pest-Buda irodalmi élete (1780–1830)*. Budapest: Stephaneum Ny., 1934, 136.

hagyja. Az 1848/49 utáni elnyomást, a sajtó „hallgatását” azzal intézi el, hogy a ’48-as lapok azért nem tudtak továbbra is létezni, mert politikai tartalmúak voltak, ugyanakkor megemlíti a sajtószabadságot ellehetetlenítő rendeleteket. Hangsúlyozza, hogy a forradalom és a leverett szabadságharc még nagyobb egységbe kovácsolta a magyarokat és a németeket. A továbbiakban a német nyelvű sajtó 1850-es évekbeli újraéledéséről számol be, példákat is megnevezve. Réznek még egy 1933-ban megjelent tanulmánya érdemel említést. Ebben a Szemző Piroska alább említendő tanulmányából kimaradt folyóiratokat sorolja fel, illetve a már általa feldolgozottakhoz fűz kiegészítéseket. Írása végén a *Der Ungarral* kapcsolatban azt a megállapítást teszi, hogy a bevándorolt zsidó újságíróknak – bár nagyon hangoztatták magyar álláspontjukat –érzelmileg nem sikerült beilleszkedniük, és az 1849-es nagy összeomlás után elhagyták Magyarországot.⁵ Ez a megállapítás pl. Hermann Kleinre egyáltalán nem érvényes, aki ugyan az őt ért támadások miatt 1850-ben valóban elhagyta Magyarországot, de aztán visszatért, nevét magyarosította, kikeresztelkedett, és 1889-ben bekövetkezett haláláig itt élt, Saphir Zsigmond pedig soha nem hagyta el Magyarországot. Neustadt, aki valóban betelepült volt, az őt ért atrocitások miatt hagyta el az országot. Az 50-es évekre vonatkozóan Réz azt a megállapítást teszi, hogy a kitűnő *Pester Lloyd*on kívül is voltak olyan német nyelvű lapok, amelyek közvetítő szerepet töltek be a külföld felé, de német írók nem voltak ezeknek a lapoknak munkatársai olyan számban, mint 1848 előtt. Saját koráról azt írja, a szépirodalmi lapok feladatát a tudományos folyóiratok, az *Ungarische Jahrbücher* és a *Deutsch-Ungarische Heimatsblätter* vették át.

Kiváló, bár mára már kissé elavult alapművek készültek a II. világháborút megelőző évtizedben, melyek alaposan, részletekbe menően feltárták a periodikumok tartalmát. Itt elsőként kell megemlíteni Osztern Rózsa *Zsidó újságírók és szépírók a magyarországi német nyelvű időszaki sajtóban a Pester Lloyd megalapításáig, 1854-ig* (Budapest 1930) című művét. A másik munka Szemző Piroska *Német írók és pesti kiadók a XIX. században (1812–1878)* (Budapest 1931) című könyve, mely a német írók magyar sajtóbeli szereplésével foglalkozik, és jóval túlmegegy időben az 1849-es korszakhatáron. Könyvében Szemző Piroska részletesen foglalkozik a *Spiegel* munkatársaival, de a lap színi kritikái még feldolgozásra lennének érdemesek.

A korszak német folyóirat-irodalmának tartalmi feltárásával foglalkozik Ungár Elemér *A magyarság a hazai német folyóiratok tükrében 1819–1848* című, 1937-ben Pécsen megjelent dolgozata. Ennek a feldolgozásnak a központi témája a nemzeti érzés átalakulása a felvilágo-

⁵ RÉZ, Heinrich: Deutsche und österreichische Mitarbeiter der deutsch-ungarischen Zeitschriften und Zeitungen, 1819–1852. In: *Festschrift für Gideon Petz*. Budapest: [Dunántúli Ny.], 1933, 225–229.

sodás állampatriotizmusának hungarus tudatától a már csak nyelvében német, de érzéseiben teljesen magyar sajtó létrejöttéig. A tanulmány nagyon sok fontos adatot tartalmaz.⁶

A következő jelentős munka az akadémiai magyar sajtótörténet első kötete, melynek a német nyelvű sajtót érintő részét Ugrin Aranka írta.⁷ Persze a német lapokról szóló rész meglehetősen rövidre fogott a magyar lapokhoz képest, mindössze öt oldal terjedelmű.

Csáky Móríc a reformkori magyarországi német nyelvű lapoknak az osztrák irodalom közvetítése terén végzett szerepét mutatja be egy tanulmányában; részletesen szól a *Spiegel*ről, az *Iris*ről és az *Ungarr*ról.⁸

A magyarországi német nyelvű sajtó történetéről Fried István közölt alapvető tanulmányt, és írása iránymutató a magyarországi német nyelvű sajtó főbb korszakait illetően a 18. századtól a 19. század első feléig.⁹ Fried Istvánnak még más, a magyarországi német sajtóval kapcsolatos elemző tanulmányát is megemlíthetjük.¹⁰ Bellér Béla a magyarországi németiség történetét röviden összefoglaló munkájában csak megemlíti a korszak kitűnő sajtóját, de részletekbe nem megy bele.¹¹

Jómagam a magyarországi sajtó történetének vázlatát jelentettem meg a *Magyar Könyvszemlé*ben,¹² majd ennek az azóta napvilágot látott szakirodalommal kibővített változatát németül a tanulmányaimat tartalmazó kötetben.¹³

A budapesti németiség történetét bemutató, a Fővárosi Német Kisebbségi Önkormányzat által magyarul és németül is megjelentetett kötetben Soós István foglalta össze igen röviden a

⁶ UNGÁR Elemér: *A magyarság a hazai német folyóiratok tükrében 1819–1848*. Pécs: Kultúra Ny., 1937.

⁷ UGRIN Aranka: Reformkori német nyelvű hírlapok és folyóiratok. In: *A magyar sajtó története. 1705–1848*. Szerk. Kókay György. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979, I. köt., 564–569.

⁸ CSÁKY, Moritz: Die Bedeutung der deutschsprachigen Zeitschriften Ungarns für die österreichische Literatur des Vormärz. In: *Die österreichische Literatur, ihr Profil im 19. Jahrhundert (1830–1880)*. Hg. Herbert Zeman. Graz: Akad. Druck- und Verl.-Anst., 1982, 91–106.

⁹ FRIED István: A magyarországi német nyelvű sajtó kutatásának kérdései. XVIII. század, XIX. század első fele. *Magyar Könyvszemle* 99. 1983. 1. 89–101.

¹⁰ FRIED István: Haza, állam, nemzet a magyarországi német sajtóban a XIX. század első felében. *Magyar Könyvszemle*, 105. évf. 1989. 3. 247–262.; illetve: FRIED, István: Die Kultur des Bürgertums deutscher Muttersprache im Pest-Ofen zur Zeit des Vormärz. In: *Methodologische und literarhistorische Studien zur deutschen Literatur Ostmittel- und Südosteuropas*. Hg. v. Anton Schwob, u. Mitarbeit v. Carla Carnevale u. Fridrun Rinner. München: Südostdeutsches Kulturwerk, 1994, 81–94.

¹¹ BELLÉR Béla: *A magyarországi németek rövid története*. Budapest: Magvető, 1988, 91.

¹² RÓZSA Mária: A magyarországi német nyelvű sajtó a kezdetektől 1944-ig. (Vázlat) *Magyar Könyvszemle*, 109. évf. 1993. 2. 224–230.

¹³ RÓZSA, Maria: Die deutschsprachige Presse in Ungarn im Überblick. In: *Studien zur deutschsprachigen Presse in Mittel- und Ostmitteleuropa: Beiträge zum deutsch-österreichischen Kulturtransfer, zur 1848er Revolutionspresse in Ungarn und Österreich, zum Ungarnbild in der deutschen Presse sowie zum Pressewesen in Wien, Buda, Pest, Preßburg, Temeswar, Hermannstadt und Kronstadt. (Presse und Geschichte – Neue Beiträge Bd. 52, Hrsg. v. Astrid Blome, Holger Böning und Michael Nagel)* Bremen, 2010, 7–32..

főváros német sajtójának történetét.¹⁴ Maga a cím félrevezető, mert írásának tárgya 1945-ig terjed, tehát 1873 után már „budapesti” sajtóról beszélhetünk.

A közelmúlt publikációi közül megemlíthetők egyes, a korszak sajtójából megjelent szövegválogatások utószavai.¹⁵ Az utóbbi időben látott napvilágot Bódy-Márkus Rozália az 1810-től 1847-ig megjelent német nyelvű pest-budai és pozsonyi politikai újságok irodalmi mellékleteinek feldolgozása.¹⁶

Természetesen felidézhetnénk számos olyan tanulmányt, melyek nem elsősorban sajtótörténeti szempontból vizsgálva a lapokat, tesznek fontos megállapításokat a korszak német nyelvű sajtójával kapcsolatban. Ilyenek például Kiss Józsefnek az egykorú német nyelvű sajtóban megjelent Petőfi-fordításokat vizsgáló írásai,¹⁷ vagy Sziklay László *Szlovák népdalok a „Pesther Tageblatt”-ban* című tanulmánya.¹⁸

Az akadémiai magyar sajtótörténet II./1-es kötetében szétszórta, különböző helyeken találhatunk a magyarországi német nyelvű sajtóról egyes adatokat, az általam a következőkben vizsgált korszak német sajtója sincs összefoglalóan tárgyalva a kötetben.¹⁹

Igen hasznos Norbert Bachleitner összehasonlító elemzése az 1855-ös év bécsi és pest-budai politikai napilapjaiban közölt szépirodalom (folytatásos regények, novellák, útleírások, történeti tárgyú esszék) szerepéről, feladatáról, olvasói köréről.²⁰ Az abszolutizmus kora, az 50-es évek magyarországi német sajtója jórészt feltáratlan, holott számos szépirodalmat is közlő orgánus létezett a *Pester Lloyd*on kívül. Erre teszek jelen munkában kísérletet a *Pester Sonntagsblatt* (1853–1855) és a *Sonntags-Zeitung* (1855–1865) vizsgálata során. Megemlíthetném még a Gustav Birnbaum szerkesztette *Pesther Localblatt* (1850–1851),

¹⁴ SOÓS István: A pest-budai német sajtó. In: *Németek Budapesten*. Szerk. Hambuch Vendel. Főv. Német Kisebbségi Önkormányzat: Német Kultúregyesület, [Dabas], 1998, 242–245.

¹⁵ „Ihr Männer auf, jetzt ruft die Zeit”. Deutsche Texte aus Ungarn zur Revolution und zum Freiheitskampf 1848/1849. Auswahl, Einleitung und Nachwort von Mária Rózsa. Budapest: Argumentum. 2006, Nachwort: 345–381.; *Deutsche Presse aus Ungarn in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Literatur, Theater, Sprache und Aspekte der Identität*. Auswahl und Nachwort von Rozália Bódy-Márkus. Budapest: Argumentum, 2007, Nachwort: 385–397.

¹⁶ BÓDY-MÁRKUS, Rozália: *Literaturrezeption und Literaturvermittlung in den Beiblättern von Pest-Ofener und Pressburger deutschsprachigen Zeitungen von 1810 bis 1847*. München: IKGS, 2010.

¹⁷ Kiss József: Petőfi az egykorú hazai német nyelvű sajtóban 1844–1846. In: *Tanulmányok Petőfiről*. Szerk. Pándi Pál, Tóth Dezső. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962, 91–193.; Kiss József: A Nemzeti Dal egykorú fordítói és fordításai. In: *Petőfi és kora*. Szerk. Lukácsy Sándor, Varga János. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970, 411–483.

¹⁸ SZIKLAY László: Slowakische Volkslieder im „Pester Tageblatt”. In: *Studia Slavica* Tom. XII 1966, 405–412.

¹⁹ BUZINKAY Géza: Az intézményesített polgári sajtó megszületése idegen abszolutizmus alatt. In: *A magyar sajtó története*. II/1. Szerk. Kosáry Domokos, Németh G. Béla. Budapest: Akadémiai Kiadó 1985, 291–297; valamint: Uő: *Magyar hírlaptörténet 1848–1918*. Budapest: Corvina, 2008, 31–33.

²⁰ BACHLEITNER, Norbert: Politik und Unterhaltung. Literatur in der Wiener und Pester Tagespresse des Jahres 1855. In: *Zur Medialisierung gesellschaftlicher Kommunikation in Österreich und Ungarn*. Studien zur Presse im 18. und 19. Jahrhundert. Hrsg. von Norbert Bachleitner und Andrea Seidler. Wien, 2007, 133–176.

címváltozással: *Pesth-Ofner Localblatt* (1851–1865) című pesti napilapot, amire bizonyították Norbert Bachleitner szűrőpróbaszerű vizsgálata, mely szerint az 1855-ös év számos német és angolból, illetve franciából németre fordított prózai közleményt tartalmazott.

De feltáratlan volt sokáig maga a *Pester Lloyd* Kiegyezés utáni korszaka is. Ujvári Hedvig már jó néhány éve a 19. század második fele egyes magyarországi német lapjainak módszeres feldolgozásába fogott. Kezdetnek a *Magyar Könyvszemlében* 2001-ben megjelent két tanulmányában bemutatta a *Pester Lloyd* több mint húsz évi anyagát, a lap 1854 és 1875 közötti korszakát, foglalkozott a *Pester Lloyd* illusztrált melléklapjával, az *Ungarische Illustrierte Zeitunggal* (1871–72), a *Neue Illustrierte Zeitunggal* (Stuttgart, Leipzig, Wien 1872–1892), a *Pester Lloyd*-ból kivált *Ungarischer Lloyd*-dal (1867–1876) és *Neuer Freier Lloyd*-dal (1869–1872), valamint a *Neues Pester Journallal* (1872–1878).²¹

Nyelvi viszonyok

Meg kell vizsgálnunk azt a közeget is, mely felvevőpiacul, azaz olvasóközönségül szolgált a német nyelvű sajtó számára. Kiknek szánták a szerkesztők és munkatársak a német nyelvű lapokat, milyen olvasóközönséget céloztak meg, és őket mivel akarták „szolgálni”, milyen olvasmányokkal ellátni? Vizsgálódásomat jelenleg csak a fővárosra koncentrálok, hiszen az engem érdeklő lapok mind ott jelentek meg. Kiindulásként fel kell tennünk azt a kérdést, mennyi német nyelvű lakos élt egyáltalán Pest-Budán? Az mindenképpen leszögezhető, hogy Pest-Buda lakossága ugrásszerűen növekedett ebben az időben. Míg Pestnek 1804-ben 22 417, Budának 24 873 lakosa volt, 1847-ben Pesten már 109 881, Budán pedig 34 893 személy lakott. A nemzetiségek számszerű megoszlásáról nincsenek a szakirodalomnak pontos adatai. Az közzismert, hogy Budán sokkal több német polgár élt, mint Pesten. Budának az 1840-es évek végén 30 000 német és 7500 magyar lakosa volt, Pestnek viszont ugyanannyi volt a magyar lakosa, mint a német: 30–30 000.²² 1851-es adatunk van az egyes nemzetiségek számáról: ebben az évben Pesten 33 884 német és 31 965 magyar, Budán 27 930 német és 7555 magyar lakos élt, de ez már a forradalom utáni némileg megváltozott helyzetet tükrözi. Kósa János megjegyzi még, hogy e népességi adatok hitelességét csökkenti, hogy a népszámlálás

²¹ Lásd ehhez összefoglalólag: UJVÁRI, Hedvig: *Deutschsprachige Presse in der östlichen Hälfte der Habsburgermonarchie : Deutschsprachige Medien und ihre Rolle als Literaturvermittler in Ungarn in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Herne: Gabriele Schäfer Verlag, 2012 358 p.

²² BELLÉR, i. m. 85.

hatalatlan terror nyomása alatt ment végbe, és nem tudományosan meghatározott kritériumok szerint dolgoztak.²³

A reformkor a magyarság társadalmi és politikai reformkövetelései megfogalmazódásának, ugyanakkor a modern nemzet(tudat) kialakulásának ideje, s a nemzet létrejöttében a nemzeti nyelven írt irodalom döntő szerepet játszik. Toldy Ferenc, Gyulai Pál és a reformkor számos más tudósa, publicistája hitt abban, hogy a nyelvi és irodalmi hatalom előkészíti a politikait, majd át is lényegül azzá.²⁴

Fel kell tennünk ezután azt a kérdést, hogyan viszonyultak a reformkövetelésekhez a német nyelvű orgánumokat olvasó rétegek? (A német nyelvű parasztság nem volt olvasója a létezésében, előállításában szorosan a városokhoz kapcsolódó sajtónak.) „[...] a magyar nemzeti ideálokkal való azonosítás németségünknel a nyelvi asszimilációt részben megelőzte, részben mindvégig független maradt tőle” – írja Pukánszky Béla.²⁵ Ebben az időszakban a Magyarországon élő németség (mint a többi nemzetiség is) válaszára érkezett: vagy asszimilálódik, vagy megkeresi helyét a formálódó polgári nemzetállamon belül, olyan módon, hogy nemzeti érzését még jobban megerősíti.

Pest-Budán az erjesztő, a feudális múlttal szembeszálló polgárság nagy részt német anyanyelvű.²⁶ Ugyanakkor gazdasági okok is közrejátszottak abban, hogy a német polgárság egy része csatlakozott a polgárosodó, árutermelő, reformokat, önálló magyar nemzeti piac létrejöttét követelő magyar köznemesi mozgalomhoz. Míg a század elején Debrecen kivételével az összes szabad királyi városnak még túlnyomóan német volt a lakossága, a német polgárság elmagyarosodása a 19. század harmincas éveire jelentékenyen előrehaladt, elsősorban a magyar nyelvterületen fekvő városokban, Székesfehérvárott, Győrött, Pécsen, Szegeden, nemkülönben az ország központjában, Pest-Budán – írja Bellér Béla.²⁷ A német polgár egy másik típusa kifelé ugyan teljesen „behódol a magyar szellemnek, divatnak, kultúrának”, de szűk családi körben még ragaszkodik német kultúrájához, ápolja hagyományait. A németek harmadik csoportját képezik a német öntudat képviselői, akik ugyan nem fordulnak szembe a magyar nemzeti mozgalommal, de a saját német nemzeti kultúrájuk ápolásával, terjesztésével

²³ Lásd ehhez: *Budapest története*. Szerk. Kosáry Domokos. Budapest: Budapest Főváros Tanácsa, 1975. III. kötet, 399; valamint KÓSA János: *Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig*. Budapest: Általános Ny., 1937, 65.

²⁴ DÁVIDHÁZI Péter: *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Budapest: Akadémiai Kiadó–Universitas, 2004, 38.

²⁵ PUKÁNSZKY Béla: „Patrióta” és „hazafi”. (Fejezet a magyarországi német irodalom történetéből). *Budapesti Szemle* 230. köt. 1933, 4.

²⁶ Lásd ehhez SZIKLAY László: Pest-Buda nemzetiségi képe a reformkorban. In: *Együttélés és többnyelvűség az irodalomban*. Budapest: Gondolat, 1987, 79.

²⁷ BELLÉR, i. m. 84.

vannak elfoglalva.²⁸ Most nem szólunk részletesen a rendkívül fejlett nemzeti öntudattal és kultúrával rendelkező s amellet gazdaságilag is élenjáró és zömében Habsburg-hű erdélyi szászságról. Másfajta a szepességi cipszerek, a pozsonyi-soproni németek tudata; ők inkább lokálpatrióta indíttatásból foglalkoztak városaik művelődéstörténetének, nyelvének kutatásával, s ezek eredményeit publikálták is helyi orgánumokban.

A multinacionális városokban (Pest-Buda, Prága, Pozsony, Zágráb) a többnyelvűség mellett a német nyelv összekötő szerepe, lingua francaként való működése volt jellemző. Ez különbözteti meg a német nyelvet a többi nemzetiségi nyelvtől ekkor és még nagyon sokáig, egészen a II. világháborúig. Ezekben a városokban nemcsak a német polgárság beszélt németül, hanem a polgárok általában, a nemesek, kereskedők (köztük sok zsidó származású) és az iparosok. Ezekre az emberekre a többnyelvűség volt jellemző; sok tudós, író vagy publicista pályája során fokozatosan hagyta el a kétnyelvűséget, és tért át a magyar nyelven való írásra.

Elsőként említhetnénk Toldy Ferencet (1805–1875), aki Schedelként született Budán német nyelvű családban, és akit gimnazista korában Ceglédre küldtek, hogy jól megtanuljon magyarul. Később pedig már annyira magyarrá vált, hogy értekezéseit mindig magyarul írta, sőt az 1860-as években már nehézséget okozott neki németül fogalmazni.²⁹ Kolbenheyer Móricz (1810–1884) fordította le például *Geschichte der ungarischen Literatur im Mittelalter* (Pest 1865) című munkáját. Dávidházi Péter Toldy példáján vizsgálja azt (az ugyanakkor általános érvényű) folyamatot, „hogyan lehetett kívülről átvenni és behelyezkedve elsajátítani az eredetközösségi beszédmodot, hozzá igazítani az egyén másféle családtörténetét, ugyancsak ehhez választani új szerzői, majd családi nevet, és így válni a nemzetet képviselő narrátorrá.”³⁰

Zádor (Stettner) Györgyöt a névmagyarosítás ténye rokonítja Toldyval (1799–1866). Ő ugyan a Vas megyei színmagyar Dukán született, édesanyja német nyelvet tanulni küldte a nyolcéves fiút Kőszegre. Családi nevét (a Stettner nevet) 1848-ban változtatta Zádorra, de tovább bonyolítja a helyzetet hogy a különben törvényszéki bíró szépirodalmi és egyéb publikációinál a Fenyéry Gyula nevet használta, s ezen a néven szerepel Toldy *Handbuch der ungrischen Poesie* (1828) című művének szerzőtársaként is.

A fiatalabb írógeneráció képviselői közül Frankenburg Adolf (1811–1884) szintén német nyelven kezdett publikálni. Ő a *Pesther Tageblatt* „Feuilleton magyarischer Erheblichkeiten” című tárcarovatát vezette, majd 1840-től a *Életképeket* szerkesztette, de német író létére ké-

²⁸ BELLÉR, i. m. 85–86.

²⁹ Lásd ehhez: DÁVIDHÁZI, i. m. 78.

³⁰ DÁVIDHÁZI, i. m. 49.

sőbb, visszaemlékezéseiben némileg szégyenkezve gondolt vissza.³¹ A *Pesther Tageblatt*-ból való kilépése után azt a valóságnak semmiben nem megfelelő állítást teszi, hogy „a »Tageblatt« tökéletes német lappá változott, s pedig nemcsak nyelvre, hanem szellemre nézve is; azonkívül meg csak oly részrehajló és megvesztegethető lett, mint a többi német collegái Pesten és – Bécsben.»³²

Kerényi Frigyes (1822–1853) is német költő volt pályája kezdetén, német verseit azonban nem ismerjük; majd a műfordítás területét választotta. Amikor azonban mint magyar nyelvű költő kezdett el verseket írni, ezek színvonala nem érte el korábbi teljesítményeiét, elbizonytalanodott mondatszerkezetei erőltetetté váltak, tehát a nyelvváltoztatással együtt járó változások nem jártak költészetére nézve sikerrel.³³ Említhetjük még a szintén elmagyarosodott iglói cipszer születésű evangélikus gimnáziumi tanár, pedagógiai szakíró, Pestalozzi-követő Tavasi (Teichengräber) Lajost (1814–1877) is.

A magyarországi német gyökerű közvetítők mellett külön csoportot alkotnak a Magyarországra – gyakorta Bécs érintésével – betelepült olyan német családok, mint a teológus, író és műfordító Steinacker Gusztáv (1809–1877), aki pedagógiai munkásságánál irodalomtörténetileg jóval fontosabbat alkotott műfordításaival. A „Treumund” álnéven is publikáló Steinackert foglalkoztatta – hasonlóan más kétnyelvű kortársaihoz – a hazához vagy az anyanyelvhez való tartozás elsődlegessége. Számára a legfőbb kötődést a nyelvi alapon szerveződő kulturális csoporthoz való tartozás jelentette.³⁴

Egyformán publikált magyarul és németül a bécsi születésű, de Magyarországon felnőtt Karl Maria Kertbeny (Benkert) (1824–1882), aki fő feladatának tekintette a magyar irodalom, elsősorban Petőfi megismertetését a német nyelvterületen, egyrészt fordítások (számos kötet és antológia) által, másrészt bibliográfiáival: *A magyar irodalom a világirodalomban. A magyar művek idegen nyelven, önállóan megjelent fordításainak könyvészeti kimutatása. Die ungarische Literatur in der Weltliteratur.* (Budapest, 1876), benne: A fordítások magyarból más nyelvekre (419) a szerzők, fordítók és kiadók rövid életrajzával németül; valamint *Ungarns deutsche Bibliographie 1801–1860. Verzeichniss der in Ungarn und Ungarn*

³¹ Lásd ehhez: FRIED, István: Die Kultur des Bürgertums deutscher Muttersprache im Pest-Ofen zur Zeit des Vormärz. in: *Methodologische und literarhistorische Studien zur deutschen Literatur Ostmittel- und Südosteuropas.*, i. m. 86.

³² FRANKENBURG Adolf: *Emlékiratok.* Pest: Emich, 1868, 2. köt., 116–117.

³³ RÓZSA, Mária: Ein vergessener Vermittler ungarndeutscher Herkunft. Die Übersetzertätigkeit von Frigyes Kerényi. *„Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 46. 1997. 4., 331.

³⁴ Lásd ehhez: FRIED, István: Die Suche nach der Identität im vormärzlichen Ungarn. *Halbasien* Jg. 4, 1994. 1., 45.

betreffend im Auslande erschienenen deutschen Drucke. Erster Theil. Enthaltend die Literatur der Jahre 1801–1830., melyet Petrik Géza fejezett be. (Budapest, 1880).³⁵

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy Pest-Buda döntően epigonális német nyelvű irodalma nem adott egyetlen olyan német nyelvű szerzőt sem a német irodalomnak, aki művészetével túl tudott volna jutni a szűkebb hazája határain belüli elismertségen. Ebben szerepet játszott a biedermeier által kedvelt miniatűr formák előnyben részesítése, a számszerűen jelentős olvasóközönség hiánya és a szigorú cenzúraviszonyok – írja Fried István.³⁶ Az igazi terület, ahol ők kiteljesedhettek, a közvetítő szerepe, a műfordítás maradt.

A pest-budai németek a soproni és pozsonyi polgárokkal szemben nem rendelkeztek saját nyelvű társasági-kulturális egyesületekkel, így a német nyelvűség, a német nyelv használata döntően a magánéletbe, a polgári társaskörökbe, illetve a kultúra egyes területeire (újságírás, színjátás, közös zenélés) szorult vissza.³⁷ Pukánszky Béla a hagyományörző polgári réteg fénykorának a 30-as évektől a kiegyezésig terjedő időszakot tartja.³⁸ Ennek a biedermeier életformának az egyik ábrázolója volt Garay János, annak a német anyanyelvű polgárnak, aki még döntően német lapokat olvas, „közösségérzésében lagymatag, ’félmagyar’ – már nem igazi német, de még nincs elég bátorsága arra, hogy nyíltan színt valljon a magyarság mellett.”³⁹

Ha számba vesszük a kultúra más területeit a szépirodalmon kívül, nagyon sok német névvel találkozhatunk Pest-Budán a 30-as, 40-es években. A legnagyobb kiadót Heckenast Gusztáv és a vele 1841-ben társult kő- és könyvnyomdatulajdonos Landerer Lajos vezették. A kiadó neve számos magyar klasszikus nevével fonódott össze; itt jelent meg Jósika Abafi című regénye Klein Hermann fordításában 1839-ben. (Ennek érdekessége és a regény népszerűségét mutatja, hogy két fordító is vállalkozott német nyelvre való átültetésére szinte egyidejűleg, hiszen 1838-ban Lipcsében Steinacker Gusztáv fordításában is napvilágot látott). Heckenast Gusztáv volt Adalbert Stifter, majd az ő halála után, 1869-től a fiatal Peter Rosegger állandó kiadója, atyai barátja is, erről tanúskodik a mindkettejükkel folytatott levelezés; de a közvetítés terén még megemlíthető, hogy angol és francia művek német nyelvű fordításait is közreadta a Heckenast-kiadó.⁴⁰ A német nyelvű periodikumok közül Heckenastnál jelent meg a *Pesther Tageblatt* és a *Pester Zeitung*. Mellettük a mainzi születésű Konrad Adolf Hartleben

³⁵ Lásd Kertbenyről: KRIEGLER, Wynfried: Karl Maria Kertbeny als Kulturvermittler. In: *Deutsche Sprache und Kultur im Raum Pest, Ofen und Budapest*. Bremen: edition lumière, 2012, 101–108.

³⁶ FRIED: *Die Kultur des Bürgertums...*, i. m. 87.

³⁷ FRIED: *Die Kultur des Bürgertums...*, i. m. 93.

³⁸ PUKÁNSZKY Béla: *Német polgárság magyar földön*. Budapest: Lucidus K., 2000, 110.

³⁹ PUKÁNSZKY, *Német polgárság...*, i. m. 115.

⁴⁰ FRIED: *Die Kultur des Bürgertums...*, i. m. 94; valamint: *A vállalkozó és a kultúra : Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó (1811–1878)*. Szerk. LIPTÁK Dorottya. Budapest – Eger: Kossuth Kiadó – Eszterházy Károly Főiskola, 2012, 343.

működtetett még Pesten először könyvkereskedést; majd 1844-től bécsi és lipcsei székhelyű kiadóhivatalának szortiment részlege volt a pesti. Fontos művek kiadója és forgalmazója volt Hartleben, nála jelent meg például a „Külföldi regénytár” sorozat, Eötvös Józseftől *A falu jegyzője* (1845) és a *Magyarország 1514-ben* (1847).⁴¹ A sajtóra most nem térek ki, hiszen az egész írás témája a korszak német nyelvű sajtója.

1812. február 9-én nyílt meg a 3500 fő befogadására alkalmas Királyi Városi Színház (Königliches Städtisches Theater) Pesten. A színház német nyelven játszott 1847. február 2-ai leégéséig, illetve 1837-től az egyre nagyobb nézőszámot elhódító magyar nyelvű színjátszás, a Magyar Színház, 1840-től a Nemzeti Színház konkurenciája mellett. A direktorok és a színészek is német nyelvűek voltak, sokszor hívtak német vagy osztrák vendégművészeket vendéjátékra. 1824-től Anton Babnigg tenorista és Fedor Grimm színész voltak a bérletigazgatók. 1827-től 1836-ig Grimm egyedül igazgatta a színházat. 1837-től Grimm visszaadta a bérlet jogát, utódja Alexander Schmid, bécsi selyemgyáros és mecénás lett. Az 1838-as nagy pesti árvíz az épületben is hatalmas károkat okozott, a nézőszám a Nemzeti Színház iránt megnövekvő érdeklődés következtében a német színjátszás iránt folyamatosan visszaesett, és ezzel együtt a színvonal is csökkent. Nem volt pénz színvonalas művészeket alkalmazni, a repertoárt felújítani, korszerűsíteni. 1838-ban a színház bérleti jogát Josef Forst és Gustav Ritter von Franck vették át, 1841-től Forst egyedül vitte az ügyeket. Ő a színház fűtését megkísérelte korszerűsíttetni, de az nem tisztázott, hogy nem az új fűtés okozta-e az épületet megsemmisítő tüzet, mely után már – ideiglenes játszóhelyek ellenére – sem tudott a pesti német nyelvű színjátszás újra megerősödni, létjogosultságot kapni.

A zeneszerzők nevei között is sok német nevet találhatunk. Kezdve a világhírű Liszttel, aki mindig magyarnak tartotta magát annak ellenére, hogy nemigen beszélt magyarul, inkább franciául és németül társalgott és írt. A „magyarrá levés akarata jellemző [...] egész életére: életrajzából tudjuk, hogy e korban a szó szoros értelmében véve »világpolgára« volt, aki Párizsban éppen úgy otthon érezte magát, mint Weimarban, Rómában vagy Bayreuthban, de igazán *ittthon* csak Magyarországon volt” – írja Sziklay László Liszt nemzeti hovatartozását fejtegetve.⁴² Erkel Ferenc, a magyar nemzeti opera megteremtője és a himnusz zeneszerzője, Gyulán jött a világra német ajkú szülők gyermekeként. Bár Liszt biztatta, hogy karrierje érdekében menjen külföldre, ő itthon maradt. De kevésbé ismert művészek, mint a poroszországi születésű Louis Schindelmeisser, a Német Színház karmestere is magyar témákat dolgoztak

⁴¹ GAZDA István: *Könyvkereskedők a régi Váci utcában*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988, 48–50.

⁴² SZIKLAY László: *Pest-Buda szellemi élete a 18–19. század fordulóján*. MTA Irod. Intézet-Argumentum Könyvkiadó, 1991, 142.

fel műveikben. Ezek közül az ő „Peter von Szapary” (1839) című magyar témájú operáját emelhetjük ki. 1834–35-ben id. Johann Strauss és Josef Lanner adtak sikeres koncerteket Pesten. Robert Volkmann, német zeneszerző 1841-től haláláig, 1883-ig megszakításokkal Pesten élt és dolgozott. A városhoz kötötte még Heckenasthoz fűződő barátsága is. A Német Színház zenészei, Martin Kleinheinz és a Doppler-fivérek (Károly és Ferenc) is komponáltak kísérőzenét magyar színdarabokhoz és vígjátékokhoz. Pest-Budának rendkívül gazdag, csaknem Bécs vagy Weimar színvonalát megütő hangversenyélete ekkor lett teljesen magyarrá.⁴³

Az időszak pest-budai építészetére, festészetére és szobrászatára általánosan jellemző vonás volt osztrák-német művészek hosszabb-rövidebb idejű letelepedése a magyar fővárosban, ahol mecénásokat találtak.

A német származású művészeknek a magyar klasszicizmus kialakulásában volt döntő szerepük. A korszak egyik kiemelkedő építésze Pollack Mihály volt. Ő tervezte a Német Színházat és a Nemzeti Múzeum 1846-ban megnyitott épületét. A másik jelentős építész Hild József, számos világi és egyházi épület megalkotója volt. Az 1838-as nagy árvíz után sok klasszicista lakóház és polgári palota épült az ő tervei szerint. A mára már nem létező első Nemzeti Színház és a ma is álló városháza épületét Zitterbarth Mátyás tervezte. Johann Amann, bécsi udvari építész több nagy munkát kivitelezett Pesten, a legkeresettebb építészek voltak még az alsó-ausztriai Fidel Kasselik és fia, Ferenc, a pesti Josef Hofrichter és a Speyerből származó Heinrich Koch.

A szobrászat a pompás barokk egyházi épületépítések befejezése után nem tud jelentős művészeket felmutatni, Magyarországra elsősorban bécsi művészeket hívtak meg egyes munkákra. A szobrászok közül a pozsonyi Josef Huber és a bécsi Michael Bauer nevét említhetjük meg.

A festészet terén a nyugat-európai új stílusjegyek fáziskéséssel jelentek meg Magyarországon, ennek oka az is lehet, hogy nálunk jó darabig nem volt intézményes festőképzés, valamint nem létezett műtárgypiac és nem volt kiállítási lehetőség. Az osztrák és a magyar művészek között a kapcsolat mégis szoros volt. Magyar arisztokraták és tehetősebb polgári családok támogattak bécsi művészeket, és megbízásokat adtak portréfestőknek, így Friedrich Amerlingnek és Moritz Michael Daffingernek. A Johann és Thomas Ender testvérpáros is dolgozott Magyarországon. Johann Ender elkísérte Széchenyit 1818-ban keleti utazására, ő készítette el Széchenyi Ferenc portréját a Széchenyi Könyvtár számára, és tőle származik az Akadémia allegóriája is. 1809-ben jött Johann Tobias Kaergling Magyarországra, és lett ké-

⁴³ SZIKLAY László: Pest-Buda nemzetiségi képe..., i. m. 84.

sőbb a pest-budai polgárok kedvelt portréfestője. 1810-ben költözött Pestre Johann Donat, aki aztán számos magyar író és költő arcképét (például Kazinczy Ferencét) készítette el. Pesten tevékenykedett a svájci születésű, rendkívül sokoldalú Pestalozzi-tanítvány, pedagógus és festő Wilhelm Egger is, aki 1812-ben báró Vay Miklós fiainak nevelőjeként került Magyarországra, majd a pesti Evangélikus Gimnázium rajztanáraként működött, és az évek során számtalan portrémegbízást kapott. Nagy érdeme még a testnevelés-oktatás meghonosítása Magyarországon. A portréfestészet mellett a zsánerkép és a történelmi festészet műfaja is virágzott, utóbbi témáit gyakran a magyar történelemből merítette. A bonni Herman Neefe sok színházi díszletet tervezett a Nemzeti Színház számára, illusztrációival folyóiratokban, könyvekben is találkozhatunk. Érdekes megemlíteni Friedrich Lieder potsdami születésű és 1820-tól haláláig, 1859-ig Pesten élő és alkotó portréfestő és litográfus nevét, akinek magyarrá válásáról tanúskodik Kubinyi Ágostonnak, a Nemzeti Múzeum főigazgatójának portréján található szignatúrája: „Fried. Lieder indigena hung. pinxit”. A litográfia új eljárása szélesebb közönség számára tette elérhetővé a sokszorosított grafikát. Magyar írók portréit készítették el osztrák művészek, mint például Josef Kriehuber vagy Franz Eybl a pesti műkereskedő Josef Wagner megrendelésére. A bécsi művészcsalád, Jacob, Rudolf és Franz Alt, apa és fiai, megfordultak Európa sok helyén, többek között Pest-Budán is éltek. 1846-tól jelent meg Rudolf Alt „Malerische Ansichten von Ofen und Pest” című vedutasorozata. Pesten működtek megszakításokkal a bécsi miniatúrafestő és grafikus Alexander, és testvére, Johann Baptist Clarot. Lassan a magyar művészet is önállósodott, fejlődni kezdett, ennek egyik első megnyilvánulása az 1830-ban megnyitott műkiállítás volt. 1839-ben alapították meg a Pesti Műegyletet. 1846-ban nyitotta meg Pesten művészeti akadémiaját a velencei születésű Jacopo Marastoni. Ő egyébként Bécsből először Pozsonyba jött, majd 1836-ban Pesten telepedett le, később fia, József is festő lett. A magyar művészeti kritika megteremtője a kassai cipszer Henszlmann Imre volt.⁴⁴

A magyar politikai helyzet és az újságírás

Magyarországon a harmincas években a kedvezőtlen politikai viszonyok miatt, és mivel az 1832–1836. évi országgyűlés után a reformok látványosan megtorpantak, a reformellenzék javaslatait az udvar visszautasította, az országgyűlési ifjak ellen pereket kezdeményeztek, illetve elfogták őket, szükség volt egy olyan sajtóorgánusra, mely képes lenne a haladó tö-

⁴⁴ RÓZSA, Maria: Das „deutsche Element” im kulturellen Leben von Pest-Ofen in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: *Südostdeutsche Vierteljahresblätter* Jg. 43, 1994. 4, 321–331.

rekvések szöcsövévé válni. A politikai újságírás hiánya miatt a kritikai hangvétel a tudományos és szépirodalmi folyóiratokban jelentkezett. 1836 végén folyamodott Bajza József lapalapítási engedélyért, melyet meg is kapott. Az *Athenaeum*, melyet enciklopédikus folyóiratnak szántak, kimondott célja volt a színvonalas ismeretterjesztés mellett a tudatformálás is. A folyóirat hetenként kétszer jelent meg, ez is hozzájárult hatékonyságához, mert például egy havonta megjelenő folyóiratnál gyorsabban, közvetlenebbül tudott reagálni az aktuális eseményekre. Egy irodalmi folyóirat profilján jóval túlmutatva foglalkozott a társadalmi élet (ipar, kultúra, kereskedelem) megreformálásának lehetőségeivel. A nyugat-európai és észak-amerikai fejlettebb államokat példának állítva hívta fel a figyelmet a kormányzás, törvényhozás, öngazgatás, az oktatásügy magyarországi problémáira. Számos írásban nyíltan támadták az udvart és az abszolutizmust.⁴⁵ A *Tudománytár* a Magyar Tudományos Akadémia orgánuma volt, az ellenzéki mozgalmak leendő vezetői, így Szalay László, Trefort Ágoston, Horváth Mihály, Fényes Elek és Henszlmann Imre számos, szakterületükön iránymutató tanulmányt közöltek itt. 1836-tól kezdve két részre osztva jelent meg a folyóirat, az *Értekezések* tanulmányokat közölt, a *Literatura* ismertetései képet nyújtottak a külföldi tudományos élet, szépirodalom és kultúra alakulásáról, a legújabb könyvtermésről.⁴⁶

A politikai újságírás terén megújulást jelentett az 1841-ben alapított, 1844-ig Kossuth által szerkesztett és a Landerer–Heckenast-féle nyomdában nyomtatott *Pesti Hírlap*. A lap közvetítette a nemesi reformellenzék, azaz Kossuth programját, taglalta a polgári-nemzeti átalakulás feladatait. Széchenyi azonban izgatást vélt látni a Kossuth szellemiségében szerkesztett lapban, kritikáját *A Kelet népe s a Pesti Hírlap* című könyvében 1841-ben meg is fogalmazta. A konzervatív sajtó, elsősorban a *Világ*, a *Hírnök* és a *Nemzeti Újság*, természetesen nem nézték jó szemmel Kossuth publicisztikai ténykedését, s Bécsben 1843 végén elhatározták, hogy Kossuthot eltávolítják a szerkesztőségből. Az új főszerkesztő, Szalay László a felelős kormányzattól várta a haladás megvalósítását. A centralisták elgondolásai szerint alakított *Pesti Hírlap* így is a legolvasottabb politikai lap maradt. Vezércikkírói voltak Eötvös József és Kemény Zsigmond, 1846-tól azonban már nem pusztán a centralisták orgánuma volt, hanem a közös ellenzéki eszméket képviselte.⁴⁷

⁴⁵ Lásd: FENYŐ István: Az Athenaeum, a liberalizmus eszméinek központi fóruma. In: *A magyar sajtó története. 1705–1848.* Szerk. Kókay György. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979, 1. köt., 496–559.

⁴⁶ FENYŐ István: Akadémiánk első folyóirata, a Tudománytár. In: *A magyar sajtó története. 1705–1848.* Szerk. Kókay György. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979, 1. köt., 465–488; lásd még: *A Tudománytár* című folyóirat repertórium. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. 9. köt. A repertóriumot készítette, az előszót írta és a mutatókat összeállította Rózsa Mária. Budapest: OSZK, 1999. 221.

⁴⁷ A korszakról szóló általános bevezetőhöz lásd: KÓKAY György–BUZINKAY Géza–MURÁNYI Gábor: *A magyar sajtó története.* Budapest: Ráció, 2005, 66–86.

„A 19. század első felében Magyarországon a nemzethez való tartozásnak egyik leglényegesebb kritériuma a nyelv lesz [...]. Az eredetileg német nyelven alkotóknak egy része nyelvet (s nem csupán nyelvet) váltva válik magyar szerzővé [...]. A Pesten és Budán kiadott újságok jelzik ezt a kétfelé tartó, ám olykor *párhuzamosan* futó folyamatot. Törekcszenek arra, hogy osztrák, németországi, cseh-és horvátországi német szerzőket közöljenek, olykor másodközlés árán is, de minduntalan hangsúlyozzák magyarországi voltukat; mennyiségileg is jelentős az a költői, hírlapi anyag, amelyet magyarból fordítanak, a helyi (pest-budai) érdekességek, hírek, tudósítások nagyobbik felét teszi ki, és ezáltal hazafias érdekeltségüket, elkötelezettségüket vallják programukul.”⁴⁸ „Ugyanakkor „a reformkor »világirodalmi« műveltségének differenciálódásához is hozzájárult a magyarországi német sajtó, tehát a németen kívül angol és francia, sőt szláv irodalmi alkotások közvetítésében is részt vállalt.”⁴⁹

„A huszas évektől kezdve a hírlapok és folyóiratok szerkesztői és munkatársai között az addig többségében protestáns papok és tanárok helyett egy új, az irodalomban eddig nem szerepelt társadalmi réteg képviselői tűnnek fel: a zsidóságé. A német műveltségű zsidó literátorok nem voltak úgy megterhelve kulturális és irodalmi hagyományok béklyóival, mint a mindig konzervatív gondolkodású protestáns papok és tanárok, gyorsabban recipiálták az újabb német irodalmi áramlatokat, s szellemi mozgékonyaságukkal, formaérzékükkel csakhamar népszerűvé tették magukat. A harmincas évek vége felé a hírlapok és folyóiratok munkatársainak nagyobb része »modern« kultúrájú zsidó literátorokból kerül ki, a negyvenes évek elején pedig a lapok lassanként kizárólagos tulajdonukba mennek át, s valóságos sajtó-nagyságok akadnak köztük, mint Kilényi János (korábban Klein Hermann) a *Der Ungar* szerkesztője, vagy Rosenthal Sámuel, a *Der Spiegel*, a *Pester Handelszeitung* és a *Telegraph* kiadója” – írja Pukánszky Béla.⁵⁰

A zsidó újságírók, publicisták sokat tettek Magyarországon a sajtószabadságért; a cenzúra ellen, egyáltalán a szabad gondolatért küzdöttek. Moritz Gottlieb Saphir (aki zömében Bécsben élt ugyan, de írásai megjelentek a magyarországi német nyelvű orgánumban is), Hugó Károly költő és drámaíró, valamint a prágai születésű, Pozsonyban letelepedett Neustadt Adolf stílusukkal, új hírlapi műfajok meghonosításával a német nyelv ellenére is utat vágta a

⁴⁸ FRIED István: Magyar-német kettős irodalmiság (Szempontok a reformkori német–magyar irodalmi-kulturális kapcsolatok vizsgálatához). *Filológiai Közlöny* 34. évf. 1988. 4. 209.

⁴⁹ FRIED, *Magyar-német kettős...*, i. m. 212.; lásd ehhez még: SZIKLAY László: Slowakische Volkslieder im „Pester Tageblatt”. In: *Studia Slavica* Tom XII 1966, 405–412.

⁵⁰ PUKÁNSZKY Béla: *A magyarországi német irodalom története*: (A legrégebbi időktől 1848-ig). Budapest: Budavári Tudományos Társaság, 1926, 485.

későbbi magyar nyelvű újságírás számára.⁵¹ Neustadt Adolf, a pesti német színház kritikus, 1839-ben a *Pesther Tageblatt*nál kezdte meg színikritikusi tevékenységét.⁵²

A zsidók letelepedésének jogi hátterét, – a bányavárosok kivételével –, az 1840. XXIX. tc. biztosította, de politikai jogokat nem adott. Az 1843–44-es országgyűlésen heves vita zajlott arról, vajon a zsidóság Magyarországon a magyar vagy a német elemet erősítené-e egyenjóságát.⁵³ A zsidók politikai emancipációjának, jogainak kérdése 1849-ig megoldatlan maradt, de az 1849-ben hozott törvény bevezetésére sem került sor a szabadságharc bukása miatt. Ugyanakkor már a 40-es években megindult a zsidók magyarosodásának folyamata. Míg a korábbi írógeneráció tagjai, Karl Beck, Bloch (Ballagi) Mór meg is keresztelkedtek, a fiatalabbak – a magyar liberalizmus hatása alatt – büszkén vállalták zsidóságukat, mint például Szegfi Mór (aki egyébként Petőfit fordított) *Zsidó vagyok* című versében.⁵⁴ Kiemelendő a zsidóságát mindvégig megőrző Horn Ede (Ignaz Einhorn, 1825–1875), aki külföldi sikerei ellenére a kiegyezéskor visszatért Magyarországra, majd elismert emberként (államtitkár és országgyűlési képviselő, szerkesztő) folytatta pályafutását.⁵⁵

A korszak magyarországi német nyelvű újságai nemcsak a magyarországi német nyelvű polgársághoz és általában a Habsburg Monarchia polgárságához akartak szólni, hanem a németül olvasó magyar olvasóközönséghez is. A német lapok népszerűségét mutatja, hogy a *Pesther Tageblatt*ra, az *Ungarra* és a *Spiegelre*, a három német nyelvű folyóírra összességében háromezren fizettek elő az országban, míg a *Pesti Divatlap*, az *Életképek* és a *Honderű* összesen mintegy kétezer állandó előfizető támogatására számíthatott.⁵⁶

Egy későbbi példa: 1869-ben a *Pester Lloyd* példányszáma majdnem elérte a 10 000-et, a század végére 10–15 000 között stabilizálódott.⁵⁷ Jóval későbbi adat – és nem a magyarországi viszonyokra jellemző – viszont Eberhard Naujoksé, aki szerint az az újság, amelynek példányszáma a 19. század második felében 10 000 körül volt, nagy lapnak minősíthető.⁵⁸ Ez a

⁵¹ SZALAI György: A hazai zsidóság magyarosodása 1849-ig. *Világosság*, 15. évf. 1974. 4. 218. [!! Egységes folyóirat-hivatkozást javasolnék: évfolyam ne legyen megadva, év után pont, lapszám, oldalszám, ferde vonalat ne használjunk az év és a lapszám között! A folyóiratcím előtt nem kell az 'In:', mint a gyűjteményes köteteknél! Pl. *Világosság*, 1974. 4. 218. – eddig többféle forma is volt, de egy kötetben ragaszkodnunk kell az egységes jegyzetelési formához!]

⁵² OSZTERN Rózsa: *Zsidó újságírók és szépirok a magyarországi németnyelvű időszaki sajtóban, a „Pester Lloyd” megalapításától, 1854-ig*. Budapest: Pfeifer, 1930, 81.

⁵³ SZALAI, i. m. 220.

⁵⁴ FARKAS, Julius von: *Der ungarische Vormärz: Petőfis Zeitalter*. Berlin: Gruyter, 1943, 154–155.

⁵⁵ Lásd róla: MISKOLCZY Ambrus: *Horn Ede: A magyar-zsidó nemzeti identitástudat forrásvidékén*. Máriabesnyő-Gödöllő: Attraktor, 2007. 196 p.

⁵⁶ T. ERDÉLYI Ilona: Az irodalmi divatlapok. In: *A magyar sajtó története. 1705–1848*. Szerk. Kosáry Domokos, Németh G. Béla. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979, 1. köt., 438.

⁵⁷ BUZINKAY Géza: *Magyar hírlaptörténet. 1848–1918*. i. m. 71–72.

⁵⁸ NAUJOKS, Eberhard: Die offiziöse Presse und die Gesellschaft (1848/1900). In: *Presse und Geschichte: Beiträge zur historischen Kommunikationsforschung*. (Studien zur Publizistik Bd. 23) München: Verl. Dokumentation, 1976, 157.

szám meg sem közelíti a párizsi napilapok összpéldányszámát 1836 és 1847 között, amely ekkortájt emelkedett 80 ezerről 180 ezerre.⁵⁹

A magyarországi német ajkú polgár az információkat és a tájékoztatást elsősorban saját anyanyelvének újságjain keresztül kapta, amelyeknek viszont folytonosan küzdeniük kellett a cenzúrával. A szépirodalmi divatlapok típusa először német nyelven vált ismertté nálunk. Magyarországon a *Der Spiegel. Zeitschrift für Literatur, Kunst, Eleganz und Mode* (1828–1852) volt az őstípus legszínvonalasabb képviselője.

A Magyarországra bevándorolt és ideiglenesen vagy végleg letelepült külföldiek (a 19. század során főleg németek és zsidók) nagy része a kulturtranszfer professzionális közvetítői (újságírók, szerkesztők, fordítók, nyomdászok) közé tartozik.⁶⁰ A Monarchiában a 19. század elején az osztrák írók nagy része állami alkalmazásban állt (Grillparzer, Castelli, Bauernfeld, Stifter).⁶¹ A magyaroknál ez a helyzet nem volt általánosnak mondható, Jókai, Vörösmarty ugyan végzett jogászok, ügyvédek voltak, de egyikük sem volt állami alkalmazásban; Jókai honoráriumokból és kezdetben otthoni támogatásból élt, Vörösmarty akadémiai fizetésből. Toldy hallgatott bölcsészetet, de orvosi végzettsége volt (ő akadémiai fizetésből élt), Arany gimnáziumban tanított 1851-től 1860-ig, Bajza (jogi végzettséggel) egy darabig a Nemzeti Színház igazgatója volt 1837-től, de sokan fordítottak, újságot szerkesztettek, vagy házitánítóként dolgoztak. Sem Petőfinek (ő többek között színészként, majd segédszerkesztőként dolgozott, de fordított is), sem Aranyak nem volt felsőfokú végzettsége. Mivel az írók, költők a műveik után befolyt honoráriumból kellett hogy kiegészítsék jövedelmüket, illetőleg abból éltek, kénytelenek voltak minden lehetőséget kihasználni, hogy a kulturális, illetve irodalmi életben jelen legyenek, a folyóiratokban, újságokban publikáljanak, műveik a könyvpiacra hozzáférhetőek legyenek. Így tudták bizonyos (politikai, művészeti) kérdésekkel kapcsolatos álláspontjukat nyilvánossá tenni, és meggyőzni olvasóikat arról, hogy műveikben a kor irodalmi kérdéseire válaszokat adnak.⁶²

A haladó nézeteket és polgári átalakulást népszerűsítő német nyelvű orgánumok, mint a *Pesther Tageblatt*, a *Der Ungar* és a *Der Spiegel* gyakran polémiaiba keveredtek az erdélyi szász lapokkal, főleg a konzervatívabb, Habsburg-hű nagyszebeni *Siebenbürger Botéval*, pél-

⁵⁹ BARBIER, Frédéric–BERTHO LAVENIR, Catherine: *A média története: Diderot-tól az internetig*. Budapest: Osiris, 2004, 163.

⁶⁰ Lásd ehhez: ESPAGNE, Michel–GREILING, Werner: Einleitung. In: *Frankreichfreunde: Mittler des französisch-deutschen Kulturtransfers (1750–1850)*, Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 1996, 11.

⁶¹ BACHLEITNER, Norbert–EYBL, Franz M.–FISCHER, Ernst: *Geschichte des Buchhandels in Österreich*. Wiesbaden, 2000, 193.

⁶² FRIED, István: Beiträge zu den deutsch-ungarischen Literaturbeziehungen im 19. Jahrhundert. Heine und Petőfi. In: *Ungarn-Jahrbuch* Bd. 30 2009/2011, 216–217.

dául a magyar nyelv államnyelvvé tételével kapcsolatban. Ugyanakkor Pesten is létezett kormánypárti német nyelvű lap, az Eduard Glatz szerkesztette *Pester Zeitung*.

Az enciklopédikus szépirodalmi divatlap jellemzői és nyugat-európai előképei

A 30-as években különült el Európa-szerte, így Magyarországon is a felvilágosodás tudományos-enciklopédikus laptípusától elválva az az enciklopédikus, de döntően szórakoztató jelleggel bíró új laptípus, az úgynevezett divatlap típusa, mely még a 40-es években is tovább élt.⁶³ Ez irodalmi jellegű újságként jellemezhető, mely az olvasók számára közérthető stílusban, érdekességre törekedve tudósított a fontosabb hazai és külföldi társadalmi eseményekről, a legkülönfélébb tudományterületek újdonságairól, közölt szépirodalmat, színházi kiritikákat, és számaihoz gyakran metszeteket, kottákat, divatképeket mellékel. A divatlapok elsősorban a városi polgári rétegeket és főleg a nőolvasókat kívánták orientálni és kiszolgálni. Ugyanakkor általában a művelt polgári rétegek (a Bildungsbürgertum) számára kínáltak olvasnivalót, sokat tettek a társas élet kulturáltságáért,⁶⁴ s mivel a polgárság döntő része ekkor még német nyelvű volt, mindezt német nyelven. Az első magyar nyelvű divatlap Mátray-Rothkrepf Gábor *Regélője* (1833–1841) volt. 1832 és 1837 között Beimel nyomdájában készült a Helmecezy Mihály szerkesztette és Széchenyihez közelálló *Jelenkor* című napilap és társlapja, a *Társalkodó* Bajza József szerkesztésében. A másik, a *Regélő*höz hasonló jellegű divatlap a *Rajzolatok a társasélet és divatvilágból* (1835–1840). Említésre érdemes ezek mellett a negyvenes évekből még az *Életképek* (1843–1848) és a *Honderű* (1843–1848) is, előbbit Landerer–Heckenast, utóbbit az Egyetemi Nyomda nyomta.

Példái ennek a laptípusnak az angol *Morgen Chronicle*, a *Globe*, a *Metropolitan Magazine*, a párizsi *Revue de Paris* és a *Revue des Deux Mondes* (1829–1937) voltak, valamint a vegyes szépirodalmi lapok mint az enciklopédikus tartalmú divatlapok előzményei, az *Allgemeine Unterhaltungsblätter*, a *Morgen Chronik*, a *Morgenblatt für Gebildete Stände*, a *Der Gesellschafter* és a *Wundermagazin*.⁶⁵

A laptípus elterjedése tehát Anglia, Franciaország után Németország, majd Ausztria közvetítésével ment végbe. Mi itt csak a német nyelvterület hasonló lapjaival kívánunk foglalkozni.

⁶³ LIPTÁK Dorottya: A modernkori könyv- és sajtótörténeti kutatások állapotáról. Paradigmaváltás – problémafeltárás – alapelvek – programok – feladatok. *Magyar Tudomány*, 2011. 9. 1121–1131.

⁶⁴ T. ERDÉLYI Ilona: Az irodalmi divatlapok. In: *Magyar sajtótörténet 1705–1848*. Szerk. Kókay György. Budapest: Akadémiai Kiadó 1979. 1. kötet, 435.

⁶⁵ T. ERDÉLYI Ilona: i. m. 443.

Általánosságban elmondható róluk, hogy fő törekvésük a szórakoztatva művelés volt, a politikai témák teljes figyelmen kívül hagyásával, mindehhez az újságokéhoz hasonló, gyakori, hetente többszöri (4–6 alkalommal) megjelenést választva. Ezek a szórakoztató lapok a biedermeier hangulatát közvetítették, amennyiben a kor patriarchális szellemét és a nyárspolgárság bizonyos jegyeit értjük rajta.⁶⁶ Beszámoltak a tudomány újdonságairól, a társas élet eseményeiről, figyelemmel követték az újonnan megjelent könyveket, színpadi bemutatásokat. Németországban, hogy a szigorú cenzúrát elkerüljék, amely a napisajtó politikai állásfoglalását igen szűk korlátok közé szorította, sok, a szórakoztatásnak és a humornak szentelt lapot alapítottak, de kevés emelkedett az általános felszínesség fölé. Ilyen volt például August Lewald (1793–1872) *Europa. Chronik der gebildeten Welt* című, 1837-ben Lipcsében alapított, nagy negyedréte alakban, több szerkesztőváltással 1885-ig élő jól szerkesztett lapja. 1837-ben 2000 előfizetője volt, később az évek folyamán ebből veszített. Terjedelmes füzetei társasági stílusban számoltak be az európai országokban lezajlott érdekes eseményekről, majd a tárcarovatban rövid hírek, rézmetszetek, litográfiák, divatképek, valamint zenei mellékletek tartoztak a laphoz. Ferdinand Gustav Kühne (1806–1888) szerkesztése alatt, aki 1846-ban vette át a lap vezetését, az immár *Das neue Europa* címet viselő folyóirat tartalma annyiban változott meg, hogy különböző városokból beküldött levelezők tudósításaival és tárcával bővült ki, valamint novellákat közölt, és mellékletként színes divatképeket adtak az egyes füzetekhez.⁶⁷

Hasonló volt a *Gesellschafter oder Blätter für Geist und Herz* (1817–1849), amely Berlinben Friedrich Wilhelm Gubitz szerkesztésében hetente négyszer jelent meg. 1845-ben példányszáma elérte a 800-at.⁶⁸ Gubitz, aki a Művészeti Akadémia professzora volt, lapjával a művelést és a szórakoztatást kívánta szolgálni. Gubitz sok munkatársat tudott megszerezni a lap számára, sok verset közölt, többek között Heinét is megnyerte, tőle öt verset és a „Harzreise” című útleírását közölte a lap.⁶⁹

A laptípus másik, több évtizeden át létező és ezalatt sokat változó legnívósabb képviselője a stuttgarti Cotta Kiadó kiadásában 1807-től 1865-ig megjelenő *Morgenblatt für gebildete Stände* (1837-től: *Morgenblatt für gebildete Leser*) című lap volt, amely a politikától tudatosan távol tartotta magát, programjának megfelelően szórakozást és művelődést óhajtott olva-

⁶⁶ KIRCHNER, Joachim: *Das deutsche Zeitschriftenwesen: Seine Geschichte und seine Probleme*. Vom Wiener Kongress bis zum Ausklinge des 19. Jahrhunderts. Wiesbaden: Harrassowitz, 1962, Teil 2, 140.

⁶⁷ KIRCHNER, i. m. 142–143.

⁶⁸ KIRCHNER, i. m. 63–64.

⁶⁹ SALOMON, Ludwig: *Geschichte des deutschen Zeitungswesens*. Oldenburg und Leipzig: Schulze, 1906, 297–298.

sóinak nyújtani⁷⁰, ezt szolgálták „Kunst-Blatt” és „Literatur-Blatt”, 1807-től 1850-ig „Intelligenz-Blatt” című mellékletei, utóbbiban az újonnan megjelent könyvek listájával, ezenkívül időszakosan kottákat és rézmetszeteket is mellékeltek hozzá. Minden munkanapon megjelent negyedré nagyságban. Kezdetben fő feladatának tartotta Goethe és Schiller népszerűsítését; a racionalizmus és a klasszicizmus eszméit képviselte, ennek következtében a romantikusokkal, főleg a heidelbergiekkel voltak vitái. Később Wilhelm Hauff, Justinus Kerner, Gustav Schwab és Ludwig Uhland lettek munkatársai a *Morgenblatt*nak. Első főszerkesztője Johann Christoph Friedrich Haug volt, majd egy női szerkesztő, Therese Huber, Christian Gottlob Heyne göttingeni filológus professzor lánya következett. 1827-től haláláig, 1865-ig, mely egyben a lap megszűnését is jelentette, Hermann Hauff, a költő és meseíró Wilhelm Hauff testvére vezette a lapot. Legjellegzetesebb témái, illetve rovatai voltak a lapnak: karcolatok (Skizzen), szépirodalom, útleírások, művészet, versek, miscellániák. 1819-ben 1800 példányt ért el.⁷¹ Említésre érdemes, hogy több lap a művelt réteget (Bildungsbürgertum) célozta meg olvasóként, és ezt címében, illetve alcímében is feltüntette: *Morgenblatt für gebildete Stände, Europa. Chronik der gebildeten Welt*.

Említhetnénk még az 1801 és 1859 között Lipcsében megjelenő *Zeitung für die elegante Welt*et, mely a jómódú, művelt, polgári elitréteg számára készült, hetente háromszor, majd négyszer jelent meg, volt időszak, mikor naponta két kiadásban. Színházról, művészetről, irodalomról, divatról, kertművészetről tudósított, a politikát kerülte, több, változó című melléklet is adtak hozzá. Első szerkesztője Johann Gottlieb Karl Spazier volt, egy ideig Heinrich Laube (1833–1834; 1843–1844) és Gustav Kühne (1835–1842) is szerkesztette. Utóbbiak a Junges Deutschland irodalomfelfogását vitték be a kritikai és az irodalmi rovatba, és teret engedtek a politikai témáknak is.

Az irodalmi lapok műfajához tartozik a *Revue des deux Mondes* mintájára létrehozott *Deutsche Revue*, Karl Gutzkow vezetésével, a Junges Deutschland olyan képviselőinek, mint Ludolf Wienbarg, Heinrich Laube és Theodor Mundt részvételével, azonban a lapot a porosz kormány 1835. november 14-én betiltotta.⁷² A revü szó ez esetben irodalmi, társasági szemlélet jelent, mint láttuk, néhány francia lap címében is viseli. Az esszé jellegű, komolyabb tanulmányokat közlő *Grenzboten*ről itt nem szólunk, annál is inkább, mert nem ebbe a laptípusba tartozik.

⁷⁰ Lásd ehhez: ESTERMANN, Alfred: *Die deutschen Literatur-Zeitschriften 1815–1850: Bibliographien, Programme, Autoren*. 2. verb. u. erw. Aufl. München, London, New York, Paris: K. G. Saur, Bd.1, 1991, 370–371.

⁷¹ KIRCHNER, Joachim: *Das deutsche Zeitschriftenwesen: Seine Geschichte und seine Probleme*. Von den Anfängen bis zum Zeitalter der Romantik. Teil 1. Wiesbaden: Harrassowitz, 1958, 260–261.

⁷² KIRCHNER, i. m. Teil. 2, 136.

Az osztrák lapok színvonalukban alulmaradtak német laptársaikkal szemben. Zenker véleménye a bécsi sajtóról lesújtó: „Még a Vormärz amúgy sokat dicsért bécsi irodalmi újságírása is végtelenül sekélyes, lapos és ráadásul romlott volt, melyben veszélyes pletykaéhség és önelégült dilettantizmus burjánzott.”⁷³

A bécsi lapok közül a hetente hatszor megjelenő *Wiener Allgemeine Theaterzeitung* tartozik ebbe a típusba, melyet Adolf Bäuerle szerkesztett 1806-tól haláláig, 1859-ig (teljes címe: *Wiener Allgemeine Theater-Zeitung und Originalblatt für Kunst, Literatur, Musik, Mode und geselliges Leben*). Zenker véleményével szemben Johann Winckler is, aki bár a korszak sokak által olvasott lapjait „száraznak és erőtlennek” nevezi, azt írja, hogy a *Wiener Allgemeine Theater-Zeitung* „Geschwind, was gibt’s Neues” rovatában – még ha óvatos csomagolásban is – elárultak a történelemből olyasmit, amiről más úton nem lehetett tudomást szerezni.⁷⁴ Ezenkívül Moritz Gottlieb Saphir *Humoristja*, melynek alcíme. „Eine Zeitschrift für Scherz und Ernst, Kunst, Theater, Geselligkeit und Sitte” volt (1837–1862; kettedrét nagyságban jelent meg először hetente négyszer, majd 1838-tól ötször, 1844-től minden munkanapon, 1859-től hetente kétszer, majd hetente) is a külföldi példaképek nyomán született. A modernebb vélemények azonban némi pozitívumot, rejtett kritikai szellemet is felfedeznek ezekben a lapokban: „A korszak bécsi szépirodalmi lapjai (így például a *Der Humorist* is) pótlékszerepet töltöttek be, az elnyomott politikai sajtó helyett a szórakoztató szerepen túl a liberális polgárság kommunikációs fórumaiként szolgáltak.”⁷⁵ Említést érdemel még Ludwig August Frankl a *Revue des deux Mondes* mintájára készített *Sonntags-Blätter für heimatliche Interessen* című irodalmi hetilapja (1842–1848).

⁷³ ZENKER, Ernst Victor: *Geschichte der Journalistik in Österreich*. Wien: Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1900, 26.

⁷⁴ WINCKLER, Johann: *Die periodische Presse Oesterreichs: Eine historisch-statistische Studie*. Wien: Leopold Sommer, 1875, 61.

⁷⁵ WITTMANN, Reinhard: *Buchmarkt und Lektüre im 18. und 19. Jahrhundert: Beiträge zum literarischen Leben 1750–1880*, Tübingen: Max Niemeyer, 1982, 149. Az újabb német nyelvű sajtótörténeti szakirodalommal kapcsolatos segítségért köszönetemet fejezem ki Lipták Dorottyanak.

A Pesther Tageblatt kultúraközvetítő szerepe

1839–1845

A *Pesther Tageblatt* alcíme „Zeitschriftliches Organ für Wissen, Kunst und Leben” volt, a szépirodalmi-enciklopédikus lapok típusához tartozott, hétfő kivételével naponta jelent meg kettedrét formátumban Heckenast Gusztáv kiadásában, és kezdetben Ludwig Landerer nyomdájában nyomták. Osztern Rózsa a kor legmodernebb lapjai közé sorolja.

A *Pesther Tageblatt* foglalkozott a szépirodalmi lapok megszokott témáival, közölt ismeretterjesztő írásokat, szépirodalmat, verseket és elbeszéléseket, könyvismertetéseket, színikritikákat, hírt adott a színházi bemutatókról, a kulturális élet magyarországi és nagyvilági eseményeiről. Témái között különös hangsúlyt kaptak a magyarsággal kapcsolatos írások, különös tekintettel a magyar irodalom német nyelven való megismertetésére, fordítások közlésére. Frankenburg Adolf állandó rovata, a tárcarovat a „Feuilleton magyarischer Erheblichkeiten” címet viselte, ebben zömében más lapok alapján (például *Társalkodó*, *Századunk*) közölt tudományos híreket.

A *Pesther Tageblatt* 1839. január 1-jei első számához a szerkesztő, Saphir Zsigmond nagybátyja, a Bécsben élő híres humorista, Moritz Gottlieb Saphir (1795–1856) írt humoros hangú bevezetést. A kis versecske, amelyet jó tanácsaihoz fűzött, azonban leleplezi opportunistá mivoltát – írja Osztern. Saphir Zsigmond felkérte nagybátyját, hogy legyen szerkesztőtársa, amit az saját szavai szerint visszautasított, de azt megígérte, hogy írásokat fog küldeni a lapnak. Cserében a *Pesther Tageblatt* sokszor hirdette az ő Bécsben megjelenő *Der Humorist* című lapját. 1840 januárjában részleteket közölt a *Pesther Tageblatt* „Bruchstücke aus M. G. Saphirs humoristischer Vorlesung in Preßburg” címen M. G. Saphir pozsonyi előadásából.

Saphir Zsigmond Horváth István egyetemi tanárnak, a Széchényi Könyvtár őrének írt levelében fogalmazza meg a lap küldetésének céljait:

„Alles was inner- und ausserhalb der Grenzen unseres Vaterlandes das Reich der Geister und Kräfte bewegt, gediegener und umfassender als es bisher geschehen, mittheilen, dem Auslande aber von den erfreulichen Ergebnissen unserer schwungkräftigen Bemühungen in dem allgemeinen Vervollkommnungsdrange europäischer Zivilisation nicht zurückzubleiben, laut und lauter, unmittelbare und unverfälschte Kunde zu geben.”¹

¹ Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában levő levelet idézi: OSZTERN RÓZSA: *Zsidó ujságírók és szépírók a magyarországi németnyelvű időszaki sajtóban, a „Pester Lloyd” megalapításáig, 1854-ig*. Budapest: Pfeifer, 1930, 28. [Lábjegyzetek számozását új fejezetben újakezdeném, ez lenne tehát az 1.]

„Közölni mindent, ami hazánk határain belül és kívül a szellemek és erők birodalmát mozgatja, alaposabban és átfogóbban, mint az eddig történt, az európai civilizáció tökéletesedési törekvéseiben nem visszamaradva a külföldet erőteljes fára-

A nem objektív kortárs, Frankenburg Adolf így ír emlékirataiban a *Pesther Tageblatt*ról, melynek tárcarovatát ő vezette:

„E német lap az első volt hazánkban, mely mindennap megjelent, s nagy pártfogásnak örvendett nem csak a közönség, hanem az írók, s ezek közt a jobbnevű magyar írók, például Lukács, Trefort, Schedius, Kállay Ferencz, Pulszky, Bloch (most Ballagi) stb. részéről is. Ily érdemes úri emberek társaságában nem tartottam hazafiúi bűnnek idegen nyelven debutirozni a haza javára, s a kiadó fölszólítására beálltam rendes dolgozótársul huszonöt pengő forint havi fizetésért s egy ingyenjegyért a nemzeti színházba. – Írtam bírálatokat az előadott eredeti magyar darabokról; megismertettem a sógorokat irodalmunk legérdekesebb termékeivel; kivonatokat készítettem a magyar hírlapokból; kitűnőbb költőink (Vörösmarty, Garay) néhány művét németre fordítottam, s toltam, a hogy a telivér német szerkesztő kegyelméből lehetett, nemzeti ügyünket előre, bátran, elszántan – számítás nélkül köszönet- és elismerésre.²

Naponta háromnegyed íven megjelenő újságjuk első fél ívét a szórakoztató olvasmány (tárca) foglalja el, a többiben a kereskedelem és az ipar előrehaladásáról tudósítanak.

A *Pesther Tageblatt* négy, kéthasábos oldalon jelent meg, szépirodalmat és fővárosi híreket közölt, külföldi és vidéki tudósítói irodalmi, színházi és művészeti eseményekről tájékoztattak. 1841-től formátuma nagyobb fólió lett, és három hasáb szerepelt egy oldalon, folyamatos oldalszámozás húzódott végig az egész évfolyamon.

A *Pesther Tageblatt* témái között kiemelt hangsúlyt kaptak a magyarsággal kapcsolatos írások, különös tekintettel a magyar irodalom német nyelven való megismertetésére, fordítások közlésére. Bár Mailáth János, Rummy Károly György és Schedius Lajos neve is szerepel a magyar származású munkatársak között, a lap irányvonalát azonban nem ők, hanem a fiatalabb írónemzedék tagjai határozták meg és tették magyar érdekűvé. A tárcarovat vezetője, Frankenburg Adolf bevezető cikkében azt ígéri, hogy „a magyar művészet és ipar legújabb nevezetes eseményeiről” ad majd tájékoztatást:

„Aus diesem Gesichtspunkte betrachtet, wollen wir alle in dem geistigen sowohl als materiellen Gebiet der ungarischen Kunst und Industrie auftauchende namhaftere Erscheinungen besprechen; ganz besonders soll aber das Augenmerk des denkenden Publicums auf die wissenschaftlichen und belletristischen Erzeugnisse unserer magyarischen Schriftsteller, auf Wirken, ihre Verhältnisse zu ihren Mitgenossen und Einfluß auf ihr literarisches Publicum gerichtet werden.”³

dozásaink eredményeiről hangosan és még hangosabban, közvetlenül és nem meghamisítva tájékoztatni. A szerkesztői koncepciót megfogalmazó írást szükségesnek tartottam magyar fordításban is közölni.

² FRANKENBURG Adolf: *Emlékiratok*. Pest: Emich, Pozsony: Wigand Ny., 1868, 104–105.

³ FRANKENBURG, Adolph: Feuilleton magyarischer Erheblichkeiten. *Pesther Tageblatt*, Nr. 1 1. Januar 1839. 10.

Ennek szellemében ismertették a magyar folyóiratokat, almanachokat; Széchenyi István könyveit Bloch Mór (Ballagi) és Klein Hermann méltatták és mutatták be fordítások alapján; üdvözölték a *Pesti Hírlap* megjelenését, és beszámoltak Kossuth és Széchenyi vitáiról, a Lánchíd és a hengermalom építésének munkálatairól, az iparegyesületről és az iparműkiállításról stb. A magyar irodalmat Garay János, Kisfaludy Károly, Jósika Miklós, Eötvös József és Vörösmarty Mihály munkái képviselték a lap hasábjain Frankenburg Adolf, Henszlmann Imre, Klein Hermann és Steinacker Gusztáv fordításában. A lap közölt színházi tudósításokat, a hangversenykrónikák nemcsak a fővárosi eseményekről számoltak be, de Liszt Ferenc külföldi szerepléseit is figyelemmel kísérték. A technikai és tudományos hírek a fényképezés legújabb eredményeiről, Fényes Elek *Magyarország statisticája* című könyvéről és Reguly Antal nyelvészeti kutatóújáról egyaránt hírt adtak.

Az 1830-as években a liberalizmus és a konzervativizmus vitáinak a német nyelvű lapok is teret adtak. Rummy Károly György, akit támadás ért amiatt, hogy németül publikál, a *Pesther Tageblatt*-ban is szót emelt többek között a német nyelv használata mellett. Rummy utalt a *Századok* című folyóiratban megjelent írására, melyben kifejtette, milyen hatalmas visszalépést jelentene a magyar iparban, művészetben, a kereskedelemben és a kultúrában, ha a német nyelvet ezekről a területekről számúznák. Ugyanakkor kitér arra is, hogy szégyen és hálátlanság, ha egy magyar polgár nem ért magyarul.⁴ „Rummy nem elégszik meg azzal, hogy magyar támadóival magyar újságban vitázzék, egy pesti német nyelvű lapban folytatja a polémiát”.⁵

Ez így volt a *Pesther Tageblatt* esetében is, példa erre Saphir Zsigmond folyamodványa a Helytartótanácsához 1842. októberéből (kelt. nélkül), melyben közli, hogy közel egy éve szerkeszti a lapot, s abban tudta és beleegyezése nélkül az ő meggyőződésével teljesen ellenkező cikkeket is közölnek. Mivel mindezekért őt vonhatják felelősségre, egyrészt attól fél, hogy a cenzúra, másrészt pedig, hogy az olvasóközönség majd őt hibáztatja, ezenkívül rablótámadásra is panaszkodik:

„[...] Minthogy pedig nagy méltatlanság lenne, hogy én, az én akaratom ellen béiktatott czikkek miatt akár a felsőség szigorú számadása, akár az olvasó közönség meg nem elégedése által terheltessenek, 's ezek folytába magamat olly kegyetlen üldözéseknek 's megtámadásoknak kitegyem, mellyek, – mint a minapába személyemen [!] elkövetett rabloí megrohanás mutatja, – lételemet, 's életemet is veszélyeztetik: ennél fogva, minekutána ezen biztosításom iránt, már az illető t. cz. vizsgáló urakat több ízben fogamat

⁴ DR. RUMY: Ein zu beherzigendes Wort über den Gebrauch der verschiedenen Sparchen in Ungarn. *Pesther Tageblatt* Nr. 182\$ 2. August 1839. 1851–1853.

⁵ FRIED István: Magyar–német kettős irodalmiság (Szempontok a reformkori német–magyar irodalmi-kulturális kapcsolatok vizsgálatához). *Filológiai Közöny*, 34. 1988. 4. 211.

nélkül megkértem; minekutána nékem ezen biztosításra nem csak a szerkesztőség természetével együtt járó helyheztetésemnél, a rajtam fekvő felelősségnél, de a közöttem és tulajdonos között kötött ·/· alatti szerződésnél fogva is méltó jogom volna: alázatosan esedezem [...], méltóztassék olly kegyes rendelkezést tétetni, hogy a nevezett folyó írásba semmi olly czikk ki ne nyomtathassék, a minek kiadásába az illető vizsgálat engedelmén kívül, én mint felelős szerkesztető meg nem egyezek. [...]”⁶

Kiadója, Heckenast Gusztáv azonban október 15-én kelt nyilatkozatában nem állt ki mellette, ő „nem emlékezik, hogy a *Pesther Tageblatt*ba Dr. Saphir úr tudta nélkül cikkek fölvétettek volna, ami nem is történhetett; mert Doctor Saphir úrnak minden lapból előterjesztetik egy levonat javítás végett ...” Heckenast véleménye szerint Saphir a német színház igazgatóságát és tagjait már egy év óta üldözte, az újság „Kleine Stadtpost” rovatában közcsend háborításával vádolta a színházat, ez lehet oka az ellene táplált ellenséges hangulatnak. Végül így öszszegzi véleményét: „Dr. Saphir úr megkívántató szorgalommal, igazságos gondolkodásmóddal, pártatlanul és önhaszonlesés nélkül egy lapot nem képes szerkeszteni...”⁷

A *Pesther Tageblatt* állandó közleményei közé tartoztak a bécsi börzehírek, a Duna vízállásának szintje, a lottóhúzások eredményei, a gőzhajómenetrend (Wiener Börsen-Course, Wasserstand der Donau. Lotto-Ziehungen, Ankunft und Abfahrt der Dampfschiffe nach Preßburg und Wien). Minden szám végén megjelentek hirdetések. A kereskedelmi és ipari termékek hirdetéseivel most nem kívánok foglalkozni, kizárólag egyes nyomdatermékeket emelek ki. Felhívták a figyelmet más lapokra, így a *Kaschau-Eperjescher Kundschaftsblattra*, a *Siebenbürger Wochenblattra*, Heckenast más tevékenységére (Eröffnung der Leih-Bibliothek von Gustav Heckenast), Heckenastnál megjelenő más kiadványokra (hirdetik a Heckenastnál megjelent *Kölcsey Ferencz’ minden munkáit*, *Nikolaus Jósika’s sämtliche Werkét*), ezenkívül más frissen megjelent könyűjdonságokat, például: *A magyar váltójogot* Császár Ferenctől, vagy Szemere Bertalan *Utazás külföldönjét*, az újonnan induló *Budapesti Szemlét*, valamint a *Vollständiges Taschenwörterbuch der Fremdnamen und Fremdwörter* című kiadványt. Az, hogy magyar nyelvű kiadványokról is közölt hirdetést a lap, bizonyíték arra, hogy kétnyelvű olvasók érdeklődésére is számot tartottak.

A *Pesther Tageblatt* a *Spiegel*hez hasonlóan részt vállalt a haladó, radikális változtatásokat követelő németországi eszmék terjesztésében is. A Junges Deutschland több írója nyilvánossághoz jutott a lap hasábjain, köztük Franz Dingelstedt, Ludwig August Frankl, Karl Gutzkow, Georg Herwegh, Friedrich von Sallet. Az osztrák és csehországi német munkatár-

⁶ MOL, Helytartó Tanácsi Osztály: Depart. Revisio Librorum. 1842. Fontes 11. Positio 72., 72/a., 75–76.

⁷ Lásd ehhez: MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit: *Megbíráltak és bírálók: A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867)*. Budapest: Gondolat, 1985, 206–207.

sak egyszerre több lapba is dolgoztak, így például Johann Gabriel Seidl, Julius Seidlitz versei, novellái az *Ungarban* is megjelentek. Míg a német romantikusok Magyarországon jószerivel ismeretlenek maradtak, a 30-as évek fiatal írói (Pulszky Ferenc, Tóth Lőrinc, Frankenburg Adolf) a Junges Deutschland mellett Heinét és Börnét tekintik példaképüknek.⁸

Saphir Zsigmond elsősorban a francia és angol novellairodalom meghonosítását tűzte ki célul, korábban számos romantikus francia novellát fordított németre, sőt ő maga is írt ilyen stílusban novellákat. Ezzel egyrészt kortárs német nyelvű novellatermés híján a közönség igényeit kívánta kiszolgálni, másrészt az ízlést a divatos romantika felé elmozdítani. Az első félév végén a következő félévi előfizetési felhívásban Saphir és Heckenast leszögezték, hogy lapjuk sikeresnek, elfogadottnak minősíthető, valamint hogy sok tudományosan képzett, a hazafias érdekekkel szorosan kapcsolatban álló szerző látta el munkáival a szerkesztőséget. Ára fél évre 4,30 Ft, napi küldéssel 5 Ft, heti két alkalommal postázva fél évre 5 Ft, heti 4–6 alkalommal postázva a boríték belföldi postai áron 6,24 forint.⁹ Mint ahogy hirdették a lapban, „Das Pesther Tageblatt” [...] wird in den Vormittagsstunden von 9 bis 12 Uhr in der Expedition d. P. T. Waitznerstraße Nro 39 dem Hotel Palatin gegenüber, im Hofe links, ausgegeben”.

A megszűnés körülményei

A lap kiadójának egyre több gondja akadt a cenzúrahivatallal, mert lapjában sok külföldi és magyar tárgyú, haladó szellemű cikket közöltek. Csak megjegyezni kívánom, hogy a *Pesther Tageblatt* cenzora Reseta János¹⁰ (1776–1862), a pesti egyetemen a német irodalom és nyelv tanára, királyi könyvvizsgáló volt, aki egyébként feladatát nagy jóindulattal látta el, például Széchenyi István esetében. A lap megszüntetésének oka, hogy Saphir magánszerződésbeli vitába keveredett kiadójával, Heckenast Gusztávval, aki ennek következtében nem akarta a lapot tovább kiadni. (Mint láttuk, már korábban is volt vitája a kiadónak és a szerkesztőnek egymással.) Ezután Saphir folyamodványt nyújtott be a Helytartó Tanácshoz, amely azt további véleményezés végett továbbküldte a Központi Könyvbíráló Főhivatalnak.¹¹ Ez a hatóság ilyen indoklással ellenezte a lap további megjelentetését:

⁸ FARKAS, Julius von: *Der ungarische Vormärz. Petőfis Zeitalter*, i. m. 154–155.

⁹ Zur gütigen Beachtung! *Pesther Tageblatt*, Nr. 154 30. Juni 1839, 1502.

¹⁰ MÁLYUSZNÉ, i. m.: 200.

¹¹ OSZTERN, i. m.: 28.

„[...] mi illeti a' folyamodó kérelmének azon részét, miszerint a' „Pesther Tageblatt” című szépirodalmi lap további kiadására neki engedelem adassék; minthogy Budapesten – a' hasonnevű és tartalmú három magyar folyóiratot nem is említvén – ugyan e' körben már ugyis két német lap, ugymint az »Ungar« és a »Spiegel« működnek, sőt [!] a' legújabbban keletkezett és részben szinte Heckenast Gusztáv által kiadott – »Pesther Zeitung« [!] is a' politikai tudósítások és értekezések kivül egyik rovatában az ugynevezett »Feuilleton«-ban [!] hasonlólag szépirodalmi dolgozatokat és beszélyeket közölne, ekép a' német ajku közönség e' részbeni igényeinek fölösleg is megvolna feelve, – sem szükségesnek, de a' napi irodalom aránytalan növekedésének a' komolyabb tudományokra már is csökkentőleg ható befolyását tekintve kívánatosnak nem látja e' készszolgálatu Könyvbíráló Főhivatal: hogy a' megszűnt »Pesther Tageblatt« újra felélesztessék és a' folyamodóra, ki egyébként is az előfizetők biztosítására kívántató biztosítványt elő sem mutatja – átruháztassék. Többire ezen készszolgálatu Könyvbíráló Főhivatal Császári Királyi Fenséged kegyelmébe 's Főméltóságu Magyar Királyi Helytartótanács kegyelmébe ajánlott marad.

Császári Királyi Fenségednek

Főméltóságu Magyar Királyi Helytartó Tanácsnak aláztos szolgálai

Budán, Pünkösöd hó 31-én. 1845.”¹²

Persze mindez csak ürügy volt, hogy a magyarbarát *Pesther Tageblatt* helyett a kormányorgánus *Pester Zeitung* adhassa ki az elgyávult Heckenast. De az ügynek ezzel még nem lett vége, mert Saphir bevádolta a neki felmondó Heckenast könyvkiadót – aki szerint a lap előfizetőinek száma Saphir szerkesztősége alatt csökkent –, hogy jogaiban megsértette: tehát vagy vegye őt vissza szerkesztőnek, vagy adja át neki a kiadói jogot. A Kancellária végzése 1845. szeptember 17-én: Saphir kérjen törvényes jogorvoslatot bírói úton.¹³ Heckenast örömmel mondott le a további kiadás jogáról, mert másik lap [*a Pester Zeitung*, R. M. megj.] megindítására kapott engedélyt [...] ¹⁴ A *Pesther Tageblatt* megszűnését bejelentő közlemény 1845. március 13-án (13. März 1845 Nr. 62 7. Jg.):

„Ich zeige den verehrlichen Lesern dieses Blattes hiermit an, daß das Pesther Tageblatt nur noch bis dem 30. März l. J. erscheinen wird, und stelle daher an alle pl. t. Pränumeranten, die für Pesth oder Ofen die halbjährige Pränumeration vorhinein ersorgt haben, die ergebene Bitte, die Hälfte des ersetzten Pränumerations-Betrages in der Expedition des Tageblattes in Empfang nehmen zu wollen. [...] Pest, den 11. März 1845. Gustav Heckenast.”¹⁵

¹² MOL, Helytartó Tanácsi Osztály: Depart. Revisio Librorum. 1845. Fontes 11. Positio 44, 45, 91, 132.

¹³ MOL, Helytartó Tanácsi Osztály, Dep. Rev. Libr. 1845. Fons. 11. Pos. 132, 132/a. Hivatkozik rá MÁLYUSZNÉ, i. m. 207.

¹⁴ UGRIN Aranka: Reformkori német nyelvű hírlapok és folyóiratok. In: *A magyar sajtó története 1705–1848*. Szerk. Kókay György. I. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979, 567.

¹⁵ UGRIN, i.m.: 566–567.

Az 1845. március 13-ai számban Heckenast bejelentette, hogy lapja csak március 30-áig fog megjelenni, és a már befizetett előfizetési díjakat visszaszolgáltatja. A *Pesther Tageblatt* 1845. március 29-én jelent meg utoljára. A *Pester Zeitung* kormánypártiságát Szemző Piroska azzal magyarázza, hogy Heckenast, Landerer és Járý György évek óta harcoltak már egy politikai napilap engedélyéért. „Végül is az akadályokat a makacs kérelmezők csak úgy háríthatták el, hogy maguk is beállottak »kormánypártiaknak« és megígérték Bécsnek, hogy lapjukkal az új, a »negyedik« rendet, a városi polgárságot aulikus szellemben fogják befolyásolni.”¹⁶ Véleményem szerint itt nem annyira a kormány iránti hűség, pusztán üzleti szempontok vezették a kiadókat.

Saphir Zsigmond további pályafutásáról annyi tudható, hogy 1848 októberében megalapította a *Der wahre Ungar, zeitschriftliches Organ für politische und soziale Interessen* című rövid életű lapot, és ezt szerkesztette 1849. január 9-éig. 1848 októberében átvette Rosenthal Sámuelről a *Spiegel* szerkesztését és 1852-ig szerkesztette azt, tartalmát a politika javára módosította, a szépirodalom háttérbe szorult. Közben az *Ungarban* is publikált, főleg franciából fordított elbeszéléseket.¹⁷

A következőkben a *Pesther Tageblatt* főbb témakörök köré csoportosított részletes tartalmi feltárása következik.

Ismeretterjesztő írások

A történettudományi ismeretterjesztő írások közül elsőnek említem Mailáth Jánosnak „Betrachtungen über die ungarische Geschichte” címen 1839 januárjában részletekben közölt eszmefuttatását, melynek kiindulópontja a „mi lett volna, ha” ma meglehetősen történelmietlennek számító kérdésfeltevése. Mailáth az Árpád-kort teszi meg vizsgálata tárgyává. Írásában Árpád fejedelemről egészen I. István uralkodásáig eljutva vizsgálja azt a kérdéskört, mi lett volna az ország sorsa, ha nem a római, hanem a bizánci típusú kereszténységet vette volna fel az ország lakossága. Az Árpádokat úgy jellemzi, hogy mindig a bevándorlóknak kedveztek, továbbá hogy rövid életűek voltak, és érdekes asszonyok sem hiányoztak mellőlük.¹⁸

¹⁶ SZEMZŐ Piroska: A *Pester Zeitung* története. *Magyar Könyvszemle*, 1941. 65. évf. 1. 50.

¹⁷ OSZTERN, i.m.: 36.

¹⁸ Betrachtungen über die ungarische Geschichte. Von Joh. Grafen Mailáth. *Pesther Tageblatt*, Nr. 12 13. Januar 1839, Nr. 13 15. Januar 1839, 113–114; Nr. 14 16. Januar 1839, 124–125; Nr. 15 17. Januar 1839, 135–136; Nr. 17 19. Januar 1839, 146–147; Nr. 18 20. Januar 1839, 154–155.

A *Würdigung der Geographie nach C. Ritters Ansicht* című munkáról Schedius Lajos esztétikaprofesszor ismertetését közlik.¹⁹ Schedius esszéjellegű írásában Carl Elias Ritter (1779–1859), német földrajztudós, a modern földrajztudomány egyik megalapítója (fő műve: *Die Erdkunde im Verhältnis zur Natur und zur Geschichte des Menschen*, amely 1822 és 1859 között jelent meg 23 kötetben) nyomán foglalja össze a modern földrajztudomány (beleértve a filozófia, honismeret, történettudomány, asztronómia tudományát is) lényegét. Minden a Földön élő, gondolkodó embernek fontos, hogy ami körülveszi, hogyan működik. Ugyanígy a népeknek is ismerniük kell azt a kultúrát, a saját történelmüket, amelybe beleszülettek. Kiemeli a statisztika fontosságát mint a földrajztudomány segédtudományaét, amelyet az egyetemen oktatnak, míg a földleírást az elemi iskolában.

Báthory András utolsó napjait, meggyilkolásának körülményeit mondja el Benigni von Mildenberg.²⁰ Báthory András (1563 –1599) gyors egyházi karriert végigjárt bíboros, később hét hónapig Erdély fejedelme. Nagybátyja, Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király krakkói udvarában nevelkedett. 1599. március 30-án Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem (annak ellenére, hogy András bátyját, Boldizsárt 5 évvel korábban megölette) hazahívta Lengyelországból, és lemondott erdélyi fejedelmi címéről a javára, melyet az csak nagy vonakodások után fogadott el. A papfejedelem nem nyerte el sem a Porta, sem a császár kegyeit, sőt az evangélikus szászok és a székelyek is ellene voltak. Mihály havasalföldi vajda, kihasználva a fejedelemség éles belső ellentéteit, haddal támadt Báthory Andrára, s a hozzá csatlakozott székelyek segítségével, akik több mint 100 000 aranyért átálltak hozzá, 1599. október 28-án a Szeben melletti Sellenberknél legyőzte őt. A Lengyelországba Moldva felé menekülő Andrást Csíkszentdomokos határában egy székely kegyetlen módon meggyilkolta, baltával agyonverte. Az írás szerzőjének Josef Benigni von Mildenbergnek (1782–1849) a sorsa is tragikus, a szász újságíró és hazafit, a *Siebenbürger Bote* szerkesztőjét 1849 márciusában, mikor Nagyszebent megszállták a magyar csapatok, az utcán meggyilkolta a csöcselék.

A magyar történelmi témák, hősök bemutatásában a romantikus hangú cselekmény és az aufklérista reflexió vegyülnek egymással. Mátyás király szerelmét Edelpack Borbálával, a boroszlói konzul egyik lányával meséli el anekdotaszerűen Anton Guido Polz osztrák író, aki publikált Saphir *Der Humorist*-jában is.²¹ Borbálától született Mátyás törvénytelen fia, János, akit később elismert törvényes fiának. Mátyás királyt felvilágosodott emberbarátnak ábrázolja

¹⁹ „Würdigung der Geographie nach C. Ritters Ansicht” von L. v. Schedius. *Pesther Tageblatt*, 1839. Nr. 1 1. Januar, 4–8. Nr. 2 2. Januar 1839, 19–20; Nr. 3 3. Januar 1839, 27–28.

²⁰ Andreas Bathori's letzte Tage. Von Benigni von Mildenberg. *Pesther Tageblatt*, Nr. 36 10. Februar 1839, 295–299.

²¹ Mathias Corvinus. Skizze aus Ungarns Vorzeit. Von A. G. Polz. *Pesther Tageblatt*, Nr. 75 28. März 1839, 679–682; Nr. 76 29. März 1839, 695–698.

a szerző, „aki mintegy jobb meggyőződése ellenére, politikai okokból folytat háborút, bár tudja, hogy e véres küzdelmek mily sok embert tesznek szerencsétlenné, özvegyé, árvává” – írja Ungár Elemér.²²

Frankenburg számol be Zrínyi Ilona hamvainak megtalálásáról az isztambuli lazaristák galatai Saint Benoît-templomában. A sírt a lelkesült tömeg ereklyeként kezelte, a ruhákat szétvagdosták, végül a tömeget viasszal szorították.²³ Mint tudjuk, évtizedes kutatómunka és tárgyalások után Zrínyi Ilona és II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatalára és újratemetésére végül 1906-ban került sor a kassai Szent Erzsébet-székesegyházban. A törökországi bujdosók sírjának megtalálásához kapcsolódik Mailáth János írása Zrínyi Ilona halálának körülményeiről, utolsó napjairól, melyhez Thököly Imre titkárának, Komáromi Jánosnak a naplóját használta alapul.²⁴

Rumy a magyar helyesírás Toldy által felvetett kérdéséhez szól hozzá, mert a Toldy által felvetett reformokat félreformnak tartja, véleménye szerint a magyar nyelvet radikálisan meg kell újítani. De míg a felsorolt példákból (**cz** helyett **c**, **'s** helyett **és**) használata meg is valósult, és az egyszerűsítés felé vezetett, addig Rumy javaslatai nehézkesek, régiesek: **gy** helyett **dj** (madjar, djomor) és az **sz** helyett, mint a latinban, **s**. Végül Rumy elnézést kér, hogy nem akadémikusként akadémikusoknak ad tanácsokat.²⁵ Ugyanakkor ez az írás bizonyíték arra, hogy bár Rumy kitartott a német nyelven való publikálás mellett, mégis szívén viselte a magyar nyelv ügyét.

Vincenz Grimm többrészes írásban számol be *Rückblicke nach Paris* címen 1839 augusztusában friss párizsi élményeiről, a városi forgatagról, az üzletekről, arról, hogy Párizs az elmentétek városa, gazdagság és szegénység jeleit látja váltakozva. Szenzációként említi meg Aurore Dudevant-t (George Sand-t), külön fejezetet szentel Daguerre-rel való megismerkedésének, aki elmagyarázta neki találmánya újszerűségét, és megmutatta, hogy készül a dagerro-típus.

Széchenyi írásának apropóját az adta, hogy fiatalok nemzeti érzésük kifejezéséért a Nemzeti Színházban a Marseillaise eljátszását követelték a zenekartól.²⁶ Széchenyi közleménye

²² UNGÁR, i. m. 37.

²³ A. v. F. Aufgefundenes Grabmahl der Gräfin Helena Zrínyi. *Pesther Tageblatt*, Nr. 168 17. Juli 1839, 1678.

²⁴ Helena Zrínyi's letzte Tage. Mitgetheilt von Johann Grafen Mailáth. *Pesther Tageblatt*, Nr. 201 24. August 1839, 2097–2099.

²⁵ Sprachliches. Wohlgemeinter Vorschlag zu einer Reform der ungarischen Sprache. Von Dr. Rumy. *Pesther Tageblatt*, Nr. 227 24. September 1839, 2461–2462.

²⁶ Die Marseillaise aus dem Ungarischen des Grafen Stephan Széchenyi. Uebersetzt von Hermann Klein. *Pesther Tageblatt*, Nr. 282 26. November 1840, 1127–1128; Nr. 283 27. November 1131–1132; Nr. 284 28. November 1840, 1135–1137.

magyarul a *Társalkodó*ban került először publikálásra.²⁷ Az egész történetet úgy adja elő, mintha ismerősei beszámolóiból hallotta volna. Miután a Veszter Sándor-féle zenekar először ellenállt, később a cenzúra engedélyével állítólag a színlapon mégis kinyomtatták, hogy a publikum kérésére játszani fogják. Ennek a színlapnak azonban sajnos nem sikerült nyomára bukkannom. Széchenyi az esetet felhasználja, hogy, a nemzeti összefogás eredményeként, a nemzeti újjászületés aktusaként létrejött intézmény, a Nemzeti Színház létének fontossága mellett érveljen. Emellett kijelenti, magát az ország képviselőjeként megjelölve, hogy ő minden körülmények között hűséges az uralkodóhoz és a kormányhoz, még ha nem ért is mindenben egyet velük:

„Azért, mert alkotmányos jogunknál fogva nem állunk mindnyájan mindig ’s rögtön kormányunk’ nézetéhez, ’s maga helyén ’a világos nap alatt hangos szóval ki is merjük azt mondani, szívünkön mi fekszik ’s keblünkben mi fáj, azért fejedelmünk ’s kormányunknak nem vagyunk csekélyebb tisztelői; sőt, midőn nem szégyeneljük megvallani, ’s inkább büszkélkedünk azzal, hogy elcsábíthatlan hű jobbágysai vagyunk törvényes fejedelmünknek, úgy sereglünk össze trónja körül, ha veszély környezi azt – mit már többször megmutatánk és ezentúl is legutolsó csepp vérünkkel bebizonyítani készek vagyunk...”²⁸

Az ismeretterjesztő írásokon belül külön fejezetet képviselnek az útleírások, úti beszámolók. Ilyen volt például Jules D'Urville Dumont francia tengerész-felfedező (1790–1842), aki körbehajózta a Földet, *Der König von Rom* című írása, mely 1811-ben az ünneplő tömeget mutatja be, ürügye, hogy megszületett Napóleon Mária Lujzától való fia, akit rögtön Róma királyává nevezett ki.²⁹

Egy meg nem nevezett nőutazó, a híres perzsa író (Hamed Kermani) álnevével aláírt háromrészes útleírása, sok jó, általános észrevételen kívül rendkívül szubjektív hangú.³⁰ Az utazó hölgy Szombathelyről indul útnak, melyet a megyegyűlések idején kívül unalmasnak tart, majd Sárvár, Máriacell érintésével jut el Győrbe, melyet szerencsés fekvése ellenére nem tart eléggé virágzóknak. Utolsó írásában Amerikával hasonlítja össze az országot, ahol minden a vállalkozások körül forog, míg Magyarországon minden a történelmi múlthoz kapcsolódik. Igen, a magyaroknak van hősies, történelmi múltjuk, de nincsenek méltó íróik, költőik, akik ezt megörökítették volna – írja. Az utókorra csak szerzetesek barbár latinságával íródott kéziratokban maradtak fenn ezek a történetek. Végezetül körülményes és hosszú útját meséli el

²⁷ GR. SZÉCHENYI István: A' Marseillaise. *Társalkodó* 93. sz. 1840. november 17. 369–372.

²⁸ SZÉCHENYI: i. m. 372.

²⁹ *Der König von Rom*. Von Jules Dumont. *Pesther Tageblatt*, Nr. 183 2. August 1840, 731–732.

³⁰ HAMED Kermani: Eimpfindsame Bemerkungen auf einer Reise nach Pesth (Von einer Dame). *Pesther Tageblatt*, Nr. 206 29. August 1840, 823–824; Nr. 207 30. August 1840, 827–828; Nr. 208 1. September 1840, 831–832.

Győrből Pestre, ahová egy barátja kedvéért jött, akit nagyon megváltozottan látott viszont. Természetesen eközben említést tesz a műemlékekről, látnivalókról, a magyar történelem kimagasló alakjairól (Esztergom, Visegrád, Mátyás király).

A *Pesther Tageblatt* részleteket közölt Miss Julia Pardoe angol utazónő később németül is megjelentetett magyarországi útleírásából.³¹ Az angol utazónő sok ismeretet közvetített munkájával, és ezzel is hozzájárult a magyarokkal kapcsolatos sztereotípiák felszámolásához. Így például felhívta útleírásában a figyelmet Pest és Buda eltérő jellegére. Buda a királyi várral, tornyaival, sajátos nyugodtságot, csendes királyi méltóságot sugároz, és a múltat képviseli, ellenben a laposan elterülő Pest a jelent képviseli, itt minden friss, növekszik, olyan, mint egy súlyos álmából ébredő óriás.³² A könyvben egyébként más helyütt a vidéki magyar embereket vendégszeretőnek, dicsekvőnek, pompakedvelőnek, egyenesnek, nyíltak, becsületesnek és bátorak tartja.³³ Ugyanakkor a magyarok fő hibájaként pesszimizmusukat említi meg. Emellett büszkeségüket, szabadságszeretetüket, és privilégiumaikhoz való ragaszkodásukat emeli ki. Egész Európában nincs még egy olyan ország, melynek nemessége annyira elszegényedett lenne, mint Magyarországon.³⁴

Ugyanitt közöltek részleteket John Paget magyarországi útleírásából (*Hungary and Transylvania: with remarks on their condition, social, political, and economical*, London 1839). Az angol utazó 1835–36-ban bejárta Magyarországot és Erdélyt, sőt végezetül le is telepedett Erdélyben. Az ő könyve inkább szociológiai, néprajzi, nemzetkarakterológiai indíttatású, a *Pesther Tageblatt* a szlovák parasztról szóló részt választotta közlésre. Az észak-magyarországi szlávok közül a szlovák a legiparosodottabb a német után, akit a manufaktúrában lehetne alkalmazni, bár az ipara attól távol áll, hogy meg lehetne gazdagodni belőle. Egy filozófus azt mondja, ha a bor és a pálinka jó lenne, nem lennének az emberek berúgva. Bár Magyarországon mindkettő jó minőségű, a paraszt – tartozék bármelyik nemzetiséghez – mégsem mondható józannak. A szlovák paraszt háza szegényes, jól-rosszul összetákolva áll, szalmafedeles, a házban disznók, ökrök, kecskék vannak békésen egymás mellett. A szlovák közepes termetű, erős, jó felépítésű, arca széles, haja hosszú, szőke. A cigányok mellett ezek a legszegényebb emberek, akik Magyarországon laknak. Foglalkozásukra nézve drótosok. A szlovák tájakon a várak (Árva vára, Csejta [!], Beckó vára) és a hozzájuk fűződő mondák ra-

³¹ Fragmente aus einem Werke über Ungarn von Miss Julia Pardoe. *Pesther Tageblatt*, Nr. 25 29. Januar 1840, 97; Nr. 26 30. Januar 1840, 101–102.

³² PARDOE, Julia Miss: *Ungarn und seine Bewohner und Einrichtungen in den Jahren 1839 und 1840*. Deutsch von Ludwig von Alvensleben. Leipzig: Philipp Reclam. 1842, Bd. 1–2, 2. Theil, 27–28.

³³ PARDOE, i. m. 206.

³⁴ PARDOE, i. m. 217.

gadták meg a figyelmét.³⁵ Bár folytatását ígérik, az írásnak itt vége szakad. Gyakran álmondákat is költöttek, amelyek esztétikailag még értéktelenebbek, mint a tényleges történeti mondákat feldolgozó írások.³⁶ Ilyen például Wilhelm Adolph Gerle (1783–1846) prágai születésű, németül író szerző *Das Narrenschloss* című magyar tárgyú története, mely Trencsénben játszódik, és a Vág melletti Butzkó vár közismert legendáját dolgozza fel.³⁷

Az ismeretterjesztésen belül külön műfajt képviselnek az utazási beszámolók, amelyek Magyarország különböző tájait, városait, azok nevezetességeit, egy-egy szép épületet mutatnak be. Ilyen például 1840 elején a *Reise-Alphabet, zusammengestellt auf einem Ausfluge durch Ungarn im Sommer 1839*, melynek ismeretlen szerzője a Felvidéken belül többek között Kassát, a Mátrát, Munkácsot és Krasznahorkát járta be. Ungár Elemér a politikai érdeklődés erősödése, a Junges Deutschland mozgalom hatásának tartja a legszűkebb táj, környezet, az egyszerű nép felé való fordulást, ilyen volt például a *Pesther Tageblatt* „Reise-Skizzen aus Ungarn” című sorozata.³⁸

Többször került sor Magyarország egy-egy kisebb tájegységének bemutatására úti élmények alapján (például a Szepességet leírván a nemzetgazdaság szempontjából, kitérve az állattenyésztésre, bortermelésre, földművelésre, illetve említhetnénk a Kárpátok, vagy az erdélyi Hátszegi-völgy felvázolását).

Egy angol utazó az 1842-es pesti karneválról számolt be személyes hangvételben. Részletesen tudósított a bál helyszínéül szolgáló ház berendezéséről, a bálon részt vevő hölgyek öltözékéről, arról, hogy a társaság tagjai franciául szólították meg a külföldi vendégeket, így őt is, de maguk között németül beszéltek, kevesen, főleg a fiatalabbak beszéltek csak angolul.³⁹

A pedagógiai szakíróként és a magyar irodalom fordítójaként is ténykedő Steinacker Gusztáv csecsemőneveléssel kapcsolatos jó tanácsokat ad a szülők számára.⁴⁰

Schedius Lajos a magyar nemzet más nemzetekkel való érintkezését vázolja fel történetileg, elsősorban külföldön munkálkodó és ott ismertté vált magyar tudósokat, diplomátákat, teológusokat, orvosokat és művészeket (pl. Thurzó Imrét, 1615-ben a wittenbergi egyetem

³⁵ Auszüge aus dem Reisewerke von John Paget: Hungary and Transylvania. *Pesther Tageblatt*, Nr. 24 28. Januar 1840, 94; Nr. 25 29. Januar 1840, 98; Nr. 26 30. Januar 1840, 102.

³⁶ UNGÁR, i. m. 31.

³⁷ Das Narrenschloß. Ungarische Sage. Von A. W. Gerle. *Pesther Tageblatt*, Nr. 87 12. April 1839, 799–803.

³⁸ Reise-Skizzen aus Ungarn. Aus der Brieftasche zweier Freunde. *Pesther Tageblatt*, Nr. 147 22. Juni 1839, 1423–1426; Nr. 148 23. Juni 1839, 1431–1433.

³⁹ Der Carneval 1842 in Pesth. (Aus den Memoiren eines reisenden Engländer). *Pesther Tageblatt*, Nr. 144 19. Juni 1842, 615–616; Nr. 145 21. Juni 1842, 621.

⁴⁰ STEINACKER, Gustav: Pädagogische Bilder und Studien. I. Der Säugling. *Pesther Tageblatt*, Nr. 36 11. Februar 1841, 143; Nr. 37 12. Februar 1841, 147–148.

rektorát, Ján/János Kupetzkyt, a híres barokk festőt). Ezek sorába illeszkedik Albrecht Dürer rövid életrajza, gyulai származásának, családjának ismertetése.⁴¹

XV. századi magyar nyomdászokat ismert meg K–y jelű szerző a *Pesther Tageblatt* olvasóival.⁴²

Igen érdekes összefoglaló írást közölt a lap a *Pilot* című újság alapján a kor magyar sajtójáról és a nyilvánosság helyzetéről.⁴³ Elsőként kiemelten foglalkozik a Kossuth szerkesztette *Pesti Hírlappal*, amely a szerző szerint bizonyíték a kormány liberális érzületére, és amely megfontoltan engedi ezt a lapot megjelenni. Az újságért joggal lelkesednek sokan, mert feladatának tekinti 12 millió magyar felemelkedését. Ezenkívül fontosnak tartja még a már tíz évfolyamot megért *Jelenkort*, a nyelvújító és purista Helmechy lapját, mely főleg a belső viszonyok felé fordította figyelmét. A harmadik orgánus, amivel az írás foglalkozik, a kormányzat támogatását élvező konzervatív pozsonyi *Hírnök*, melléklapjával, a *Századunkkal* együtt, amely az Akadémia és a kor legszínvonalasabb irodalmi folyóirata, az *Athenaeum* vezetői (Toldy, Vörösmarty és a tényleges irányító, Bajza) ellen fordult, és provokált vitát. Az írás szerzője nem hagyhatja említés nélkül az olyan még létező, régebbi német nyelvű lapokat sem, mint a *Preßburger Zeitung*, az *Ofner- und Pesther Zeitung*, a *Magyar Kurír* és a *Hazai 's Külföldi Tudósítások*, amelyek zömében lényegtelen eseményekről (tűzesetek, időjárási extremitások), és az uralkodóház tagjait érintő különböző ünnepekről tudósítottak. Ezekkel szemben mutat jelentős előrelépést a *Pesti Hírlap*, amelynek vezércikkei fontos problémákkal, mint a nemzeti nyelvvel és színházzal, a nyilvánossággal, a református iskolákkal, a parasztok terheinek csökkentésével, a tudós társasággal foglalkoznak, és így nem maradnak el az angol és francia lapok színvonalától.

Dolezsalek Antal József (1799–1849, az Országos Vakok Intézetének igazgatója és a budapesti Zeneegylet alelnöke, aki csehországi születésű lévén 1832-ben került az Intézet élére) beszámolt a vakok szellemi képzéséről az intézetben, s arról, hogy ebben külön hangsúlyt kap a vakok zenei nevelése, valamint kifejezte óhaját egy nagyobb, alkalmasabb épület szükségességére.⁴⁴ Ő magyarul soha nem tanult meg, és a magyarokkal szemben a szlávok irodalmi

⁴¹ Albrecht Dürer, der Alte, ein Ungar. Biographische Skizze von Professor Ludwig v. Schedius. *Pesther Tageblatt*, Nr. 78 31. März 1840, 309–310.

⁴² K–y: Ungarische Typographen zu Anfange der Erfindung der Buchdrucker-Kunst. *Pesther Tageblatt*, Nr. 154 30. Juni 1840, 616–617.

⁴³ Aufschwung der nationalen Journalistik und des öffentlichen Lebens in Ungarn. *Pesther Tageblatt*, Nr. 102 30. April 1841, 419.

⁴⁴ Ueber die Ausbildung der Blinden und über die zu dessen Behufe erforderlichen Anstalten. Ein Wort zu seiner Zeit von Anton Dolezsálek, Director des Pesther Blinden-Institutes. *Pesther Tageblatt*, Nr. 202 26. August 1841, 838–839; Nr. 203 27. August 1841, 843.

kölcsönösségének eszméjéről ismert Ján Kollár volt a legjobb barátja.⁴⁵ 1846-tól a vakok és siketnémák nevelését Bécsben folytatta.

Érdekesen induló, de sajnos félbemaradt kezdeményezés volt a magyar tudományos irodalom termésének összefoglalása 1830-tól kezdve, melynek szerzője ismeretlen.⁴⁶ Az írás szerzője leszögezi, hogy az utóbbi időkig sajnos a magyar szépirodalom és a tudományos szakirodalom megőrizte elszigetelt mivoltát. 1830 azért fontos kiindulópont, mert ebben az évben látott napvilágot sok befejezett munka eredménye. Hangsúlyozza az Akadémia létrejöttének fontosságát, amelynek köszönhetően végre megindult a mozgás az élet és a tudomány között. Sajnálattal említi a lipcsei Conversationslexikon mintájára készült *Közhasznú ismeretek tárá*t, amelynek nyilvánvaló sikertelenségét szerinte az okozza, hogy nem felel meg a tudományos követelményeknek, s felveti, hogy a magyar nemzet egyáltalán érett-e, elérte-e képzésének enciklopédikus korszakát. Következő írásában a nevelés- és a történettudomány egy-egy újabb termékét emeli ki.

Pulszky Ferenc történeti és közgazdasági alapvetésű írást tett közzé a pénzről.⁴⁷ Cikksorozatában azt vizsgálja, minek következtében „gazdagok” egyes országok, miért van egyeseknek pénzüik, és miért nincs pénz Magyarországon. Észak-Itália, Hollandia és Anglia gazdagságának oka a kereskedelem és az ez által támogatott ipar évszázados fejlődése. Arra a megállapításra jut, hogy Magyarországon téves törvénykezési rendszer gátolja az ipar felvirágzását, ezért szegényedik el az ország. A nép jólléte és gazdagsága a tulajdon növekedéséből ered, ez pénzmozgáshoz vezet. Véleménye szerint az adók csak ott nyomasztóak és terméketlenek, ahol haszontalanok maradnak, ahol azonban hasznot hozó vállalkozásokba fektetik, a gazdaság mozgatórugóivá válnak, az emberek nem érzik tehernek őket. Az ipar, a kereskedelem és a tudományok ott virágzanak, ahol biztonság van. Magyarország csak akkor lesz gazdagabb – állapítja meg –, ha többen fizetnek adót, és eltűnnek egyesek privilégiumai. Magyarországon azért nincs pénz, mert nincs hitel, és mert nincs iparunk. Bár már vannak hazafiak, akik ezt kezdik felismerni – írja. Magyarország csak az ipar növekedése árán lehet gazdag – summázza mondanivalóját.

A *Pesther Tageblatt* teret adott a pánszlávizmus-vitának, és ezzel a régebbi hungarusmentalitás képviselői (Rumy) és az újabb, a magyar reformtörekvésekkel azonosuló, német

⁴⁵ SZIKLAY László: Ján Kollár magyar kapcsolatai Pesten. In: *Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. [szerk. Zuzana Adamová, Karol Rosenbaum, Sziklay László]. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965, 146–149.

⁴⁶ Die ungarische Literatur seit 1830. *Pesther Tageblatt*, Nr. 43 19. Februar 1839, 356–358; Nr. 54 5. März 1839, 467.

⁴⁷ 99: Historische u. staatsöconomische Betrachtungen über das Geld von Pulszky. *Pesther Tageblatt*, Nr. 123 23. Mai 1840, 489–490; Nr. 124 24. Mai 1840, 493–494; Nr. 125 26. Mai 1840, 497–498.

ajkú, de magát magyarnak valló generáció tagjai „összecsapásának”.⁴⁸ A vita háttérében a magyar nyelv államnyelvvé tételével kapcsolatos véleménykülönbségek álltak; a nyelvharc a pozsonyi diéták mellett döntően folyóiratokban zajlott. A magyarosítás elérte a szlovákok hitéletét, vallási intézményeit, a szlovák ifjúság nyelvművelő és irodalmi egyesületeit, diákköreit, sőt az alsófokú oktatást is. A konkrét vita kiváltója a *Gitrenka* című 1840-ben kiadott lőcsei almanach, volt, amelyet, és így közvetve a társaság elnökét, Hlavacsek Mihályt (Michal Hlaváček) Szatócs (Karol Kramarčík) álnévű ismertetője azzal vádolt meg, hogy a könyv a magyar nép és a magyar nyelv elleni véleményeket tartalmaz.

Steinacker Gusztáv költő, műfordító, teológiai és pedagógiai író állásfoglalását közölte a lap a pánszláv kérdéssel kapcsolatban kibontakozott vita kapcsán. Steinacker a németek, magyarok és szlávok erőinek egyesítésére hívta fel a figyelmet. Rummy, aki – akárcsak Steinacker – szintén németül beszélő magyarnak vallotta magát, támogatta Steinackert érvelésében. Rummy az írja, nincs bizonyíték arra, hogy Hlavacsek ilyen szellemben nevelte volna diákjait. Rummy szerint Steinacker elhiszi Szatócs vádjait, ő a kritikus anonimitása miatt is bizalmatlan. Rummy írásának érdekessége, hogy kiderül belőle, hogyan hivatkoztak a korszak lapjai egymásra: Már Csaplovics János is figyelmeztette Szatócsot korábban tévedésére a zágrábi *Lunában* –írja Rummy. Rummy véleménye még gróf Zay Károly szuperintendással kapcsolatban tér el Steinackerétől, előbbi Rummy szerint a teljes magyarosítás híve. Steinacker, aki német nyelvű magyarnak vallotta magát, nem félt attól, hogy a Magyarországon élő szlovákok áttérnének az ortodox görög hitre és Oroszországhoz csatlakoznának, inkább a nyelvük, kultúrájuk megtartása melletti asszimiláció hívei.⁴⁹

August Schmidt (1808–1891) zenei szakírónak az *Allgemeine Wiener Musik-Zeitung*-ból átvett háromrészes cikksorozata a magyar népzenevel és táncsal foglalkozik.⁵⁰ Saját élményeiből ismeri a magyar zenét és táncot – írja Schmidt, aki fiatal korának egy részét Magyarországon töltötte. Ennek ellenére írása nem lép túl a magyar népzenéről a korban általánosan elterjedt sztereotípiákon: a magyar zene a magyar népkaraktert közvetíti, a zene már meglévő szövegekhez társul, valamint a magyar zene és tánc szoros kapcsolatát említi meg. Megállapítja, hogy Magyarországon kevésbé üzik művészetként a zenét, mint más országokban. Egyetlen nép sem dicsekedhet olyan kifejező harmóniával, mint a magyar – állapítja meg.

⁴⁸ FRIED István: *A magyarországi német nyelvű sajtó ...*, i.m. 93.

⁴⁹ STEINACKER, Gustav: Noch eine Privatmeinung in der panslavistischen Streitfrage. *Pesther Tageblatt*, Nr. 158 6. Juli 1841, 653–654; Nr. 159 7. Juli 1841, 658–659; [RUMY Károly György]: Unbefangene Kritik des Herrn Gustav Steinacker... *Pesther Tageblatt* Nr. 173 23. Juli 1841, 714; Nr. 175 25. Juli 1841, 722; Nr. 176 27. Juli 1841, 726; STEINACKER, Gustav: Prüfung der unbefangenen Kritik meiner Privatmeinung in der panslavistischen Streitfrage. Ein Wort zur gegenseitigen Verständigung der Parteien. *Pesther Tageblatt*, Nr. 188 10. August 1841, 773–774. Nr. 190 12. August 1841, 781–782.

⁵⁰ SCHMIDT, August: Ueber die Nationalmusik der Ungarn *Pesther Tageblatt*, Nr. 203 27. August 1841, 843–844; Nr. 204 28. August 1841, 849–850; Nr. 205 29. August 1841, 853–854; Nr. 208 2. September 1841, 868–869.

Leszögezi, hogy eddig keveset írtak a magyar zenéről, majd a cigányzenével foglalkozik, mely a népből ered, s melyhez szorosan kapcsolódik a tánc. A magyar zene jellege hasonlít a magyar nemzeti karakterhez, emelkedett, tüzes, lelkes, néha borús, nehézkes és érzelmes. Végezetül bemutatja egy zenekar fellépését és a nézőkre/hallgatókra gyakorolt hatását. Kifejezésre juttatja azon óhaját, hogy jó lenne a magyar népdalokat összegyűjteni és kommentárokkal ellátva kiadni. A zenéhez kapcsolódva bemutat néhány táncfajtat.

Az Sz. aláírású szerző nem könyvismertetést ír, csak véletlenszerűen ragad ki egy szempontot Nagy Károly (1797–1868) csillagász, matematikus és publicista 1841-ben Pozsonyban név nélkül megjelent *Daguerréotyp* című munkájából.⁵¹ Ebben a könyvében Magyarországot mutatja be több szempontból, a lakosság összetételét, a magyar nyelvet, szokásokat, a kultúrát, a magyar színészetet, az alkotmányt, ír többek között az iparról és kereskedésről, a tudós társaságokról. A Pest című fejezetben utópikus képet fest az 1891. évi fővárosról, melyet Amsterdam mintájára csatornák hálózna majd be, a város külterületén gyárak, malmok, ültetvények; az Egyetem, a Nemzeti Múzeum és a Nemzeti Könyvtár egy téren áll. De a *Pesther Tageblatt* szemlélője nem ezt a részletet emelte ki, hanem a zsidókról írottat. Magyarországon kb. félmillió zsidó él. Így jellemzi a zsidóságot:

„A’ zsidó, sétáló emlékköve az emberi nemzet’ vén létének, ’s ha a’ historiai emlékek a’ szívet lelket emelik, meg nem fogható, miért nem tartjuk a’ zsidókat különös tiszteletben?”⁵² (Der Jude ist ein wandernder Gedenkstein aus der altergrauen Vorzeit des menschlichen Geschlechtes, und wenn historische Denkmäler Herz und Geist erheben, ist es unbegreiflich, warum wir die Juden nicht in besonderer Hochachtung halten?)

Annak okát, hogy a zsidóságot miért üldözik állandóan, nem megrögzött szokásaikban, a tisztaság szeretetében, kereskedési „veleszületett privilegiumában”, hanem pusztán zsidóságukban látja. Felteszi a kérdést, miért nem teszi meg a zsidóság azokat a lépéseket, amelyek közelebb vinnék a társadalomhoz, a civilizációhoz. Mivel a zsidóság nagyon kötődik hagyományaihoz, és így gátja a haladásnak, ezért ki kellene zárni őket a közjogokból Nagy Károly véleménye szerint. Tehát a zsidóságnak olyan lépéseket kellene megtennie, amelyek az asszimiláció irányába hatnak, és csak ezután nyerhetnének polgári szabadságjogokat. A cikkíró véleménye szerint Nagy álláspontja, hogy a zsidók nem dolgoznak, meglehetősen igazságtalan, például a Felvidéken a zsidók saját maguk művelik meg a földet. Utal még az *Athenae-*

⁵¹ Sz.: Ungarn und Siebenbürgen. Pesth. Juden. (Aus dem „Daguerréotyp“ von Karl Nagy.) *Pesther Tageblatt*, Nr. 295 12. December 1841, 1233–1234; Nr. 296 14. December 1841, 1238.

⁵² *Daguerréotyp*, 155–156.

umban megjelent írásra is, mely testi tisztátalanságot is a zsidók szemére vet. Végezetül leszögezi, abban egyetért Naggyal, hogy a zsidók emancipációja elkerülhetetlen.

Hermann von Pückler-Muskau herceg (1785–1871), a sokoldalú német író, világutazó, parktervező *Der Vorläufer* című, úti élményeket tartalmazó művéből közölt a lap egy fejezetet.⁵³ A könyvben 1838-as görögországi úti élményeit ábrázolja, a közölt részben egy labirintusban tett látogatását írta le.

Rómer Flóris országismereti írása a Bakonyról jó példa arra, hogy a *Pesther Tageblatt* korának legkiválóbb magyar tudósait tudta megnyerni szerzőül.⁵⁴ Rómer Flóris a Bakonyt az utazó számára veszélyes tájegységnek tartja, mert sok a betyár. A tulajdonképpeni rablók a kanászok, írja, akik többnyire disznótolvajok, és az éhezés viszi rá őket a lopásra. Olyan eset is előfordul, hogy az ellopott jószágot visszaadják gazdájának. De a Bakonyhoz tartoznak még a romantikus tájak is, az ipar azonban mindössze a faiparra korlátozódik. Sajnos a hideg éghajlat miatt a burgonyán és néhány igénytelenebb gabonafélén kívül más, például szőlő nem terem itt meg. Rómer Flóris később (1860-ban) könyvet is publikált a Bakonyról.

A bécsi *Sonntagsblätter*ből került átvételre Albert Rimmer írása a Dunáról.⁵⁵ Álláspontja szerint Magyarország további fejlődésének záloga az országot az európai civilizációval összekötő Duna. Az eszmék és a civilizáció, a polgári fejlődés és a humanizmus a török kiűzése után a Duna segítségével jutott el Németországról Magyarországra. Magyarország csak a Dunán keresztül tartozik Európához, nélküle csak végeláthatatlan sztyeppe lenne, mint Oroszország, amely összekötő utak híján ázsiai elzártságban létezik.

Gróf Pálffy Miklós hadvezérnek, országbírónak, az Oszmán Birodalommal folytatott 15 éves háború sikeres kapitányának hirtelen halálát említi egy cikk. Pálffy sikereinek csúcán halt meg, és a pozsonyi Szent Márton-templomban temették el. A *Tageblatt* közleményének forrása a Joseph Freiherr von Hormayr osztrák történész által 1811 és 1848 között kiadott *Taschenbuch für vaterländische Geschichte* 1843-as kötete.⁵⁶ Az írás nagy részét a temetési menet résztvevőinek felsorolása teszi ki.

A *Religió és Nevelés* alapján íródott többrészes cikksorozat a katolikus egyház magyarországi szerepét vette számba a kultúra és az oktatás területén a magyar államiság kezdeteitől

⁵³ „Besuch des Labyrinthes” Vom Fürsten Pückler-Muskau aus dessen neuestem Werke „Der Vorläufer” im Auszuge mitgeteilt. *Pesther Tageblatt*, Nr. 10 11. Januar 1839, 93–94. Nr. 11 12. Januar 1839, 101–102.

⁵⁴ Der Bakony. Bild von Professor Romer. *Pesther Tageblatt*, Nr. 142 17. Juni 1842, 607–608; Nr. 143 18. Juni 1842, 611–612.

⁵⁵ RIMMER, Albert: Die ungarische Donau. *Pesther Tageblatt*, Nr. 287 3. December 1842, 1241.

⁵⁶ Ein Leichenbegängniß aus Ungarns Vorzeit. (Aus Freih. Hormayrs Taschenbuch für 1843). *Pesther Tageblatt*, Nr. 302 21. December 1842, 1303–1304.

Mátyás király uralkodásáig.⁵⁷ Az írás tárgyát képezi a kereszténység felvételétől kezdve az első püspökségek, az első iskolalapítások regisztrálása, majd a virágzó iskolarendszer pusztulásának bemutatása a tatárjárás után. Ezután a 14. században alapított újabb egyházi iskolákat ismerteti (esztergomi, nagyvárad, pécsi és budai), végezetül Mátyás korának virágzó kulturális életét (akadémiák, könyvtárak, az első budai nyomda létrejötte) írja le.

A Cotta Kiadónál megjelentetett *Ausland. Wochenschrift für Länder- und Völkerkunde* (1828–1893) című lapból vették át J. G. Eisner írását, mely a korabeli Magyarországot mutatja be több szempontból.⁵⁸ A cikk szerzője bevezetőül leszögezi, hogy aki Magyarországot keleti barbár országnak tartja, az téved. Az iskolarendszer szoros kapcsolatban áll az egyházzal, a protestánsok a felvilágosodás fényét terjesztik. A színház is a képzés helye – folytatja. – Bár a német színház sokaknak szálka a szemében, a magyar színházban a színészek még nem elég virtuóznak, és kevés az eredeti magyar darab. A közlekedés a dunai hajóközlekedés kivételével az utak rossz állapota miatt elég nehézkes.

Az Ida Hahn-Hahn grófnő (tkp. Ida Marie Louise Sophie Friederike Gustave Gräfin von Hahn, 1805–1880) néven publikáló német költő- és író, aki később, 1849-ben katolizált, a Szent Sírhoz tett zarándokútjáról számol be útikönyvszerűen, leírva a később ott emelt templom korabeli építészeti állapotát, történetét, részletezi a már akkor eluralkodott üzleti szellemet, a mindenféle vallási csecsebecséket áruló árusokat, a bejutáshoz adandó baksist a kapunál, a zarándokok tömegét.⁵⁹

Rövid hírek

Az ismeretterjesztő írásokhoz kapcsolhatóak a rövid terjedelmű híradások a kultúra, azon belül is az irodalom, valamint a társasági élet híreiről. Ilyen rovat volt a külföldi kulturális életet figyelő „Portefeuille für auswärtige Vorkommnisse”. Ebben tudósított J. P. Lyser arról, hogy Drezdának nagy könyvtára van, képtára is világhírű, és Ludwig Tieck az udvari színház dramaturgjaként évek óta Drezdában él és dolgozik.⁶⁰

⁵⁷ Was hat der ungarische kath. Clerus vom Beginne des ungarischen Staates bis auf unsere Zeiten für Volkserziehung, Wissenschaften, wissenschaftliche Institute und Verbreitung einer allgemeinen Bildung gethan? *Pesther Tageblatt*, Nr. 98 26 April 1843, 415; Nr. 99 27. April 1843, 421; Nr. 100 28. April 1843, 425; Nr. 101 29. April 1843, 429; Nr. 102 30 April 1843, 435.

⁵⁸ EISNER, J. G.: Volksunterricht und Volkssitten in Ungarn. *Pesther Tageblatt*, Nr. 24 15. October 1843, 1053–1054.

⁵⁹ HAHN-HAHN, Ida, Gräfin: Mein Besuch am heiligen Grabe. *Pesther Tageblatt*, Nr. 3 3. Jänner 1845, 9–10; Nr. 4 4. Jänner 1845, 14.

⁶⁰ Portefeuille für auswärtige Vorkommnisse. *Pesther Tageblatt*, Nr. 5 5. Januar 1839, 45–46.

A „Feuilleton magyarischer Erheblichkeiten”-ben közölte Frankenburg, hogy az *Athenaeum* 47. száma arról ír, hogy Kazinczy Gábor Ignaz Franz Castelli osztrák írónak a bécsi *Gedenke mein* zsebkönyvben megjelent *Zwei Nächte in Rom* című elbeszélésében S. J. Nugent francia író művének részleteit, azaz plagizálást vél felfedezni.⁶¹

A város életének fontosabb társadalmi eseményeiről a „Kleine Stadtpost” rovat tudósít, így a pesti nőegylet álarcos báljáról.⁶², a „Telegraph von und für Ungarn” a városi díjlovagló versenyről közöl rövid hírt.⁶³ Volt ezenkívül még „Miscellen” rovat és „Perspectiv Blicke ins Theater Leben”, mely a színházi előadásokat szemlélte.

A „Kleine Stadt-und Land-Depeschen für ungarische Angelegenheiten” című rovatban, melyet szintén Frankenburg írt, adtak hírt a kulturális élet eseményeiről, többek között arról a tervről, hogy Kovácsóczy Mihályt foglalkoztatja egy *Allgemeine politische Uebersicht der Länder und Völker* című kiadvány megjelentetése, térképekkel együtt.⁶⁴ A „Lokales” rovatban Hild építész néhány alkotását, lakóházak mellett a Tőzsde épületét mutatják be 1839 júliusában: *Lokales: Der Baumeister Hild in einigen seiner Werke*.

A „Repertoire für Literatur” rovatban került bemutatásra a *Remény*, a kolozsvári unitárius kollégiumbeli olvasó társaság kiadásában 1839-ben megjelent zsebkönyv, mely fiatal költők verseit tartalmazza.⁶⁵

Alphonse de Lamartine, a francia romantika első jelentős képviselőjének 1839-ben megjelent új verseskötetéről, a *Recueils poétiques* (Költői fohászok) címűről is írnak a lapban, amely után a költő tulajdonképpen felhagyott az irodalommal. A verseskötetnek a *Mitternachtszeitung*-ből átvett recenziója is kárhoztatja Lamartine-t, mert elfordult a költészet-től (még jóval 1848 előtt!), a kötet verseit egyértelműen visszalépésnek tartja; a nagy költő „emléke, nyoma” még felismerhető a versekben, ám inkább „visszhang”, mint „dallam” – írja a recenzens, „inkább fénylő tükörkép, mint az égi magasból lehulló tiszta sugár”.⁶⁶

A figyelem a példaképül szolgáló országokra, Angliára és Franciaországra irányult. Az angol iskolarendszert ismertették (*Das Schulwesen in England*), valamint az angolok szórakozási szokásait (*Die Vergnügungen der Engländer jetzt und ehedem*), elsősorban a kocsmákat és kávéházakat bemutatva. A természettudomány hírei között például beszámoltak a homeopátia helyzetéről Párizsban.

⁶¹ Feuilleton magyarischer Erheblichkeiten. *Pesther Tageblatt*, Nr. 6 6. Januar 1839, 53.

⁶² Maskirter Ball des Pesther Frauen Vereins. *Pesther Tageblatt*, Nr. 7 8. Januar 1839, 70–71.

⁶³ Neuer städtische Wettrenn-Preis. *Pesther Tageblatt*, Nr. 10 11. Januar 1839, 94–95.

⁶⁴ Kleine Stadt-und Land-Depeschen. *Pesther Tageblatt*, Nr. 103 1. May 1839, 971.

⁶⁵ *Pesther Tageblatt*, Nr. 21 24. Januar 1839, 181–182.

⁶⁶ Lamartine. *Pesther Tageblatt*, Nr. 165 13. Juli 1839, 1639–1642.

A francia színjátszás különösen a figyelem középpontjában volt. A francia énekes bohózatról, vígjátékról, a vaudeville-ről is írtak (*Das französische Vaudeville*). Ezenkívül szerepelt a témák között Beaumarchais viszonya is a színészekhez.⁶⁷ Művei közül *A sevillai borbély* (1775) sikerben jóval felülmúlta az 1778-ban bemutatott *Figaro házassága*.

A Shakespeare életével és munkásságával kapcsolatos kutatások új eredményeiről számolnak be több alkalommal is. Shakespeare-t a romantika egyetemes zseniként ünnepelte, személyét valódi kultusz övezte, de műveit a nagy érdeklődéssel fogadott bemutatók után éves kihagyásokkal játszotta a Nemzeti Színház.⁶⁸

Egy a „Briefe aus Pesth” rovatban szereplő írásban, melyben röviden szó esik a főváros színházi életéről is, a Nemzeti Színházról és az ürességtől pangó Német Színházról, számadatokat olvashatunk a sajtóról. A magyar már az uralkodó nyelv, mert a pesti újságok közül mindössze egy német nyelvű, négy pedig magyar. A szépirodalmi lapoknál fordított a helyzet, három német nyelvű és kettő magyar. A magyar újságok közül kiemelkedik a *Pesti Hírlap*, gazdag tartalma és elterjedtsége miatt. Ellenpontja a *Világ*, melynél a szerkesztő, gróf Dessewffy Aurél halála után anarchikus zavar állt be, de nyár után újra fellendülés kezdődött. A *Jelenkort* szintelennek és tartás nélkülinek tartja, a *Nemzeti Újság* új szerkesztővel új ruhát is öltött.⁶⁹

A *Regélő*ben a „Szózat” megzenésítésére kiírt pályázattal kapcsolatos véleményre vezércikkben reflektál a *Pesther Tageblatt*.⁷⁰ A zeneszerzőnek egyidejűleg költőnek is kell lennie, a szavaknak, amelyekhez zenét társítanak, fényük kell hogy legyen, az élő természetből vett képeik, mert intenzív érzelmeket kell ábrázolniuk. A pályázat kiírása szerint a „főczél csakugyan az volt, hogy népmelodiát kapjunk”. A *Pesther Tageblatt* cikkírója szerint viszont a népdal nem művészet. Végül a pályázat nyertese a 3. számú pályázó, Egressy Béni lett. Pályázatáról ezt írja Ember Pál a *Regélő*ben: a „nyertes zene tiszta magyar typus, de összelopkodott hangfordulat és egész taktusok’ vegyülete. [...] Annyit mégis örömmel mondhatok, hogy e’ dal’ írója ismeri a’ magyar izlést, kedélyt, ’s népi elemet”.⁷¹ Erkel, akit szintén megragadott a téma, a bírálóbizottság tagjaként nem vehetett részt a pályázaton. Az eredetileg énekhangra és zongorára komponált mű zenekari hangszerelését később Erkel végezte el.

⁶⁷ LOUBENS, C.: Französische Bühnendichter und ihr Verhältnis zu den Schauspielern. *Pesther Tageblatt*, Nr. 246 16. Oktober 1839, 2703–2706; C. LOUBENS: Beaumarchais und die Schauspieler seiner Zeit. *Pesther Tageblatt*, Nr. 247 17. Oktober 1839, 2115–7.

⁶⁸ *Magyar színháztörténet*. I. 1790–1873. Szerk. Kerényi Ferenc. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990, 294.

⁶⁹ H.: Briefe aus Pesth. An Frau von K. in Ofen. *Pesther Tageblatt*, Nr. 166 15. Juli 1842, 705.

⁷⁰ Einige unbefangene Worte über das Referat des „Regélő” in Betreff der Preisvertheilung der Vörösmarty’schen „Szózat”-Melodie. *Pesther Tageblatt*, Nr. 118 19. Mai 1843, 499.

⁷¹ EMBER Pál: –10. A’ nézőhely’ kivilágításával Vörösmarty’ szózatára készített legjobb melodiák’ előadása és jutalmazása... *Regélő*. *Pesti Divatlap*, 39. sz. 1843. máj. 14., 1243–1244.

A reformkor külföldön is jól ismert magyar táncművészéről, Veszter Sándorról közölt a lap a *Regélő* alapján rövid életrajzot.⁷² Veszter 1810-ben született Késmárkon. Az írásból megtudhatjuk, milyen iskolákat járt, és hogy pályafutását színészként kezdte, a tánc területén dilettáns volt. Első sikereit Párizsban és Stuttgartban érte el főúri támogatókkal, kísérője egy héttagú cigánybanda volt. 1840-től aztán rendszeresen fellépett a Nemzeti Színházban is. További pályafutása külföldi vendéggjátékokkal folytatódott: társulatával eljutott Londonba, később Franciaországba is. 1848-ban tért vissza, részt vett a szabadságharcban, amelynek végén fogságba esett. Kiszabadulása után, mivel Pestre nem jöhetett, 1850-ben Bécsben, majd 1855-ig vidéken, 1864-ben bekövetkezett haláláig Debrecenben tanított. Elegáns, stílushű magyar táncával, valamint társulatszervező és a verbunkos táncot népszerűsítő munkájával sokat tett a magyar táncművészet érdekében. Veszter egy Saphirhoz intézett levelében számolt be hamburgi, majd londoni fellépéséről a Royal Heymarket Theatre-ben. Egressy Gábor és Vahot Imre hívták meg októberi utazásukra, de ezt saját programjai miatt sajnos le kellett mondania. A „szerkesztő úrnak” biztos tudomására jutottak berlini és lipcei sikerei, a levelet, melyben beszámol ezekről, azért küldte el a pesti magyar és német lapoknak, hogy tudósítsanak róluk. Itt tehát tanúi lehetünk, hogyan használták a művészek a sajtót propaganda célból. Veszter beszámol Fanny Elssler bécsi fellépéséről, mely nagy siker volt, és amelyen a királyné is jelen volt.⁷³

A „Kleine Stadtpost” rovat számolt be a *Pesti Divatlap* alapján arról, hogy Erkel újra operán, a „Bánk bán”-on dolgozik, ugyanakkor, a *Divatlap* annak a véleményének is hangot adott, hogy nem jó, ha történelmi témákat opera formában dolgoznak fel, mert akkor „kitűnő hőseinket a paródia pellengérére állítják”. Ugyanitt tudósítottak, hogy Petőfi, „a fiatal, tehetséges költő hamarosan befejezi komikus eposzát [*A helység kalapácsa*, R. M. megj.], amely hamarosan elhagyja a sajtót”.⁷⁴

Híradások reformkori törekvésekről

Frankenburg közli Széchenyi felhívását a Nemzeti Casino megalapítására a „Feuilleton magyarischer Erheblichkeiten” rovatban.⁷⁵ Széchenyi a politikai lapok melléklapjaiban tette közzé felhívását, a Nemzeti Casino számára alkalmas helyiséget keresve. Frankenburg arról

⁷² K.: Alexander Veszter. *Pesther Tageblatt*, Nr. 54 4. März 1843, 214.

⁷³ VESZTER Sándor: Correspondenz-Nachricht. *Pesther Tageblatt*, Nr. 198 23. Agust 1843, 844.

⁷⁴ Kleine Stadtpost. *Pesther Tageblatt*, Nr. 231 20. September 1844, 953.

⁷⁵ Feuilleton magyarischer Erheblichkeiten. *Pesther Tageblatt*, Nr. 54 3. März 1839, 456.

tudósított Toldynak az *Athenaeumban* megjelent írása alapján, hogy a Pesti Magyar Színházban az elmúlt évben 38 színmű került bemutatásra, ebből 9 eredeti darab volt.

Ugyanebben a rovatban számolt be Rummy Nagy Ignác az *Athenaeumban* megjelent írását alapul véve Nagy azon ötletéről, hogy alapítsanak Debrecenben a Református Kollégium után református egyetemet is.⁷⁶ Rummy többször emelt szót a német nyelv mint a kultúrát közvetítő nyelv megtartása mellett. Ő írta Csányi Jánosnak a *Századokban* megjelent írása kapcsán, hogy véleménye szerint az ipar, művészet, kereskedelem fejlődését visszavetné Magyarországon, ha ezekről a területekről számúznék a német nyelvet.⁷⁷

A reformkor egyik, a magyar gazdasági fejlődést elősegítő vállalkozása, az 1839-ben Széchenyi által alapított Első Pesti Hengermalom Társaság választmányának éves üléséről ad a *Pesther Tageblatt* beszámolót.⁷⁸ Megemlíti Széchenyi hozzászólását, aki az ülésen javasolta, hogy József nádorról nevezzék el a malmot, mert ő nagyon olcsón biztosította az építési telket a választmány részére.

Szintén fontos téma volt a magyar vámrendszer modernizálása.⁷⁹ Gróf Pejacevics Jánosnak a *Pesti Hírlapban* megjelent írása alapján két lehetőség áll Magyarország előtt: vagy kilép az Ausztriával való vámszövetségből, és saját maga keres termékeinek piacot, vagy a német vámszövetséghez csatlakozik. Pejacevics még nem látja elérkezettnek az időt a vámszövetségből való kilépésre, majd ha már Magyarországon is odáig fejlődött a törvénykezés, hogy a személy és a tulajdon biztonsága garantálva lesz, nem lesznek a külföldnek előítéletei, félelmei Magyarországgal kapcsolatban, és sorra fogják a gyárakat alapítani, különösen az ország ásványkincsekben gazdag északi részén, mert ott olcsó lesz a termelés.

A *Pesther Tageblatt* összefoglalja Almási Balogh Pálnak a *Pesti Hírlapban* megjelent Hasznos ismereteket terjesztő alakítandó társaság létrehozatalával kapcsolatos felhívására érkezett reakciókat. Fáy András írásában⁸⁰ megjegyzi, hogy a külföldi példákat a magyar viszonyokhoz kell alkalmazni, az itteni alsóbb néprétegek képzettsége, olvasni tudása, anyagi viszonyai nem teszik lehetővé a szükséges szakkönyvek megvásárlását, az első könyveket ajándékozás útján kellene eljuttatni a paraszti családok gyermekeihez. Kossuth is támogatja hozzászólásában az alsóbb osztályok letről való felemelésének szükségességét, de kétli,

⁷⁶ DR. RUMY: Vorschlag, in Debreczin eine protestantische Universität zu errichten. Feuilleton magyarischer Erheblichkeiten. *Pesther Tageblatt*, Nr. 172 21. Juli 1839, 1732–1734.

⁷⁷ Ein zu beherzigendes Wort über den Gebrauch der verschiedenen Sprachen in Ungarn. Von Dr. Rummy in Gran. *Pesther Tageblatt*, Nr. 182 2. August 1839, 1551–1553.

⁷⁸ Die ungarische Walzmühle. *Pesther Tageblatt*, Nr. 17 20. Jänner 1842, 68–69; Nr. 18 21. Jänner 1842, 72; Nr. 20 23. Jänner 1842, 79–80.

⁷⁹ Pèle mèle aus der ungarischen Journalistik. *Pesther Tageblatt*, Nr. 19 22. Jänner 1842, 76.

⁸⁰ FÁY András: Észrevételek Almási Balogh Pál urnak hasznos ismereteket terjesztő társaság ügyében tett felszólítására. *Pesti Hírlap*, 15.sz. 1841 télutó [január] 20. 119–120.

hogy az alsóbb néprétegek anyagi helyzetét egy magántársaság képes lenne javítani. A népis-
kolákban kellene szerinte az olvasás oktatásával az első lépést megtenni.⁸¹

Császár Ferenc „A’ fiumei kikötő” című 1842-ben megjelent munkájából közölt a lap rész-
leteket.⁸² Sajnálatát fejezi ki, hogy Széchenyi más helyszínt választott fejlesztései helyszínéül,
és kiemeli Ürményi József kormányzó (cs. kir. kamarás, alnádor, a Tisza-szabályozás biztosa,
országgyűlési képviselő) tevékenységét.

A *Pesther Tageblatt* hírt adott a már korábban létrejött Magyar Természettudományi Társulat megalakulásáról 1841 júliusában,⁸³ mottóul Schiller-idézetet választva. Ugyanis Bene Ferenc, a pesti egyetemen az orvosi kar elnöke és az orvosi sebészeti tanulmányok igazgatója, 1841. április 18-án hívta meg a hazai orvosokat és természetvizsgálókat a május 29-e és 31-e között tartandó ülésre, melyen azután meg is alapították a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társaságát. Az alakuló ülést megelőző napon Bugát Pál, az elméleti orvostan professzora a résztvevők előtt bejelentette, hogy társulatot kíván létrehozni a természettudományok művelésére és terjesztésére, melynek aztán ő lett az első elnöke.

Széchenyi a Lánchíd-építési terveivel kapcsolatos helyzetről, saját anyagi körülményeiről ír, az őt ért vádakkal szemben igazolja magát, közli, hogy 160 000 forinttal vesz részt a vállalkozásban.⁸⁴

A 19. század elején sok támadás érte a németül író, de magyar nemzeti érzésű szerzőket. Egy általános érvényű összefoglalást (valószínűleg szerkesztői állásfoglalást) közölt a *Pesther Tageblatt* 1842-ben.⁸⁵ A németek kozmopolitizmusát, jóindulatát, simulékonyságát szembeállítva a szlávok kemény elkeseredettségével, a nemzetek egymással való megbékítésében látja a magyarországi németiség feladatát. Hivatkozik a Lipcsében 1843-ban megjelent *Das deutsche Element in Ungarn und seine Aufgabe. Eine Zeitfrage besprochen von einem Deutschungar* című brosúrára. Ennek feladatát abban látja, hogy kifejtse, milyen befolyása volt a németeknek betelepülésük óta a magyar politikai és társadalmi fejlődésre, milyen helyet foglal el a német a többi nemzetiség között, és milyen történelmi missziót tölt be. Felveti azt a kérdést, ha nem a latin lesz a hivatalos nyelv Magyarországon, akkor melyik tölti be ezt a szerepet? És ha a magyar lesz, akkor mindenkit kényszeríteni fognak-e – ráadásul nyelvköny-

⁸¹ In Angelegenheit der Gesellschaft: Zur Verbreitung nützlicher Kenntnisse. *Pesther Tageblatt*, Nr. 54 4. März 1841, 218–219; Nr. 55 5. März 1841, 221–222.

⁸² Ungarn und Siebenbürgen. Fiume. Aus der kürzlich erschienenen Broschüre: „A’ fiumei kikötő” von Fr. v. Császár. *Pesther Tageblatt*, Nr. 114 14. Mai 1842, 471–472.

⁸³ Gründung einer ungarischen naturwissenschaftlichen Gesellschaft in Pesth. *Pesther Tageblatt*, Nr. 164 13. Juli 1841, 677–678.

⁸⁴ SZÉCHENYI, Stephan, Graf: Einige Worte über die Ofner-Pesther Kettenbrücke. *Pesther Tageblatt*, Nr. 308 29. December 1841, 1297–1298.

⁸⁵ Der Deutschungar. *Pesther Tageblatt*, Nr. 301 20. December 1842, 1297.

vek hiányában – arra, hogy megtanuljon magyarul? Egy magyarországi német, még ha tökéletesen beszél is magyarul, már a német nevéről felismerhető. Amit eddig szabad akaratukból tettek meg az emberek, arra most törvénnyel fogják rákényszeríteni őket? A magyarországi németek feladata a német kultúra terjesztése. A meg nem nevezett magyarországi német szerző Glatz Ede volt, aki később az 1845-ben megszüntetett és *Pester Zeitung* néven kormányhű lappá átalakított *Pesther Tageblatt* szerkesztői posztját elvállalta. A kis brosúrában a németek betelepedésével, a magyar történelem során Magyarországra behozott és elterjesztett német kulturális javakkal foglalkozik a szerző, Fényes Elek műve alapján statisztikai adatokat közöl arról, mennyi német él az ország területén. Leszögezi, az, hogy az ország középosztályának magyarnak kell lennie, a magyarománok törekvése, az ő véleménye szerint a németiségnek meg kell tartani szabadságát és jogait, a magyarországi németnek a német kultúra hordozójának és terjesztőjének kell lennie Magyarországon. Ellene van annak, hogy a magyar legyen kötelezően az oktatás nyelve Magyarországon. A következőkben az oktatási rendszerrel foglalkozik, kifejti, hogy a polgárság számára döntő fontosságú a reáliskolák létesítése; síkra száll egy műegyetem építése mellett, s szükségesnek tartja ezenkívül magyar, szláv és német gimnáziumok létesítését. Sajnálattal állapítja meg, hogy magyar nyelvű szakirodalom sem létezik még. A líceumokban, akadémiákon már vannak a diákoknak nyelvi alapjai arra, hogy ne az anyanyelvükön tanuljanak, s a latin nyelv még mindig az európai tudósközösség diplomáciai nyelve.

Széchenyi *A magyar Academia körül* című, az 1842. nov. 27-i ünnepélyes közgyűlést megnyitó beszédének töredékét hozta a *Tageblatt* azzal a megjegyzéssel, hogy Orosz József fordításában hamarosan önállóan is meg fog jelenni.⁸⁶ Széchenyi úgy vélte – s ennek hangot is adott beszédében –, hogy a magyar nyelv államnyelvvé emelése esetén az alkotmányos szabadságjogok kiterjesztése szükségképpen az országban élő nemzetiségek asszimilációját segítené. Már a „Kelet népé”-ben megjelölte, kiket tart az agresszív nacionalizmus hirdetőinek, s ezáltal a nemzetiségi mozgalmak indirekt gerjesztőinek, rámutatva ezzel a liberális reformpolitika nemzetiségekkel kapcsolatos vitatható nézeteire.⁸⁷

A Lánchíd építészeti-műszaki megoldásairól szól egy szakmai írás, amelyet a *Wiener Zeitung*-ból vett át a lap, s melynek szerzője, Mitis kitűnő műszaki szakember.⁸⁸

Széchenyi többrészes írásban számol be 1845-ben a pesti hajógyár és kikötő létesítése körüli vitákról, és támasztja alá érvekkel elképzelései helyességét.⁸⁹ A budai kikötőben húsz

⁸⁶ Graf St. Széchenyi's academische Rede. *Pesther Tageblatt*, Nr. 306 25. December 1842, 1319; Nr. 3 4. Januar 1843, 9.

⁸⁷ CSORBA, i. m. 240–242.

⁸⁸ Die Ofen-Pesther Kettenbrücke. *Pesther Tageblatt*, Nr. 310 31. December 1842, 1337.

gőzhajó áll, szerinte tűzveszélyes helyen. Szükséges lenne egy új kikötő kiépítése ezen a szakaszon, Pest és Buda térségében, melyek fekvése jó. Megindokolja, miért nem jó az óbudai kissziget erre a célra, szűk a hely, tűz esetén nincs menekülési útvonal. Ezért inkább a pesti szigetet (a későbbi hajógyári szigetet) javasolja. Célja elérésének érdekében alakította a „Pesti kikötő egyesület”-et, amely nem más, mint egy részvénytársaság. A város maga is az ötlet ellen volt. Széchenyi kifejti, mindenképpen a pesti rész alkalmas a célra, már csak az itt épülő szilárd hajóhíd miatt is; Pest kereskedőváros, itt cukorgyár is épül, s a kikötő hozzájárulna a város felvirágoztatásához. Sajnos, még a 1838-as nagy árvíz sem győzte meg a város vezetését, hogy felhagyjon az ellenállással. Az ügy érdekében 9 éve folytatott harca eddig nem járt eredménnyel – összegzi, de legalább álláspontját a nyilvánosság elé tárhatta.

Magyar irodalmi élet

Frankenburg írása a Kisfaludy Károly halála után vele kapcsolatban kibontakozott irodalmi polémiaába enged bepillantást.⁹⁰ A Pozsonyban megjelenő *Hírnök*ben, melynek Csató Pál ekkor segédszerkesztője volt, s aki maga is szembekerült az *Athenaeum* körével, Csatót idézi, aki a KisfaludyTársasággal kapcsolatban megemlíti az *Athenaeum* szerkesztői triumvirátusának, Bajzának, Toldynak és Vörösmartynek magát Kisfaludyt érő kritikáját. Velük ellentétben Frankenburg véleménye szerint Kisfaludy mindenképpen magasabb szellem volt; körének központja és vezéregyénisége, kollégáit is az ügy érdekét és képességeiket nézve válaszolta ki, nem a személy számított neki. Szontagh Pál is igen helyesen jegyzi meg Frankenburg szerint, hogy Kisfaludy „megújította költészetünket és szépirodalmunkat, mert művészi öntudatra emelte” azokat. Halála után minden rossz irányba kezdett fordulni, nincs egyetlen méltó követője sem a dráma- és regényirodalmat kivéve, ahol Jósika, Eötvös, Kuthy s Vajda nevét emeli ki, de ez sem az *Athenaeum* urainak, hanem Kisfaludy Károlynak köszönhető. Véleményem szerint ez a kritika az *Athenaeum* szerkesztőit annak ellenére éri, hogy ők folytatták Kisfaludy irodalmi örökségét (Bajza átvette az *Aurora* szerkesztését), illetve gondozták irodalmi hagyatékát; Toldy 1831-ben sajtó alá rendezte és kiadta tíz kötetben munkáit, 1832-ben életrajzát is megjelentette, s az 1830-ban meghalt Kisfaludy szobrára, melyet Ferenczy István készített el, gyűjtést indítottak, s az ez után megmaradt összeget pályadíjakra kívánták fordítani, s e célból

⁸⁹ Pesther Hafen. Vom Grafen St. Széchenyi. *Pesther Tageblatt*, Nr. 43 19. Februar 1845, 170; Nr. 51 28. Februar 1845, 200; Nr. 52 1. März 1845, 204; Nr. 53 2. März 1845, 208; Nr. 56 6. März 1845, 220.

⁹⁰ Feuilleton magyarischer Erheblichkeiten von Frankenburg. *Pesther Tageblatt*, Nr. 68 20. März 1839, 612.

és Kisfaludy emlékének ápolására létrehozták a Kisfaludy Társaságot, melynek fontos irányító szerepe lett később az irodalmi életben.

Steinacker Gusztáv számol be a Kisfaludy Társaság debreceni üléséről a Református Kolégiumban és a tehetséges fiatal költő, Nagy Imre (1817–1840) haláláról, akinek *Árpád* című elbeszélő költeménye közvetlenül halála előtt nyert első díjat a Kisfaludy Társaság pályázatán.⁹¹ *Hattyúdal* című versét Steinacker fordításában (*Schwanengesang*) később közölte is a *Pesther Tageblatt*.⁹² Megjegyzésre érdemes, hogy ezt a verset Kertbeny is lefordította *Schwanenlied* címen, és megjelentette az *Album hundert ungarischer Dichter* című, 1854-ben Drezdában kiadott műfordítás-kötetében.

Egy ismert német író tollából származó, az *Allgemeine Zeitung*ban megjelent írásra, mely a soknyelvű, soknemzetiségű magyarországi irodalommal és kultúrával kapcsolatos, Rummy György reagált cikksorozatában, s helyesbítette a német író tévedéseit.⁹³ Kiegészítette a szerző által felsorolt magyar írók, történészek, közgazdászok, statisztikusok, nyelvészek neveit (természetesen a német szerző csak a legismertebbeket sorolta fel), ezek után a periodikumok listáját egészítette ki újabb címekkel (felröva neki, hogy többek között a *Hazai's Külföldi tudósítások*, az *Athenaeum* nem szerepelnek nála), a magyarországi német írók közül pedig csak Pyrker, Majláth Jánost és Moritz Gottlieb Saphirt ismeri, végezetül felhívta a figyelmet a bibliai cseh nyelvű költészetre, Ján Kollár fontos népdal-gyűjtéseire, valamint hiányolta a magyarországi latin nyelvű irodalom megemlézését. Rummy helyreigazító-pontosító írása fontos a multikulturalitás tudatosításának szempontjából; az *Allgemeine Zeitung*ban nagyon sok magyar tudós, író került említésre, és irányult ezzel a figyelem Magyarországra.

Négy részletben közölte a lap Toldy Ferenc előadását a magyar szépirodalom helyzetéről, mely a Kisfaludy Társaságban hangzott el.⁹⁴ Toldy szerint a magyar irodalom állapota leromlott, vesztett irodalmi önállóságából. Elsőként az írók, költők képzettségének hiányosságait említi, majd az esztétikai, a filozófiai és a természettudományos ismeretek szinte teljes hiányát rója fel. Ezek után kitér az egyes műfajokra: az elbeszélő irodalom, a próza mindössze a regény és a novella műfajára terjed ki, az eposz elhanyagolt műfaj. A komikus eposz Gvadányi, Verseghy és Csokonai után nem talált méltó folytatókra. A dráma úgyszintén fejletlen, a

⁹¹ STEINACKER, G.: Vaterländisches. . *Pesther Tageblatt* Nr. 57 6. März 1840, 225–226; Az *Árpád* című verset német fordításban közölte a lap később: *Árpád Ballade aus dem Ungarischen des Emerich Nagy. Pesther Tageblatt*, Nr. 88 11. April 1840, 349–350.

⁹² *Schwanengesang*. Aus dem Ungarischen des hoffnungsvollen, früh verblichenen jungen Dichters Emerich Nagy. Von G. Steinacker. *Pesther Tageblatt*, Nr. 63 13. März 1840, 249.

⁹³ Einiges zur Berichtigung des Aufsatzes „über das geistige Leben in Ungarn“ in der allgemeinen Zeitung. Von Dr. Rummy in Gran. *Pesther Tageblatt*, Nr. 226 22. September 1840, 905; Nr. 227 23. September 1840, 913; Nr. 228 24. September 1840, 909.

⁹⁴ SCHEDEL, Fr.: Ueber den gegenwärtigen Zustand der ungarischen Belletristik. *Pesther Tageblatt*, Nr. 128 31. Mai 1843, 541, Nr. 129 1. Juni 1843, 547, Nr. 130 2. Juni 1843, 553, Nr. 131 3. Juni 1843, 559.

vígjáték külföldi mintákat követ. A líra terén formai és tartalmi visszaesést észlel. A líra szintje kizárólagos témája a szerelem, hiányolja a hazafias költészetet. Mint írja, Vörösmarty csak egy *Szózatot* írt. A politikai költészet viszont mindent eláraszt, ezáltal méltóságát veszti. A filozófiai vers még jobban elhanyagolt műfaj. Toldy nem tartja szerencsésnek a jambikus verselés ráerőltetését a magyar nyelvre. Végezetül a műfordítások készítésének fontosságára és azok művészi értékére hívja fel a figyelmet.

Sigmund Hirsch cikksorozatban foglalja össze a kortárs szépirodalmi sajtót.⁹⁵ Az Athenäumot [helyesen: Athenaeum] mint tisztán esztétikai folyóiratot méltatja. A magyar irodalomban a lírai elem az uralkodó – jegyzi meg. A kortársak közül Guzmicsot, Petrichevich Horváthot és Vörösmartyt emeli ki. A két Kisfaludyt kitűnőnek tartja, Berzsenyit mélyen izzónak, Kazinczyt klasszikusnak, Bajzát „gemüthlichnek” nevezi, Jósika szerinte kitűnő prózaíró, míg Eötvös lovagias, és nagy szíve van, Széchenyit és Dessewffyt pedig a gyakorlatias szempontok jellemzik. Az *Athenaeumot*, melyet három nagy érdemű ember szerkeszt (Bajza, Toldy és Vörösmarty), és melléklapját, a *Figyelmezőt* 1837-ben alapították, és majdnem száz jelentős író jelentkezett munkatársnak – írja –, többek között Kölcsey, Fáy, Eötvös, Jósika, Kuthy és Császár.

Sigmund Hirsch Karl Beckhez intézett nyílt levelet,⁹⁶ amelyben felhívta figyelmét Magyarország szerinte legfontosabb problémájára, a nemzeti nyelv megőrzésére; a nemzetiségek kényszer és intolerancia nélküli összetartását tartja a legfontosabb feladatnak, és felszólítja Becket – mintegy költői programot adva neki –, hogy a „csengő-bongó, könnyedén szárnyaló” versek helyett inkább írja meg a magyarok nemzeti dalát. Beck azonban, aki 1841-ben telepedett le Pesten, 1843-ban újra elhagyta Magyarországot, és Bécsbe költözött.

A *Pesther Tageblatt* teret adott Széchenyi *A' Kelet népe* című röpirata körül kibontakozott vita megismertetésének a német nyelvű olvasókkal. Az 1841-ben megjelent brosrában, mely a kor egyik legfontosabb vitairata, Széchenyi Kossuth eszméivel szállt szembe, amelyek szerint az országot a forradalom felé viszik. Bevezetőül Sigmund Hirsch ismertette Széchenyi röpiratának tartalmát a „Repertoire für Literatur” rovatban, két részletben.⁹⁷ Hirsch Zsigmond-ról a bibliográfiai adattárak csak annyit tudnak, hogy külföldről települt Magyarországra, megtanult magyarul, és 1843-ban kikeresztelkedett. A *Pesther Tageblatt*ban színikritikákat és

⁹⁵ Einleitung zu einer Revue der magyarischen Journalistik Von Sigmund Hirsch. *Pesther Tageblatt*, Nr. 151 27. Juni 1841, 625–626; Nr. 152 29. Juni 1841, 629; Nr. 153 30. Juni 1841, 633; Nr. 179 30. Juli 1841, 737–738.

⁹⁶ HIRSCH, Sigmund: An Karl Beck in Pesth. *Pesther Tageblatt*, Nr. 94 21. April 1842, 383.

⁹⁷ A' Kelet Népe. Von Sigmund Hirsch. *Pesther Tageblatt*, Nr. 160 8. Juli 1841, 662–663; Nr. 167 16. Juli 1841, 689–690.

egyéb kultúrával kapcsolatos írásokat publikált.⁹⁸ A „Kelet népe” kifejezés a magyarságra mint Európában élő, de ázsiai eredetű keleti „raj”-ra vonatkozik. Széchenyi kiindulópontja, hogy Magyarország nem halott ország, szép reményei vannak a jövőre nézve, a magyarországi reformfolyamatot saját maga kezdeményezéseként láttatja. Németországgal hasonlítja össze, melyet saját tapasztalatából ismer, s melyre azt mondják, a jelenben él, de Széchenyi szerint ennek ellenére sokat foglalkoznak a múlttal. „A magyar élni fog” – idézi Hirsch Széchenyit. A következőkben Hirsch a *Századunkban* megjelent, Széchenyi művére vonatkozó kritikát foglalja össze, számos, a szövegből lefordított idézetet közölve. Írását ezzel a vitában állásfoglalásként is felfogható mondattal zárja: Es lebe Graf Stephan Széchenyi!”

A *Pesther Tageblatt* „Hochwächter” álnevű szerzője beszámol A’ *Kelet népe* körül a magyar sajtóban kialakult vitáról, különös tekintettel Jablanczynak a *Literaturai Lapok*ban megjelent kritikájára.⁹⁹ Jablanczy/Jabloniczky/Jablanszky Ignác (1808–1860) újságíró, Kossuth híve, aki a szabadságharc leverése után Törökországban élve, ott segítette a menekülőket. Széchenyinek a *Pesti Hírlap* ellen intézett támadásáról ezt írja: „Ez a pesti hírlap az én nézetem szerint részben egy ephemeri becsű munka: részben vajolvadt s extravasált érzemények kifolyása [...] mikről maga a hírlap őszintén kimondja: ’olvasd ne azt mit írok, hanem olvasd azt, a mi az írott sorok közt láthatatlan foglaltatik; és olvasd a szellemet [...] E szellem tehát nincs a pesti hírlap betűiben, csak azok fölött lebeg”. Magáról a vitát kiváltó műről pedig így összegzi véleményét „A jelen könyv szinte egy szózat, nem tiszta, nem értelmes, de szózat [...]”

A *Pesther Tageblatt*ot támadás érte a *Hírnök*ben, korábban nemzetietlennek bélyegezték, most meg a hazafias érdekeket támadja a lap

„und jetzt wagt es dieses ’Blatt deutscher Zunge’, oder unerhörten Kühnheit! vaterländische Interessen zu verfechten, im Angesichte jener Monopolisten des Patriotismus, im Angesichte jener Zionswächter, die da laut befehlen, daß man in einer gewissen Versicherungs-Anstalt sein Leben nicht versichern lassen darf, weil das magyarische Aushängerschild der Hauptagentschaft, statt wie das deutsche nach der Wurmhofgasse hin, gegen die Donauzeile hinaus gehängt ist!”¹⁰⁰

⁹⁸ Hirsch Zsigmond. In: GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái*. Sajtó alá rend. Viczián János. XIII. köt. Szeged: JATE, Budapest: Argumentum, 1993, 693.

⁹⁹ JABLANCZY: A kelet népe közt egy ember. *Literaturai Lapok*, 1841. aug. 7. 11. sz., 41.

¹⁰⁰ „HOCHWÄCHTER”: Ungarn und Siebenbürgen. Briefe vom Blocksberge!. *Pesther Tageblatt*, Nr. 197 20. August 1841, 811.

A *Hírnök*ben ehhez képest csak annyi áll „A’ Kelet népe közt egy ember”-rel kapcsolatban: „olvasták kegyedek, hiszem, a’ Tageblattban Kossuth feletti epizódot, mint szinte a’ hírlapban Tageblatt uram érdemeit.”¹⁰¹

Szintén a „Repertoire für Literatur” hozta Fáy András *Kelet népe Nyugoton* című Széchenyi vitairatára készült válaszanak (mely 1841-ben jelent meg Budán, az Egyetemi Nyomda nyomtatásában önállóan) német összefoglalását.¹⁰² Az író, politikus Fáy (1786–1861), a Pesti Hazai Első Takarékpénztár 1839-es alapítója, akárcsak Széchenyi, a mérsékeltebb irányt követő nemesek közé tartozott. Fáy kifejti világos és logikus írásában, hogy mindenben egyetért Széchenyivel, de ő a barátságos, megegyezésre törekvő hangnemet tartja inkább fontosnak, és pusztán Széchenyinek a *Pesti Hírlap* elleni fellépését helyteleníti.

Majd Záborszky Alajos (1805–1862) nemesi politikus, ügyvéd, országgyűlési képviselő, 48-as miniszteri biztos, akit ’49-ben halálra ítélték, de súlyos betegsége miatt végül megmenekült, szólt hozzá Kossuth híveként a vitához. Záborszky, maga is a *Pesti Hírlap* levelező munkatársa, az újságok szerepét tartja rendkívül fontosnak *A Pesti Hírlap elleni gyanúsítások és a haladás* című röpiratában a gondolatok cseréje miatt, és sajnálja, hogy a haza egyik legnagyobb embere rossz hírért kelti a *Pesti Hírlap*nak, miközben Széchenyi egyetért Kossuthal, csak annak modorát kifogásolja.¹⁰³

Baloghy László (1799–1858), konzervatív gondolkodású tisztviselő (megyefőnök) reakciója Széchenyi munkájára 1841-ben Beimel nyomásában jelent meg „A’ Kelet Népe közt egy ember” címen „A’ Keletraj egyik bogárának egyik fulánkja” aláírással.¹⁰⁴

Hirsch foglalja össze Eötvös József „Kelet Népe és a Pesti Hírlap” címen megjelentetett hozzászólását a kialakult vitához.¹⁰⁵ Széchenyi és Kossuth sok elvben egyetértenek, Széchenyi csak Kossuth modorát kifogásolta. Eötvöst Hirsch néhány mondatban ismertet meg a német olvasóval, írásai a *Budapesti Szemlé*ben olvashatóak, rövidesen megjelenik – írja – és a *Pesther Tageblatt* is közölni fogja kitűnő regényét, „A Karthauzi”-t németül. Eötvös nem akarja Széchenyi érdemeit, melyeket a haza szolgálatával szerzett, kétségbe vonni, ugyanakkor nem hiszi, hogy a *Pesti Hírlap* és vele Kossuth az országot sírba vinnék. Eötvös szerint a történetíró feladata szeretet és gyűlölet nélkül írni, ugyanakkor kritikája Széchenyi körülményes stílusát érinti. Véleménye szerint a nemzet előtt álló elérendő cél az alkotmány és a nem-

¹⁰¹ Buda-Pest. *Hírnök*, 66. sz. Augusztus 16. 1841, [2.]

¹⁰² Kelet Népe Nyugoton (Das Volk des Orients im Occidente). Von Andreas v. Fáy. *Pesther Tageblatt*, Nr. 202 26. August 1841, 837.

¹⁰³ HIRSCH, Sigmund: A’ Pesti Hírlap elleni gyanúsítások és Haladás (Verdächtigungen des Pesti Hírlap und Fortschritt). *Pesther Tageblatt*, Nr. 202 26. August 1841, 837–838.

¹⁰⁴ A’ Kelet Népe közt egy ember (Ein Mann aus dem Volke des Orients). *Pesther Tageblatt*, Nr. 186 7. August 1841, 766.

¹⁰⁵ Kelet Népe és a Pesti Hírlap. Von Joseph Eötvös. *Pesther Tageblatt*, Nr. 212 7. September 1841, 883–884.

zet megőrzése és erősítése, és tetteinket saját viszonyainkhoz kell alkalmazni, nem vakon követni más nemzetek példáját. Kiemeli még más magyarországi nemzetek igényeinek figyelembevételét. A vitában hangsúlyosan szerepelt az úgynevezett nemzetiségi kérdés; Széchenyi bírálta a türelmetlenséget, az erőszakos magyarosítási törekvéseket.

A vita lezárásául Hirsch Kossuth *Felelet Gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól* című válaszát foglalta össze németül a „Repertoire für Literatur” rovatban.¹⁰⁶ Kossuth véleménye szerint koruk a könyvek kora, bár a jelent broszúrák árasztják el. Ilyen broszúra volt Széchenyi *A' Kelet népe* című írása, amelynek az a különlegessége, hogy eddig még senkinek nem jutott eszébe egy újságot egy könyvben megtámadni. Válaszát két pont köré sűrűsíti, az elsőt „Önéletrajznak”, a másodikat „Vád és védelem”-nek nevezi el. Visszautasítja, hogy veszélybe sodorná a hazát, hogy forradalmat akarna, elismeri Széchenyi tetteit a haza jobbítására, bár szerinte az anyagi fejlődést meg kellene előznie a szellemi fejlődésnek. Hirsch egy kortársuk jellemzését használja Kossuthtal kapcsolatban, aki szerint Kossuth írása olyan, mint egy tiszta tó, amelyben az ég és a csillagok tükröződnek, és Kossuth szelleme, mint egy hattyú úszik a tavon, itt-ott lemerül, és a gyanúsítgatásokat, amik tiszta tollát érik, nyugodtan lesöpri magáról. Végül Hirsch úgy összegzi, hogy mind Széchenyi vitaindító írása, mind a rá adott válaszok fenn fognak maradni, a magyar történelem mérföldkövei, a magyar fejlődés épületének tartókövei lesznek. *A' Kelet népe*-vitában a többség egyértelműen Kossuthnak adott igazat, nemcsak a a korabeli ellenzék már említett vezetői, hanem Deák is helytelenítette Széchenyi álláspontját. Széchenyi meggyőződése az volt, hogy a birodalom jövőjét csupán reformok bevezetése biztosíthatja, s e vágya illúziókhoz vezette, úgy vélte, „a magyar politikai élet »túlzói« teszik lehetetlenné »agitatio«-jukkal bármiféle komolyabb kormányzati reformberuházás megindítását Magyarországon.”¹⁰⁷ Széchenyi félelmei a kutatók szerint a maga belső világának feszültségeiből táplálkoztak, a korabeli valóságban nem volt tényleges tárgyi alapjuk.¹⁰⁸

Sz. jelű szerző közölte sorozatban (*Briefe aus Ungarn*) egy Jantha aus P. címzetthez írott fiktív leveleit, legtöbbször irodalmi kérdésekkel kapcsolatban. Egy alkalommal a külföldi előítéletekkel szállt szembe, a tekintetben, hogy a magyar irodalom fejlődése megállt, illetve visszafejlődés következett be. Mint leszögezi, ez nem igaz, vannak bizonyos eredmények vannak, és ezek részben klasszikusak lehetnek, „gyöngyök lehetnek az irodalmi események fonalán”. Például a *Budapesti árvízkönyv* (1839–1841), Eötvös *A Karthauzija*, Császár Ferenc

¹⁰⁶ Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól. Von Sigmund Hirsch. *Pesther Tageblatt*, Nr. 217 12. September 1841, 903–904.

¹⁰⁷ CSORBA László: *Széchenyi István*. Budapest: Mérték, 2010, 225–226.

¹⁰⁸ CSORBA, i. m. 230.

lírai kötete.¹⁰⁹ Külön kiemeli Vörösmarty (akit az „egyetlen igazi magyar költőnek lehetne nevezni”) új műveit tartalmazó négy kötetét,¹¹⁰ akinek megemlíti hazafiasságát, és akitől drámai mű megalkotását várja.¹¹¹ Ugyanebben a rovatban szállt vitába Varga Soma hírlapíróval, aki megtámadta őt a német nyelven való publikálás miatt, kettőjük vitájának tárgya volt még, hogy az irodalomban vagy a nyelvben van-e a nemzeti jelleg, és hogy nemzeti irodalom nem lehet nemzeti nyelv nélkül.¹¹² Harmadik írásában a magyar szépirodalmi folyóiratokat veszi számba.¹¹³ Kiemeli az *Athenaeumot*, s a mindössze egy évet (1841) megélt, Kovacsóczy Mihály szerkesztette *Közlemények az Élet és Tudományok Köréből* címűt társlapjával, a *Literaturai Lapokkal*. Kovacsóczyról azt írja, azt hiszi magáról, hogy humorista és vicces, a lap tartalma és szelleme kitűnő is volt, mikor azonban szerkesztőtársai, Táncsics, Császár és Gyurmán elhagyták, kitört az anarchia. Az *Athenaeumot* eleganciája és korrektsége miatt dicséri, a kor szelleme magával ragadta, és ezért el kellett térnie célkitűzésétől, a szigorú tudományosságtól, a főlapban közgazdasági kérdésekről értekeztek, sokat németből fordítottak, novellákat, köztük sok jól sikerültet, kevés könyvismertetést, a feuilletonban pártatlan színi-kritikákat hoztak.

Az Sz. jelű szerző akár lehetne Szekrényessy Endre ügyvéd, Pest városi tanácsos is, akiről Szinnyei csak annyit tud, hogy a *Regélőnek* és a *Honművésznek* volt munkatársa, németül is publikált. Neve egy esetben Szekrényesy formában szerepelt egy jogi témájú írás alatt,¹¹⁴ valamint Sz. jellel ismét a „Briefe aus Ungarn” rovatban méltatja Deáknak az 1839/40-es országgyűlésen tartott beszámolóját.¹¹⁵ Írásának kiindulópontja, hogy Magyarországon túl sokat foglalkoznak a politikával, és ezért a tudomány és a művészetek háttérbe szorulnak. Állítását külföldi (olasz, francia, angol) művészetből merített példákkal, kiemelkedő írók, festők megjelenésének és az aktuális politikai helyzetnek a viszonyával támasztja alá. Miután leszögezi, hogy Magyarország fejlődésének fiatal korában van, amikor minden törekvés középpontjában a politika és az államtudományok fejlődése áll, ami sokkal nélkülözhetetlenebb az élethez, mint a művészet, ami csak luxus. A politikán az általános érdeklődést érti, a fáradhatatlan részt venni akarást az ország jóllétének növelésében. A jelenlegi magyar helyzetet a nemzet újjászületésének, Sturm und Drang-korszakának nevezi. Ezek után tér rá Deák írására, melyet

¹⁰⁹ Császár Ferenc költeményei. Pest, 1841.

¹¹⁰ Vörösmarty Mihály újabb munkái. I–IV. Buda, 1840, (I. Versek, II. Beszélyek és regék, III–IV. Színművek)

¹¹¹ Sz.: Briefe aus Ungarn. Pesther Tageblatt, Nr. 258 30. October 1841, 1069.

¹¹² Sz.: Briefe aus Ungarn. Pesther Tageblatt, Nr. 262 4. November 1841, 1087.

¹¹³ Sz.: Briefe aus Ungarn. Pesther Tageblatt, Nr. 294 11. December 1841, 1229–1230.

¹¹⁴ SZEKRÉNYESY: Rechtsfrage. Pesther Tageblatt, Nr. 76 31. März 1842, 313.

¹¹⁵ Sz.: Briefe aus Ungarn. Pesther Tageblatt, Nr. 79 3. April 1842.

nyelvileg és művészileg is tökéletesnek tart. Kifejezi elismerését Vörösmarty költői nagyságával kapcsolatban, és azt a nemzet fejlődése szempontjából fontosnak tartja.¹¹⁶

Hermann von Pückler-Muskau herceg Semilasso néven tette közre pesti utazásának benyomásait az *Augsburger Allgemeine Zeitung*ban. Az ő írásából vett át a *Pesther Tageblatt* a pesti irodalmi és színházi életre vonatkozó részleteket azzal a megjegyzéssel, hogy nem mindenben osztják a szerző nézeteit, és esetleges hibáit, téves adatait jegyzetekben korrigálják.¹¹⁷ Pückler-Muskau azzal kezdi írását, hogy a magyar szépirodalom kezd emancipálódni. Elsőnek Jósikát emeli ki, akit Walter Scott példája inspirált. Így jellemzi őt:

„Herr v. Jósika hat in der romantischen Vorwelt seiner Nation und den eben so originellen als pittoresken Naturscenen seines Vaterlandes, die er oft meisterhaft schildert, ein reiches, neues Feld gefunden, und es mit durchdachter Kunst und dichterischer Phantasie auszubeuten gewußt, ja selbst mitunter ein wenig unbeholfene Naivetät [!] dieser jungen Literatur, deren Zierde er ist, hat etwas Rührendes und Anziehendes, denn es ist nur der Mangel an Uebung und Erfahrung, nicht der des Talentes, den sie verräth, und das ist immer lieblich anzuschauen, wie etwa für die reifere Frau die schüchterne Liebe des Jünglings es sein mag.”

Ezek után megdicséri a fordító, Hermann Klein munkáját. Jósika mellett még Széchenyit említi név szerint. Széchenyi, a „fáradhatatlan” sok egyéb tevékenysége mellett még mint író is alkot. Semilasso bevallása szerint Széchenyinek a lótenyésztésről írt munkáját olvasta. Pestnek két újságja van – írja –, a *Tageblatt* és a *Spiegel*. A színházi életre vonatkozóan megjegyzi, hogy Pestnek három színháza van, a legnagyobb az impozáns német színház, ahol viszont télen nagyon hideg van, rossz a fűtés. Ezután egyes színésznők méltatásába megy bele. A magyar színház – mint oly sok más közérdekű intézmény – Széchenyi grófnak köszönheti létét. Itt Schodelnét emeli ki az operaénekesnők közül. „Még megemlíthetném a budai színházat – írja –, amely korábban templom volt, vagy a nyári színházat, de ezeket nem ismerem.”

Zene és képzőművészet

Az *Athenaeumból*¹¹⁸ átvett írásában Frankenburg Ferenczy István művészetével foglalkozik. Írása apropóját az adja, hogy Ferenczy ismert *Pásztorlányka* szobráról egy másolat gróf Fáy István tulajdonába került. Miután bemutatja a műalkotást, felsorolja Ferenczy jelentősebb

¹¹⁶ Sz.: An Jantha. *Pesther Tageblatt*, Nr. 86 12. April 1842, 351–352.

¹¹⁷ Briefe aus Pesth. *Pesther Tageblatt*, Nr. 54 3. März 1840, 213–214.

¹¹⁸ Ferenczy István szobrászművei. II. A' pásztorlány. *Athenaeum*, 1839. szeptember 22. 24. sz. 369–377.

műveit. Ezek után felhívja a figyelmet a szobrász rossz életkörülményeire, hogy abban az országban él, mely a taníttatásához szükséges feltételeket sem tudta neki biztosítani, az olasz művészekkel ellentétben ő még a munkájához szükséges márványt is csak nagy nehézségek árán tudja megtalálni, végül kifejezi reményét, hogy el fog jönni az az idő, amikor a haza egy kiváló és méltó fiának nagyobb figyelmet fog szentelni, és nagyobb megbecsülésben részesíti. Ferenczy valóban a kezdeti sikerek és megrendelések után 1840-től 1856-ban bekövetkezett haláláig szegénységben és visszavonultan élt szülővárosában, Rimaszombatban.¹¹⁹

A Pesti Műegylet tevékenységét nagyon fontosnak ítéltette a szerkesztő, mert az *Athenaeum*¹²⁰ nyomán kétrészes ismertetőt közölt.¹²¹ Az információkat Grimm Vince, pesti műkereskedő juttatta el a lapnak. A tudósításból megtudhatjuk a kiállításon szereplő osztrák művészek (Friedrich Ammerling, Joseph Dannhauser, Johann és Thomas Ender, Carl Schindler és Ferdinand Georg Waldmüller) neveit, valamint megemlíti a jóval kevesebb kiállító magyar művész (Markó Károly, Ferenczy István és Faragó József) nevét is. A szerző közli még, hogy az egyesület éves jövedelmének egy részét képek vásárlására fordítják, az összeg negyedét pedig egy létesítendő galériára szánják.

1840. július elején Adolf Neustadt, a Pozsonyban élő kitűnő újságíró, a *Preßburger Zeitung* szerkesztője ismertette több részletben az 1840-es pesti műkiállítást. A Pesti Műegylet 1839 novemberében alakult, az első szervezett művészeti egyesület volt.¹²² Kiállításait 1840-től 1847-ig a régi pesti Redout folyosóin tartották. A rendezőket az a kritika érte, hogy harmad-, negyedrangú bécsi és müncheni művészeket részesítettek előnyben, magyar művészek alig szerepeltek a kiállítók között. Neustadt kiemelten foglalkozik a velencei születésű Marastoni Jakabbal, aki 1836-ban telepedett le Pesten, valamint Markó Károllyal, akinek tájképein akár botanikát lehetne tanulni, annyira tökéletesek, megemlíti még Barabás Miklós és Perlaszka Domokos krétarajzait.¹²³ 1843. július közepén is tudósítottak a Pesti Műegylet az évi kiállításáról, műfajok (történelmi festészet, portré, tájkép) szerint mutatva be a tárlatot, különösen a Pesten letelepedett Tobias Kärbling és Ferdinand Georg Waldmüller osztrák bie-

¹¹⁹ Ferenczy's Kunstwerke. Nach dem „Athenaeum“ von A. v. Frankenburg. *Pesther Tageblatt*, Nr. 230 27. September 1839, 2495–2498.

¹²⁰ VACHOTT Imre: Általános nézetek a' budapesti műkiállítás fölött. *Athenaeum*, 1840. június 21. 50. sz. 782–791.

¹²¹ F. S.: Pesther Kunstverein und ungarische Künstler. *Pesther Tageblatt*, Nr. 121 21. Mai 1840, 483; Nr. 122 22. Mai 1840, 487.

¹²² Megalakulása előtt programját is közölte a lap: Programm des in Pesth zu begründenden Kunstvereins. *Pesther Tageblatt*, Nr. 42 17. Februar 1839, 343–344.

¹²³ Die Kunstausstellung in Pesth 1840. Besprochen von Adolf Neustadt. *Pesther Tageblatt*, Nr. 163 10. Juli 1840, 651–652; Nr. 164 11. Juli 1840, 655–656; Nr. 165 12. Juli 1840, 659–660; Nr. 166 14. Juli 1840, 663; Nr. 167 15. Juli 1840, 665; Nr. 168 16. Juli 1840, 667–668; Nr. 170 18. Juli 1840, 671–672.

dermeier festők műveit emelve ki; magyar nevet egyet sem találunk, tehát ismét a külföldi művészek domináltak.¹²⁴

Lisztről szól egy szerző neve nélkül megjelent személyes hangvételű írás,¹²⁵ mert szerzője – mint írja – együtt volt vele Párizsban és Brüsszelben, s így Lisztet ismerve, kívánja a művészt jobban megismertetni az olvasóval. Liszt ekkor a weimari udvari színház karmestere, rendkívül sikeres. Vézna, gyenge alkata ellenére Liszt mégis belső erőből duzzad. Jellemzésére Heine szavait idézi (a *Salon* című folyóirat alapján), aki bár elismeri Liszt nemes, önzetlen szellemét, mégis „zavaros” jellemnek tartja, „nyugtalan fejűnek”, akit az emberiség minden szükséglete érdekel és „orrát szívesen dugja be minden olyan fazékba, melyben a Jóisten a jövőt főzi”.

Színjátszás

A „Feuilleton magyarischer Erheblichkeiten” rovatban Frankenburg a Pesti Magyar Színház (1840-től Nemzeti Színház) és a Pesti Német Színház körül kialakult vitában állást foglal a német nyelvű színjátszás és ezáltal a német nyelv fontos közvetítő szerepe mellett, melyet előtérbe helyez a „fertőző és semmilyen valós felvilágosodást és képzést nem jelentő” szláv nyelvvel szemben.¹²⁶ A vita kiváltója a *Hazai 's külföldi Tudósítások* melléklapjában, a *Hasznos Mulatságokban* megjelent írás volt, melyben a két színház közti párhuzamosságról volt szó. Mint Frankenburg írja, ezt a cikket figyelmen kívül is hagyná, ha Csató Pál (1804–1841) író, újságíró, fordító, a Kisfaludy Társaság tagja, aki 1838-tól ellentétbe került az *Athenaeum* körével, a kormánypárti pozsonyi *Hírnökben* nem intézett volna ellenük támadásokat. Ez a válaszként keletkezett írása is a pozsonyi lapban jelent meg. Míg a magyar színház vidám színekavalkád és fiatalságot áraszt magából, a másik egy sötét barlang, melyből minden nagyszerűség hiányzik. Az előbbiben a publikum is tűzzel és léttel teli, megfiatalodva érzi magát, a másikban a közömbös, a megszokottat kedvelő tömeg. A közönségről a játékra áttérve, a német színházban a játék bár korrekt, de lassú, a magyar színházban vannak ugyan hibák, de azok a fiatalos tűz jelei. A magyar színházat tüzes ábrázolás, a németet a betanult deklamálás jellemzi. Véggkövetkeztetése, hogy a magyar színházban az ízlés sokkal nemesebb, míg a német ízléstelen; míg a magyarban egy ébredő nemzet minden reménye, akarata, érzése testesül

¹²⁴ st: Die Pesther Kunstaussstellung im Jahre 1843. *Pesther Tageblatt*, Nr. 165 15. Juli 1843, 707; Nr. 166 16. Juli 1843, 711; Nr. 167 18. Juli 1843, 715; Nr. 168 19. Juli 1843, 719; Nr. 170 21. Juli 1843, 727.

¹²⁵ Interessante Zeitgenossen I. Franz Liszt als Künstler und Mensch. *Pesther Tageblatt*, Nr. 254 26. Oktober 1842, 1089.

¹²⁶ Feuilleton magyarischer Erheblichkeiten. *Pesther Tageblatt*. Nr. 159 6. Juli 1839, 1567–1569.

meg, a németben a lelket semmi magasabb és nemesebb utáni vágy nem tölti el, hanem buta, érzéketlen állapotban leledzik, semmi lelkesültségnek nem adná át magát, mert az talán elfárasztaná. Csató megemlíti, hogy a hivatkozott cikk szerzője igazságtalan a német közönséggel szemben, és megszólítja a *Pesther Tageblatt* mint az egyetlen naponta megjelenő német nyelvű lap szerkesztőségét, nem tekintve hazafiatlanságnak, mint az „egzaltált” Schedel, hogy vannak, akik német nyelvű lapot olvasnak, sőt írnak, mert a német nyelv a képzés legerősebb eszköze és feltétlen terjesztője.

Bár a lap „Theaterchronik” rovatában közölt színikritikákkal nem kívánok érdemben foglalkozni – meghagyva ezt a feladatot a színháztörténészeknek –, egy klasszikus darab ismertetésére mégis kitérek, egyrészt azért, mert Goethéről elég kevés szó esett a *Pesther Tageblatt*-ban, másrészt azért, mert a kritikát Saphir Zsigmond írta, aki egyébként rendszeresen írt színikritikákat a lapba.¹²⁷

„Mit wahren Vergnügen berichten wir über die treffliche Darstellung dieser schönen Bühnenschöpfung, die unter allen dramatischen Gebilden des großen Meisters die meiste theatralische Wirksamkeit besitzt, und derselben, was auch immer dagegen eingewendet werden mag, niemals verlustig gehen wird. Das Objective Goethe'scher Dichtungsweise hat freilich für Diejenigen, die auf geistige Schminke dringen, etwas Nüchternes, und es tritt für jene empfindsame Naturen, die an poetischen Schöpfungen nur das Ideale, Gekünstelte, oder um deutlicher zu reden, das Gemachte, das Gleissende, den Firniß lieben, – das Positive, das Wirkliche etwas verletzend hervor: aber die Wahrheit hat, selbst in dem Bereiche des Schönen, ihre unveräußerlichen Rechte. Zudem sind in diesem (aus der Jugendzeit des Dichters datirenden) Character- und Seelengemälde so viele und anziehende subjective Elemente vorhanden, und beider Mischung ist so geistvoll und wohlthuend verschmolzen, der Reiz der Sprache durch alle Accente der Gefühle, durch alle Tonarten der Empfindungen hindurch so melodiös und einschmeichelnd, daß wir mit innigsten Antheil und Seelenvergnügen der dramatischen Dichtung und ihrem überwältigenden Zauber bis ans Ende lauschen.”

A továbbiakban az előadásról ír. Beaumarchais szerepe hálás szerep, Ludwig Löwe játékát dicséri, aki méltóságteljes és távolságtartó volt, amikor kellett, és szenvedélyes, amikor arra volt szükség. A 25 éves Goethe egy hét alatt írta a darabot, témáját egy kortársa, Beaumarchais visszaemlékezéseiből vette, hőse nem a Sturm und Drang erős embere, hanem a bizonytalan, tétovázó férfi.

¹²⁷ SAPHIR: Clavigo von Goethe. Herr [Ludwig] Löwe k. k. Hofchauspieler den Beaumarchais als Gast. Deutsches Theater. *Pesther Tageblatt*, Nr. 183 3. August 1839, 1869–1870.

Még egy fontos operabemutatóról ejtsünk szót: Erkel *Báthory Mária* című operájának a Nemzeti Színházban 1840. augusztus 8-án történt bemutató előadásával kétrészes írás foglalkozik.¹²⁸ A meg nem nevezett kritikus kiemeli Erkel kiváló tehetségét, eredetiségét, pusztán néhány kisebb kifogást talál, a tánc tempója túl gyors, a „cigányzene kellemetlen mellékíze” érződik, a recitativo nem illik a tragikus operába.

Az *Athenaeum* a nemzeti ügy érdekében támadta meg a *Pesther Tageblatt*ot: „Bajza, Vörösmarty és az *Athenaeum* írói kíméletlen hadjáratot indítottak a magyar színház operakultusza ellen. A magyar dráma és színjátszás jövőjét féltették a népszerű operaelőadásoktól.” Különösen Schodelné sikereiben vélték az opera műfajának túlbujánzását felfedezni, míg aztán Schodelné a támadások következtében elhagyta Pestet. A *Pesther Tageblatt* és a *Spiegel*, melynek kritikái az énekesnőt méltatták, az *Athenaeum* vádjá szerint gátolják a nemzeti ügy fejlődését.¹²⁹ Frankenburg erről így ír visszaemlékezéseiben: „Leginkább bántotta némely urakat az operai előadások bírálata a nemzeti színházban, különösen pedig, ha abban Schodelné asszony – az akkori opera korlátlan képviselőnéje – bár a legkimelőbb módon, megtámadtatott.”¹³⁰

Saphir maga kelt a német lapok védelmére 1843. november 9-ei vezércikkében, mivel azokat Petrichevich Horváth Lázár protezsáltja, Napoleone Moriani ismert olasz tenor túl magas áron való szerződtetése kapcsán kibontakozott állítólagos kritika miatt megtámadta, és leszögezte, hogy mind a *Pesther Tageblatt*, mind a többi német nyelvű pesti lap barátilag, sőt teljesítményét ismerve, elnézően viszonyult Morianihoz.¹³¹

Heinrich Heine francia színjátszásról szóló írásának (Der Salon, Bd. IV, 1840) részleteit közli a lap azzal az indoklással, hogy német művészetéről és német művészekről is van benne szó.¹³² Írását Karl Raupach vígjátékai stílusának ismertetésével kezdi, összehasonlítva nehézkes monológjait a könnyed francia társalgási nyelvvel. Annak okát kutatja, miért nem tudnak a németek jó vígjátékot írni. Ennek nem a népek komolysága vagy vidámsága az oka, nem is a szabad légkör. A francia darabok központi témája nő és férfi viszonya, míg a németeknél és az angoloknál a leányok sorsa a komédiák tárgya. A francia darabok mindig férjezett asszonyokról szólnak. A német nyelvű színpadi szerzők közül nagyra tartja Goethét, Schillert, Kleistet, Immermannt, Grabbét, Uhlandot és Grillparzert, de az ő nagyságuk inkább költészetük-

¹²⁸ Theaterchronik. *Pesther Tageblatt*, Nr. 191 12. August 1840, 765–766; Nr. 192 13. August 1840, 770.

¹²⁹ ZSOLDOS Jenő: *Pesther Tageblatt és az Athenaeum. Libanon*, 1940. 1. 7.

¹³⁰ FRANKENBURG, i. m. 106.

¹³¹ SAPHIR: Moriani, a' német lapok, die beiden Horváth und die Wiener Theaterzeitung, wie reimt sich das zusammen? *Pesther Tageblatt*, Nr. 265 9. November 1843, 1141.

¹³² Ueber die französische Bühne. *Pesther Tageblatt*, Nr. 289 4. December 1840, 1155–1156; Nr. 290 5. December 1840, 1159–1160; Nr. 291 6. December 1840, 1163–1164; Nr. 293 9. December 1840, 1172–1173.

ben rejlik, nem a cselekményben és a szenvedélyben. A szenvedély a francia darabokban az érzelmek feltartóztathatatlan vihara, dörgés és villámlás, amely a francia publikum elvárásainak tökéletesen megfelel. Ezzel szemben a németekhez a csendes otthonosság és az emlékekkel teli álmélet áll közel, nincs német dráma, melyben az álom ne játszana fontos szerepet. Ezek után Victor Hugo drámaírói nagyságára hívja fel a figyelmet, aki nemcsak nagy költő, hanem nagy drámaíró is.

Külföldi irodalmi élet, kritika

Német szerzőtől, Levin Schückingtól (1814–1882) jelent meg a fiatal és sikeres Dickensről szóló értékelés.¹³³ Dickens gyors sikereit (a *Pickwick Klub* és a *Nicholas Nickleby* ekkor már megjelent, és az író a *Twist Oliveren* is dolgozott már) ismerteti. Dickensnek a sikert a folyóiratokban folytatásokban megjelent regényei hozták meg. Schücking írásának elején már érződik előítéletes véleménye Dickensről. Furcsállja, hogy egy év alatt szerzett irodalmi ismertséget, és úgy, mint hőse, Mr. Pickwick, alap nélkül lett egy tudós társaság elnöke. Dickens a *Morgen Chronicle* tudósítójaként az alsóház üléseiről tudósított; harmincas éveiben jár, s mint előkelő gentleman a dandyk közé tartozik. Szerkesztője és kiadója a „Bentley Miscellany” című, elbeszéléseket, novellákat közlő havi lapnak, és ebben jelenteti meg folytatásokban következő regényét, a *Twist Olivert*. Dickens Boz néven publikál. Gyakran az emberi cselekedeteket mozgató rossz és piszkos okokat mutatja be írásaiban, van mély lélekismerete, és ez rokonítja a nagy angol írókkal, akiket Dickens nagyon tisztel. Főleg az élet árnyoldalait ábrázolja, és a társadalomnak ezeket az elemeit túlzóan ironikusan mutatja be, szatírája nem az emberek balgaságát és hibáit veszi célba, hanem butaságukat és terheiket. Ekkor azonban a szatíra megszűnik hasznosnak vagy szórakoztatónak lenni, megsemmisíti magát. Az ábrázoltak jellemei nemcsak költőietlenek, hanem hamisak és eltúlzottak. Schücking véleménye szerint a művésznak nem kell mindig idealizálnia, de túlzottan negatív irányba sem szabad elmozdulnia, a szürkét feketére festeni, mert ekkor csak karikatúra lesz minden. Követendő példaként az angol humorra korábbi szerzőket, Chaucert, Shakespeare-t, Swiftet, Sterne-t és Walter Scottot nevezi meg. Bár egyes figurái, például Mr. Bumble a *Twist Oliverben*, vagy Sam Weller, jól sikerültek, de amit feltalál nekünk, az nem humor, hanem vicc, nem mindig durva, szemcsés, csapkodó, hanem inkább halvány, szegényes és tompa, a legalja próza. Szi-

¹³³ Neu-Englischer Humor. Zur Beurtheilung der Boz'schen Schriften Von L. Schücking. *Pesther Tageblatt*, Nr. 28 1. Februar 1839, 232–235; Nr. 29 2. Februar 1839, 241–242.

tuációi néha komikusak, de gyakrabban együgyűek és elhibázottak. Ha Dickens komolyabb írásmódba kezd, még joggal várhatunk el tőle jelentőset. De az igazi humor az állandó szellemi fejlődés következménye, és ez csak a német nemzet tulajdona marad. Schücking a *Pickwick Klubban* csak a szatírára és a humorra figyelt fel, az elkerülte a figyelmét, hogy a mű mennyire hiteles rajza a korabeli Angliának. Schücking jogot végzett, majd az augsburgi *Allgemeine Zeitung* szerkesztője volt. Ferdinand Freilgrathoz barátság fűzte, Karl Gutzkow *Telegraph für Deutschland* című lapjában is írt, Annette von Droste-Hülshoff támogatta pályája során. Schücking rendkívül termékeny volt kritikusként, íróként kevésbé volt tehetséges. Nézeteit tekintve Schükinget a konzervativizmus eszményítő nézetei vezették, ezért olyan elítélő Dickens siker- és jólétvágyával szemben.

Dickens legújabb művét, a *Harangjátékot* (*The Chimes, Glockenspiel*) is ismertette a lap, mely egy évvel a *Karácsonyi ének* megjelenése (1843) után 1844-ben látott napvilágot.¹³⁴ Az írás valószínűleg külföldi lapból került átvételre, ez is bizonyítja a szerkesztő azon törekvését, hogy a külföldi prominens szerzők új műveinek visszhangját napra készen igyekezett követni. A *Harangjáték* „koboldtörténet”, harangokról szól, melyek kiharangozzák az óévet és beharangozzák az újévet. A továbbiakban a szereplőket jellemzi az ismeretlen recenzens, és egy kis részletet is közöl a regényből.

A modern újságírás mibenlétére világított rá az a cikksorozat, melynek elindítója 1840 januárjában Jules Janin (1804–1874) francia író, újságíró, a *Journal des Débats* színikritikusának az újságírással kapcsolatos vitairata volt (*Janin's Apologie des Journalismus*),¹³⁵ melyre Adolphe Granier de Cassagnac (1806–1880) francia újságíró választ¹³⁶ közölte szintén részletekben a *Pesther Tageblatt*. A vitát Delphine de Girardin (1804–1855) költő- és író Az *újságírók iskolája* című színdarabja váltotta ki, melyben a sajtót szolgaszerepben ábrázolta. Janin ezt írja magáról:

„... [ein Mann], der sein Handwerk vor allen Anderen schätzt und liebt, der ihm seine Arbeit und sein Leben widmet. Meine Person gebe ich gern Angriffen preis, wenn aber der Journalismus angegriffen wird und seinen Mund nicht aufthut, so kann ich nicht stumm und fühllos bleiben”¹³⁷

¹³⁴ Ein neues Werk von Boz. *Pesther Tageblatt*, Nr. 18 21. Jänner 1845, 70; Nr. 19 22. Jänner 1845, 73; Nr. 20 23. Jänner 1845, 78.

¹³⁵ Janin's Apologie des Journalismus. *Pesther Tageblatt*, Nr. 7 8. Januar 1840, 25–26; Nr. 8 9 Januar 1840, 29–30; Nr. 9 10. Januar 1840, 33–34; Nr. 10 11. Januar 1840, 37.

¹³⁶ GRANIER DE CASSAGNAC: Die Schattenseiten des Journalismus. Als Replik auf J. Janin's Apologie. *Pesther Tageblatt*, Nr. 22 25. Januar 1840, 85–86; Nr. 23 26. Januar 1840, 89–91; Nr. 24 28. Januar 1840, 93.

¹³⁷ Janin's Apologie... i. m. *Pesther Tageblatt*, Nr. 10 11. Januar 1840, 37.

Granier de Cassagnac válaszában a francia újságírást vette górcső alá, vizsgálva a tehetséges és a rossz újságírók példáját, valamint hogy az újságírás feladata, hogy az eszmék terjesztésének eszköze legyen, illetve hogy mennyiben van társadalmi hatalma, és befolyásolja-e a politikát. Balzac 1839-ben megjelent regényének, az *Elveszett illúzióknak* egyik fejezete, a „Grand homme de Province à Paris” [„Egy vidéki nagyság Párizsban”] is hozzájárult az újságírókról kialakult negatív képhez, ő az újságírókat olyan útszéli lovagként festi le, akik a szó hegyes tőrét könyörtelenül beleszúrják áldozatuk szívébe, és tehetségüket a legalantasabb módon váltják pénzre, nincs meggyőződésük, és az őszinteségnek még nyomai sem fedezhetők fel bennük.

Jules Janin minden bizonnyal fontos tájékozási pontja volt a *Pesther Tageblatt* szerkesztőjének; a lap egyik írását is közölte, melyben Janin elmondja, hogyan lett újságíró. Itt így fogalmazza meg a sajtó lényegét:

„Wißt ihr, daß das die periodische Presse ist? Ein Ungeheuer mit hundert Stimmen und hundert Schlünden; ein Geier, der, um zu leben, stets eine wieder wachsende Leber verschlingen muß; eine unerstättliche Unterhaltung, die in einem Nu von einem Ende Europa's zum andern zieht, zu gleicher Zeit das Ohr der Könige, wie das der Völker treffend, und die entgegengesetztesten Grundsätze proklamierend: Atheismus und Frömmigkeit, Sklaverei und Freiheit, Königreich und Pabstthum, Zügellosigkeit und Ordnung; eine ungeheure Stimme, die eben so sehr die Welt verändert hat, als der Dampf und die Eisenbahnen!”¹³⁸

A kortárs német drámairodalom romló helyzetéről közölt a lap – egy valószínűleg külföldi forrásból átvett – összefoglalást.¹³⁹ A szerző kiindulópontja, hogy a német színházak nem önállóak. A színházak repertoárja régi. A kortárs szerzők, mint Hermann Marggraff, vagy Julius Mosen írtak drámákat, de azokat nem adják elő. Összehasonlításként Párizst hozza fel a cikk írója, ahol mindent előadnak, ami a színházak számára íródik, elvégre a színészek az írók gépezetei. Németországban minden új darabra az a kifogás, hogy nem alkalmas színpadra. Mindig csak a legjobbat akarják előadni, ezért marad még mindig Raupach és Birch-Pfeiffer műsoron. Ismét Párizst hozza fel összehasonlításként: ha Victor Hugo értelmetlen *Hernani*-ját nem adták volna elő, a *Ruy Blas* meg sem született volna. Németországban folyton a nagy Schillerre hivatkoznak, akinek késői darabjai adnak alkalmat a rossz színészképzésre, és *Don Carlos*-ában a mellékszerepek túl hosszadalmasak. A színigazgatók a fiatal drámaírók darabjait azzal utasítják vissza, hogy azok túl szellemesek, és a közönség az ilyeneket nem szereti. A

¹³⁸ Selbstbekenntniß von Jules Janin. *Pesther Tageblatt*, Nr. 290 6. December 1839, 3283–3284.

¹³⁹ Ursachen des Verfalls der deutschen dramatischen Poesie. *Pesther Tageblatt*, Nr. 77 30. März 1839, 704–705.

fő baj az, hogy a publikumot ők rontották el. A jó vígjáték is hiányzik – jegyzi meg írása végén. Valóban különbséget kell tenni a színházakban játszott és a közönség által kedvelt, főleg epigon romantikus szerzők és a német dráma megújulását, a klasszikus eszmedrámától és a romantikus sorstragédiától való elszakadást jelentő, a társadalmi problematika tartalmi-formai-nyelvi ábrázolásának átalakulását megvalósító szerzők darabjai között. Az igazán újat hozó szerzők, mint Grabbe és Büchner, csak jóval haláluk után, műveik kiadásakor váltak ismertté a 19. század második felében. Így a fiatalon meghalt Christian Dietrich Grabbe (például *Napoleon, oder die hundert Tage* című drámája 1831), vagy a maga útját járó, kivételes tehetségű Georg Büchner (akinek két drámája, a *Dantons Tod* és a töredékben maradt *Woyzeck* színháztörténeti jelentőségűek, s a mai napig színpadon vannak), de ne felejtsük el, hogy az osztrák dráma megalapítója, a fiatal Franz Grillparzer korai antik témájú darabjai után már osztrák történelmi témájú drámáit is megírta, bár a Junges Deutschland mozgalom kritikusai rosszul fogadták őket, és Grillparzer a császár iránti lojalitása és állami állása ellenére nagyon visszahúzódóan élt. Említhetnénk a maga korában igazán népszerű Johann Nepomuk Nestroyt, akinek már a nyelvében igazán bécsi, társadalomkritikát is megfogalmazó komédiái is jelen vannak ekkor különböző osztrák színpadokon.

A német irodalom egyik, saját korában népszerű, bár főleg orientalistaként és műfordítóként ismert alakjáról egy prágai szerzőtől érkezett közlemény.¹⁴⁰ „Aki Rückert verseit olvassa, a világtörténet könyvét olvassa” – lelkesedik Alt. Sőt odáig megy, hogy Rückertet az egyik legnagyobb élő költőnek nevezi, aki minden műfajban nagyot alkotott, költőként csak Goethe-hez és Schillerhez mérhető. Friedrich Rückert (1788–1866) (tk. Freimund Raimar/Reimar/Reimer) német író, költő, műfordító, egyike a német orientalisztika megalapítóinak. Népszerűséget az 1814-ben a napóleoni megszállás ellen írott szonettjei (*Geharnischte Sonetten*) hoztak számára. Perzsául Joseph von Hammer-Purgstalltól kezdett tanulni, de ezenkívül még számtalan, ritka nyelven tudott. Fordított többek között a *Koránból*. 1826-tól Erlangenben a keleti nyelvek professzora. Népszerűségét mutatja, hogy számos versét megzenésítették (Mahler, Schubert, Schumann, Brahms és Richard Strauss).

Rumy egy írásában a már elavult klasszicista irodalmi műfajok (egyházi költészet/dal és a tanköltemény) továbbélését hiányolta.¹⁴¹

¹⁴⁰ ALT, David: Friedrich Rückert. *Pesther Tageblatt*, Nr. 153 29. Juni 1839, 1495–1498.

¹⁴¹ Feuilleton magyarischer Erheblichkeiten. Dr. Rumy: Ueber die Vernachlässigung des geistlichen Liedes und des Lehrgedichtes von den Magyaren. *Pesther Tageblatt*, Nr. 303 21. December 1839 3448.

A közönség által széles körben elfogadott kortárs német szerzők hiányában tehát angol és francia romantikus regényeket olvasott a közönség. Kitűnően mutatja be ezt a helyzetet a következő, valószínűleg német forrásból átvett írás:

„Es ist factisch, daß es in diesem Augenblick in Deutschland keinen allgemein beliebten, stets von Jung und Alt begierig erwarteten Unterhaltungsschriftsteller gibt, wie in England an Walter Scott hatte, und an [Edward Lytton] Bulwer, Marryat und Boz noch jetzt hat, wie ihn Frankreich z. B. an Paul de Kock besitzt, und wie in Deutschland einst Clause, Tromlitz, Spindler, van der Welde.”

E szerzők fő célja a közönség kegyeit megszerezni, olvasottá válni. Ennek érdekében keresik a romantikus témákat, például a közelmúltból a francia forradalom és görögországi szabadságharc szolgáltak témául. A francia forradalom előtti időszak írói, Diderot, Voltaire és Roussaeu a nép körében nem voltak ismertek, Rousseau *Emilje* kivételével. Byron a kor érseiteit, a meg hasonlottságot énekelte meg, különösen a liberálisok és a hölgyek kedvelték. Utána a tory Walter Scott nyerte meg a közönség kegyeit, kiemelik műveiben a történeti hűséget; őt még a liberálisok is szerették, pedig a feudális rendszert énekelte meg, és dicsőítette regényeiben, írja a cikk. Közben Franciaországban feltűnt Victor Hugo, Eugène Sue, Alfred de Vigny, Balzac, Jules Janin, Aurora Dudevant és Frédéric Soulié. Az angol irodalomra visszatérve széles körben rendkívül népszerű még a radikális Edward Lytton Bulwer (nem csak az előkelők szeretik – állapítják meg), Walter Scott, aki – az összefoglaló írás állítása szerint – témáit arisztokrata nézetei szerint választotta ki, de a történelmet sohasem hamisította meg, Bulwer azonban jellemeit a néptömegekből meríti. Az angol regények nem annyira művészien szépek, cselekményük lassan halad előre, nincs bennük magasabb idealizmus, gyakran elvesznek a ma azt mondanánk naturalista ábrázolásban, mint a dicsőített Boz (Dickens), akinél az ember gyakran szeretne elfordulni az undortól. A francia írókban még mindig több a szellem, a költészet, mint az összes angolban együttvéve.¹⁴²

A berlini irodalmi és kulturális életről tudósít egy két részből álló írás.¹⁴³ Az első részben a szerző azt a megállapítást teszi, hogy Berlinben nincs olyan társas élet, mint akár Párizsban, akár Bécsben. Nincsenek erre alkalmas találkozási helyek, szalonok, mert nem élnek a városban gazdag és művelt urak, akik ezt lehetővé tudnák tenni. Bár lenne kedve és elég pénze Pückler-Muskau hercegnek a városban élni, ő erre alkalmas lenne. Ezek után a művészegylet kiállítását méltatja. A nemzet kötelessége a szerző szerint íróinak támogatása olyan módon,

¹⁴² Englische und französische Romane in Deutschland. *Pesther Tageblatt*, Nr. 188 9. August 1839, 1923–1925.

¹⁴³ Berliner Zustände. *Pesther Tageblatt*, Nr. 8 9. Januar 1839, 77–78; Nr. 9 10. Januar 1839, 85–86.

hogy az olvasók megveszik az írók könyveit. Bécs ebből a szempontból sokkal jobban áll, mint Berlin. Olyan berlini írókat sorol fel többek között, mint Pückler-Muskau, Karl August Varnhagen von Ense, felesége, Rahel Varnhagen von Ense, Theodor Mundt és Heinrich Laube. Igen érdekes könyvtörténeti adat, hogy míg Párizsban Victor Hugo *Ruy Blasa* 2000 példányban, Dickens első könyve, a *Pickwick Klub* 45 000 példányban fogyott el, Németországban örülnek a könyvkereskedők, ha 750 példányt el tudnak adni. Berlinben a miniszterek és más magas pozícióban lévő emberek kölcsönkönyvtárban olvasnak. Ezért a helyzetért az újságírók a felelősek szerint, mert semmit vagy nagyon keveset tesznek az irodalom fejlődéséért. A politikai újságok szárazak, az esztétikai lapok szintén „a legmeredekebb” területen mozognak, mert a politika nem enged számukra beavatkozást az irodalmi viszonyokba. Egyedül a tudományos évkönyvek és az irodalmi lapok érdemelnek figyelmet. Az évkönyvek közül a *Hallesche Jahrbüchert* emeli ki, amely a hegeli filozófia szellemében ítéli meg a jelen tudományos és művészeti helyzetét. A berlini sajtóból kiemeli a *Preußische Landzeitungot*, melynek még csak próbaszáma látott napvilágot, és a „régibűtor” *Der Freiműthigét*. A továbbiakban a berlini színházi élettel foglalkozik, megemlíti Karl Raupachot, Charlotte Birch-Pfeiffert és Amália hercegnőt (Amalie von Sachsen (1794–1870), akik a 30-as, 40-es években elárasztották vígjátékaikkal a színpadokat), ismerteti egy-egy új darabjukat, majd részletesen szól néhány színész alakításáról.

A német romantika későbbi periódusát képviselő sváb költői kör 1805 és 1808 között a tübingeni egyetemen Justinus Kerner és Ludwig Uhland körül szerveződött laza költői társulás volt. Hozzájuk tartozott még Eduard Mörike, Gustav Schwab, Karl August Varnhagen von Ense, Wilhelm Hauff és Karl Mayer is. Ők Heine támadásai által váltak nagyon ismertté. Ezt a költői társulást figurázza ki a *Jahrbuch für Literatur* 1839-es kötetéből átvett írás.¹⁴⁴ A költőket különböző halakhoz hasonlítja a meg nem nevezett szerző. A legjelentősebb szerint Gustav Schwab, ő hering, míg a többiek szardellák. Írt néhány szép dalt és balladát, de össze sem lehet hasonlítani egy olyan nagy cettel, mint Schiller. Utánuk jön az orvosdoktor Justinus Kerner, aki szellemeket és mérgezett véres hurkákat lát, és egyszer azt mesélte el a publikumnak, hogyan kezdett el egy pár cipő minden emberi beavatkozás nélkül járkalni a szobában. Utánuk még említésre kerül Karl Mayer, akit tulajdonképpen lehetne Carolus Magnusnak is hívni, és aki cserebogarakról írt verseket.

A *Pesther Tageblatt* foglalkozott azzal is, hogy felhívja olvasói figyelmét a német írónőkre. Két csoportba osztja őket, észak- és délnémet írónőkre. Az északi csoportba sorolt írónők

¹⁴⁴ Die schwäbische Schule. Humoreske. *Pesther Tageblatt*, Nr. 12 13. Januar 1839, 105–107.

(Fanny Tarnow, Johanna Schopenhauer és Caroline Leonhard Lyser) fő igazodási pontja George Sand, akivel a könnyedség, a nyelv és az ábrázolás tüze rokonítja őket. Az északiak élete egyszerűbb, háziasabb, Délen – ezen Ausztria értendő – tarkább, élvezetesebb, örömtelibb az élet. Elsőnek Caroline Pichlert emeli ki, aki történelmi regényeket írt, röviden megemlíti még Johanna Franul von Weissenthurnt és Amalie von Sachsnt, majd Josephine von Remekházy méltatására tér át. Ő és Pichler nem női természetek – véli a szerző, utóbbinak a szalonok világának részletekbe menő ábrázolása az erőssége, a jellemeket fájdalom hatja át, elbeszélései a kor hű képei, valamint még humorát emeli ki.¹⁴⁵

A francia lapokat állandóan figyelemmel kísérték, erre példa Charles August Sainte-Beuve (1840–1869) francia irodalomkritikus és író – maga is a *Revue des Deux Mondes* munkatársa – két részből álló írásának átvétele a „Bérioradalom”-ról. Kiindulópontja az újságírás és ezzel együtt a könyvkiadás színvonalának rohamos romlása, melynek oka az üzleti szempont eluralkodása; véleménye szerint a hirdetések uralják a sajtót, azok tartják is el.¹⁴⁶

A *Pesther Tageblatt*, bár korában modern eszméket képviselt, mégis a biedermeier hangulat jegyeit hordozta magán. De mi is a biedermeier? Friedrich Sengle a metternichi restauráció (1815–1848) idejére teszi elterjedésnek idejét.¹⁴⁷ Vele szemben Vajda György Mihály sokkal szélesebb értelemben határozza meg a biedermeier fogalmát, időben és műfaját tekintve is. Szerinte elsősorban a Szent Szövetség idején feltűnt, de ’48-at is túlélő és csak a modernséggel eltűnő polgári, sőt kispolgári mentalitás, szellemi áramlat volt, amely az egész életet, az egyének és társadalmi csoportok viselkedését meghatározta, nem önálló irodalmi irányzat, az irodalomban főleg a témaválasztásra, az eszmei tartalomra és az emberábrázolásra hatott.¹⁴⁸ Sengle általános kiindulópontjának a világfájdalmat, a mindent átható melankóliát tartja, legtipikusabb költőjének Lord Byront és Lenaut. Az egyén szenved, és úgy érzi, vele szenved a világ. Társadalmi okai is vannak a melankóliának, Németország szétagoltsága, az elszegényedés, a zsidóság melankóliára való hajlama. A korban elterjedt öngyilkossági hullám ösere-dője Goethe Werthere, de Goethe maga túl tudta haladni a melankóliát költészetében. Fried István sem tekinti a biedermeiert önálló irodalmi vagy művészeti irányzatnak, annál is inkább nem, mert saját poétikája nem lévén, a romantika és a realizmus közti átmeneti időszakban pusztán bizonyos (kis)polgári vagy nemesi mentalitás életérzését tükrözte. A társadalomban

¹⁴⁵ POLZ, A. G.: Nord- und süddeutsche Schriftstellerinnen. Kritische Skizze. *Pesther Tageblatt*, Nr. 181 1. August 1839, 1839–1844.

¹⁴⁶ Die Lohn-Literatur der Franzosen. *Pesther Tageblatt*, Nr. 263 5. November 1839, 2913–2918; Nr. 264 6. November 1839, 2925–2928.

¹⁴⁷ SENGLÉ, Friedrich: Biedermeierzeit. Deutsche Literatur im Spannungsfeld zwischen Restauration und Revolution 1815–1848. Vorwort. Stuttgart: Metzler, 1971, VIII–XIV.

¹⁴⁸ VAJDA, György M.: Wien und die Literaturen in der Donaumonarchie: Zur Kulturgeschichte Mitteleuropas 1740–1918. Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar: Böhlau cop., 1994, 98–99.

ez a mentalitás 1848 előtt és után a magánéletbe való visszavonulást, az elvesztett szabadság-lehetőségek helyettesítésére a polgári társaskörökben az aktív, de dilettáns (zenélés, felolvasás) művészi tevékenységet jelenti.¹⁴⁹ Az irodalomban ez a kis formák (az almanach-, illetve zsebkönyvforma) kedvelésében nyilvánult meg

Börne színikritikáival Karl Gutzkow *Börne's Leben* című könyve alapján egy kétrészes írásban foglalkozik a *Pesther Tageblatt*.¹⁵⁰ Az 1830 óta Párizsban élő Ludwig Börne (1786–1837), aki az *Allgemeine Zeitung* levelezője is volt többek között, a Junges Deutschland mozgalom nézeteit terjesztette írásaiban, így Metternich-ellenes lapjában a *Die Waage*ban (1818–20) amit aztán hamar be is tiltottak. A színikritikával kapcsolatos – a *Tageblatt*ban bemutatásra kerülő – írások is ebből a lapból valók. Tapasztalatait a frankfurti színházban gyűjtötte, színikritikái rendkívül lelkiismeretesek, szigorát később maga is megbánta. Először mindig elolvasta a nyomtatásban megjelent darabot, hogy aztán csak az előadásra koncentrálhasson. Fő követelménye volt a színészekkel szemben az átélt játék, a valóság illúziójának visszaadása. Börne zenei kritikákat is írt, ehhez a kitűnő darmstadti opera előadásai szolgáltatták az alapot. Börne felismerte Grillparzer költői tehetségét, de például Houwald drámáinak mesterkéltségére is felhívta a figyelmet. Börne a romantizáló sorstragédia ellen harcolt mindig. Igen kifejező ezzel kapcsolatos megállapítása:

„Was sie unter Schicksal verstehen”, sagte er, „hab ich nie verstanden; ich habe nie verstanden diese Mischung von antiker und romantischer Denkweise, dieses christliche Heidenthum. Entweder ist der Tod ein liebender Vater, der sein Kind aus der Schule des Lebens abholt, und dann ist es untragisch; oder es ist der menschenfressende Kronos, der seine eigenen Kinder verschlingt, und dann ist es unchristlich.”

August von Kotzebue, a közönség kedvence sem kerülhette el kritikáját, ő aljassága miatt elviselhetetlen Börne számára. Kotzebue besúgó volt, Oroszországban magas rangú cári tisztviselő, az orosz hatóságok németországi titkosszolgálatának a főnöke volt, akinek fő feladata a haladó ifjúsági szervezetek megfigyeltetése és a megtudott titkok Szentpétervárra való eljuttatása volt. Börne Amalie hercegnő darabjainál azt kifogásolta, hogy az egyszerű polgárok életét ábrázolja, anélkül hogy ismerné ezt a közeget, élt volna polgárként. Müllnernél és Houwaldnál fő kifogása az volt, hogy a drámaiságot és az elbeszélést keverik, valamint hogy darabjaikban nincsenek jellemek. Schiller *Tell Vilmosát* nagyotmondással és gyávasággal vá-

¹⁴⁹ FRIED István: Szempontok a „biedermeier” fogalmának értelmezéséhez. In: uő: *Egy irodalmi régió ábrándja és kutatása*. Budapest: Lucidus, 2010, 56–57.; 65.

¹⁵⁰ Börne als Dramaturg. *Pesther Tageblatt*, Nr. 265 6. November 1840, 1059–1060; Nr. 266 7. November 1840, 1063–1064.

dolja, Shakespeare *Hamlet*jét sem kíméli, nála határozatlanságára mutat rá. Ugyanakkor kerülte a színészekkel való személyes találkozást, nem akart tanácsokat adni nekik.

A rendkívül népszerű, de ma már inkább a bestseller szerzők között számon tartott Eugène Sue-nak (1804–1857) Eduard Lehmann a *Democratie pacifique*-ban megjelent írását alapul véve kétrészes ismertetést szentelnek.¹⁵¹ Sue, akinek felmenői között számos orvos volt, maga is orvosnak tanult, majd tengeri hajókon szolgálva tengerésorvosként nagyon sokat utazott. Élményeit aztán egyre-másra megjelenő regényeiben kezdte papírra vetni, és ezek a könyvek hamarosan sikert hoztak neki. Lehmann kiemeli jó megfigyelőkészségét, előítéletmentességét. Első sikeres tengerészregénye *Kernock, a kalóz* 1830-ban jelent meg. Sue 1839 után teljesen az írásnak szentelte életét. A későbbiekben több, főleg szocialisztikus, utópisztikus és keresztényi moráltól áthatott regényt írt, melyekben a társadalom különböző osztályai harmóniában léteznek. Legfontosabb művei a *Párizs rejtelvei* és *A bolygó zsidó*. A könyvpiacra sikeres vetélytársa volt idősebb Alexandre Dumas-nak, Balzac is riválist látott benne.

Alexandre Dumas-val foglalkozik egy külsejét, szokásait, életmódját, lakását részletesen bemutató írás a Feuilleton rovatban.¹⁵² Kiemelik rendkívüli munkabírást, termékenységet, rendszeres napi munkabeosztását, ugyanakkor gyakran használják munkamódszerével kapcsolatban a „fabricirt” szót, amelynek nem feltétlenül negatív a jelentése, a „gyárt” szó pusztán a rendszeres és viszonylag könnyű írásmechanizmusra utal. Lényegében az írásban semmi negatívum nem található Dumas személyiségével kapcsolatban, ez is mutatja, hogy a szerkesztő – mint a kortársak többsége – példaképnek tartotta, felnézett rá.

Magyar költészet

Műfordítások magyarból

A lírai alkotások fordítói közül Frankenburg Adolf, Kolbenheyer Móríc és Steinacker Gusztáv publikáltak a *Pesther Tageblatt*-ban a legtöbbször. Vörösmarty *Abschied von der Liebe*¹⁵³ címen megjelent, Frankenburg fordította verse eredetijének címét nem sikerült megtalálnom, lehet, hogy szabad átköltésként fogta fel a fordító.

¹⁵¹ Eugen Sue. Nach der „Democratie pacifique” von Ed. Lehmann. *Pesther Tageblatt*, Nr. 280 26. November 1844, 1150; Nr. 281\$ 27. November 1844, 1153–1154.

¹⁵² Alexander Dumas. *Pesther Tageblatt*, Nr. 2 2. Jänner 1845, 6.

¹⁵³ Abschied von der Liebe. Aus dem Ungarischen des Vörösmarty. *Pesther Tageblatt*, Nr. 1 1. Januar 1839, 4.

Szintén Frankenburg fordította Garay János kevésbé sikerült kis versét (*A pataknál*) *Am Bache* címmel,¹⁵⁴ melynek – a szótagszám és a rím kedvéért átalakított, bár az almanachlírában elfogadott, de – némileg erőltetettnek ható szavait (patakcsa) Frankenburg kiegyenlítette, elsimította, gördülékennyé tette, és nála válik a vers tartalma világossá és érthetővé:

Milly tiszta vagy, patakcsa!	Das Bächlein ist so klar, man sieht
Lelátni kebledig,	Auf seinen Grund hinab;
Mindannyi kis kövecse,	Viel kleine Steinchen ruhen da
Melly benne rejtezik.	Im kalten Finthengrab.

Így látni szép szemén át	So schau ich durch das klare Aug'
Az ő keblébe le,	Ihr in das Herz hinein,
S ah épen illy köves szüt	Und finde in der kalten Brust
Táplál kebele!	Auch solch' ein Herz – von Stein.

Frankenburg Adolf (1811–1884) életében sok mindenbe belekezdett, volt színész, joghallgató, Széchenyi titkára, gazdálkodó, katona, dolgozott állami állásban. Frankenburg 1839–40-ben a *Pesther Tageblatt* munkatársa volt. „Hazafias szellemű cikkeivel a magyarok iránti ellenszenvet igyekezett elsimítani. Írt tárcákat, bírálatokat az előadott magyar darabokról, kivonatokat közölt hírlapjainkból, németre fordította egy-egy kiválóbb költőnk néhány művét.”¹⁵⁵

Gustav Steinacker, akárcsak Kolbenheyer, betelepített németek leszármazottja, szintén evangélikus lelkész. Steinacker még Bécsben született, családja csak 1822-ben telepedett át Pestre. Teológiai tanulmányait Pozsonyban, Rozsnyóban, Bécsben és Halléban végezte. Több helyen tevékenykedett lelkészként, Debrecenben felállította az első leánynevelő intézetet. Több fordítása G. Treumund néven látott napvilágot. Jósika *Abafiját* (1838) és a *Zrínyi a költőt* (*Zrínyi, der Dichter*, 1844) is lefordította németre. Több magyar lírafordításokat tartalmazó kötete jelent meg. 1852-ben elhagyta Magyarországot, és 1854-től egy Weimar melletti Buttstädt nevű kis községben élt. Turóczi-Trostler József Steinacker írói működését egy tanulmányában méltatja.¹⁵⁶ Kétnyelvű kötete a *Pannonia: Virágfüzér az újabb magyar lyrai Költészet' Mezejéről – Blumenlese auf dem Felde der neuern ungarischen Lyrik in metrischen Uebertragungen* (Leipzig, 1840), melyben a magyar és német szövegek párhuzamosan fut-

¹⁵⁴ Am Bache. Aus dem Ungarischen des Garay, von Frankenburg. *Pesther Tageblatt*, Nr. 19 22. Januar 1839, 161.

¹⁵⁵ MACHATSEK Lucia: *Frankenburg Adolf*. Sopron 1938, 27–28; lásd még Frankenburg: Emlékiratok, i. m.

¹⁵⁶ TURÓCZI-TROSTLER, József: A magyar reformkorszak német költője. *Magyar Figyelő*, 2, 4 (1912), S. 382–391.

nak, tartalmazza műfordításait. Előszavában Steinacker megmagyarázza célkitűzéseit, műfordításaival a művelt külföld érdeklődését, valamint a hazai magyarul és németül olvasók érdeklődését szeretné felkelteni a magyar líra iránt, mivel a Toldy¹⁵⁷ és Mailáth János korábban megjelent köteteiben „Magyarische Gedichte” cím alatt található fordításokat régiesnek találja.¹⁵⁸

A fent említett kötetből több Kisfaludy Károly-vers fordítását közölte a *Pesther Tageblatt* is. Így a *Liebchens Garten – Ha én tiszta patak volnék* című verset Steinacker átültetésében.¹⁵⁹ Steinacker itt a népies hangvétel megőrzésére törekszik, a költői képek, a természetből vett hasonlatok visszaadása közben pusztán az utolsó sor csattanó alliterációja „Szívért szívét oda-adná” vész el. Kisfaludy Népdalok ciklusából származik a Steinacker fordításában *Gleiches Loos* címet kapott vers.¹⁶⁰ A *Der Landmann auf Rákos*, a „Miről apám nagy búsan szólt” kezdetű vers fordítása, szintén a Népdalok ciklushoz tartozik. Steinacker fordítása hű, csak a negyedik strófa utolsó sorában túl sok a szomorú múltra visszagondoló magyar paraszt hangulatát jellemző szó kétszeri ismétlése.¹⁶¹

A földalatti falvakról közöl magyar néprege-átíratot Pulszky szövegének Henszlmann Imre-féle német fordításában a lap, ennek eredetijét nem találtam, lehet, hogy folyóiratban közölte Pulszky.¹⁶² A magyar történelem egy-egy epizódjának népdalszerű feldolgozása a magyar romantika egyik jellemző témája. A ciklus verseinek népdalszerű hangvételét Steinackernek sikerült megőriznie, de fordítása még jobban felerősíti a biedermeier hangulatot. Szintén Kisfaludy Károly e ciklusából származik a „Vedd sarlódat édes kincsem” kezdetű vers, amelynek Steinacker a *Zur Ernte*¹⁶³ címet adta, valamint *A' bimbóbul virág lesz* – Steinacker fordításában: *Getäuschte Hoffnung*,¹⁶⁴ mindkettőt közölte a *Pesther Tageblatt*.

¹⁵⁷ *Handbuch der ungrischen Poesie*. In Verbindung mit Julius Fenýér, hrsg. von Franz Toldy, Pest : Kilián – Wien,.: Gerold, 1828.

¹⁵⁸ Pannonia: Blumenlese auf dem Felde der neuern magyarischen Lyrik. Leipzig 1840, S. V.

¹⁵⁹ Volks-Lieder von Carl v. Kisfaludy. Uebersetzt von Gustav Steinacker. *Liebchens Garten*. *Pesther Tageblatt*, Nr. 142 16. Juni 1839, 1381.

¹⁶⁰ Gleiches Loos. Volkslieder von Karl v. Kisfaludy. Uebersetzt von Gustav Steinacker. *Pesther Tageblatt*, Nr. 175 25. Juli 1839, 1767.

¹⁶¹ Der Landmann auf Rákos. Aus dem Ungrischen des Karl von Kisfaludy von Gustav Steinacker. *Pesther Tageblatt*, Nr. 263 4. November 1840, 1051.

¹⁶² „Ungarische Volkssagen” nach Fr. von Pulszky von Dr. E. Henszlmann. *Pesther Tageblatt*, Nr. 36 11. Februar 1840, 141.

¹⁶³ Zur Ernte. Volkslieder von Carl Kisfaludy übs.Übers. [Ez így jelent meg, vagy „saját” rövidítés? Mert ’übers.’ A szabályos!] v. Gustav Steinacker. *Pesther Tageblatt*, Nr 21 24. Januar 1839, 179.

¹⁶⁴ Getäuschte Hoffnung. Von Carl Kisfaludy. Übers. v. Gustav Steinacker. *Pesther Tageblatt*, Nr. 28 1. Februar 1839, 235.

Vörösmarty Salamon című ódájának fordítása is Steinacker fordításkötetéből került átvételre a *Pesther Tageblatt*-ban.¹⁶⁵ Czuczor Gergely *A' szerelem méhecske* című szerelmes versét Steinacker *Die Lieb' ein Bienchen* címen fordította. Ezt a már említett kötetben is megjelent fordítást is közölte a *Pesther Tageblatt*.¹⁶⁶ Jól sikerült a fordítás, pusztán a „flög” igealak hangulata régies.

Moritz Kolbenheyer Sziléziában született német nyelvű családban (1810 Bielitz in Schlesien /Bielsko-Biala, Pl./ – 1884 Sopron/Ödenburg), majd Eperjesen nőtt fel és járt iskolába. Ezt követően a késmárki líceumban tanult. Egyetemi tanulmányait (kémia, majd teológia) Bécsben és Berlinben végezte. 1836-tól Eperjesen, majd 1846-tól haláláig Sopronban szolgált lelkészként. Levelezett Hebbellel, Anastasius Grünnel és Franz Grillparzerrel. Az ő közbenjárásának köszönhetően jelent meg Hebbel elbeszéléskötete 1855-ben Heckenast Gusztáv kiadásában.¹⁶⁷ Kolbenheyer szellemi igazodási pontjai az északnémet protestáns egyetemek voltak, gyermekei azonban a teljesen asszimilálódottak közé tartoztak. Boronkai Szabolcs következőképpen foglalja össze a Magyarországon élő németül írók érdemeit:

„Az egyetlen terület, amelyen a magyarországi németek magas színvonalon maradandót hoztak létre, az a műfordítás. Az ő nyelvi és kulturális ismereteik hosszú időre őket tették a magyar irodalom hiteles tolmácsolóivá. Egész életművükkel ezt az eladdig ismeretlen irodalmat próbálták a világirodalomban az őt megillető helyre juttatni.”¹⁶⁸

Kolbenheyernek a *Pesther Tageblatt*-ban még a következő műfordításai jelentek meg az 1843-as évfolyamban: Vörösmarty balladája, az 1828-ban íródott, a nemzeti történelemből merítő balladák közé tartozó, valós alakokhoz kapcsolódó *Szilágyi és Hajmási*,¹⁶⁹ valamint Eötvös József *Énekes és király* című verse.¹⁷⁰

Kolbenheyer Garay János (1812–1853) sok versét fordított, aki történelmi témájú drámák szerzőjeként vált ismertté, valamint Petőfi mellett az 1848/49-es évek egyik legtermékenyebb lírikusa volt. Kolbenheyer műfordításait gyakorta a nevéből képzett anagrammával jelölte: Henry Leo Bek. A *Pesther Tageblatt*-ban közölt Garay-versek témája a melankolikus szerelem

¹⁶⁵ Salamon. Aus dem Ungarischen des Vörösmarty von Gustav Steinacker. *Pesther Tageblatt*, Nr. 260 31. Oktober 1840, 1039. A kritikai kiadás a „Salamon” Steinacker-féle német fordításának *Pannoniabeli* megjelenését regisztrálja, a *Pesther Tageblatt*-belit nem ismeri.

¹⁶⁶ Die Lieb' ein Bienchen. Aus dem Ungarischen des Czuczor von G. Steinacker. *Pesther Tageblatt*, Nr. 263\$ 4. November 1840, 1053.

¹⁶⁷ SZEMZŐ Piroska: *Német írók és pesti kiadók a XIX. században* [Deutsche Schriftsteller und ihre Pester Verleger im XIX. Jahrhundert]. Budapest 1931, 107.

¹⁶⁸ *Deutschsprachige Literatur und Kultur im Raum Ödenburg/Sopron (1790–1900)*. Auswahl und Nachwort von Szabolcs Boronkai. (Hg. András F. Balogh und László Tarnói). Budapest: Argumentum, 2002, S. 557.

¹⁶⁹ Szilágyi und Hajmási (Gedicht von Vörösmarty). *Pesther Tageblatt*, Nr. 220 17. September 1843, 957.

¹⁷⁰ Sängner und König, Von Joseph Eötvös. *Pesther Tageblatt*, Nr. 305 27. December 1843, 1311.

(fiatal feleségét korán elvesztette, ez ihlette *Grabesblumen*¹⁷¹ –*Sírvirágok* c. versét), a *Zwei Mägdlein*¹⁷² – *Két leány* című versben az egyes szereplők (két leány és a fiatalember) sorsának alakulásán keresztül mutatja be a mohácsi tragédia hatását, miközben a fiatalok elvesztett szerelmüket gyászolják, a próféta-költő az elvesztett hazát:

Kettejük közt melyike	Welche von den Beiden litt
Volt a vesztesebb? –	Herberen Verlust
Mint a dalnok bánata,	Ach das allerherbste Leid
Nincs keservesebb!	Birgt des Sängers Brust!
Ő anyát veszíte el,	Er verlor die Mutter dort –
Egyetlen anyát,	Darob grämt er sich –
Egy csapással mindenét,	Alles auf einmel, verlor
A szabad hazát.	Freie Heimat, Dich.

Garay *Held Berend*¹⁷³ (*Berend vitéz*) című versében ismét feltűnik a történelmi háttér („Míg a török Budában ül” – „der Türk’ in Ofen haust”), a győztesen visszatérő hőst kedvese csókkal jutalmazza. A *Der Stachel*¹⁷⁴ – *A fulánk* édes biedermeier hangulatot áraszt, néhány helyen ma már avitt szóhasználat: „– Szólék – én ajkiról / Fölcsókolom”. Míg Kolbenheyer szövege ezzel szemben egyszerű és természetes: „Mein ist der Honig, mein! / Ich küsse mir – / Rief ich – den Raub zurück / Vom Munde hier.” Vagy a „Csókomnak lángheve” helyett: „Die Schöne küßte ich / Mit heißem Kuß”. A *Dichters Liebe*¹⁷⁵ – *Költő szerelmében* a költött és a valóságos szerelem közti különbség jut kifejezésre. A *Frühlingslied*¹⁷⁶ (*Tavaszi dal*) is jól sikerült Kolbenheyer-fordítás. A *Csanád der graue Held*¹⁷⁷ (*Csanád, a vén vitéz*) címűben Garay szatirikus vénája jut érvényre, valamint az a képessége, hogy jellemeket frappánsan ábrázoljon: a fiatal nőbe szerelmes öreg hős nem hagyja, hogy felszarvazzák, és legyőzi ve-

¹⁷¹ Grabesblumen. Von Johann Garay, übertragen von Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*, Nr. 232 1. October 1843, 1005.

¹⁷² Zwei Mägdlein. Gedicht von Johann Garay, übertragen von Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*, Nr. 247 19. October 1843, 1065. Kolbenheyer Garay-fordításaihoz lásd: Boronkai, Szabolcs: Bedeutungsverlust und Identitätskrise. Ödenburg deutschsprachige Literatur und Kultur im 19. Jahrhundert. Peter Lang Bern, 2000, 163–164.

¹⁷³ Held Berend Gedicht von Johann Garay, übertragen von Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*, Nr. 238 8. October 1843, 1029.

¹⁷⁴ Der Stachel. Von Johann Garay, übertragen von Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*, Nr. 267 11 November 1843, 1153.

¹⁷⁵ Dichters Liebe. Von Johann Garay, übertragen von Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*, Nr. 20 24. Jänner 1844, 77.

¹⁷⁶ Frühlingslied. Von Johann Garay, übertragen von Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*, Nr. 257 31. October 1843, 1105.

¹⁷⁷ Csanád der graue Held. Von Johann Garay, übertragen von Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*. Nr. 290 8. December 1843, 1251.

télytársát. A *Pesther Tageblatt* 1844-es évében még megjelent néhány Garay-vers fordítása, ezek: *A tolvajok*,¹⁷⁸ *A toronyőr*¹⁷⁹ és a *Hegyi dalok*.¹⁸⁰

Kolbenheyer fordításai könnyedek, megőrzik az eredeti vers hangulatát, formáját. Garay líráját mind Vörösmartyéval, mind Petőfiével szemben megkülönbözteti, s bizonyos értelemben korszerűtlenné teszi a népies hang hiánya.¹⁸¹

Turóczi-Trostler József a Steinacker és Kolbenheyer (mindketten német nyelvű családból származó protestáns lelkész) közti különbséget abban látja, hogy a magyar nemzeti törekvésekkel kapcsolatban eltérő álláspontot foglaltak el. Míg Steinacker a megértő, érdeklődő, de alapjában véve apolitikus megfigyelő szempontját őrizte meg, Kolbenheyernek legalábbis egy ideig nem voltak fenntartásai, tevőlegesen részt vállalt a politikai életben, és helyeselte a magyar forradalmat.¹⁸²

Ismeretlen a fordítója Eötvös József *Holdfény* című verse *Der Mondschein* címen F. E-n aláírással megjelentetett fordításának.¹⁸³ Szintén azonosíthatatlan a „h. St...y” aláírású fordító Kölcsey *Zápor* című, *Der Sturm* német címen közölt verse alatt, aki az eredeti strófaszerkezetét nem őrizte meg.¹⁸⁴

Czuczor Gergely több versét fordította egy bizonyos Zöllner, akiről semmilyen adatot nem sikerült találnom. Czuczor Gergely *Poetai munkáinak* 1836-os kötetéből származik a Zöllner által fordított *Kis leány* című vers (*Das kleine Mädchen*).¹⁸⁵ A három strófából álló népdalszerű vers (Czuczor versei mind szerelmi témát énekelnek meg) fordítása jól sikerült, az első versszak enjambement-ját („Mert a kis bohó még/Nem tudja, hogy oly szép”) jól adja vissza a fordító: „Denn es weiß das Närrchen/Nicht, daß es so schön”. Pusztán a felesleges helykitöltő két határozót kifogásolhatjuk a második strófában: „kindlichfroh und treu”. Szintén Czuczor verse a *Nincs mentség*, szintén Zöllner fordításában (*Kein Schutz*).¹⁸⁶ Itt az első versszakban A „bú, búbanat” szavak alliterációját, háromszori ismétlését az első versszakban hiába keressük a fordításban, ráadásul a „bú” tipikusan a magyar népdalokban gyakran előforduló szó. Az ismétlés a magyar népdal jellegzetes sajátossága, melyet Czuczor is jól alkalmaz, például a harmadik strófában is „Vad erdőül a hegyekre, /A hegyek legtetejére”. Ennek nyoma sincs a

¹⁷⁸ Die Räuber. Von Johann Garay, übertragen von Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*. Nr. 1 2. Jänner 1844, 1.

¹⁷⁹ Der Thurmwächter. Von Johann Garay, übertragen von Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*. Nr. 28 25. Februar 1844, 84.

¹⁸⁰ Berglieder. Von Johann Garay, übertragen von Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*. Nr. 76 29. März 1844, 313.

¹⁸¹ TÓTH Dezső: Garay János. In: *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig* [Geschichte der ungarischen Literatur 1772–1849]. Szerk. Pándi Pál. Bd. 3, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965, 491.

¹⁸² TURÓCZI-TROSTLER, József: Petőfis Eintritt in die Weltliteratur. *Acta Litteraria*, 3 (1960), 58.

¹⁸³ Der Mondschein. Aus dem Ungarischen des Freiherrn Jos. v. Eötvös. *Pesther Tageblatt*, Nr. 3 3. Januar 1839, 28.

¹⁸⁴ Der Sturm (Nach Kölcsey). *Pesther Tageblatt*, Nr. 84 7. April 1844, 348.

¹⁸⁵ Das kleine Mädchen. Zöllner. *Pesther Tageblatt*, Nr. 12 14. Januar 1843, 45.

¹⁸⁶ Kein Schutz nach Czuczor. Zöllner. *Pesther Tageblatt*, Nr. 18 21. Januar 1843, 69.

fordításban, viszont beteszi a bele-, illetve megmagyarázó sort: „Um mich gegen Gran zu schützen”.

Kiemelendő Vörösmarty 1842. október 5-én keletkezett hazafias bordalának, a *Fóti dal*nak szintén Zöllner által készített fordítása.¹⁸⁷ Sajnos, a Vörösmarty kritikai kiadásban tévesen szerepel a fordító neve (Henry Leo Bek), és a fordítás *Pesther Tageblatt*-beli megjelenésének évét is tévesen, 1843-ban jelölik meg.¹⁸⁸ Összességében a kis szerelmes vers fordítása pontos tartalmilag és formailag is. A *Fóti dal* Vörösmarty költészetében a későbbiekben kifejezésre jutó, ekkor még csak kialakulóban lévő válsághangulat előjele, melynek kiváltója jórészt politikai, vagyis a nemesi reformtörekvések eredménytelensége és az emberekben való csalódás érzése; s ebben a szituációban a bor gyógyír a csüggedésre. A honfiúi fájdalomra is enyhítő orvosság a bor, a nyomasztó hangulatot mégis áttöri a győzni akarás, a búslakodás helyett a haza javára szolgáló tenni vágyás kívánsága. Megjegyzendő a versben megnyilvánuló hűség az uralkodóhoz („A legelső magyar ember / A király: / Érte minden honfi karja / Készen áll.” – ugyanez németül: „Ungarns König ist des Landes / Erster Mann! / Für ihn wird von uns zum Helden / Jedermann.”) A rövid, pattogó sorokat, a népdalszerű szóhasználatot Zöllner jól találta el, az első és a hetedik strófa ismétlődő sorát, mely a bor lényegét és célját fogalmazza meg: „Fölfelé megy a borban a gyöngy: / Jól teszi” és „Bort megissza magyar ember, / Jól teszi;” Zöllner hüen adja vissza: „Auf steigt in dem Wein die Perle / Recht thut sie,” és „Wein, Wein trinken Ungarns Söhne / Recht thun sie;”

Vörösmarty *Szózat*ának fordítását is Zöllner készítette.¹⁸⁹ Tóth Dezső megállapítja, hogy a nemesi liberalizmus válságának idején az óda műfaja lehanyaglóban volt.¹⁹⁰ Vörösmarty ódája nem pesszimista hangulatot sugároz, hanem a megpróbáltatások ellenére további küzdelemre és helytállásra buzdít. A rímkepleteket (xaxa, a páros sorok rímeknek), a hosszú-rövid (nyolc és hat szótagú jambikus) sorok váltakozását viszonylag sikeresen tartotta meg a fordító. A vers kezdete „Hazádnak rendületlenül légy híve, ó magyar” átalakítva és feleslegesen első helyen kiemelve mintegy közvetlen megszólításként „O Ungar!” szerepel, és ez a megoldás erőltetett. A *Szózat* fordításához megjegyzendő, hogy a komparatistikai kutatások önálló fejezetét képviseli az irodalmi műfordítások vizsgálata. Egy másik irodalom befogadásának speciális területe ez. Meg kell vizsgálni, mely műveket fordítottak le idegen nyelvre, és ho-

¹⁸⁷ VÖRÖSMARTY Mihály: Fóti dal. Vörösmarty's Fóti dal. Übers. Zöllner. *Pesther Tageblatt*, Nr. 306 25. December 1842, 1319–1320.

¹⁸⁸ Vörösmarty Mihály összes művei. Kisebb költemények III. (1840–1855), Budapest: Akadémiai Kiadó 1962, 277.

¹⁸⁹ Szózat – (Der Zuruf). Nach Vörösmarty. I. Zöllner, Erzieher. *Pesther Tageblatt*, Nr. 43 19. Februar 1843, 170; lásd ehhez: Vörösmarty Mihály összes művei. Kisebb költemények (1827–1839). III. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960, 632.

¹⁹⁰ TÓTH Dezső: A klasszicizmustól a nemzeti romantikáig. In: *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*. Szerk. Pándi Pál. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965. 3. köt., 467.

gyan fordították le? Az eredetitől való eltérésnek milyen okai vannak, a fordító nem kellő nyelvismerete, vagy egy adott szöveg lefordíthatlansága nyelvi okból, illetve a kulturális kontextus eltérő mivolta okán.¹⁹¹ Mindezt a *Szózatra* vonatkoztatva elmondható, hogy a fordító láthatóan ismeri a magyar történelmet, érzi a szöveg emelkedettségét, helyenként a régies szóhasználatot, a vallásos motívumokat. Ami hiányzik belőle, az a zsenialitás. Az első versszak és az utolsó előtti keretjellegét az azonos szó – „eltakar”, „takar” – használata is erősíti: „Bölcsőd az s majdan sírod is, / Mely ápol s eltakar.” „Dein Wieg und Grab gebannt.” A költői kép azonos, de a szóhasználat eltérő: „Jetzt nährt es Dich, und fällst Du einst, / Deckt Dich sein Rasen zu.” „Szabadság! Itten hordozák / Véres zászlóidat.” „Freiheit! Hier trug man muthentflammt, / Dein blutiges Panier;” a *hordozák* régies hangulatát a szintén régies *Panier* szóval próbálja visszaadni a fordító, a *muthentflammt* fellengzős.. De a nemzet a hányattatások ellenére tovább él:

„Megfogyva bár, de törve nem,

Él nemzet e hazán.

„S népek hazája, nagy világ!

Hozzád bátran kiált:

’Egy ezredévi szenvedés

Kér éltet vagy halált!’”

„Verringert zwar doch nicht gebeugt,

Dem Mißgeschick zum Hohn

Ruft kühn zum Völkervaterland

Der Welt, nach langer Noth:

„Ein tausendjährig Leid verdient

Doch Leben oder Tod?”

Itt a szótagszám miatt betoldás (*zum Hohn*) van. A kiáltásként, követelésként hangzó *kér* szó kérdésbe fordul a németben. De a *Völkervaterland* szó nagyon emelkedett hangulatú. A „Buzgó imádság epedez / Százezrek ajakán.” A „Mit frommer Andacht *allvereint* / *Im Vaterlands-Gebet*.” Mivel tartalmilag-hangulatilag hű, jól sikerültnek tartható. A nemzethalál romantikus víziója, a „Nagyszerű halál”-fordítás („Der großgewalt’ge Tod”) pontosnak mondható, mert a gewaltig itt nem erőszakost jelent, hanem „von außerordentlicher Größe oder Stärke” értelemben áll.

. A következőkben „S a sírt, hol nemzet süllyed el, / Népek veszik körül,” „Dann werden an des Volkes Grab, / Stamm fremde Völker steh’n”, A *Stamm fremde Völker (idegen törzsű, idegen származású)* ma már rossz kicsengésű és belemagyarázó megoldás. „Hier muß Du leben, sterben sei / Wohl oder Weh Dein Loos”. „Áldjon vagy verjen sors keze: / Itt élned,

¹⁹¹ DYSERINCK, Hugo: *Komparatistik: Eine Einführung*. 2. durchges. Aufl. Bonn: Bouvier, 1981, 133–135.

hálnod kell.” Az enjambement-ok használata – ha az eredetitől eltérő helyeken is, de – mindenképpen a formai hűség megtartására tett kísérlet.

Vörösmarty Szinnye szerint 1844-ben az *Életképek*ben használta a „Kalóz” álnevet, de minden bizonnyal már az *Athenaeum*ban is 1843-ban. Itt jelent meg ugyanis a Laurához íródott *Névnapi köszöntés*, melyet Zöllner ültetett át németre, aki Vörösmarty több versét is fordította, s amelyet a *Pesther Tageblatt* közölt *Zum Namenfeste* címen.¹⁹² A kritikai kiadás az *Athenaeum*-beli megjelenést rögzíti, a vers német fordítását nem ismeri.¹⁹³

Kunoss Endre (1811–1844) fiatalon meghalt költő, nyelvész, újságíró, ügyvéd, a népies hatást is mutató almanachlira művelője *A költő* című versét Dux Adolf (1822–1881) fordításában közölte a lap.¹⁹⁴

Magyar próza

Garay Jánostól egy elbeszélés látott napvilágot a lap hasábjain, melynek fordítója, illetve átdolgozója, „J. Sz.” ismeretlen. A novella eredeti címe *Jánoshegy*, és Garay *Tollrajzok* első, „Novellák, népmondák, legendák” alcímű kötetében 1846-ban jelent meg.¹⁹⁵

Pulszky Ferencről is megjelent egy novella *Ein Abend in Tobermory* címen.¹⁹⁶

A prózai alkotások terén kiemelendők a Jósika-regényekből Hermann Klein német fordításában közölt részletek. Így több részletet adtak 1840 novemberében *A csehek Magyarországon* című történelmi regényből,¹⁹⁷ mely magyarul már 1839-ben, német nyelven 1840-ben látott napvilágot.

Eötvös József *A karthauzijából* Hermann Klein fordításában már 1839-ben megjelent egy részlet,¹⁹⁸ majd 1840. március 25-től március 29-ig kerültek közlésre újabb részletek, kötet formájában azonban csak 1842-ben jelent meg a regény. Fordítója Hermann Klein, akinek

¹⁹² Zum Namenfeste. (Nach Kalóz im Athenaeum 1843. február 15, 135–136.). *Pesther Tageblatt*, Nr. 70 23. März 1843, 204. (*Athenaeum*, 1842. I. köt., 135–136.)

¹⁹³ Vörösmarty Mihály összes művei. Kisebb költemények III. i. m. 260.

¹⁹⁴ Gedichte von Andreas Kunoss. Der Dichter. Übersetzt von Adolph Dux. *Pesther Tageblatt*, Nr. 177 18. Juli 1844, 729.

¹⁹⁵ J. Sz.: Johannes-Berg (Volkssage). Nach dem Ungarischen des Garay. *Pesther Tageblatt*, Nr. 41 16. Februar. 1839, 335–340; Nr. 42 17. Februar 1839, 344–346; Nr. 43 19. Februar 1839, 351–354.

¹⁹⁶ Ein Abend in Tobermory. Von Fr. v. Pulszky. *Pesther Tageblatt*, Nr. 62 13. März 1839, 527–530; Nr. 63 14. März 1839, 535–540.

¹⁹⁷ Die Löwen. Bruchstück aus dem unter der Presse befindlichen, historischen Romane: „Die Böhmen in Ungarn” von Baron v. Jósika. Uebersetzt von H. Klein. *Pesther Tageblatt*, 1839. november végén több részletben. (Strena, Ein Gottesgericht, Die Tochter des Beduinen)

¹⁹⁸ Ein Begräbniß bei den Methodisten. *Pesther Tageblatt*, Nr. 99 26. April 1839, 927–930; Nr. 100 27. April 1839, 935–938.

német fordítása szintén ebben az évben látott napvilágot, úgy látszik párhuzamosan dolgozott a szerzővel, és jelentette meg az elkészült fordításrészleteket.

Császár Ferenc a *Honderű*-ből átvett elbeszélését, az *Eine Stunde aus meinem Leben*-t több részletben közölték 1843 februárjában. Kuthy Lajos *Ein Studentenabenteuer* című novellája folytatásokban került közlésre 1843 márciusában.

Külföldi irodalom

1839 januárjában több folytatásban közölte a lap Adolph Ritter von Tschabuschnigg (1809–1877) *Der Spätfrühling des Herzens* című elbeszélését. Tschabuschnigg-ről ma már kevesen tudnak, jogász végzettsége volt, élete végén osztrák igazságügyminiszter is lett, egész életében foglalkozott szépirodalommal, verseket és novellákat is írt. A *Das Thal ohne Name* című elbeszélés, mely 1840 januárjában került közlésre, szintén tőle származik. 1839-ben jelent meg a Prágából Bécsbe bevándorolt zsidó származású Ignaz Kuranda *Der deutsche Mond* című elbeszélése részletekben. Heinrich Ritter von Levitschnigg osztrák író, költő és az 1853 és 1855 között Pesten megjelent *Pester Sonntagsblatt* szerkesztőjének versét (*Die schlafende Bajadere*)¹⁹⁹ és elbeszélését (*Pagat ultimo. Ein Faschingsmärchen in E. T. A. Hoffmann's Manier*, 1839 júliusában) is közölték a *Pesther Tageblatt*-ban. Az osztrák, vagy Bécsbe bevándorolt zsidó szerzőkre valószínűleg a Bécsben élő Moritz Gottlieb Saphir hívhatta fel unokaöccse figyelmét. Emögött mindenképpen a szerkesztőnek az osztrák irodalommal való kapcsolatok megerősítését célzó koncepciója állhat.

Ungár Elemér hívja fel a figyelmet írásában Johann Nepomuk Preyer (1805–188) jogász és író, temesvári polgármester *Der König als Winzer* című versére, mely tartalmában majdnem teljesen megegyezik Garay János *Mátyás király Gömörben* című balladájával.²⁰⁰

Goethétől nem szépirodalmi szöveget, hanem hagyatékából aforizmákat közölt egyetle-negyszer a lap, a forrás közelebbi megjelölése nélkül.²⁰¹

A külföldi romantikus írók, elsősorban az angolok és franciák munkáinak közlése a *Pesther Tageblatt* egyik meghatározó célkitűzése volt. Az Európában is népszerűvé vált romantikus amerikai írók közé tartozó Washington Irving *Der erste Schuß* című novellája 1842 júliusában került közlésre a lapban.

¹⁹⁹ Die schlafende Bajadere. Von Levitschnigg. *Pesther Tageblatt*, Nr. 154 30. Juni 1839, 1303.

²⁰⁰ UNGÁR Elemér: *A magyarság a hazai német folyóiratok tükrében 1819–1848*. Pécs: Kultúra Ny. 1937, 32–33.

²⁰¹ Aus Goethe's Nachlasse. *Pesther Tageblatt*, Nr. 64 14. März 1840, 253–254.

A *Hilli-Onnee* című, a *Spectator*ból átvett és az *Allgemeine Zeitung* szerkesztője által lefordíthatatlannak tartott gúnyverset, melynek szerzőjét sajnos nem közölték, Leopold Moltke ültette át németre.²⁰² A porosz Maximilian Leopold Moltke (1819–1894) 1849 márciusától júliusig a *Kronstädter Zeitung* szerkesztője volt, a világosi fegyverletétel után fogságba került, ahonnan csak 1852-ben szabadult, 1856-ban visszatért Németországba, ahol még sokáig alkotott. Ő írta egyébként 1856-ban a szászok himnuszát.

Mivel a német lapok sem találtak a kortárs német prózaírók munkái közül folytatásokban közölhető regényeket, novellákat, az angol és francia szerzőket részesítették előnyben. Az 1825-ben megalapított német Börsenverein der Deutschen Buchhändler Lipcsében megjelent szaklapjának, a *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel*nak 1834-es első számában így jellemezte kora német könyvtermésének hanyatlását Friedrich Christoph Perthes:

„Es ist das Versinken in den Dienst der Seichtigkeit, der Oberflächlichkeit, der Vielwisserei, des Bilderkrames unter der täuschenden Firma der Volksbildung nur Autoren um des Geldes willen.“²⁰³

A könyvkiadók a szépirodalom terén színvonalas német szerzők híján külföldi, főleg romantikus írók (Walter Scott, a két Dumas és Georges Sand) műveit adták ki fordításban olcsó sorozatok formájában, ez a tendencia a lapokra is jellemző volt.

Ez alól a divat alól a *Pesther Tageblatt* szerkesztője sem vonhatta ki magát, ha el akarta adni a lapot. Az angolok közül Bulwer *Die drei Schwestern* című novellája szerepelt 1839-ben. Rajta kívül Dickens neve fordult elő a leggyakrabban. *Mr. Minns und sein Vetter* címen közölték több részletben Dickens (Boz) egyik elbeszélését 1840 májusában a fordító nevének megadása nélkül. Szintén Dickenstől származik a *Der Bogenmacher* című elbeszélés, melyet 1840 októberében hozott a lap részletekben. A rendkívül népszerű Daniel Defoe-nak (Daniel de Foë), az angol felvilágosodás nagy prózaírójának, az angol novella egyik megteremtőjének, a *Robinson Crusoe* szerzőjének *Die Knabenjahre des Obersten Jack* című elbeszélését részletekben közölte 1840 áprilisában a lap. 1842 májusában Marryat *Die Unaussprechlichen* című elbeszélését közölték részletekben.

William Wordsworth angol romantikus költő *Des wandernden Inden Lied* című versét Louise von Plönnies (1803–1872) német költőnő fordításában közölte a lap.²⁰⁴

²⁰² Hilli-Onnee. *Pesther Tageblatt*, Nr. 270 13. November 1841, 1129.

²⁰³ WITTMAN, i. m. 111., idézi: Friedrich Christoph Perthes: Die Bedeutung des deutschen Buchhandels, besonders in der neuesten Zeit. *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel*, 1834. Nr.1.

²⁰⁴ Des wandernden Inden Lied. Nach William Wordsworth, von Louise von Ploennies. *Pesther Tageblatt*, Nr. 132 4. Juni 1843, 507.

A francia felvilágosodás meghatározó jelentőségű filozófusának, Montesquieu-nak Pensées-című munkája fordítását Selbstbetrachtungen címen közölte a *Pesther Tageblatt* 1840 februárjában részletekben, A. Weill kommentárjaival.

1839 márciusában folytatásokban jelent meg George Sand-tól a *Die jüngste Schwester*.

A francia romantikusok közt az első helyet foglalja el idősebb Alexandre Dumas. Az ő *Die Trennung auf dem Blutgerüste* című elbeszélésének publikálása is a fordító nevének közlése nélkül történt. 1841-ben folytatásokban közölték Alexandre Dumas *Die Rache des Zufalls* című elbeszélését, valamint szintén tőle 1842-ben a *Der Ritter vom Schwant* Joseph Ritter von Seyfried (1780–1849) fordításában és *Der Jettadore* [helyesen: jettatore] című elbeszélését részletekben 1843 júliusában. 1840 februárjában jelent meg részletekben Eugène Sue *Der Aufruhr in den Sevennen* című történeti elbeszéléstörredéke. Mellette Victor Hugo foglal el jelentős helyet, tőle egy novellát *Die Strandbewohner* közölt a lap két részletben, a német fordító nevének megadása nélkül,²⁰⁵ és a *Des Kaisers Wiederkehr* című Victor Hugo-vers is a fordító nevének feltüntetése nélkül jelent meg.²⁰⁶ Victor Hugótól a tipikusan romantikus el-lentéptárra épülő *La rose et le tombeau* című verset és annak Viktor Moritz Kornfeld készítet-te német fordítását is közölte a lap.²⁰⁷ Kornfeld fordítása annak ellenére, hogy nem tartotta meg az eredeti három sorból álló strófaszerkezetét, hanem négysorosakká alakította, és a rí-meknél abab szerkezetet használt, tartalmilag és formailag is jól sikerültnek nevezhető.

Émile Souvestre-től 1839. december elején kerül részletekben közlésre a *Das Schloß La Hunaudaie* című elbeszélés. A népszerű, kortárs romantikus Paul Févaltól 1844-ben a *Miß Olivia* című elbeszélést publikálja a lap. George Sandtól a *Die Freischütz-Sage in Frankreich* került közlésre.²⁰⁸ A kortárs francia írók közé tartozó Eugène Guinot *Der unbewußte Zeuge* című novelláját vették át a *Courier français*-ból.²⁰⁹

A már említett Jules Janintól került közlésre két tárca: *Der Flaneur*,²¹⁰ és Daguerre-ről szó-ló írása.²¹¹

Arra, hogy a francia romantikus irodalmat a lap szerkesztője állandóan figyelemmel kísér-te, példa többek között, hogy közölte Alfred de Musset testvérének, Paul de Musset-nek *Molière's Frühstück* című elbeszélését 1842-ben.

²⁰⁵ Die Strandbewohner von Victor Hugo. *Pesther Tageblatt*, Nr. 134 7. Juni 1839, 1295–1298; Nr. 135 8. Juni 1839, 1303–1306.

²⁰⁶ Des Kaisers Wiederkehr. Von Victor Hugo. *Pesther Tageblatt*, Nr. 311 31. December 1840, 1243.

²⁰⁷ La rose et le tombeau. Par Victor Hugo – Die Rose und das Grab. Aus dem Französischen von V. M. Kornfeld. *Pesther Tageblatt*, Nr. 57 7. März 1845, 223.

²⁰⁸ Die Freischütz-Sage in Frankreich. Von George Sand. *Pesther Tageblatt*, Nr. 173 23. Juli 1841, 713–714.

²⁰⁹ Der unbewußte Zeuge. Von Eugène Guinot. *Pesther Tageblatt*, Nr. 231 27. September 1840, 923–924.

²¹⁰ Der Flaneur. Von Jules Janin. *Pesther Tageblatt*, Nr. 40 15. Februar 1839, 328–330.

²¹¹ Jules Janin über Daguerre's Lichtbilder. *Pesther Tageblatt*, Nr. 44 20. Februar 1839, 369–370; Nr. 45 21. Februar 1839, 376–378.

Puskin *Pikk dámáját* 1841. április végén közölte a lap németül részletekben, Budberg-Benninghausen fordításában. Roman Freiherr von Budberg-Benninghausen (1816–1856) Revalban (ma Tallin) élő észt költő volt, aki Lermontovot is fordított. Érdekes és kevésbé ismert útja az orosz irodalom német nyelvre való átültetésének az észt közvetítés.

Heinrich Zschokke (1771–1848) német író, aki romantikus elbeszélésekkel kezdte pályafutását, majd 1798-tól Svájcban telepedett le, és ott liberális szellemű pedagógiai íróként, Pestalozzi követőjeként nevelőként élt, és emellett fontos tisztségeket is betöltött. Tőle származik a *Zschokke als Theaterdichter* címen közölt kis önéletrajzi írás.²¹²

Zschokke 1844-től 1847-ig jelentette meg írásait *Ährenlese* címen több kötetben. Az 1844-ben megjelent első két kötetről, melyek a középosztály szerepével foglalkoznak a társadalomban, közölt ismertetést a *Pesther Tageblatt*.²¹³ Zschokke kifejti, azokban az országokban, ahol a középosztály viszonylagos jólétben él, nincsenek nagy különbségek a gazdagok és a szegények között, s kevesebb bűneset történik. Tehát a középosztály felemelése vagy gyengítése a civilizácót érinti.

Az északi írók közül Hans Christian Andersen *Eines Dichters Bazar* című sorozatából hoztak egy elbeszélést.²¹⁴

Német és osztrák költők versei

Első helyen kell kiemelnünk Karl Becket, aki a külföldön töltött évek után visszatért Magyarországra, és a Klein Hermann szerkesztette, 1842-ben indult *Ungar* főmunkatársa lett, amit azonban két hét múlva elhagyott. Osztern Rózsa szerint Beckettől a Jankó egy részletén kívül, mely a *Janko der ungarische Rosshirt* (1841) című epikus költeményének része, ez pedig a *Pesther Tageblatt*ban került publikálásra, nem jelent meg tőle egyetlen más magyar vonatkozású költemény sem magyarországi német nyelvű folyóiratban.²¹⁵ A szerkesztőség közlése szerint ez részlet egy nagyobb, Lipcsében megjelenő munkából. A Jankó az akkor már német nyelvterületen nem ismeretlen magyar témájú irodalmi feldolgozások közé tartozik, mely Beck legsikerültebb műve, s melyben a csikóslegény nem kalandvágya, hanem a fennálló

²¹² Zschokke als Theaterdichter”. *Pesther Tageblatt*, Nr. 242 12. Oktober 1842, 1039.

²¹³ Heinrich Zschokke über Wesen und Bedeutung des Mittelstandes. *Pesther Tageblatt*, Nr. 303 22. December 1844, 1242; Nr. 304\$ 24. December 1844, 1246.

²¹⁴ Meine Stiefel von Hans Christian Andersen. *Pesther Tageblatt*, Nr. 200 25. August 1843, 857.

²¹⁵ OSZTERN, i .m. 52. Jankó der Csikós. Von Karl Beck. *Pesther Tageblatt*, Nr. 256 28. Oktober, 1841, 1061.

társadalmi rend igazságtalansága miatt kerül betyársorba, majd a menyasszonyát elcsábító gróf megölése miatt később bitófára.²¹⁶

Elsőként Beck *An Alwine* című versét közölte a lap.²¹⁷ A biedermeier melankolikus hangulatát árasztó, a költő szerelmeséhez íródott versben Beck magánya, hontalansága („[...] doch ich, doch ich? / Vom Vaterlande fern, von allen Lieben, / In Nacht und Nebel roh hinausgetrieben”, sőt önsajnálata (versét kétszer is árva gyereknek / „Waisenkind”/ nevezi) is hangot kap.

A következő Karl Beck-vers az Ich liebe Dich! című édeskés hangulatot árasztó szerelmi vallomás.²¹⁸

A *Pesther Tageblatt* két verset közölt ezeken kívül Beck *Stille Lieder* című kötetéből.²¹⁹ Az „Oft möcht ich mich selber betrügen” a csalódott szerelmes hangján szól, a népdalszerű *An der Donau*-ban az „An der Donau, / An der schönen, blauen Donau” refrén variálgatásával oda érkezik el a reményvesztett szerelmes, hogy ideálját is a Duna mélyén kívánná látni. Beck, miután első, Börne hatását mutató verseskötete, a *Nächte, Gepanzerte Lieder* költői sikere ellenére nem érte el a kívánt társadalmi hatást, ezért – önbizalmában meginogva – visszahúzódott a magánéletbe, s ennek lírai „terméke” az 1840-ben Lipcsében megjelent, a szerelmet és a természetet tematizáló *Stille Lieder* című kötet.²²⁰ A magyar származású, de német költőként számon tartott Nikolaus Lenau egyik fontos, szociális témát érintő versét a bécsi Ludwig August Frankl szerkesztette *Sonntagsblätter* nyomán közölte a *Tageblatt*. A *Der Räuber im Bakony*²²¹ 1841/42-ben keletkezett, a magyar helyszín egy általános emberi problémát, a szegény és a gazdag ellentétét veti fel.²²² Az írás a „Bazar für ernste und heitere Laune” rovatban jelent meg.

Mailáth János Saphir Zsigmonddal közösen szerkesztette a Heckenast kiadásában 1840 és 1848 között megjelenő *Iris* almanachot, melynek számos osztrák munkatársa is volt (többek között Grillparzer, Johann Nepomuk Vogl, Heinrich Ritter von Levitschnigg, Betty Paoli, Adalbert Stifter).²²³ Az *Iris* almanachból vette át közlésre a *Pesther Tageblatt* Johann Gabriel

²¹⁶ VÁRDY HUSZÁR Ágnes: *Karl Beck élete és költői pályája*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984, 97.

²¹⁷ BECK, Karl: An Alwine. (Als ich ihr meine „gepanzerten Lieder” gab). *Pesther Tageblatt*, Nr. 126 29. Mai 1839, 1227–1229.

²¹⁸ Ich liebe Dich! Von Karl Beck. *Pesther Tageblatt*, Nr. 27114. November 1839, 3029.

²¹⁹ Oft möcht ich mich selbst betrügen; An der Donau *Pesther Tageblatt*, Nr. 88 14. April 1842, 359.

²²⁰ MÁDL, Antal: Ein Vermittler zwischen ungarischer, österreichischer und deutscher Literatur: Karl Beck. In: *Nikolaus Lenau und sein kulturelles und sozialpolitisches Umfeld*. München: IKGS Verlag, 2005, 261–262.

²²¹ Der Räuber im Bakony. Von Nikolaus Lenau. *Pesther Tageblatt*, Nr. 125 28. Mai 1842, 325.

²²² MÁDL, Antal: Lenau und Ungarn. Erlebnishintergründe und Erinnerungsbilder. In: „*Ich bin ein unstäter Mensch auf Erden*”. Begleitbuch zur Ausstellung. Hrsg. Eduard Schneider und Stefan Sienerth. München: Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 1993, 137.

²²³ Lásd ehhez: SZEMZŐ, i. m. 50–67.

Seidl *Der Gassenkehrerjunge* című versét.²²⁴ Johann Gabriel Seidl korának divatos, a pesti és bécsi folyóiratok sokat foglalkoztatott költője volt, a *Pesther Tageblatt* is számtalan versét közölte, sőt 1840 januárjában *Der neue Mecentius* című novelláját is. (A kor divatos költőinek munkáit e dolgozat keretében nem kívánom sem ismertetni, sem felsorolni, ld. erről később!)

*Mein ganzes Reichthum ist mein Lied*²²⁵ – a német forradalmi költő, a szabadság megénekelője, Georg Herwegh (1817–1875) verse. Herwegh a Marx által kiadott *Rheinische Zeitung* munkatársa volt. Az 1848-as februári forradalom után Párizsban tisztséget is vállalt. Ebben a versében is hitet tesz a költészet, a feltételek nélküli szabadság mellett, ami miatt még a szerelemről is lemond.

Johann Gottfried Herder 100. születésnapja alkalmából egy a költő hagyatékában talált ünnepi bordalt,²²⁶ valamint a *Magazin für die Literatur des Auslandes*ből átvett megemlékezést is közölt a *Pesther Tageblatt*.. A méltatás azzal kezdődik, hogy Herder a költészet, a filozófia és a történettudomány területén egyaránt maradandót alkotott. Amit az emberiség Herdernek köszönhet, és egyben a német felvilágosodás lényegét is jelenti, azt így foglalják össze:

„[...] ihm, dem großen Lehrer der Humanität, ihm und Lessing haben wir es allermeist zu verdanken, daß an die Stelle der Rohheit, die der dreißigjährige Krieg in Deutschland hinterlassen, an die Stelle der französischen Aserbildung, die mit dem achtzehnten Jahrhundert sich zu verbreiten anfingen, eine aus dem Herzen des Volkes stammende und an den Brüsten des Alterthums genährte Kultur trag.”

A továbbiakban az írás arról szól, hogy Herdernek szülőhelyén, Königsbergben nincs méltó emlékműve.

A műveinek kiadójával, Heckenast Gusztávval igen jó baráti viszonyban álló Adalbert Stifter *Der Tandelmarkt* című elbeszélését több részletben közölte a *Pesther Tageblatt*, az elbeszélés a *Wien und die Wiener* kéziratából került közlésre.²²⁷ A szépen illusztrált kötet 1844-ben jelent meg Pesten.

Otto Freiherr von Hingenau (1818–1872) osztrák geológus és bányajogász, aki a szépirodalom terén is működött, Magyarország természeti szépségeit és szabadságszerető népét dicsőítő versét közölte a lap.²²⁸

²²⁴ SEIDL, J. G.: *Der Gassenkehrerjunge*. *Pesther Tageblatt*, Nr. 280 26. November 1843, 1711.

²²⁵ *Mein ganzes Reichthum ist mein Lied*. Von Georg Herwegh. *Pesther Tageblatt*, Nr. 215 10. September, 1841, 895.

²²⁶ „Fröhlich, lass uns fröhlich sein”. *Pesther Tageblatt*, Nr. 172 23. Juli 1844, 710.

²²⁷ *Der Tandelmarkt*. (Wiener Lebensbilder von A. Stifter.) *Pesther Tageblatt*, Nr. 26 11. Februar 1843, 142; Nr. 37 12. Februar 1843, 148; Nr. 38 14. Februar 1843, 149–150; Nr. 39 15. Februar 1843, 154; Nr. 40 16. Februar 1843, 157–158; Nr. 42 18. Februar 1853, 166; Nr. 44 21. Februar 1843, 174.

²²⁸ HINGENAU, Otto Freiherr v.: *An Ungarn*. *Pesther Tageblatt*, Nr. 155 4. Juli 1843, 667.

Johann Nepomuk Vogl (1802–1866) korának rendkívül népszerű bécsi költője volt, aki Magyarországot csak gyakori utazásai alkalmával ismerte meg felületesen. 1844-ben megjelent *Klänge und Bilder aus Ungarn* című kötetének második kiadásából (népszerűségét mutatja, hogy három kiadást ért meg, az első 1839-ben, a harmadik 1848-ban jelent meg) került közlésre az *Im Wandern* és a *Heidenebel* című vers, megemlítve a kötet szép kiállítását.²²⁹

A *Pesther Tageblatt* szerkesztője figyelemmel kísért a szépirodalmat is hozó bécsi periodikumokat. A Ludwig August Frankl szerkesztette *Österreichischer Morgenblatt* első számából vette át Grillparzer *Entsagung*²³⁰ (Lemondás) című versét, és egyben ismertette az első szám tartalmát. Franz Grillparzernek a bécsi *Sonntagsblätter*-ből átvett *Euripides an die Berliner*²³¹ című versét is közölte a *Tageblatt*. Franz Grillparzer (1791–1872) az osztrák dráma európai rangra emelője a *Medeia* című drámájában antik témát dolgozott fel. Grillparzer a lemondást, a semmit nem birtoklást tematizáló versében Euripidészként szól, leszögezi, hogy nem a jelen történéseit énekli meg:

„Was heut geschehn, pries’ ich dem Lied nicht an,
Und Gegenwärt’ges hab’ ich nie besungen;
Was ist, ist dem Bedürfnis untertan,
Vergangnes, weil verklärt, ziemt Dichterzungen”.

Végkicsengése az önmegtalálásnak a költő szerinti egyetlen lehetséges módja: „Und in dem Abschied, vom Besitz genommen, / Erhältst du dir das einzig deine: Dich!” A vers keletkezésének hátterében az áll, hogy Grillparzer 1843-ban utazása alkalmával Görögországba is ellátogatott, ahol ebben az évben Krétán felkelés tört ki, ami aztán rábírta Otto von Wittelsbach görög királyt az alkotmányos monarchia létrehozására. Az események miatt a költő, mint minden német anyanyelvű állampolgár, veszélyben volt. Egyébként Grillparzert nem különösebben érdekelték az antik építészet remekei, figyelmét inkább a szép táj, a természet kötötte le.²³²

A kortárs osztrák költők közül Johann Gabriel Seidl, Johann Nepomuk Vogl, Ludwig August Frankl, Betty Paoli, Franz Dingelstedt, Ignaz Franz Castelli számtalan versét, vagy elbeszélését közölte a *Pesther Tageblatt*, ezekre azonban nem kívánok részletesen kitérni, mert

²²⁹ Repertoire für Literatur und Kunst. *Pesther Tageblatt*, Nr. 173 24. Juli 1844, 714.

²³⁰ *Entsagung*. Grillparzer. *Pesther Tageblatt*, Nr. 59 8. März 1840, 233.

²³¹ GRILLPARZER, Franz: Euripides an die Berliner. *Pesther Tageblatt*, Nr. 204 29. August 1844, 843.

²³² Grillparzers Werke. Erster Teil. Hrsg. [...] von Stefan Hock. Berlin-Leipzig-Wien-Stuttgart: Bong, [19??], XLV.

megítélésem szerint-ismertségük, értékük korhoz kötött. Ezeknek a szerzőknek a közlésével a *Pesther Tageblatt* átvette az osztrák biedermeier lapok általános ízlését.

Magyarországi német költők

A történész Mailáth János alkalmi köszöntőt írt a szegény gyerekek kórházi iskolájának megnyitójára, ahol a verset Katharina Rogendorf grófnő el is szavalta.²³³ Ugyanerre az alkalomra írta *Ungarns Wappen*²³⁴ című költeményét, amelyet saját maga adott elő az ünnepségen.

Az elsősorban fordítóként tevékenykedő Gustav Steinacker saját verseit is közölte a lap, így a „Liebessprache”²³⁵, „Der Sehnsucht Tochter”²³⁶ és a „Gedankenblüthe”²³⁷ címűeket, ezek azonban nem haladják meg a almanachlira divatos szerelmes verseinek színvonalát.

A német nyelvű lapokban sokat publikált Viktor Moritz Kornfeld orvos. A *Pesther Tageblatt Das Leben und der Tod*²³⁸ című versét közölte, melyet Vay Ábrahámné született Kazinczy Zsófia halála alkalmából írt,²³⁹ s melynek mottóját is Kazinczy Ferenc *Tusakodás* című versének zárószorai adják: „Villogj te nekünk mennyei jó tanács; /’S vezérelj az éjnek kétes homálya közt. /Im lobban a’láng! A’ homály fut!” Német nyelvű lapban magyar mottó, ez is azt mutatja, hogy tudatosan kétnyelvű közönséget célzott meg olvasóként a lap szerkesztője. Vay Ábrahám Széchenyi után másodikként emelt szót a „tudós társaság” megalakítása érdekében.

Kuthy Lajos *Fejér és Fekete* című drámája Frankenburgtól szigorú bírálatot kapott, Victor Hugo utánzásának, a francia romantikus iskola követésének tartja.²⁴⁰

Gottfried Feldinger, azaz 1861-től Földényi Frigyes (1819–1900) temesvári születésű ügyvéd, számos német nyelvű lap munkatársa, illetve szerkesztője, a *Des Sängers Glück*²⁴¹ című vers szerzője. A görög mitológiai nőalak megidézése képezi a költészetet dicsőítő, kétstrófás, jellegzetes biedermeier hangulatot árasztó vers alaphangulatát. Feldingernek több fordítását közölte a *Der Ungar*.

²³³ Prolog zur Academie für das Armenkinderspital in Pesth. (Am 4. April 1841.) Gedichtet von Johann Grafen Mailáth, gesprochen von Katharina Gräfin Rogendorf. *Pesther Tageblatt*, Nr. 82 6. April 1841, 337.

²³⁴ Ungarns Wappen. Von Johann Grafen Mailáth. *Pesther Tageblatt*, Nr. 83 7. April 1841, 341.

²³⁵ Liebessprache. Von Gustav Steinacker. *Pesther Tageblatt*, Nr. 116 16. Mai 1841, 475.

²³⁶ Der Sehnsucht Tochter. Von Gustav Steinacker. *Pesther Tageblatt*, Nr. 120 21. Mai 1841, 491.

²³⁷ Gedankenblüthe. Von Gustav Steinacker. *Pesther Tageblatt*, Nr. 225 22. September 1844, 927.

²³⁸ Das Leben und der Tod. Von Viktor Moritz Kornfeld. *Pesther Tageblatt*, Nr. 37 12. Februar 1845, 146.

²³⁹ Lásd ehhez: Osztern, i.m. 50.

²⁴⁰ Adolph von Frankenburg: Perspectiv-Blicke ins Theater-Leben. *Pesther Tageblatt*, Nr. 46 22. Februar 1839, 388–390.

²⁴¹ Des Sängers Glück. Von Gottfried Feldinger. *Pesther Tageblatt*, Nr. 142 16. Juni 1839, 1381.

A betelepült zsidó írók művei közül 1842 februárjában folytatásokban közlik a csehországi Isidor Heller *Der Schein trügt* című kísértet- és rablóvilágban játszódó, romantikával fűszerezett elbeszélését.²⁴² Említhetnénk még a csehországi születésű, Neustadt Adolf köréhez tartozó Leopold Kompert (1822–1886) elbeszélését, a pusztaromantika kellékeit (csárda, cigány) felvonultató *Eine Musikantenwerbung*²⁴³-ot is, melyet 1845 januárjában a bécsi *Sonntagsblätter*ből vett át a *Pesther Tageblatt*. Kompert pályáját a *Preßburger Zeitung*nál kezdte, 1848 után elhagyta Magyarországot, haláláig Bécsben élt, 1848-tól 1852-ig az *Oesterreichischer Lloyd* szerkesztője volt, majd később regényein keresztül, melyekben a gettóvilágot ábrázolta, ismert íróvá vált.²⁴⁴

Könyvismertetések

A könyvismertetési rovatban került bemutatásra Jósika Miklós 1837-ben megjelent *Az utolsó Bátori* című regényének W. Schwarz által készített és 1839-ben napvilágot látott német fordítása (*Der letzte Batori*).²⁴⁵ A könyv fordítójáról sem Szinnyei, sem Gulyás nem tudnak semmit. Báthory Gábor (1589–1613) erdélyi fejedelem jó külseje és kitűnő szellemi adottságai ellenére zsarnok lett. (A történeti hűség kedvéért meg kell jegyezni, törvénytelen gyermek volt.) Báthory ellen felkelést szerveztek, amelyet felfedeztek, a vezetőket pedig kivégezték. Élete tragikus véget ért. A szultán a Habsburgokkal megkötött törökellenes szövetségi szerződés miatt letette Báthoryt a trónról, s a fejedelemmel ez utóbbi ügy miatt szembefordult korábbi főember, Bethlen Gábor mellett döntött. Bethlen fejedelemmé választását hatalmas török-tatár haderő felügyelte, Báthorynak esélye sem volt megakadályozni azt. A bukott fejedelem, hogy trónját megmentse, hajlandó lett volna Váradot török kézre adni, mire a hajdúk 1613. október 27-én meggyilkolták. Báthory uralkodásának ideje Erdély legviharosabb korszaka volt. A regény nevelési regényként is felfogható, üzenete az, mire képes valaki, aki a legjobb adottságok ellenére rossz nevelésben részesült, valamint hogy az erkölcs hatalma sokkal nagyobb és győzedelmesebb, mint a testi és anyagi erő – így zárja írását az ismertető.

²⁴² Lásd ehhez Osztern, i.m. 61–62.

²⁴³ *Eine Musikantenwerbung*. Aus der Romanze der Pusztas von Leopold Kompert. *Pesther Tageblatt*, Nr. 21 24. Jänner 1845, 82; Nr. 22 25. Jänner 1845, 86; Nr. 24 28. Jänner 1845, 94.

²⁴⁴ KOMPERT, Leopold: *Aus dem Ghetto*, Leipzig, Grunow, 1848; uő: *Böhmische Juden*, Wien, Jaspar, Hügel und Manz, 1851.

²⁴⁵ 30: *Der letzte Batori*, historischer Roman von Nikol. Jósika. Aus dem Ungarischen übersetzt von W. Schwarz. Repertoire für Literatur. *Pesther Tageblatt* Nr. 16 18. Januar 1839, 140–141.

W. Schwarz fordítását a 30-as jelű recenziens dicséri, még a versbetétek fordításait is jónak találja.

Adolph Frankenburg ismertette a „Repertoire für Literatur” rovatban az Eötvös József szerkesztésében 1839 és 1841 között megjelent, a pesti árvíz károsultjainak megsegítésére kiadott *Budapesti árvízkönyv* 1839-ben megjelent első kötetét.²⁴⁶ A könyvet pompásnak nevezi tipográfiai és művészileg is, a legelismertebb és legtehetségesebb írókat sikerült szerzőnek a kötet számára megnyerni. Szerepel a kötetben részlet Eötvös *A karthauzijából*, melyet a kötet „koroná”-jának tart a recenziens; Pulszky *Úti vázlatok* című műve, mely élelétéről ad tanúbizonyságot, jók az ítéletei és a leírásai; Vörösmarty *A hű lovag* című balladája, melyben a költő nem vette túl szigorúan a „lehetséges lehető”; Fáy András *Szádvár és vidéke* című elbeszélése, melynek felfogását a legnagyobb dicséret illeti, nyelve tiszta és vonzó, a történeti ábrázolás hiteles; ezenkívül még versek Kunoss Endrétől, Vachott Sándortól, Kisfaludy Sándortól, Garay Jánostól és Erdélyi Jánostól, akinek a verseiből hazaszeretet árad. A kötet László Ferencné Szűcs Josephának, az árvízkárosultak nagylelkű segítőjének van szentelve, aki sok hajléktalanná vált családot befogadott.

A regényeinek jól sikerült fordításaival német nyelvterületen már életében ismertté vált Jósika Abafijának Hermann Klein által készített fordításáról közölt a *Pesther Tageblatt* 103-as jelű szerzőtől recenziót.²⁴⁷ A könyv hőstét valódi magyar alaknak tartja, aki annak minden hibájával és előnyével rendelkezik. A „legmélyebb aljasságba és erkölcsi romlottságba merülten ismerjük meg a regény elején, és – inkább beszélve, mint cselekedve” – a „legragyogóbb erkölcsbe emelkedik fel”. A recenziens sorra veszi a regény nőalakjait, ábrázolásukat egytől egyik sikerültnek, pszichológiailag meggyőzőnek tartja. Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem ábrázolása elnagyolt, történelmileg nem mindig hiteles. A regény hibájának tartja a részletekbe való elmerülést (például Erdély ábrázolásánál), de elismeri az író igazi tehetségét. Klein műfordítását nagyon dicséri; egyszerű és nyelvíleg pontos.

Remekházy József udvari tanácsos Josephine von Remekházy (szül. Baronesse Dietrich zu Landsee 1809–1897) néven publikáló feleségének novelláskötetét, a *Fantasieblument*, mely 1839-ben jelent meg Kollmann lipcsei kiadónál és Heckenast nyomtatta Pesten, E. Fanta ismertette, azt az előzetes megjegyzést téve, hogy ő nem barátja a nőíróknak. Ismertetésében mégis arra a megállapításra jut, hogy Remekházy asszony a modern képzés minden fokát végigjárta, ismeri a szenvedő emberiség minden fontos problémáját, otthon van a szalonban és a

²⁴⁶ Repertoire für Literatur. Adolph von Frankenburg: Budapesti árvízkönyv. Szerkeszti B. Eötvös József. Első kötet. *Pesther Tageblatt*, Nr. 19 22. Januar 1839, 164–165.

²⁴⁷ Repertoire für Literatur. 103: Abafi. Roman von Nikolaus Jósika, übersetzt v. H. Klein. *Pesther Tageblatt*, Nr. 75 28. März 1839, 684–685.

kunyhóban egyaránt, jellemábrázolása és a helyzetek bemutatása kifejezett tehetséget árulnak el. Mint írja, hosszú idő után ez volt az első könyv, amelynek olvasása élvezettel töltötte el őt.²⁴⁸

A „Repertoire für Literatur” rovatban Frankenburg ismertette az 1839-ben Heckenastnál megjelent *Emlény* almanachot. Bevezetésül a kor magyar irodalmáról tesz néhány fontos, összefoglaló megjegyzést, mint például hogy a magyar irodalom az „érés” fázisában van, néhány kivételtől eltekintve, s az éretlen szellemek nagy része már létrejött pillanatában el is enyészik, ugyanakkor azért tartja fontosnak a tárgyalt zsebkönyvet, mert ha mi, magyarok erőinket egyesítjük és nem szétforgácsoljuk, tudunk sokat és nagyot is alkotni. Kiemeli Garay János, Csató Pál, Jósika Miklós elbeszélését, Kazinczy Ferenc *A' dal leánya* című versével kapcsolatban viszont megemlíti, hogy hiányzik belőle az eredetiség. A többi prózát alig a közepszerűség szintjén felülinek tartja, és hiányolja Fáy, Eötvös és Kisfaludy Sándor munkáit a kötetből.²⁴⁹

Frankenburg ismerteti a *Tudománytár* 1839. évi első füzetét,²⁵⁰ melyből kiemeli báró Gaujalnak, a limoges-i törvényszék elnökének a magyarországi ruténokról szóló írását, amelyet nem tart korszerűnek és általánosan jellemzőnek; véleménye szerint valószínűleg kevesek érdeklődésére tarthat számot, és célját sem éri el, mert nem tartalmaz sok új információt a magyarországi ruténokról. Petrichevich Horváth Lázár „Victor Hugo mint költő, és drámái” című írását tudománytalan tartalma miatt a közlő folyóirat színvonalához méltatlannak tartja. Dicséri viszont a *France Littéraire* című folyóiratról Zsivora György fordításában átvett *Az európai polgárisodás' haladásának története* című írást, ugyanakkor hiányolja hasonló témájú és színvonalú írások közlését magyar szerzőktől. A folyóirat második számáról is ír,²⁵¹ itt Briedl (Beély) Fidél bencés szerzetes *A' szépízleti rokonságok* című esztétikai írásáról, mely azonban szintén nem saját közlés, hanem W. T. Krug alapján összeállított iskolás jellegű konzervatív összefoglalás az esztétikai minőségek rendszeréről. Frankenburg végezetül annyit jegyez meg, hogy erről a tárgyról magyarul még keveset publikáltak.

Bloch Móric írt a „Repertoire für Literatur” rovatban Széchenyi *Néhány szó a' lóverseny körül* című munkájáról, mely 1838-ban jelent meg, s melynek német fordítása, Hermann Klein munkája, 1839-ben látott napvilágot. Bloch írását könyvismertetésnek aligha lehet nevezni, mert a könyvben tárgyalt kérdésről nem szól, valószínűleg mert nem értett hozzá, csak általá-

²⁴⁸ Repertoire für Literatur. Fantasieblumen. Novellen von Josephine von Remekházy. E. Fanta. *Pesther Tageblatt* Nr. 235 3. October 1839, 2567–2568.

²⁴⁹ FRANKENBURG, Adolph v.: Repertoire für Literatur. Emlény. Karácsoni, ujesztendei és névnapi ajándék MDCCCXL. *Pesther Tageblatt* Nr. 278 22. November 1839, 3129–3130.

²⁵⁰ FRANKENBURG, Adolph von: Repertoire für magyarische Literatur. *Pesther Tageblatt*, Nr. 53 2. März 1839, 443–444.

²⁵¹ FRANKENBURG, Adolph von: Repertoire für magyarische Literatur. *Pesther Tageblatt*, Nr. 78 31. März 1839, 715–716.

nos dicséreteket tesz Széchenyi stílusára vonatkozólag, melyet poetikusnak nevez, és megjegyzi, hogy Széchenyi sok, a témához nem tartozó, igen érdekes kitérőt tesz művében.²⁵²

A „Repertoire für Literatur”-ban Bloch Móric írt könyvismertetést a *Kölcsey Ferenc gyermekei [!]* 's ifjúkori életrajza s néhány eredeti levele című kötetéről.²⁵³ Éles kritikával illeti a szerzőt:

„wer möchte in der hier gezeichneten Persönlichkeit den scharf umrissenen abgeschlossenen Charakter, die eigenthümliche Feinsinnigkeit und Melancholie, und die eigenkräftige poetische Natur, Eigenschaften, die ohnstreitig das Wesentlichste der Natur unsres Dichters ausmachen, auch nur ahnen? Die einzige Eigenschaft seines spätern Charakters, die wir erfahren, ist seine fromme Hingebung an die Idee und an die Kunst, das ungarische Herz [...] Die allumfassende Sehnsucht und Liebe, erzeugend einen schwermüthigen Frohsinn (?), erscheint in diesen Briefen als das innerste Prinzip seines Lebens, und das ist der Charakterzug des ungarischen Volkes, das er repräsentirte”.

A bécsi *Der Humorist*ből, Moritz Gottlieb Saphir lapjából került tömörítve átvételre az ő könyvismertetése Heine Börnéről szóló könyvéről.²⁵⁴ Írása ezzel a bevezetéssel kezdődik: „Heinrich Heine über Ludwig Börne.” Saphir szerint már a címben is megnyilvánul Heine „egoizmus”-a: Miért nem Ludwig Börne, von Heinrich Heine. Majd így folytatja:

„Wir achten den Todten, den Heine mit hyänischem Gelächter aus dem Grabe zerzt, und mit Hoffmann und Campe noch an seinem Leichnam zu zehren; wir vergaben ihm seine wilde, fanatische Richtung, seine geschriebenen Feuerbände, weil wir, so sehr wir uns von ihrem Inhalte wegwenden, und so sehr sie der endlich sigende klare Verstand desavouirt, doch in ihrem Verfasser es ehren, daß er wahr war, durch und durch, daß er in seiner tiefen Seele empfand, was er schrieb, weil seine Gesinnung, ob an oder für sich Irrthum oder nicht, ihm als das Größte und Höchste seines Lebens, als eine Mission erschien, und daß er an seiner vermeinten Mission festhing, mit aller Consequenz eines unerschütterlichen Charakters.”

M. G. Saphir kárhoztatja a Hoffmann und Campe kiadót is, könyvkereskedői spekulációval vádolva őket, hogy korábban ugyan kiadták Börne összegyűjtött írásait, és most felvállalták ennek a szennyiratnak a megjelentetését. Saphir személyes ismeretségük alapján (sok időt töltött el vele Párizsban) Börne mellett teszi le a voksát, és Heine azon mondatán, hogy „Börne irigyelte őt”, döbben meg legjobban. A politikai nézetek különbségével nem foglalkozik, illetve azokat nem látja át. Őt csak a halottgyalázás témája foglalkoztatja, háborítja fel.

²⁵² BLOCH, Moritz: Einiges über Ungarn. Nach dem „Néhány szó a' lóverseny körül” des Grafen Stephan Széchenyi, aus dem Ungarischen übersetzt von Hrn. Klein. *Pesther Tageblatt*, Nr. 136 5. Juni 1839, 1313–1314.

²⁵³ BLOCH, Moritz: Kölcsey Ferenc gyermekei [!]'s ifjúkori életrajza s néhány eredeti levele. Jegyzésekkel kiadja Kállay Ferenc. *Pesther Tageblatt*, Nr. 160 7. Juli 1839, 1581–1583.

²⁵⁴ SAPHIR, M. G.: Heinrich Heine als Todtenvogel. *Pesther Tageblatt*, Nr. 221 16. September 1840, 883–884.

Mindenestre M. G. Saphir, akiről köztudott volt, hogy sok mindenkit megtámad, most a kor két vezető intellektusa – mindkettő zsidó származású – nézeteinek eltérő okán foglal állást. Ez az írás mutatja Heine teljes meg nem értettségét, még liberálisabb eszméket valló kortársai körében is, ugyanakkor a *Pesther Tageblatt*ot mint a kor legfrissebb szellemi problematikájának közvetítőjét állítja elének.

Az újságíró és kritikus, éles tollú publicista Börne, a Junges Deutschland-mozgalom íróinak példaképe, mestere (tagja nem volt) életében ismertebb volt, mint Heine, barátság is kötötte őket össze, de véleményük sokban el is tért egymástól. Börne 1830-tól már Párizsban élt, itt is halt meg 1837-ben. Heine ekkor az *Augsburger Allgemeine Zeitung*nak küldte tudósításait a franciaországi helyzetről. Börnéről szóló könyve vitairat és hitvallás is egyszerre azokkal szemben, akik Börnét a német ügy elárulásával vádolták meg, a könyv nem is magáról Börnéről szól, hanem az egész korszakról és az egész irányzatról, melynek vezető egyénisége volt. Heine elutasítja a kispolgári radikalizmus szüklátókörségét, és szembehelyezi vele – ekkor még a Marxszal való ismeretség előtt – a saint-simoni szocialista utópiát. De Heine nem volt árulója a köztársasági gondolatnak, már csak azért sem, mert ő sosem volt pártszerű értelemben republikánus. A kortársak, a radikális német fiatalok sem ismerték fel érdemeit, és nem értették meg Heinét, így kezdetben Börne pártjára álltak. „De ahogy múltak az évek anélkül, hogy meghozták volna a német forradalmat, amelyre Börne számított, mind többen fedezték fel, hogy Heine könnyed, kecses, felületesnek tűnő megjegyzései sokkal mélyebb igazságokat lepleznek le, mint Börne kemény, bájtalan, dogmatikus mondatai.” A „versenyből Heine került ki győztesen” – mondja – már az utókor szemszögéből nézve – Fejtő Ferenc.²⁵⁵ De az Ausztriában élő kortárs, az egyáltalán nem republikánus Moritz Gottlieb Saphir mindezt nem láthatta.

Ismét egy nőíró, a fiatalon meghalt Bezerédj Amália (1804–1837) kötetének (*Novellen und Erzählungen*, Pest 1840) ismertetésével találkozunk az 1840-es évben.²⁵⁶ Az ismeretlen recenzens megállapítja, hogy a novellák elsősorban a nőolvasóknak íródtak. Fő témái a középosztály családi élete, bizonyos felületességgel és monotonitással ábrázolva. Az író nő célja erkölcsi, nevelő, a nőalakok jellemzése jobban sikerült, mint a fiatal férfialakoké. Stílusa könnyed, elegáns, különösen a levélformában írott novelláké.

²⁵⁵ Börne és Heine viszonyáról bővebben: FEJTŐ Ferenc: *Heine*. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 1998, 206–218.

²⁵⁶ Ed. Lmnn [Eduard Lehmann]: „Novellen und Erzählungen”. Aus den hinterlassenen Papieren der Frau Amalie Bezeredy. *Pesther Tageblatt*, Nr. 278 21. November 1840, 1111–1112.

A „Repertoire für Literatur” rovatban ismertette Bloch nem sokkal megjelenése után Jósika *A' Csehek Magyarorszában* című művét.²⁵⁷ A regényt egyszerűen „Összekuszált események képekben gazdag útvesztőjének” nevezi. Röviden felvázolja a történelmi hátteret; 1440-ben Albert király halála után játszódik a regény, mikor Erzsébet királyné behívta Magyarországra Jan Jiskrát, a cseh-morva zsoldosvezért, hogy fia (V. László) számára a lengyel Ulászló ellenében biztosítsa a trón megtartását. Mind a történeti, mind az általa kitalált alakok szépen és természetesen vannak ábrázolva, főleg ami ellentéteiket illeti. Bloch mindössze túlzott bőbeszédűségét veti Jósika szemére néhány epizód leírásánál, mely az arányosság és a harmónia kárára válik. Összességében azonban a bonyolult cselekmény ellenére dicséri az izgalmasan ábrázolt jeleneteket és a helyenként jól sikerült természetábrázolásokat.

Hamarosan Hermann Klein fordítását (*Die Böhmen in Ungarn*) is recenzeálják.²⁵⁸ Az ismertető elsősorban magával a regénnyel foglalkozik, a fordítást pusztán írása végén – dicsérőleg – említi meg. Jósika stílusáról azt írja, hogy gyakran esik végletekbe, fő célja az olvasó izgalmának felkeltése és folytonos ébren tartása, és ennek mindent alárendel. Megjegyzi még, hogy különös előszeretettel ábrázol örült hősöket. Nőalakjait jobban sikerültnek érzi, a férfiakat azért nem, mert velük kapcsolatban Jósika mindig a különlegességre, a még soha nem létezetre törekszik, így azok életközelsége elvész. Saphir a regényt olyan fontosnak tartotta, hogy még egy ismertetést közölt róla.²⁵⁹ Az ismertető leszögezi, hogy Jósika már korábbi műveivel népszerű lett, és nagy költői tehetséggel rendelkezik. Kiemeli a fő- és mellékszereplők ábrázolását, az alapos lélekrajzot. Jól sikerültek a nőalakok is, valamint kitér Jósika kiváló elbeszélőművészetére, végezetül Hermann Klein fordítását dicséri. Saphir Zsigmond nagy híve volt Jósikának, és külföldi lapoknak is írt róla, például nagybátyja *Der Humorist* című lapjába – írja Ungár Elemér.²⁶⁰

Mailáth János ismertette a „Repertoire für Literatur” rovatban Eduard von Bülow (1803–1853) kevésbé ismert német író novelláskötetét, az öt elbeszélésből álló kötetet összességében olvasmányosnak ítéli.²⁶¹ Ugyanebben a számban került röviden ismertetésre Ehrmann Dániel (akiről Szinnyei sem tud többet) brosúrája, a *Betrachtungen über jüdische Verhältnisse*.²⁶² Az

²⁵⁷ BLOCH, Moritz: „A' Csehek Magyarorszában”. Korrajz I. Mátyás idejéből írta Jósika Miklós. *Pesther Tageblatt*, Nr. 130 2. Juni 1839, 1251–1253.

²⁵⁸ *Die Böhmen in Ungarn. Historische Gemälde aus dem Zeitalter Matthias I. Von Nicol. Freiherrn von Jósika. Übersetzt von Herrn Klein. Pesther Tageblatt*, Nr. 249 18. October 1840, 995–997.

²⁵⁹ E. L.: *Die Böhmen in Ungarn. Von Nicolaus Freiherrn von Jósika. Pesther Tageblatt*, Nr. 267 8. November 1840, 1067–1068.

²⁶⁰ UNGÁR, i. m. 77.

²⁶¹ Johann Graf Mailáth: *Jahrbuch der Novellen und Erzählungen. Eine Weihnachtsgabe von Eduard von Bülow. Braunschweig, 1840. Pesther Tageblatt*, Nr. 43 19. Februar 1841, 173.

²⁶² MAX: *Betrachtungen über jüdische Verhältnisse. Von Daniel Ehrmann. Pesther Tageblatt*, Nr. 43 19. Februar, 173.

írás első része az 1840-es országgyűléssel foglalkozik, a második a zsidók vallási helyzetével kapcsolatos félreértésekkel.

A „Repertoir für Literatur” rovatban Császár Ferenc 1841-ben megjelent összegyűjtött verseiről is jelent meg ismertetés.²⁶³ A recenziens az úgynevezett szalonköltészetet művelő Császár szonettjeit és episztoláit dicséri, kiemeli verseinek hangulatát.

Adolf Neustadt ismerteti vezércikkben Eötvös Józsefnek a *Budapesti Szemlében* publikált, majd 1840-ben Hermann Klein fordításában önállóan is megjelent röpiratát a zsidóemancipációról.²⁶⁴ A recenziens sem politikai, sem jogi szempontból nem kívánja tárgyalni a munkát, hanem erkölcsi és társadalmi jelentőségére hívja fel a figyelmet. Eötvös – Neustadt véleménye szerint – a zsidók polgári egyenjogúságának követelésével az előítéletek és az önérdek ellen veszi fel a harcot. A recenziens végezetül kiemeli a brosúra fordítójának, Hermann Kleinnek kitűnő munkáját.

A *Jizraél könyörgései* című héber és magyar nyelvű imakönyv 1843-ban Budán megjelent második kiadását azért üdvözli a *Pesther Tageblatt*, mert az egységes nemzet alapfeltételének az azonos nyelvet tartja, és ily módon a nemzet egységesülésének folyamatában a zsidók is részt tudnak venni.²⁶⁵

Az 1812-es prágai születésű Adolf Neustadt, a *Preßburger Zeitung*nak és melléklapjának, a színvonalas és modern *Pannoniának* a szerkesztője írta Eötvös könyvéről az ismertetést.²⁶⁶ Neustadt 1848-ban volt kénytelen elhagyni Pozsonyt az antiszemita megmozdulások miatt. Hermann Klein nem lefordította a könyvet, hanem újraköltötte (nachgedichtet). Isten nem akarta, hogy egy szív a földön reménytelenül éljen, és akitől a föld megtagadja az örömet, annak az ég csillagjai sugározzák a lélek bizakodását. A magyarországi zsidók számára Eötvös báró úr ez a csillag – fejezi be Neustadt.

Az 1842-es „Iris” zsebkönyv tartalmát közli a *Pesther Tageblatt* Sz. jelű munkatársa a „Repertoir für Literatur” rovatban.²⁶⁷ Írása elején leszögezi, hogy a zsebkönyv műfaja mindig szép kiállítású, elsősorban a hölgyeknek készült könyveket jelent. Példaként említi Schiller *Historisches Taschenbuch für Damen*jét, de a magyar *Iris* is ragyogó kiállítású. Tartalmáról

²⁶³ –gan: Császár Ferencz Költeményei. *Pesther Tageblatt*, Nr. 50 27. Februar 1841, 201.

²⁶⁴ NEUSTADT, Adolf: Die Emancipation der Juden. Von Baron J. Eötvös. Uebersetzt von Hermann Klein. *Pesther Tageblatt*, Nr. 110 9. Mai 1841, 451–452.

²⁶⁵ Repertoir für Literatur: Jizraél könyörgései (Gebete der Israeliten). Übersetzt von [Moritz] Rosenthal, bevorwortet von Moritz Bloch, herausgegeben von Philipp Korn. *Pesther Tageblatt*, Nr. 122 24. Mai 1843, 516. Újraközlőve: In: Deutsche Presse aus Ungarn in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Literatur, Theater Sprache und Aspekte der Identität. Auswahl und Nachwort von Rozália Bódy-Márkus. Herausgegeben von András F. Balogh und László Tarnói. Budapest: Argumentum, 2007, 365–366.

²⁶⁶ Adolf Neustadt: Die Emancipation der Juden von Baron J. Eötvös. Übersetzt von Hermann Klein. *Pesther Tageblatt*, Nr. 110 9. Mai 1841, 451–452.

²⁶⁷ Sz.: „Die Iris”. *Taschenbuch für das Jahr 1842. Pesther Tageblatt*, Nr. 291 8. December 1841, 1217–1218.

szólva felsorolásszerűen közli a szerzők neveit: Semilasso (azaz Hermann von Pückler-Muskau herceg), Joseph von Hammer-Purgstall osztrák diplomata és orientalista, Adalbert Stifter, akinek „Der Hochwald” című elbeszélését a szerző késlekedése miatt csak a kiadó, Heckenast jóváhagyása után vehették fel²⁶⁸ mellettük Betty Paoli, Ludwig August Frankl, Johann Nepomuk Vogl kedvelt osztrák költőket említi meg. Az 1844-re készült *Iris*ről is jelent meg tartalmi ismertetés. Mailáth Jánoson kívül a szerzők mind németek vagy osztrákok (Eduard von Bülow, Betty Paoli, Julie Gräfin Oldofredi-Hager, Johann Nepomuk Vogl), külön említést érdemel a magyar származású Karl Beck, akinek *Janko...*-jából közöltek egy részletet. Az albumot Barabás Miklós öt rézmetszete díszítette.²⁶⁹

A „Vaterländische Literatur” rovatban került ismertetésre Frankenburg 1844-ben *Estikék* címen megjelent novelláskötete. A novellák java része korábban már publikálásra került az *Életképek*ben, illetve más folyóiratokban, de a könyv formában való megjelenés mégis súlyt ad nekik. Frankenburg az egyetlen magyar író, akinek humora van – véli a recenzens.²⁷⁰ Ugyanitt ismertették Császár Ferenc az aradi árvízkárosultak megsegítésére kiadott albumát, melyben a kor divatos írói, költői mellett a klasszikusok is megjelentettek írásokat. Így találkozhattunk Nagy Ignác, Kuthy Lajos, Garay János, Kunoss Endre, Lisznyay Kálmán, Döbrentei Gábor, Vahot Sándor neve mellett Kisfaludy Sándor, Eötvös József és Petőfi nevével és munkáival is a kötetben.²⁷¹

Az ismertető nevének közlése nélkül jelent meg Mokcsai Haraszthy Ágoston „Utazás Éjszakamerikában” című művéről recenzió. Haraszthy Ágoston (1812–1869) a magyar testőrség tagja, majd József nádor titkára volt. Egykönyves szerző. A 30-as években beutazta Amerikát, és ezen utazás tapasztalatainak összefoglalása ez a munka. 1843 előtt végleg Amerikába költözött, ahol gazdálkodással, szőlőtermesztéssel foglalkozott. Életének tragikus fordulat vetett véget, Nicaraguában, ahová később települt, egy fáról beleesett egy folyóba, ahol valószínűleg felfalta egy alligátor. Az úti élménybeszámolót a recenzens Gorove István, Tóth Lőrinc és Irinyi József útleírásainak kontextusában vizsgálja, melyektől az különbözteti meg Haraszthy munkáját, hogy a terület, amelyet bemutat, az európai utazók és olvasók előtt jórészt ismeretlen Amerika. Haraszthy tárgyát alaposan vizsgálja meg, adatokkal gondosan alá-

²⁶⁸ Lásd ehhez: SZEMZŐ Piroksa: Német írók és pesti..., i. m. 91–92.

²⁶⁹ – l.–: Almanach-Literatur. „Iris”, Taschenbuch für das Jahr 1844. *Pesther Tageblatt*, Nr. 274 19. November 1843, 1187.

²⁷⁰ – m.–: *Estikék* von Adolph v. Frankenburg. Pesth, 1844. *Pesther Tageblatt*, Nr. 247\$ 18. October 1843, 1016.

²⁷¹ –m –: Aradi vészlapok, kiadta Császár Ferenc. 1844. *Pesther Tageblatt*, Nr. 247 18. October 1843, 1016.

támasztva közli a tényeket. Tipográfiai szempontból (a szép rézmetszetek miatt) is kiemelkedő a Heckenastnál megjelent könyv.²⁷²

Az említett másik útikönyvszerző, Gorove István *Nyugot utazás külföldön* című 1844-ben Heckenastnál megjelent kétkötetes műve is hamarosan ismertetésre került. Gorove utazása Dél-Németországra, Svájcra és Hollandiára terjedt ki. Stílusára a megfigyelő gondossága mellett jellemző az összehasonlítás, reflektálás, a második kötetet az ismertető színesebbnek, világosabbnak, átgondoltabbnak és praktikusabbnak tartja.²⁷³

Munkatársak

A *Pesther Tageblatt* lényegében egyszemélyes vállalkozás volt. Rövidebb-hosszabb ideig voltak ugyan munkatársai, elsősorban Frankenburg Adolf, a tárcarovat szerkesztője, de ő 1843-tól már saját lapjával, a *Magyar Életképekkel* foglalkozott. Beck Károly egész rövid ideig, a többség, mint Romy vagy Mailáth, rendszeresen küldtek írásokat a lapnak, de állandó szerkesztőtársa Saphirnak nem volt.

A lap új munkatársaként jelentkezik a kalandos életű Julian Chownitz (tkp. Chowanetz báró, 1814–1888)), egy német tiszt fia, aki Németországban több helyen is újságíróskodott.²⁷⁴ Ő 1839-ben Pesten megjelentette a *Pesther Charivari* című napilapot, amelyből mindössze egyetlen szám, a június 20-ai maradt fenn, s amelyet rögtön betiltottak. Chownitz 1848-ban csatlakozott a magyar forradalomhoz, ismét újságkiadásba kezdett, 1848. április 10-étől 1849. július 8-áig kiadta a radikális *Opposition* című lapot, melynek sikerét a helyszíni tudósítások frissessége alapozta meg. Mikor Jellačić csapatai közeledtek, 1849. szeptember 25-én Bécsbe szökött, majd ott is *Opposition* címen adott ki lapot. A bécsi forradalom leverése után ismért Németországba költözött.²⁷⁵ Tőle több szöveget közölt a *Pesther Tageblatt*. Chownitz tudósított a „Pesther Silhouetten” rovatban a társasági élet kisebb újdonságairól, így a karneválról

²⁷² Utazás Északamerikában. Írta Mokcsai Haraszthy Ágoston. *Pesther Tageblatt*, Nr. 278 23. November 1844, 1142.

²⁷³ – I –: Literatur. *Nyugot utazás Külföldön von Stephan Gorove. Pesther Tageblatt*, Nr. 302 21. December 1844, 1238.

²⁷⁴ Einleitungs-Schreiben eines neuen Mitarbeiters. Von J. F. Chownitz. *Pesther Tageblatt*, Nr. 174 24. Juli 1839, 1754–1755.

²⁷⁵ Chownitzhoz lásd még: LENGYEL Márta, S.: *Egy tévelygő Habsburg-alattvaló a 19. század derekán*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985.

is,²⁷⁶ vagy közlésre kerültek még a humoros hangvételű „Chargen, Masken und Frazzen”,²⁷⁷ illetve a „Humoristische Wanderungen in und um Pesth” című írások.²⁷⁸

A német nyelvű pesti és bécsi lapok állandó levelezője, Romy Károly György is munkatársa, állandó cikkírója volt a *Pesther Tageblatt*nak. Csányi János kecskeméti ügyvéd és városi tanácsnok a *Századunkban* „Eszméletek a’ népnevelés oskolai részéről vagy a’ polgári oskolákról” címmel megjelent cikkét ismerteti, és reagál az abban tett megállapításokra, helyeselve, hogy a magyar nyelv legyen Magyarországon a köznyelv. Ugyanakkor rámutat saját, szintén a *Századunkban* megjelent írására, amelyben felhívta a figyelmet a német nyelv mint az ipar, művészet, kereskedelem és a kultúra közvetítőjének megtartására.²⁷⁹

A Jagello királyi családból származó II. Ulászló (Dobzse László) kincstárnokáról, bizonyos Salomon Glückről, aki később a Fortunatus Mihály nevet vette fel, szól egy rövid ismeretterjesztő írás.²⁸⁰

A színvonalas ismeretterjesztést a lapban az egyes szakterületek legkiválóbbjai végezték. Így például a klagenfurti születésű, de gyermekként Magyarországra került és teljesen elmagyarosodott montedegói Albert Ferenc (1811–1883), a magyar csillagászat megalapítója és 1841-től a pesti egyetemen a csillagtan, történelem és geodézia rendkívüli tanára, ahol ezeket a tárgyakat ő tanította először magyar nyelven. 1848. szeptember 10-étől 1849. január 5-éig a Buda körül létesítendő erődítési munkálatokat vezette. Buda ostroma alatt vagyona és közel negyedszázados tudományos munkásságának eredménye elveszett, de ő csak a gellérthegy csillagvizsgáló eszközeit mentette. Az osztrák katonai hatóság elfogta, de hamarosan szabadon engedték, ezután a császári sereg főparancsnokságánál hiteles tolmáccsá és fordítóvá nevezték ki. 1851-től az egri érsek a csillagvizsgáló igazgatójává tette, és egyúttal a líceum könyvtárnokává és tanárrá is kinevezte, amely tisztséget haláláig betöltötte. Albert Ferenc magyarországi népszámlálási adatokat közölt egyházmegyék szerinti felbontásban.²⁸¹ Schwartner Márton alapműve (*Statistik des Königreichs Ungarn*) után is fontosnak tartja az

²⁷⁶ Pesther Silhouetten. Von Chownitz. *Pesther Tageblatt*, Nr. 55 Januar 1839, 47–48.

²⁷⁷ Chargen, Masken und Frazzen auf dem Momusmarkte des Lebens. Von Chownitz. *Pesther Tageblatt*, Nr. 6 6. Januar 1839, 49–51, ill. uitt: Beantwortung der im Nro 220 des „Humoristen” v. v. J. gestellten Minnegerichts-Frage, 51–52.

²⁷⁸ Humoristische Wanderungen in und um Pesth von I. F. Chownitz *Pesther Tageblatt*, Nr. 179 30. Juli 1839, 1819–1821.

²⁷⁹ DR. RUMY: Ein zu beherzigendes Wort über den Gebrauch der verschiedenen Sprachen in Ungarn. (Aus dem *Századunk* mitgetheilt und mit Anmerkungen begleitet, von Dr. Romy in Gran.) *Pesther Tageblatt*, Nr. 182 2. August 1839, 1851–1853.

²⁸⁰ x–y: Der Schatzmeister König Ludwig’s II. von Ungarn. Ein historisches Zeitgemälde nach bisher im Drucke noch nicht erschienenen Quellen bearbeitet. *Pesther Tageblatt*, Nr. 189 10. August 1839, 1935–1937.

²⁸¹ Ueber Ungarns Volkszahl. Ein Beitrag zur Statistik des Vaterlandes. Von Dr. Fr. v. Albert-Monte Dego. *Pesther Tageblatt*, Nr. 196 18. August 1839, 2023–2024; Nr. 197 20. August 1839, 2039–2040; Nr. 200 22. August 1839, 2083–2084.

adatok helyesbítését, pontosítását, melyeknek ellenőrzése az egyházi és nemesi előjogok miatt meglehetősen nehézkes.

Összefoglalás

A *Pesther Tageblatt* jelentősége, hogy szerepet vállalt a nemzeti reformeszmék német nyelven való propagálásában, és hírt adott a reformkorszak legfontosabb törekvéseiről. Különösen kiemelendők a Széchenyi törekvéseivel kapcsolatos írások: 1839-ben felhívása a Nemzeti Casino létesítésére, tudósítások a *A Kelet' népe* körül kialakult vitáról, Széchenyi 1842-es akadémiai beszédének közlése a hivatalos nyelv ügyében, beszámoló a Lánchíd építésének előrehaladásáról, a pest-budai kikötő és hajógyár koncepciójáról. A lap a Széchenyi–Kossuth ellentétben igyekezett a pártatlan tájékoztatást képviselni a német nyelvű olvasóközönség számára.

A *Pesther Tageblatt* mindig teret adott a színvonalas ismeretterjesztésnek. Rómer Flóris országismereti témájú, Schedius Lajos földrajztudományi és történeti, Mailáth János történettudományi, Steinacker Gusztáv pedagógiai cikkei, valamint a csillagász Albert Ferenc statisztikai és Toldy Ferenc irodalomtörténeti írásai említhetők meg ezzel kapcsolatban.

A reformkori német nyelvű lapokban megjelent és a magyar irodalomból átültetett műfordítások teljes körű regisztrálása eddig még nem történt meg; Turóczi-Trostler József és Kiss József Petőfire fókuszált munkáin kívül, valamint Osztern Rózsa meglehetősen régi feldolgozása óta nem jelentek meg újabb keletű, hasonló célkitűzésű összefoglalások, melyek a kritikai kiadások hiányosságait is pótolhatnák, adataikat kiegészíthetnék.

A *Pesther Tageblatt* nagy érdeme a magyar irodalom német nyelven való népszerűsítése; a szerkesztő figyelme elsősorban Vörösmartyra, Garay Jánosra, Eötvös Józsefre és Kisfaludy Károlyra terjedt ki, számos versük fordítását közölte.

A *Pesther Tageblatt* folyamatosan figyelte és szemlélte az újonnan megjelent könyveket, bemutatta a külföldi divatos szerzőket, tehát mindig naprakész igyekezett lenni. Információit – külföldi levelezők híján – elsősorban a külföldi sajtóból merítette. Ebbe a körbe a következő periodikumok tartoztak: *Ost und West* (Prága), *Monthly Magazine*, *New Monthly Magazine*, *Spectator*, *Siècle*, *Revue de Paris*, a bécsi *Sonntagsblätter* és a *Der Humorist*, a magyarországi német nyelvű lapok közül a *Preßburger Zeitung*, a *Der Spiegel* és melléklapja, a *Der Schmetterling*.

Az idegen nyelvű irodalmak közül a figyelem – kevés kivételtől eltekintve – elsősorban az angol és a francia kortárs írók felé irányult. Az idegen nyelvű írók, irodalmak jelenléte a *Pesther Tageblatt*-ban lehet primer (műveiket közölték fordításban), illetve szekunder, amikor az íróról, életéről közöltek hosszabb cikket, méltatást, illetve egy művével könyvismertetés formájában foglalkoztak.

A német klasszikusok közül Goethét bizonyos szövegkontextusban idézték ugyan, de tőle egyetlen szépirodalmi művet sem közöltek. Ezzel szemben a *Pesther Tageblatt* a német kortárs irodalmi élettel, a német írónőkkel foglalkozott részletesebben ismeretterjesztő céllal. A népszerű osztrák biedermeier szerzőket bőségesen közölték. A kortársak közül Börne és Heine néhány írását felidézték, ismertették.

Az angol írók közül Bulwer, Dickens írásai, valamint egy elbeszélés a rendkívül népszerű Daniel Defoe-tól, továbbá egy elbeszélés és egy költemény Marryattól jelentek meg a lapban. Levin Schücking Dickenssel kapcsolatos előítéletes véleményét a *Pesther Tageblatt* szerkesztője csak közölte, de szemmel láthatólag nem érezte magáénak, Dickenstől további szövegeket is hozott, sőt az idő és Dickens később született művei bebizonyították Schücking hibás felfogását.

A francia felvilágosodás meghatározó jelentőségű filozófusának, Montesquieu-nak *Pensées (Selbstbetrachtungen)* című munkája került közlésre. A kortárs francia romantikusok között első helyet foglalja el id. Alexandre Dumas. Tőle több elbeszélést közöltek; róla szóló, őt bemutató hosszabb írást is publikáltak. Rajta kívül Eugène Sue egy elbeszélése szerepel, valamint egy őt jellemző írás; Victor Hugótól novellát és két verset jelentettek meg. Émile Souvestre-től, Paul Févaltól egy-egy elbeszélés, George Sandtól két elbeszélés látott napvilágot. Említésre méltók még Jules Janin tárcái.

Kapcsolattörténeti szempontból igen érdekes az észt közvetítéssel készült Puskin-szöveg fordítása.

Ha számszerűsítem az általam kiértékelt magyar, illetve a külföldi irodalommal foglalkozó közleményeket, azt állapíthatom meg, hogy körülbelül egyforma mértékben foglalkoztak a két témakörrel, kis többséggel a magyar irodalom javára (16–12). Ez azt mutatja, hogy bár folyamatosan figyelték a külföldi irodalmi újdonságokat, nem szorították háttérbe az aktuális magyar irodalmi, illetőleg más társadalmi, közéleti, politikai események publicisztikai visszhangját sem, sőt a vitáknak is teret adtak.

A szerkesztőt, Saphirt a feladat jókor „találta meg”; az 50-es években tett kísérlete a *Sonntagszeitung*-gal sajnos nem hozta már ugyanezt az eredményt. A *Pesther Tageblatt* jelentősége, hogy – bekapcsolódva a nyugat-európai modern irodalom főirányába – német nyelve

ellenére speciálisan magyar tudott maradni. Újszerűsége még, hogy frissen reagáló, kritikus újságírói hangot honosított meg. Célkitűzéseit az első évfolyam második félévének első számában az előfizetési felhívásban foglalta össze Saphir, amely az első félév alapján már bizonyos mértékben teljesített programként is felfogható, melyben megfogalmazta egy pest-budai német nyelvű lap lehetőségeit és a vele szemben támasztott követelményeket, és kifejtette azt a célkitűzést, hogy a művelt szórakoztatást kívánja lapjával szolgálni, valamint, hogy a pártatlanságot képviseli.²⁸²

„Wir haben die hervorstechendsten Erscheinungen im artistischen, literarischen, wie socialen Leben unsres Vaterlandes, welchen Ursprung sie auch haben mochten, durch Erwähnung, umbefangene Würdigung und unparteiische Beleuchtung ins reine Licht zu setzen gesucht [...]. Wir haben, wo es die Interessen des gemeinsamen Vaterlandes, wo es die Förderung humaner Zwecke, wo es die Hebung geistiger und sittlicher Cultur galt, laut und eindringlich unsre Stimmen vernehmen lassen. Wir haben eifrigst, und wir haben schmeicheln dürfen, nicht erfolglos darnach gestrebt, unsre Zeitschrift zum Organe und Reflex-Spiegel vaterländischer Bildung, zur Zuleitungsröhre, und Uebergangsbrücke für Kenntniß fremder Gesittung und Culturzustände zu gestalten.”²⁸³

Összefoglalólag elmondható, hogy a *Pesther Tageblatt* megfelelt az induláskor megjelölt követelményeknek, a színvonalas irodalom és kultúra közvetítésének, a nemzeti reformgondolat ápolásának.

²⁸² FRIED István: Haza, állam, nemzet a magyarországi német sajtóban a XIX. század első felében. *Magyar Könyvszemle*, 105. évf. 1989. 3. 258.

²⁸³ *Pesther Tageblatt*, Nr. 292 8. December 1839, 3313–3314.

[Hazánk művészi, irodalmi, valamint társadalmi életének minden kiemelkedő jelenségeit, bármilyen eredetűek lettek legyen is, megemlítettük, elfogulatlanul méltattuk és pártatlanul megvilágítottuk, és ezáltal tisztán állítottuk magunk elé [...]. Hangunkat mindig hangosan és erőteljesen hallattuk, ha a közös haza, a humánus célok segítése, a szellemi és erkölcsi kultúra emelésének érdekei úgy kívánták. Gyorsan, és – ezzel hízeleghetünk magunknak – nem eredmény nélkül törekedtünk arra, hogy folyóiratunkat a hazai képzés orgánumává és visszatükrözőjévé, valamint a külföldi műveltség és kulturális viszonyok ismeretének csatornájává, összekötő híddá tegyük.]

Az Ungar, a magyar érdekek szószólója

1842–1848

A *Der Ungar* (zeitschriftliches Organ für magyarische Interessen, für Kunst, Literatur, Theater und Mode) három évvel később indult, mint laptársa, a *Pesther Tageblatt*, de így is volt olvasóközönség, azaz elegendő felvevőpiac több hasonló német nyelvű szépirodalmi lap számára. A lap célja a magyar érdekek képviselete volt, amint ezt már címválasztása is mutatja; törekedett arra, hogy a külföldnek tárgyilagos képet adjon Magyarországról, egyben a külföldi haladó eszméket közvetítse. Az 1842. január 1-jén indult lap kiadója és főszerkesztője Hermann Klein volt; a heti hat szám négy-négy kéthasábos, folyamatosan (1846-tól hasábonként) számozott oldalból állt, amit hetente egyszer divatkép egészített ki. Az *Ungar* 696 példányban nyomtatták.¹ Egyes divatképeket, színezett metszeteket a *Le Moniteur de la mode* (1843-tól 1905-ig hetente megjelenő) című párizsi divatlapból vettek át. Időnként magyar dalok kottáit, metszeteket, satirikus rajzokat is közöltek. A lap utolsó száma 1848. szeptember 29-én a 227. számmal jelent meg, bár előtte többször közölték: „Der Ungar hört nicht auf zu erscheinen!“. A főcímtől egyetlen eltérés volt: 1848. július 7-én *Pesther Reichstags-Zeitung. Ergänzungsblatt zum „Ungar“* címen jelent meg az országgyűlés miatt. Mellékletként 1844-ben *Literatur-Blatt*-ot adtak hozzá. Társalapja volt a *Wegweiser und Anzeigebblatt im Gebiete der Literatur, Kunst, der Industrie und des Handels* 1844-ben és 1845-ben, majd címmódosítással a *Wegweiser und Anzeigebblatt im Gebiete der Industrie, des Handels, der Literatur, Kunst u.s.w.* 1846-tól 1848-ig. A lap hirdetései a *Wegweiser*-ben jelentek meg. Csak néhány főbb típust emelek ki: a hirdetések többségében női divatszalonok, pomádé, perzsa bajadervíz, fogkrém, növények szerepelnek; megvehetők az *Ungar* egyes számai, más, gyakran külföldi újságok (például a prágai *Ost und West*, az *Illustrierte Zeitung*, a *Der Humorist*, a *Wiener Bazar*; Neustadt a *Preßburger Zeitung*ot és melléklapját, a *Pannoniát* reklámozza), hirdeti a Váci utcai könyv- és zeneműbolt, közölnek álarcosbáli felhívást, Adlerstein Janotych János zongoraleckéket ad,² valamint a *Buda-pesti zongora tanító* című, Emichnél kapható munkáját hirdeti, Jos. Leyrer könyvesboltja és kölcsönkönyvtára hirdeti magát, egy másik cég könyvfelvásárlást ajánl, egy fiatalember magyartanárnak ajánlkozik, más francia nyelvokta-

¹ A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Összeáll. Kovács Máté. Budapest: Gondolat, 1963, 633.

² Johann Janotych von Adlerstein két magyarellenese műve, a *Die letzten zwei Jahre Ungarns. Chronologisches Tagebuch der magyarischen Revolution* (Wien 1850) és a *Federzeichnungen. Eine Reihe von socialen und politischen Zuständen in Ungarn vor und während der Revolutionszeit* (Berlin 1850) szerzője. Adlersteinről annyi tudható még, hogy Prágában született, ügyvéd apja a katonai pályán keresztül kívánta megnevelni, aztán gyakornok, hivatali írnok lett, de mindenhol elbocsátották, a 30-as években Magyarországra jött, és zenetanár lett. 1848-ban rövid ideig szerkesztette Pesten a *Morgenröthe* című folyóiratot.

tást hirdet, szerepel még a hirdetések között kiadó bútorozott szoba, a lottóhúzás eredményei; egy fogászat műfogak beültetését reklámozza, újonnan megnyílt vendéglők és szállodák ajánlják magukat, dagerrotípiák elkészítését is vállalja valaki, valamint cirkuszosok fellépését jelzik előre.

A *Wegweiser*rel kapcsolatban a Landerer–Heckenast Kiadónak és Járy Györgynek (eredetileg Tretter; pesti városbíró, országgyűlési követ, 1804–1875) mint a *Pester Zeitung* kiadójának volt egy vitája 1845-ben Klein Hermann-nal arról, hogy van-e joga az *Ungarnak* hirdetési melléklapot kiadni. A rivális *Pester Zeitung* kiadói 1845. november 13-án panasszal éltek „a *Der Ungar* hirdetése miatt, és a kancellárián keresztül kérik az orvoslást: korlátozzák a *Der Ungar* című lap hirdetési engedélyét.³ Természetének megfelelően, csak irodalmi és művészeti tartalmú hirdetéseket hozhasson; holott igen gyakoriak az ipari és kereskedelmi hirdetések benne. Ezenkívül van egy külön hirdető melléklapja, a *Wegweiser und Anzeigblatt*, mindezekkel pedig igen megkárosítja a *Pester Zeitungot*. A *Der Ungar* szerkesztősége, valamint a hazai hatóságok azt állítják, hogy az ilyen hirdetések közzétételére megvan az *Ungar* privilégiuma. Az ügyet még bonyolítja az *Ungar* szerkesztőségének a kancelláriához benyújtott vádoló jelentése, mely szerint Landerer elvakultságában felbontotta az *Ungar* címére érkezett csomagokat a postán, és így kutatta a közlésre beküldött hirdetéseket. „A kancellária 1846. március 25-én csak a kereskedelmi hirdetések engedélyét vonja meg az *Ungartól*, az ipariakra nem hozhat határozatot, mert ehhez tényleg joga van.”⁴ A könyvbíráló főhivatal azonban védelmébe vette Kleint.⁵ „Ezzel az ügy azonban még mindig nem nyert befejezést. 1847. február 20-án a *Pester Zeitung* más módszert választ az *Ungar* elgáncsolására: panaszt emel túlságosan liberális tartalma miatt, és ezt a cenzúra is elnézi, viszont a kormány lapjával a cenzúra feltűnő rosszindulattal viseltetik. A jelentés Sedlnitzkyn [Graf Joseph von Sedlnitzky, a Rendőri és Cenzúrahivatal vezetője] keresztül Apponyihoz [Apponyi György Magyarország főkancellárja] kerül, ekkor azonban már támogató érvekkel is megtűzdelték: tekintse Apponyi a *Pester Zeitung*ért kormányrésről hozott nagy anyagi áldozatokat, korlátozza az *Ungar* működését, és biztosítsa ugyanakkor a *Pester Zeitungét*.⁶ Apponyi »sorompóba állításának« meg is volt a várt eredménye: az *Ungar* 1848. szeptember 29-én közölt utoljára hirdetést, mert megszűnt.”⁷

³ Staatsarchiv, Wien. Conferenz-Acten s. 456/1845. Idézi: SZEMZŐ Piroska: A *Pester Zeitung* története. *Magyar Könyvszemle* 1941. 65. évf. 1. 56.

⁴ Staatsarchiv Wien. Conferenz-Acten, a. 57/1846. Idézi: SZEMZŐ: A *Pester Zeitung*..., i. m. 56.

⁵ MOL C 60 1845 Fontes 11. Positio 138. Ezt az adatot Bódy-Márkus Rozáliának köszönöm meg.

⁶ Staatsarchiv Wien. Conferenz-Acten, a. 143/1847. Idézi: SZEMZŐ: A *Pester Zeitung*..., i. m. 56.

⁷ SZEMZŐ, i. m. 56.

Az 1848. október 1-jén az első évfolyam 1. számmal induló *Der Ungar. Allgemeine Zeitung für Politik und Belletristik* című, Zerffi Gusztáv szerkesztette, megváltozott küllemű és tematikájú, kettedrét alakú politikai újságot – akárcsak az OSZK katalógusa – nem tekintem az 1842 és 1848 között létezett szépirodalmi lap folytatásának, bár benne Klein híradása az *Ungar* „neue Folge”-jaként harangozza be a lapot. A teljesen politikai orgánummá vált lapot, melynek szerkesztőségéből Kleint fokozatosan kiszorították (először csak segédszerkesztő volt, majd 1848. november 9-én végleg eltávolították), és amely irodalmi anyagot egyáltalán nem közölt, nem tartom az előző lap szerves folytatásának.

1848-ban az addig szigorúan szépirodalmi *Ungar* politikai írásokat kezdett megjelentetni. Ezt a megváltozott politikai helyzet, az egyik napról a másikra változó események is követelték. 1848 júliusától alcíme tükrözte új irányát: *Organ für politisches Interesse, Kunst, Eleganz, Literatur, Theater und Mode*, majd szeptembertől *Der Ungar. Allgemeine Zeitung für Politik und Belletristik* a címe. A felelős szerkesztő Zerffi Gusztáv lett ekkortól, Klein csak segédszerkesztői minőségben szerepelt Bangya János mellett. Klein az *Ungarban* búcsúzott olvasóitól hét év után, így méltatva a lap érdemeit:

„Die freisinnige, die Humanität in all’ ihren Principien umfassende Tendenz, in welcher das Blatt mit einem großen Aufwande materieller Kräfte sowohl, als geistiger, geleitet werden soll, indem es der verantwortlichen Redaction des Blattes gelungen ist, einen Kreis der vortrefflichen Publicisten für ihr Unternehmen zu gewinnen”.⁸

Majd a *Wegweiserben* adja hírül Kozma Vazul, Beimel József nyomdász tulajdonostársa, hogy az *Ungar* nem fog megszűnni.⁹ A régi *Ungar* utolsó, 227. száma azonban 1848. szeptember 29-én jelent meg utoljára. Ezt követően 1848. október 1-jétől a mozgalmas életű Zerffi Gusztáv (1820–1892)¹⁰ volt a felelős szerkesztő; Klein és Bangya János (1817–1868) neve társszerkesztői minőségben volt feltüntetve a címlapon, majd november 9-étől a lap megszűnéséig Klein és Bangya jegyezték a lapot, akik – saját közlésük szerint – a tulajdonjogot is megvásárolták. 1848. december 3-án Zerffi és Bangya szerkesztőségi közleményben tudatják, hogy a lap irányvonala nem fog megváltozni, s radikális és jogszerűen demokratikus módon fogják mind a politikai, mind a szépirodalmi szövegeket gondozni. Bangya élete szintén kalandos fordulatokat vett, 1848/49-ben alezredesi rangot ért el, majd Párizsban és Londonban

⁸ Hermann Klein: An die geehrten Abonnenten des „Ungar!” *Der Ungar*, Nr. 212 12. September 1848, 3085–3086.

⁹ Der „Ungar” hört nicht auf zu erscheinen! *Wegweiser und Anzeigebblatt*, Nr. 225 3305–3306.

¹⁰ Lásd hozzá: FRANK Tibor: *Egy emigráns alakváltozásai. Zerffi Gusztáv pályaképe 1802–1892*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985.

élt mint újságíró. 1854-ben az orosz–török háborúban török oldalon harcolt, felvette a muzulmán hitet, családot alapított, és Konstantinápolyban halt meg 1868-ban. A megváltozott tartalmú és 1849 májusától fölió nagyságú *Ungar* utolsó száma 1849. július 3-án jelent meg. Ezzel a tisztán politikai újsággá vált *Ungarral* azonban nem foglalkozom már, mint jeleztem, mert az szépirodalmat egyáltalán nem hozott.

Az *Ungar* 1842 és 1848 között ugyanahhoz a laptípushoz tartozott, mint a *Pesther Tageblatt*, így magáról a szépirodalmi lapról és annak nyugat-európai rokonairól nem kívánok ismételtsbe bocsátkozni. Magyar érzelmeket már tudatosan, a címválasztással is ki akart a szerkesztő fejezni, a „magyar ember”-t jelentő német főnév maga a lap főcíme, az alcím ezt még csak pontosítja, erősíti: *Organ für magyarische Interessen*, benne a németül ragozott magyar melléknév még jobban hangsúlyozza, kiknek, kikért íródik a lap. Az alcím többi része „Kunst, Literatur, Theater und Mode” a kor szépirodalmi divatlapjainak megszokott témáit öleli fel. Az alcím 1846. április 29-étől *Organ für ungarische Interessen* stb.-re változott, ennek azonban a magyar érdekek képviselésével kapcsolatban nem volt nagy jelentősége. A *Pesther Tageblatt* alcíme kissé általánosabb, „*Zeitschriftliches Organ für Wissen, Kunst und Leben*” volt. Az *Ungar* az első év végén közzétett előfizetési felhívásában tudatosan elhatárolódik a biedermeier szellemtől:¹¹

„ Wohl werden wir unsere Aufmerksamkeit nicht auf Lappalien, auf eitel Nebenwerk, Vignettchen, geschnörkelte Anfangsbuchstaben u. s. w. verwenden: der innere Gehalt, das geistige Interesse unseres Blattes war und soll auch künftighin unser stetes Augenmerk sein.”¹²

Ennek az egyszerűségnek azonban a néhány évig létező díszes fejléc némileg ellentmond. Kezdetben az *Ungar* fejlécén két nőalak ült könyvek és hárfa között virágokból alkotott keretben. 1845-ben a fejléc megváltozik, a koronás magyar címer két oldalán két nőalak foglal helyet; a bal oldali sást itat, ez utalás az Akadémia emblémájára, a bal oldalon lévő földgömb és a könyvek a tudományt jelentik; ezenkívül zenélő, könyvet író, szobrot kalapáló puttók, valamint festőpaletta vannak a bal oldalon, a jobb oldali álarcos nőalak tükröt tart a kezében, ez a színészetet jelképezi, ugyanakkor a divatra is utal, mellette táncoló nő, körülöttük hangszerek és színészek alakjai. 1846-ban eltűnik ez a díszes fejléc is, s csak a cím szerepel a fejlécen. Az *Ungar* kiadója is Hermann Klein volt, nyomdája a Királyi Egyetemi Nyomda Budán, 1845-től 1846-ig a Trattner–Károlyi Nyomda, 1846-tól Beimel József nyomtatta, 1846. július 1-jétől Eisenfels Rudolf, 1848. október 1-jétől a Beimellel társult Kozma Vazul. Az

¹¹ Lásd ehhez: UNGÁR, i. m. 24.

¹² Ein Wort an die geehrte Leser des „Ungar”. *Der Ungar*, Nr. 287 14. December 1842, 1145.

Ungar alakja végig döntően negyedré volt (kivéve a 49-es évet), tehát kisebb formátumú volt, mint az említett *Pesther Tageblatt*.

Hermann Klein a harmincas évek végén fordításaival tette ismertté nevét. Hatalmas munkabíráására jellemző, hogy szinte egyszerre jelentetett meg részleteket a *Pesther Tageblatt*-ban Jósika *A csehek Magyarországon* és Eötvös *A karthauzijának* fordításából, tehát egyidejűleg dolgozhatott rajtuk. Klein 1805-ben született Miskolcon, jómódú szülei kiváló nevelésben részesítették. A család később Pestre költözött. Klein sokat tett fordításai révén Jósika Miklós műveinek német nyelven való megismertetése érdekében (*Abafi*, 1839; *Zólyomi*, 1839; *Könynyelműek / Die Leichtsinnigen*, 1839; *A csehek Magyarországon / Die Böhmen in Ungarn*, 1840). Eötvös József *A karthauzi / Der Karthäuser* című regényének fordítása, 1842-ben jelent meg. 1848. április 19-én a pesti csőcselék randalírozása és pogromja az *Ungar* szerkesztőjét is érintette. A fenyegető tömeg a szerkesztőség ablakai alá vonult, és csak a nemzeti őrsereg kapitányának, Rottenbillernek volt köszönhető, hogy a lincselést megakadályozta. Klein az 1848-ban őt ért támadások miatt 1850-ben átköltözött Bécsbe, és az üzleti életben tevékenykedett. Később visszatért Pestre, áttért az evangélikus hitre, és nevét Kilényi Jánosra változtatta. 1889-ben baleset áldozata lett, egy szekér elgázolta.

A lap tulajdonképpeni programját az 1842. második félévi előfizetési felhívásában találjuk. Az olvasóknak, előfizetőknek a következőket ígéri a szerkesztőség:

„Heimatliche und fremde Interessen, natürlich die ersten vorherrschend, Besprechungen socieller Fragen, Beurteilung aller einheimischen und fremden Produkte der Literatur, Behandlung aller wichtigen Gegenstände in materieller und intellektueller Beziehung, welche im In- und Auslande an der Tagesordnung sind, eine Auswahl der besten historischen Novellen, Genrebilder, Biografien, unparteiische [!] und gründliche Teaterkritiken [!], [...] freisinnige und unparteiische Correspondenzen aus Wien, Dresden, Berlin, etc. allen Gegenden Ungarns u. Siebenbürgens, Anekdoten und interessante Notizen aus dem Alltagsleben.”

Majd így folytatódik:

„Die Aufklärung und der geregelte Fortschritt wird an uns einen seiner glühendsten Verteidiger finden. [...] Mit Entschlossenheit und ohne Furcht werden wir den Schleier des Schein-Patriotismus lüften.”

A kritikai szemléletmódot jelzi, hogy harcot hirdet az álhazafiság ellen. Végezetül divatképeket, zenei mellékleteket jeleznek előre a legfinomabb velinpapíron, mindezt 6 forintért naponta házhoz szállítva.¹³

Az *Ungar* egy a pesti német ideiglenes színház előadását kritizáló színikritikája miatt az a támadás érte, hogy a német érdekekkel szemben ellenségesen lép fel. A támadások ellen így védekezett a szerkesztői közlemény:

„Allein es wird Niemand in Abrede stellen, daß wir alles Würdige und Erhebliche, das im gemeinsamen Vaterlande in socialer, wie literarisch-artistischer Beziehung von der Völkerschaft nicht ungarischen Idiom, vorzugweise aber von jenem teutscher Zunge, zu Tage gefördert wird, mit gleicher Unparteilichkeit und Bereitwilligkeit zur verdienten Öffentlichkeit bringen. Unser Organ soll die gemeinsame Quelle sein, aus der die Teutschen im Vaterlande, die mit der Landessprache noch nicht genugsam vertraut sind, die Strebungen und Errungenschaften ihrer ungarisch redenden Compatrioten erfahren sollen, so wie die anderseits den Ungar über die Vorkommnisse in unserem socialen, artistischen und literarischen Leben und Wirken im Laufenden erhalten soll. Ein Blatt, das wie der 'Ungar' teutsche Novellen und Erzählungen, Correspondenzen und Berichte bringt, in denen das teutsche Element vorzugsweise den Gegenstand der Mittheilungen bildet; ein Blatt, das eine fortlaufende Revue aller teutschen Literatur- und Kunsterscheinungen, das eine ausführliche Chronik aller teutschen Bühnenleistungen gibt; ein Blatt, das mit namhaften Opfern eine nicht geringe Anzahl gediegener Mitarbeiter teutscher Gesinnung und Bildung zu acquiriren bemüht war, einem solchen Blatte kann nur Bosheit oder Unverstand den Vorwurf machen, daß es dem teutschen Elemente feindselig gesinnt ist.”¹⁴

Klein a lapot teljesen a magyar nemzeti reformtörekvések képviselőjének szentelte. A „Feuilleton” és a „Salon für Theater, Kunst und Literatur” című rovat szinte kizárólag a hazai kulturális eseményekkel foglalkozott, a „Welttelegraph” pedig a nagyvilág eseményeiről tájékoztatót.

Felépítése a következő volt: a szépirodalmi közlemény (novella vagy folytatásos regény) után a város életének eseményeiről tájékoztató „Stadtchronik” és „Lokalkurier” rovatok következtek.: Az *Ungar* „Pesther Briefe, Bilder aus Ungarn” és „Ofner-Pesther Notizen” című rovataiban magyar folyóiratokat, könyveket ismertettek, színházi előadásokról, hangversenyekről, kiállításokról számoltak be. A magyar irodalomból Eötvös József, Jósika Miklós,

¹³ Programm. *Der Ungar*, Nr. 128. 7. Juni 1842, 642. „Hazai és külföldi érdekek képviselője, természetesen az elsőké-
vára, társadalmi kérdések megvitatása, a hazai és külföldi irodalom termékeinek ismertetése, a legfontosabb anyagi és szel-
lemi témák bemutatása úgy a külföldet, mint Magyarországot illetően, válogatás a legjobb történeti novellákból, zsánerké-
pekből, életrajzokból, alapos színikritikák, [...] szabad szellemű és pártatlan levelezők tudósításai Bécsből, Drezdából,
Berlinből stb., valamint Magyarország és Erdély minden területéről, továbbá anekdoták és érdekességek a mindennapi élet-
ből. [...] A felvilágosodás és a szabályozott haladás nálunk mindig a legizibb védelmezőkre fognak találni”, és az „ál-
hazafiság lepleit le fogjuk rántani.” Ezt a szerkesztői programirást szükségesnek tartottam magyarul is közölni.

¹⁴ Der „Ungar” und das „teutsche Element”. *Der Ungar*, Nr. 243 21. October 1847, 1927–1928.

Kisfaludy Károly, Nagy Ignác, Petőfi Sándor és Vörösmarty Mihály műveit közölték fordításokban. Hírt adtak Liszt Ferenc hangversenyeiről, Barabás Miklós készülő képeiről. A márciusi forradalmat Dux Adolf *Nemzeti dal*-fordításával és Diósy Márton ünnepi vezércikkével köszöntötték.¹⁵ Most csak felsorolásszerűen említem meg ezeket a szerzőket, a későbbiekben még részletesen lesz szó műveik megjelenéséről az *Ungarban*.

A szerkesztésben rövidebb-hosszabb ideig voltak Kleinnek segítő társai. A bécsi származású humorista író, a Junges Deutschland irányzathoz közel álló, Moritz Mahler 1845-ben kezdte meg kritikusi tevékenységét az *Ungarn*nál, ezenkívül novellákat is írt. Klein hívta az *Ungar*hoz munkatársnak; erről Mahler számol be *Briefe an Hermann Klein* című sorozatában:

„Geehrter Freund! Als wir bei Ihrer letzten Anwesenheit in Wien im Gasthause zum 'Igel' so fröhlich beisammen saßen, und Ihnen das gute Bier trotz meiner schlechten Witze schmeckte, machten Sie mir den unüberlegten Vorschlag, abermals Ihr Mitarbeiter zu werden. Ich dachte hierauf folgendes: Als Wiener Journalist ist es Pflicht gegen die Wiener Journale, dem zu viel verbreiteten 'Ungar' wo möglich zu schaden, und da gibt es kein besseres Mittel als meine Mitarbeiterschaft.”¹⁶

A tovább folytatódó levelezésben saját szerelmi csalódását meséli el novellaszerűen. Moritz Mahler, Julius Seidlitz mellett, második „alappillére” volt az *Ungarn*nak – írja Szemző Piroška. A lap állandó színikritikusa volt, és *Man murmelt*, valamint *Bitteres und Süßes* címek alatt közzétett humorisztikus-szatirikus-ironikus írásaival gyakran szerepelt; sorozatai „Pester Skizzen”, „Kreuz- und Quergedanken über die Pesther Kunstausstellung” címeteket viselték. Két humoreszkje: *In Pesth vor zehn Jahren und jetzt* (melyben a 17 éves fiú elhagyja a várost és szerelmét, s mikor 10 év múlva visszatér, a nő kiábrándító változáson ment át, megöregedett) és *Briefe an Madame A. in Wien* levélformájával és hangjával Heine *Reisebilder*jére emlékezteti Szemző Piroskát. Mint kritikust éles megfigyelőképesség és objektivitás jellemzi: „Polemik muss sein” fejt ki, s hogy a mozgalmas irodalmi élet alapja és a haladás egyetlen lehetősége a kritika. Két év után elhagyja az *Ungar*t, 1847-ben Bécsbe megy, és megindítja *Der Freimüthige* címen saját lapját.¹⁷

¹⁵ UGRIN Aranka: Reformkori német nyelvű hírlapok és folyóiratok. In: *A magyar sajtó története 1705–1848*. Szerk. Kókay György. I. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979, 567–568.

¹⁶ Briefe an Hermann Klein. Von Mahler. *Der Ungar*, Nr. 282 7. December 1847, 1239.

¹⁷ SZEMZŐ Piroška: *Német írók és pesti kiadók a XIX. században (1812–1878)*. Budapest, 1931, 71–72.

Utána Isidor Heller következett főmunkatársként. Ő 1846-ban került Magyarországra, főképp novellákat (*Mesalliance, Pesther Geschichten*), és útleírásokat (*Eine Fahrt ins Ungarland*) írt. 1848-ban kiadta a *Morgenröthe* című lapot, majd elhagyta Magyarországot.¹⁸

Osztern összegzi a főmunkatársak neveit, akik zömében magyarországi születésű, németül publikáló szerzők voltak; így Beck Károly és testvére, Beck Vilmos, Kornfeld Viktor Móric, Saphir Zsigmond és Dux Adolf.¹⁹ Klein új, eddig még csak külföldi lapokból, vagy utánnyomás útján ismert német munkatársakat is szerződtetett a magyarok mellé. (Seidlitz, Hartmann, E. M. Oettinger, Leopold Feldmann.) A magyarországi német nyelvű költők közül Gustav Steinacker is megjelentetett több költeményt a lapban, és az *Ungar* közölte Vörösmarty szövegát fordítását Steinackertől.²⁰

Eduard Maria Oettinger (1808–1872) boroszlói zsidó származású német író, számos szatirikus lap szerkesztője, aki bécsi letelepedése után katolizált, majd Adolf Bäuerle vette pártfogásába, és az őáltala vezetett *Theaterzeitung*ba kezdett írni. Majd Moritz Gottlieb Saphir lapjának, a *Der Humorist*nek is munkatársa volt. Még 21 éves sem volt, mikor Berlinben *Eulenspiegel* címen humorisztikus lapot adott ki. A cenzúra üldözése miatt városról városra vándorolt, rövid életű lapjait sorra betiltották. Amellett, hogy tömegesen gyártotta élvezetes, színvonalas novelláit, két műve a *Bibliographie biographique* és a *Moniteur des Dates* érdemnek említést.

Beck Károly 1842 januárjában volt főmunkatárs két hétig, de hamarosan sértődötten Bécsbe költözött, mert az a hüvös fogadtatás, amelyben a magyar irodalom képviselői részesítettek, mély csalódottság érzését ébresztették benne.²¹

Moritz Gottlieb Saphir, az ismert újságíró, a 1837-től a Bécsben megjelenő *Der Humorist* szerkesztője is küldött 1844 és 1846 között írásokat a lapnak.

1846-ban munkatársa volt a lapnak Kornfeld Viktor Móric. Hivatása szerint orvos volt, de dilettánsként szépirodalmi téren is tevékenykedett, a M. G. Saphir-epigonok egyike volt. Munkatársa volt a *Pannoniának*, az *Irisnek*, a *Preßburger Zeitung*nak és a *Spiegel*nek is. Az *Ungarban* verseket és műfordításokat publikált.²²

¹⁸ OSZTERN Rózsa: *Zsidó újságírók és szépírók a magyarországi németnyelvű sajtóban, a „Pester Lloyd” megalapításáig, 1854-ig*. Budapest: Pfeifer, 1930, 33.

¹⁹ OSZTERN, i. m. 32–33; Duxhoz lásd még: FRIED István: Két (irodalmi) világ között. Dux Adolf „hungarus patriotizmus”-a. *Irodalomtörténet*, 94. 2013. 1. 103–114.

²⁰ SZEMZŐ, Német írók ..., 68.; lásd ehhez: *Vörösmarty összes művei*...i. m. III. 632.

²¹ Carl Beck: Erklärung. Wegen mannigfacher Hindernisse, bin ich von Journale „Der Ungar” dem ich als Hauptmitarbeiter vorgestanden, seit dem 18. Jänner gänzlich zurückgetreten. Pest, den 14. Februar 1842. *Pesther Tageblatt*, Nr. 40 16. Februar 1842, 161; hivatkozik rá OSZTERN, i. m. 29.

²² OSZTERN, i. m. 25.

Saphir Zsigmond, a *Pesther Tageblatt* későbbi szerkesztője Eschen Adolf néven írt és fordított novellákat a *Pannoniában* – írja Osztern.²³ Kiss József szerint is az Eschen Adolf álnévet használta Saphir a pozsonyi *Pannoniában*, a *Preßburger Zeitung* kulturális-irodalmi melléklapjában közölt verseinél.²⁴ Korábban, 1840 és 1842 között gróf Mailáth Jánossal az *Iris* címen megjelenő zsebkönyvet szerkesztette. Saphirról elmondható, hogy miután 1845-öt követően megszűnt a *Pesther Tageblatt* szerkesztőjeként tevékenykedni, fordításokkal és önálló írásokkal keresett magának helyet a magyarországi német nyelvű sajtóban. Magyarból soha nem fordított. Saját novellái mellett rendszeresen fordított franciából, de az eredeti művek szerzőinek nevét nem minden esetben közölték. Az *Ungarban* a következő romantikus elbeszélések fordításai jelentek meg tőle: 1847 áprilisában részletekben *Ein ernstes Duell* (Émile Souvestre-től, aki novelláiban gyakorta adott erkölcsi tanítást), májusban *Die Erbschaft* és *Fräulein von Sergy. Pariser Lebensbild*, júniusban az *Erste und letzte Begegnung*, augusztusban a *Grausame Vergeltung*, szeptemberben *Episode aus einem Künstlerleben*, októberben a *Margarethe*, novemberben a *Späte Reue*, 1848 márciusában *Geschichte einer Frau, die niemals lachte*, decemberben *Die Liebe eines Tollkopfs*. 1847 júniusában *Croquis aus meinem Notizenbuche*, 1848 januárjában *Wie so der blonde Stephan die brunette Rosine zur Frau bekam*, márciusban *Nathalie* című saját novelláit hozta a lap folytatásokban. Megemlíthető még könyvismertetése Andersen összegyűjtött műveiről.²⁵ Saphir egyébként 1847. második negyedétől 1848. szeptember végéig főmunkatársa, Diósy Márton mellett állandó színireferense volt az *Ungarnak*.²⁶ 1855-től 1865-ig a *Sonntagszeitung*-ot szerkesztette, s ezzel le is zárult pályafutása, mert a következő évben meghalt.

Julius Seidlitz (tkp. Ignaz Jeitteles, 1814–1857), prágai születésű bécsi író és újságíró, aki kikeresztelkedése után Seidlitz néven publikált, 1848-ban a bécsi *Presse*, majd később a *Wiener Stadt- und Vorstadt-Zeitung* (1855) szerkesztője volt. Egész életében az osztrák cenzúra elől menekült, így került Szászországba, majd telepedett le Pesten, ahol ő vezette az *Ungar* tárca- és kritikai rovatát. Írt még érzelmes, romantikus színezetű társadalmi novellákat (*Die Zurückhaltenden*, *Die Bekehrten*, *Die letzte Rose*, *Plaudereien eines Weltkindes*, *Geheime Neigung*). Magyar témájú sorozatai a „Skizzenbuch”, „Neues Skizzenbuch” és a „Neue Croquis aus Ungarn”. A „Skizzenbuch” első tagja (*Pest bei Nacht*) „állókép”, a benyomások rögzítése; témája Pest és Buda éjszakai képe, hangulata séta közben, a Duna-parton, a meleg

²³ OSZTERN, i. m. 27.

²⁴ KISS József: A Nemzeti Dal egykorú fordítói és fordításai. In: *Petőfi és kora*. Szerk. Lukácsy Sándor és Varga János. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970, 476.

²⁵ Bücherschau. Von Dr. Sigm. Saphir: H. C. Andersen's gesammelte Werke. *Der Ungar*, Nr. 104 5. Mai 1847, 823–826.

²⁶ KISS József: A Nemzeti Dal... i. m. 476.

nyári éjszaka mélységes nyugalma, holdfény mellett. Vagy egy másik: az *Auwinkel-Gedanken* hasonló jellegű, csak más helyszínről, itt egy melankolikus ember szeme pásztázza a tájat. Seidlitz ezenkívül humoreszkeket is közölt („Lucifers Herzenergießungen” és „Neue Sprachlehre”) címen. Seidlitz két évfolyamon keresztül működött a lapban, 1843/44-ben sok elbeszélést közölt tőle az *Ungar*.

Leopold Feldmann (München, 1802–Bécs, 1882) müncheni születésű német író és színdarab (vígjáték)-író, aki 1850-től Bécsben élt. Feldmann novellákat, pesti karcolatokat, kritikai szemléket írt az *Ungarban*. (*Der Liebe Loos, Eine nächtliche Wanderung, Die Ofner und Pesther Frauen, Die Pesther Industrieausstellung im Jahre 1846*). Elbeszéléseiben a szentimentalizmus és a romantika csak máz, mely mögött mély gondolatokban és reflexiókban gazdag lélek rejtőzik.²⁷ Ezekon kívül fordításait (Petőfi, Kerényi, Császár, Kuthy) hozta a lap.

Isidor Heller (1816–1878) Csehországból jött Klein hívására. Ott a *Libussa* című zsebkönyv egyik munkatársa volt. 1847-ben sorozata volt az *Ungarban* „Pesth-Ofner Skizzen” címen. Érzelmes társadalmi novellák szerzője, pesti karcolatokat is írt (*Ein ernstes Wort über eine alberne Sache*). „Heller szívesen rajzolja a szenvedélyeket, a testi-lelki nyomort, az ember gyengéit, félszégességét, bűnöket és hibákat, melyek válságba sodorják a nemesebben érzőket is, ha nem elég erősek. – írja Szemző.²⁸ Ezekre példák a következő folytatásokban közölt novellák: *Sylvester. Ein Nachtstück, Der Todtengräber Messaliance, Neujahrsrede eines Ochsen an die Menschheit, Gatte und Liebhaber*. Emellett franciából fordított is (*Das schönste Weib der Welt*). Írásainak jellemző vonása még a jó humor és a satíra. Sokszor magyar helyszínt választ, példa erre az *Eine Fahrt ins Ungarland*, vagy novelláinak szereplői magyarok, például a *Die Tänzerin*; „mindamellet ezeknek kevés közük van népünk életmódjához és lelkivilágához.”²⁹

Osztern egyáltalán nem említi a temesvári születésű Gottfried Feldingert (1819–1900) (névét 1861-ben változtatta meg Földényi Frigyesre), aki újságíró, ügyvéd, dalszerző, orvos volt, és 1849-ben a *Der Vierzehnte April* című lap szerkesztője.³⁰ Több verset, versfordítást publikált az *Ungarban* is. Ezekről később még részletesen lesz szó. 1851-ben ismét Temesváron szépirodalmi lapot indított *Euphrosine* címen, azonban ez sem ért meg egy évet sem, betiltották.

²⁷ SZEMZŐ: Német írók ..., i. m. 72.

²⁸ SZEMZŐ, i. m. 73.

²⁹ Uo.

³⁰ „Ihr Männer auf jetzt ruft die Zeit.” Deutsche Texte aus Ungarn zur Revolution und zum Freiheitskampf 1848/1849. Auswahl, Einleitung und Nachwort von Mária Rózsa. Budapest 2006, 305.

Joseph Mendelssohn hamburgi írónak (1817–1856) *Das Geheimniß* című romantikus elbeszélése jelent meg részletekben 1844 januárjában.³¹ 1848 januárjában a *Garderoben-Novelle. Er und Sie*³² című elbeszélése a *Theater-Teufel* című lapból került átvételre.

A reformkor fontos kérdései

Az *Ungar* első száma részletet közöl Széchenyi 1841-ben megjelent *A Kelet' népe* című brosúrájából, mégpedig bevezető bekezdéseiből, amelyben Széchenyi kifejti álláspontját, mely szerint ő nem tartozik azok közé, akik azt hinnék, a magyar nemzet meghalt, és minden elveszett, szerinte fel kell rázni a nemzetet halálos álmából.³³

Kossuth *A Kelet népe*re adott válaszát is röviden összefoglalja a lap következő számában. A közéletben két férfinak volt idáig vezető szerepe, akik eddig egyetértettek mindenben, de egy ideje más utakon járnak. Miben különböznek egymástól, teszik fel az emberek a kérdést. Az egyik az általános jóléten keresztül akar az általános szabadsághoz eljutni, a másik az általános szabadságon keresztül az általános jóléthez. Minél nagyobb a felvirágzás, annál több erő marad otthon, és elégíti ki anyagi igényeit otthon. Mivel a hatalom az anyagiak terén engedékenyebb, mintsem hogy a szellemnek engedményeket tegyen, az első út járhatóbb – így az egyik álláspont képviselői. A történelemben viszont nincs egyetlen nép sem, ahol a jóllét, a gazdagság miatt veszett volna el a régi szabadság.³⁴

Széchenyinek *A Kelet' népe* németre fordított szövegéből újabb részletet közölt a lap, melyben Széchenyi összefoglalja célkitűzését, azt, miért döntött 17 év katonai szolgálat után úgy, hogy hazája jólléte fellendítésének szenteli magát.³⁵ A *Pesther Tageblatt* kitért a Széchenyi brosúrájára adott, nyomtatásban napvilágot látott összes válaszirásra, majd egy összefoglaló írásban a lap cikkírója saját állásfoglalását közölte a vita lezárásául. Erről korábban, a *Pesther Tageblatt*nál már esett szó. Mindvégig jellemző volt az objektív hangvétel. Az *Ungar* a Széchenyi–Kossuth-álláspont alapvető különbségének bemutatására koncentrált, írásai nem terjedtek ki a részletekre.

³¹ Das Geheimniß. Novelle von Joseph Mendelssohn. *Der Ungar*, Nr. 14 17. Jänner 1844, 53–54; Nr. 15 18. Jänner 1844, 57–58; Nr. 16 19. Jänner 1844, Nr. 17 20. Jänner 1844, 65–66; Nr. 19 21. Jänner 1844, 73–74; Nr. 20 24. Jänner 1844, 77–78; Nr. 21 25. Jänner 1844, 81–83.

³² Garderoben-Novelle. Von Joseph Mendelssohn. *Der Ungar*, Nr. 13 16. Jänner 1848, 97–100.

³³ Graf Széchenyi in seinem „Kelet Népe”. *Der Ungar*. Nr. 1 1. Jänner 1842, 1.

³⁴ Ludwig Kossuth in seiner „Entgegnung” auf das „Kelet Népe”. *Der Ungar* Nr. 2 3. Jänner 1842, 7.

³⁵ Graf Széchenyi in seinem „Kelet Népe”. *Der Ungar*. Nr. 14 18. Jänner 1842, 79–81.

A magyarországi nemzetiségek egymáshoz való viszonya állandó témája volt a lapnak. Az *Ungar* reagált a magyarságot a németek és a szlávok erőszakos magyarosítási törekvésével megvádoló *Siebenbürger Bote* írására.³⁶ Síkraszállt a nemzetiségek nyelvének megőrzése mellett, hangot adott az érdekek megbékítésére és összeolvasztására való igényének.

„Die Teutschen und Slaven in Ungarn sollen sich nicht vor den drohenden Demonstrationen so vieler Magyaren fürchten, denen die Emanzipation der ungarischen Sprache jezt eine hinlängliche Garantie darbietet, ihre eigene Sprachenignoranz zu verstecken, allein nicht darum sollen sie gegen die magyarische Sprache nicht mit Ironie oder feindlicher Gesinnung entgegenarbeiten, die doch durch die Gnade des Landesherrn ihre herrschende Sanction erhalten hat.”

A nagyszebeni *Transilvania* megtámadta a *Pesti Hírlapot*, mert az közölte Kossuthnak egy az augsburgi *Allgemeine Zeitung* (gyakorta magyarellenes beállítottságot képviselő lap) cikkének tévedéseit helyreigazító írását. Ebben a vitában foglal állást az *Ungar*, elismerve a németek kultúraterjesztő tevékenységét, de szembeszállva olyan állításokkal, hogy a Duna Pozsonytól Orsováig német folyó volna.³⁷

Pest-Buda népességében 30 000-et tesz ki a magyarok (vagy magyarosodók) száma, a németeké pedig 25 000-et, szögezi le az *Ungar* szerzője, aki ezeket az adatokat Bárándy János *Magyarország statistikai összes átnézete* című, 1842-ben, Bécsben megjelent könyvére alapozza, s mivel ez a nemzet fővárosa, kifejezi abbéli reményét, hogy tíz év múlva már a város(ok) teljes lakossága magyar lesz.³⁸

A soknemzetiségű Magyarország erős, egységes nemzetté válását Európán belül tűzi ki célul Lesigan, az *Ungar* egyik állandó szerzője, példáját szolgáltatva ezzel a 40-es évek új nemzetfelfogásának.³⁹

A reformkor egyik fontos problémájához, a zsidók egyenjogúsításához kapcsolódott egy szerző és forrás megjelölése nélküli két részből álló írás, valószínűleg szerkesztőségi közlés.⁴⁰ A szerző különös, megmagyarázhatatlan ellentétekkel teli népnek nevezi a zsidókat, akik minden üldöztetés ellenére kitartanak régi szokásaik mellett. A zsidóság megreformálása előttünk álló feladatának taglalása azonban meghaladná a lap kereteit – írja. A Magyarországon

³⁶ Entgegnung [auf den leitenden Artikel des *Siebenbürger Boten*] Nr. 37 *Der Ungar*, Nr. 120\$ 28. Mai 1842, 609-610; Lásd még: *Deutsche Presse*..., i. m. 356-358.

³⁷ Ein Wort über die Philippika der Hermannstädter *Transilvania* gegen den im *Pesti Hírlap* enthaltenen Artikel: Die *Allgemeine Zeitung* als Eroberer. *Der Ungar*, Nr. 110 14. Mai 1842, 569-570; Lásd még: *Deutsche Presse*..., 353-354.

³⁸ 7: Vaterländisches. *Der Ungar*, Nr. 176 2. August 1842, 835. Újraközölve: *Deutsche Presse*..., 359-360.

³⁹ Lesigan: Auch ein Wort über Ungarn. *Der Ungar*, Nr. 296 24. December 1842, 1285. Újraközölve *Deutsche Presse*..., 363-364; lásd ehhez még: UNGÁR, i. m. 103.

⁴⁰ Ungarns Juden. *Der Ungar*, Nr. 29 5. Februar 1842, 169-170; Nr. 30 7. Februar 1842, 173-176; Nr. 31 8. Februar 1842, 182-183.

élő zsidók számát különböző becslések alapján mintegy 200 000-re teszi, s megemlíti olyan területeket, ahol egyáltalán nem élnek zsidó lakosok, míg Pozsonyban, Vágújhelyen, Pest-Budán és Óbudán magas a zsidóknak a katolikusokhoz viszonyított arányszáma. Egyik fő előnyükként emeli ki tisztaságszeretetüket. A zsidókat az iskolában és az istentiszteleten lehetne erkölcsileg fejleszteni, nevelni, hogy Magyarország hasznos polgáraivá váljanak.

A zsidóság ügyével a lap még más alkalmakkor is foglalkozott. Az augsburgi *Allgemeine Zeitung* egyik írására reagál az *Ungar*, melyben a zsidóságnak a keresztény Európában elfoglalt helyzetével foglalkoztak. A német újság különbséget tesz emberi és polgári jogok között; álláspontja az, hogy a zsidóknak vannak emberi jogaik, de polgári jogokat nem kellene nekik adni.⁴¹ A „Pesth-Ofner Notizen” rovat egy alkalommal egy zsidó tolvajról szóló híradással és az azzal kapcsolatos, a zsidókra vonatkozó általánosítással foglalkozott.⁴²

Rövid beszámoló látott napvilágot a magyarországi zsidók egyesületének tervezett létrehozásáról, melyben magyar nyelvű előadásokon és egyéb összejöveteleken keresztül fogják ápolni a hazafias érzést.⁴³

A pesti zsidó iskolát mutatta be egy nagy terjedelmű írás az iskola tanerőinek tollából,⁴⁴ mely a *Pester Zeitung* támadó hangvételű cikkére keletkezett válaszul. Többek között azzal vádolták meg az iskolát, hogy a fő tanítási mód a mechanikus magoltatás, kívülről tanulás. A továbbiakban az összes módszertani vádat tételesen cáfolja az oktatói kar.

A reformkori politikusokat bemutató „Oeffentliche Charaktere Ungarns” sorozatban Klauzál Gáborról szólt a következő írás.⁴⁵ Az ő politikusi alkatát hasonlítja össze az írás Deákéval, akinek megfontolt szónoklataitól Klauzál szentimentális és szenvedélyes beszédmódja jelentősen eltér. Legutóbbi tette volt, hogy a szegedi börtönben lévő politikai elítéltek szabadon bocsátásáért emelt szót. Az „Oeffentliche Charaktere” sorozat Miss Pardoe könyvéből származik, mint azt a harmadik portrénál, Beöthy Ödön Bihar megyei főispán leírásánál meg tudhatjuk. Beöthyt nem éppen impozáns alkatúként mutatja be Pardoe, de arcvonásai határozottságot tükröznek, beszédei tüzesek, gúnyosak, teljesen az évszázad gyermeke.⁴⁶ A sorozatban Bezerédy István Tolna megyei képviselőről is jelent meg írás, amelyből meg tudhatjuk megválasztásának körülményeit. Ezekben a portrékban mindig megismertetik az olvasót a bemutatandó személy korával, külső adottságaival; Bezerédy esetében irodalmi műveltségére, olva-

⁴¹ Journal-Controle. *Der Ungar*, Nr. 182 9l. August 1842, 859. Az *Ungar* állásfoglalásáról Vahot Imrének a *Regélő Pesti Divatlap*ban megjelent írásával kapcsolatban lásd *Deutsche Presse* ..., 361–362.

⁴² Pest-Ofner Notizen. *Der Ungar*, Nr. 66 19. März 1844, 259. Újraközölve: *Deutsche Presse*..., 372.

⁴³ Vaterländisches. *Der Ungar*, Nr. 7 9. Jänner 1844, 27. Újraközölve: *Deutsche Presse*..., 367–368.

⁴⁴ Die israelitische Normal-Hauptschule in Pesth. *Der Ungar*, Nr. 186–187 9. August 1846, 1581–1588.

⁴⁵ Oeffentliche Charaktere Ungarns. II. Gabriel Klauzal. *Der Ungar*, Nr. 32 9. Februar 1842, 187–188.

⁴⁶ Oeffentliche Charaktere Ungarns. III. Ödön Beöthy. *Der Ungar*, Nr. 76 2. April 1842, 433–434.

sottságára is kitér a szerző, beszédmodorával is foglalkozik: Bezerédy gyorsan beszél, ezért nem igazi szónok, arca markáns, filozofikus, jelleme tiszta.⁴⁷

Az „Oeffentliche Charaktere” sorozat keretében kerültek közlésre a Széchenyi Istvánról és a Kossuthról szóló írások is. Széchenyit egy angol whig és egy francia tory keverékének tartja a szerző, aki az alkotmányról panaszkodik, és aki felhagyott azzal, hogy a jövőben a napfelkeltét lássa.⁴⁸ Kossuthot szidják is, meg szeretik is, amit egy nagy embernek el kell tőnie, ő nem államférfi – vélekedik az írás ismeretlen szerzője –, és nem nagy újságíró, mert ehhez hiányzik belőle az ügyesség, tudását könyvekből meríti; ha vitát kelt, nem a tollával vitatkozik, hanem bunkójával csapdos ide-oda, gyakran magát is megsebesítve.⁴⁹

Az „Oeffentliche Charaktere Ungarns” című sorozatban id. Pázmándy Dénes (1781–1854) megyei főispánról is napvilágot látott egy kis életrajzi ismertetés. Megemlíti gyenge egészségét, makulátlan nevét, patriotizmusát, nagy tekintélyét és befolyását.⁵⁰

A fiatalon elhunyt konzervatív politikusról, gróf Dessewffy Aurélról (1808–1842) Remellay Gusztáv írt nekrológot az *Ungarban*.⁵¹ A Fontolva Haladók pártjának vezéréként Kossuth egyik legnagyobb ellenfele volt, de a reformtörekvéseket nem arisztokrata konzervatívként akarta legyőzni, hanem mindent vizsgáló értelemmel mérlegelt – írja Remellay. Majd hamarosan a *Világból*, Dessewffy lapjából közölte az *Ungar* az elhunyt végrendeletét.⁵²

Széchenyi reformkori tevékenységét méltatják egy angol szerző írása alapján. Miután Széchenyi 1825-ben kilépett a katonai szolgálatból, a külföldi útjain tapasztalt reformok hazai megvalósításába kezdett. Minden reformnak az ország anyagi, gazdasági helyzetének javítása kell hogy az alapja legyen – így summázza a cikk írója Széchenyi elgondolását. Széchenyi első tette a lótenyésztés javítására irányult. A második javítandó problémát az anyanyelv helyzetében látta, a magyar nyelv elterjesztésében; ő maga is több magyar nyelvű könyvet adott ki.⁵³ Széchenyit az a gondolat vezette gazdasági elképzeléseinél, hogy a közjót és a magánérdeket összekösse. Az írásban szó esik ezenkívül az Al-Duna szabályozásában és hajózhatóvá tételében vállalt szerepéről, majd megemlíti titkárát, Tasner Antalt is.

„Dieser Mann, erzogen zum Juristen, hat das Amt eines Gehilfen und Sekretärs des Grafen Sz. übernommen, und dieser läßt ihm nur Gerechtigkeit widerfahren, wenn er ihn seine rechte Hand nennt. Es

⁴⁷ Oeffentliche Charaktere Ungarns. IV. Stephan von Bezerédy. *Der Ungar*, Nr. 84 13. April 1842, 466–467.

⁴⁸ Oeffentliche Charaktere. Graf Stephan Széchenyi. *Der Ungar*, Nr. 4 5. Jänner 1844, 15–16.

⁴⁹ s–t: Oeffentliche Charaktere. Ludwig v. Kossuth. *Der Ungar*, Nr. 11 14. Jänner 1845, 45–46.

⁵⁰ Oeffentliche Charaktere Ungarns. *Der Ungar*, Nr. 100 2. Mai 1842, 531.

⁵¹ REMELLAY, Gusztav: Aurel Graf Dessewffy todt! *Der Ungar*, Nr. 35 12. Februar 1842, 205–207.

⁵² Testament des Grafen Aurel Dessewffy. In: *Der Ungar* Nr. 37 15. Februar 1842, 271–218.

⁵³ Ein Engländer über Ungarn und Siebenbürgen. Graf Stephan Széchenyi. *Der Ungar* Nr. 112 18 Mai 1842, 578–579; Nr. 113 19. Mai 1842, 582–583; Nr. 114 20. Mai 1842, 582–583; Nr. 115 21. Mai 1842, 590.

ist kein karges Lob von Herrn Tasner zu sagen, daß er in der minder ruhmverheißenden Sphäre, in der er sich bewegt, nicht weniger unermüdlich, nicht weniger eifrig in seinen Anstrengungen, nicht weniger der Sache ergeben ist, die nach seinem Dafürhalten am sichersten das Ziel Ungarns fördern kann, als Sz. selbst.”⁵⁴

A magyar nyelv államnyelvvé tételével kapcsolatos viták már 1842-től jellemezték a közéletet, így a sajtót is. A *Mitteilungen aus Siebenbürgen. Die Sprachenfrage* című cikksorozatban a *Der Ungar* pártatlanságát szerkesztői megjegyzésben hangoztatva az erdélyi szászok ellenvéleményének adott hangot. A minden bizonnyal szász szerző abbeli félelmét fejezte ki, hogy a magyar nyelv államnyelvvé válásával a szászoknál a német nyelv használata a családi körre korlátozódik. Most a magyar nyelv hivatalossá tételéről van szó, s ez véleménye szerint nem más, mint magyarosítás. A kuruc lázadásokig, Mária Terézia és II. József koráig vezeti vissza a szászág privilégiumainak megőrzését; kifejti, hogy nemzeti sajátosságuk fontos része a nemzeti nyelv, német anyanyelvük megőrzése. Az erdélyi szászok jogai három fő pilléren nyugszanak: a törvényhozatalban való részvételen, a kormányhoz való viszonyukon és belső öngazgatásukon.⁵⁵

1843 decemberében a pozsonyi országgyűlés a magyar nyelv és a nemzetiség ügyében felirattal fordult V. Ferdinánd királyhoz. A benyújtott törvénytervezet célja a hazai közélet (a törvényhozás, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás) magyar nyelvűvé tétele, valamint a hazai magyar nyelvű oktatás bevezetése volt. A beterjesztett indítvány és a módosításával 1844-ben szentesített törvény államnyelvvé tette a magyar nyelvet.

A *Wegweiser*, az *Ungar* társalapja is gyakran tudósított a reformkor fontos, a gazdaságot, közlekedést érintő problémáiról, így a Magyar Gazdasági Egyesület kiadványairól (Nr. 12), a *Mezei Naptárról*, a *Magyar Gazda* című szaklapról és egyéb szakkönyvekről, mint a *Gazdasági kistükör*, *Okszerű kalauz*, vagy a magyar termények vasúti, illetve dunai gőzhajóval történő szállításának fejlesztéséről (*Wegweiser*, Nr. 14–15).

Heinéről a *Fraser's Magazine for Town and Country* 1830-tól 1882-ig megjelenő jelentős angol irodalmi lap alapján teszik azt a megállapítást, hogy rendkívül ismert név Németországban, sokakkal szemben ellenérzéseket táplál, ugyanakkor jószívű, barátságos ember, a női nem nagy rajongója, és fantáziája kimeríthetetlen.⁵⁶

⁵⁴ Ein Engländer über Ungarn und Siebenbürgen. Graf Stephan Széchenyi. *Der Ungar* Nr. 115 21. Mai 1842, 590.

⁵⁵ Mitteilungen aus Siebenbürgen. Die Sprachfrage. In: *Der Ungar*. Nr. 140 21. Juni 1842, 689–691; Nr. 143 24. Juni 1842, 702–703; Nr. 145 27. Juni 1842 710–711; Nr. 154 7. Juli 1842, 746; Nr. 155 8. Juli 1842, 750; Nr. 156 9. Juli 1842, 754; Nr. 157 11. Juli 1842, 758–759.

⁵⁶ Heinrich Heine. *Der Ungar*. Nr. 66 22. März 1844, 281–283.

A *Pesti Hírlap*ot szerkesztő Kossuthtal Széchenyin kívül a konzervatív lapok is harcban álltak, elérték Bécsnél, hogy Kossuthot egy honorárium-vita provokálása kapcsán eltávolítsák a lap éléről. A feltűnés elkerülése végett a kiadó Landerer–Heckenast cég megszegte a Kossuthtal kötött szerződést, és példányonként akart neki jutalékot fizetni, amin Kossuth úgy felháborodott, hogy lemondott a szerkesztői tisztéről. 1844. június 30-án jelent meg a lapban búcsúcíkke, majd júliustól Szalay László, a liberális reformellenzék egyik tagja vette át a szerkesztést.⁵⁷ Kossuth búcsúírását már jóval korábban közölte az *Ungar*.⁵⁸

Toldy pénzadomány-gyűjtési felhívását és ezzel együtt Reguly Antalnak a magyar nyelv finnugor rokonságával kapcsolatos ötéves utazási és kutatási nehézségeit ismerteti a *Wegweiser und Anzeigblatt*, az *Ungar* társlapja.⁵⁹

Széchenyi maga számol be az öt ért kellemetlenségről, a Széchenyi névre keresztelt gőzhajóját a Dunán, Gönyűnél ért balesetről, melyben ugyan a 160 utasnak nem esett baja, de a fűtők és a gépész meghaltak, illetve megsebesültek.⁶⁰

Az első magyarországi vasútvonalat Pest és Vác között 1846. július 15-én nyitották meg ünnepélyesen, erről az eseményről az *Ungar* is beszámolt.⁶¹

1847. február 1-jéről 2-ára virradó éjszaka leégett a Pesti Német Színház, erről az *Ungar* is vezércikkben közölt beszámolót mint a „város ért nagy szerencsétlenség”-ről, és mérlegelte az ezzel járó további veszteségeket (odavesztek a díszletek, jelmezek, a színház könyvtára) a sok munkanélkülivé vált színész és családjaik anyagi helyzetét.⁶²

1848. március 15. után

A sajtószabadság kivívását Diósy Márton köszöntötte érzelmeiktől túlfűtött hangvételű vezércikkben. Már a szöveg eleje hálaérzettel telített:

„Auf den Knien siehst Du mich, erhabender Weltenlenker, voll des innigsten kindlichen Dankgefühles, daß Du mich diesen großen Tag erleben ließest, daß Du mir die Fähigkeit verliehen, dessen Bedeutung zu fassen, die Fähigkeit hunderttausenden meiner Brüder die frohe Kunde zu bringen, und sie zu gleichem

⁵⁷ KÓKAY György–BUZINKAY Géza–MURÁNYI Gábor: *A magyar sajtó története*, i. m. 86–88.

⁵⁸ Ludwig v. Kossuth: Kossuth's Abschied vom Pesti Hírlap im Pesti Hírlap. *Der Ungar*, Nr. 88 16. April 1844, 346.

⁵⁹ Dr. Schedels Aufruf zur Unterstützung Reguly's. *Wegweiser und Anzeigblatt*, Nr. 32 *Der Ungar*, 24. April 1844, 125–126.

⁶⁰ Graf Stephan Széchenyi: Széchenyi – geborsten. *Der Ungar*, Nr. 111 10. Mai 1845, 441–442.

⁶¹ H.: Die Eröffnung der ung. Central-Eisenbahn. Am 15. Juli 1846. *Der Ungar*, Nr. 166 17. Juli 1846, 1421–1424.

⁶² Der Brand des Pesther städt. Theaters. *Der Ungar*, Nr. 28 4. Februar 1847, 217–218.

Jubel und Lobgesang aufzumuntern.[...] unsere wahrhafte nationale Existenz beginnt erst von heute dem 15. März 1848, wo das große Wort ausgesprochen wurde: keine Censur mehr!”

Ugyanakkor tudatában van, hogy a cenzúra eltörlésével nem lehet évszázados bilincseket leoldani, a törvény adta kereteken belül átfogó reformok kellenek. Ezek után elbeszéli március 15. történéseit, a 12 pontot tartalmazó plakátok feltűnését az utcákon és a petíció benyújtását a nádor vezetésével a királynál, valamint hogy a városház előtti téren a szakadó eső ellenére tömeg várakozott a Pozsonyból érkező hírré, hogy a felsőház elfogadta a Kossuth által beterjesztett petíciót.⁶³

Március 19-én az *Ungar* a „Pest-Ofner Neuigkeitsbote” rovatban közli az *Allgemeine Zeitung* híradását a pesti zsidókat ért atrocitásokról:

„Mit tiefem Schmerze, welche alle wahren Freunde der Volksfreiheit und des Vaterlandes theilen, vernehmen wir die Nachricht, daß die Tage, welche die Herzen aller wackern Bürger mit hehrer Begeisterung erfüllen, die Tage, welche unser ganzes Volk erlösen sollen von dem Druck und der Knechtschaft von Jahrhunderten, entweiht werden wollten durch blinde Zerstörungswuth und Gefährdung der Personen und des Eigenthums unserer Mitbürger mosaischen Glaubens; daß das leuchtende Panier der Freiheit besudelt werden will durch schmachvolle Excesse. Die Feinde der bürgerlichen Freiheit, die Gegner der freien Entwicklung unseres Volkes, die Volksfeinde, welche den alten Zustand der Unterdrückung gerne zurückgeführt sehen, sie werden sich schandenfroh die Hände reiben und frohlocken, sie werden solche Excesse anregen, schüren, heraufbeschwören, um dann ausrufen zu können; seht da das Volk ist nicht würdig der Freiheit, denn ein Volk, das wahrhaft frei ist, mißbraucht die Freiheit nicht, um des Andern Friede und Glück zu vernichten!”⁶⁴

Az *Ungar* 1848. március 28-ai számának színházi rovatában Saphir Zsigmond számol be a pesti német „ideiglenes színházban” (Interimstheater) a bécsi forradalom március 13-án elesett hősi halottai hozzátartozóinak javára rendezett ünnepélyről, melyen a *Nemzeti dal* Egressy Béni- és Szerdahelyi József-féle megzenésítését (Kiss József feltételezi, hogy a szöveg valószínűleg Zerffi fordítása volt) adták elő.⁶⁵

„Der begeisternde Inhalt, die charakteristische Musik und, mit aufrichtigem Lob müssen wir es hinzusetzen, der energische, wir möchten fast sagen, enthusiastische Vortrag rissen das Publicum zu stürmischem Applause hin, der die Wiederholung das [!] unter neuen [!] Jubel angestimmten Liedes zu Folge hatte.”

⁶³ Diósy: Der 15. März! Die Presse ist frei!!! *Der Ungar*, Nr. 64 17. März 1848, 506–508. Szövegét közlöm: „*Ihr Männer ...*”, i. m. 28–30.

⁶⁴ Pest-Ofner Neuigkeitsbote. *Der Ungar*, Nr. 66 19. März 1848, 527.

⁶⁵ Sr.: Theater. *Der Ungar*, Nr. 74 28. März 1848, 588. Lásd még: Kiss József: A Nemzeti Dal egykorú, ... 473.

Az ezt megelőző Levitschnigg által írt *Prolog*ról koránt sincs ilyen jó véleménye:

„Wir wissen nicht, war es die Undeutigkeit der Dichtung, oder die des allzumarkirten, zu vielen Drucker angewendeten und daher den Sinn zersplitternden Vortrages, daß uns die eigentliche Bedeutung der Verse nicht klar wurde; doch muß die Dichtung Anderen verständlicher gewesen sein, da sie vielen Beifall fand und Hr. Forst gerufen wurde.”

Bár az *Ungar* mellékleteivel írásomban nem foglalkozom részletekbe menően, mégis megemlítem, hogy az 1848. április 1-jei 78. szám hozta Tyroler József Petőfit ábrázoló acélmetszetét mellékletben, az április 11-i 88. szám pedig Batthyány és Kossuth portréját közölte. A divatmelléleteknek továbbra sem volt magyar vonatkozása.

1848 májusában jelent meg három részben Ludwig August Frankl osztrák költő, író újságíró és orvos Ausztria és Magyarország helyzetét vizsgáló, a korábban általa alapított *Sonntagsblätter*ből átvett tanulmánya. Írását azzal kezdi, mennyivel előbbre jár Magyarország Ausztriánál, sokan a sajtószabadságtól adómentességet vártak, és csalódottak voltak, mikor ez nem következett be. Egyedül Eduard Bauernfeld mondta azt, hogy először liberális alkotmány kell, és azután meglesz a sajtószabadság is. A magyarok (mégpedig Kossuth) követelte először, hogy Ausztria minden népének alkotmány kell. Frankl nagy elégtételnek tartja, hogy az egyetemi ifjúság képviselőnek választotta meg, és Pozsonyba, az országgyűlésre küldte. Lelkesen írja le a három Pozsonyban töltött nap hangulatát, Wesselényi rá tett benyomását. Bemutatja a különböző szónokok (Kossuth, Beöthy Ödön, Deák, Batthyány) beszédeit és külsejüket, majd beszámol a lelkes tömeg csárdástáncairól. Frankl azt a kérdést teszi fel, miért nem vesz részt a nemesség is ebben az ünnepben a polgársággal együtt, hiszen a bürokráciától őket is megszabadították.⁶⁶

Az új országgyűlés megnyitására 1848. július 5-én került sor. Ehhez kapcsolódik Kossuth két írása, melyek az *Ungar*ban jelentek meg, s melyekben röviden összefoglalja a főbb tennivalókat, a pénzügyek teljes megreformálását, a fegyverkezéshez szükséges pénz előteremtését.⁶⁷ A következő napi folytatásban kifejti, hogy a hazának pénzre és katonákra van szükség-

⁶⁶ Tags-Bulletin. Österreich und Ungarn. Von Ludw. Aug. Frankl. *Der Ungar.*, Nr. 108 6. Mai 1848, 857–858; Nr. 109 7. Mai 1848, 865–866; Nr. 110 9. Mai 1848, 873–874.

⁶⁷ Kossuth: Selbstgeständniß eines Ministers. *Der Ungar*, Nr. 153 2. Juli 1848, 1241–1242; Nr. 154 4. Juli 1848, 1257–1258.

ge.⁶⁸ Az országgyűlés első ülését Pesten a Vigadóban tartotta, melyen István nádor felolvasta az uralkodó levelét, amelyből sokat idézett a lap.⁶⁹

A *Wegweiser*, az *Ungar* társlapja, közölte a *Der ungarische Israelit* című, 1848. április 15. és szeptember 26. között Ignaz Einhorn (azaz Horn Ede) szerkesztésében megjelenő laptól érkezett, Kossuthnak címzett nyílt levelet, melyben a zsidók teljes egyenjogúsítását követelik. Klein mentegetőzésre kényszerült, miért nem a főlapban, hanem fizetett hirdetésként a *Wegweiser*-ben látta jónak a levelet közölni.⁷⁰

Heinét idézik a bécsi *Constitution* alapján: Heine szerint a zsidóknak nem kellene olyan sokat beszélniük az emancipációról, mert úgyis emancipálni fogják őket. Ennek kapcsán Heine-ről is negatív véleményt nyilvánít a bécsi lap, shakespeare-i bolondnak nevezi, akin bohócsipka van, amit ahányszor megráz, mindig igazságok hullanak ki belőle. Semmi nem igaz a zsidógyűlöletről – írja a bécsi újság. Ez olyan, mintha valaki Metternichnek csinálna egy plakátot, és akkor egész Bécs Metternich-barátnak titulálnák.⁷¹

Adolph Neustadt, a *Preßburger Zeitung* korábbi szerkesztője, akit a pozsonyi antiszemita zavargások következtében kényszerített a városi tanács lemondására 1848. március végén, a *Hungariában*, a *Preßburger Deutsche Zeitung*-ra átkeresztelt újság melléklapjában búcsúzott Pozsonytól, nyolcéves újságírói ténykedésének helyszínétől.⁷² Egyébként március 22-én ugyanaz a Bangya János vette át a *Preßburger Zeitung* szerkesztését, aki hamarosan az *Ungar*-t is szerkeszteni fogja.⁷³

Említésre méltó, hogy az addig és a továbbiakban is a *Wanderer* munkatársaként Bécsben élő Falk Miksa – írása tanúsága szerint – 1848. május 28-án Pesten tartózkodott, s arra biztatta a magyarokat, mutassák meg Ferdinandnak, hogy egy jó és tisztos uralkodónak nincs jobb támasza, mint egy jó és tisztos nép.⁷⁴ 1848. május 26. azért volt fontos dátum, mert ezen a napon a belügyminisztérium a haza megsegítése érdekében önkéntes adakozásra felszólító határozatot hozott.

A „Tags-Bülletin” rovatban közöltek egy provokációként is felfogható írást, amelynek állítólagos szerzője, egy Johann Nepomuk Swoboda nevű pesti órás a szabad sajtó jegyében fel-

⁶⁸ Kossuth. *Der Ungar*. Nr. 156 6. Juli 1848, 1289–1290.

⁶⁹ Ungarische Nationalversammlung. *Der Ungar*, Nr. 157 7. Juli 1848, 1305–1307.

⁷⁰ (Eingesendet.) An Kossuth. *Wegweiser und Anzeigebblatt im Gebiete der Industrie, des Handels, der Literatur, Kunst usw.* Nr. 171 1589–1590.

⁷¹ Tags-Bülletin. *Der Ungar*, Nr. 177 30. Juli 1848, 1629.

⁷² *Der Ungar*, Nr. 207 5. September 1848, 3009.

⁷³ Lásd ehhez Nachwort. In: „*Ihr Männer auf...*”, i. m. 346.

⁷⁴ M. Falk: Wien und Ungarn nach dem 26. Mai. *Der Ungar*, Nr. 128 30. Mai 1848, 1017–1018. Falkra amúgy is az uralkodóhoz való hűség képviselője volt jellemző, soha nem propagálta írásaiban az Ausztriától való elszakadást. Falkhoz lásd még: Rózsa, Maria: Kultureller Brückenschlag. Max Falks Leistungen für die deutschsprachige Presse im 19. Jahrhundert. In: *Studien zur deutschsprachigen Presse in Mittel- und Ostmitteleuropa*. Bremen: edition lumière, 2010, 163–173.

szólítást tett közzé, hogy az emberek ne fizessenek elő az *Ungarra*, mert az pletykákat, rágalmakat terjesztő lap.⁷⁵ A kialakult vitába a *Temesvárer Wochenblatt* is beleszólt, s erre reagált az *Ungar* szerkesztősége; mindez már a zsidók elleni hangulatkeltés, illetve progromok túlfűtött közhangulatában játszódott le.⁷⁶

Országismeret, kultúrtörténet

Az országismereti, kultúrtörténeti témájú írások a szélesebb közönségnek szóltak, a népszerű ismeretterjesztést voltak hivatottak szolgálni.

A Bánátról és annak legnagyobb városáról, Temesvárról olvashatunk lehangoló beszámolót. Temesvárott, amelyet „kis Bécs”-ként emlegettek eddig, nincs társasági élet. Okai a pénzhiány és a kasztszellem, a Nemzeti Casinót sem bírják fenntartani, miközben más városokban kettő is van. Nem tudnak összefogni; például egy sokak számára hasznot hozó terv azért bukkott meg, mert egy ésszerűen és liberálisan gondolkodó ember vetette fel. Tehát kasztok határoznak meg mindent. A Lonovics érsek által alapított líceumot egyes lapok (például a *Pesti Hírlap*) nem tartják elég „nemzeti”-nek.⁷⁷

Egyes tájegységekhez, városokhoz köthető embertípusok bemutatása is divatossá válik a 40-es évek sajtójában.⁷⁸ Az *Ungarban* „Debrecziner Spiegelbilder” címen sorozat foglalkozott ezzel a témával. A debreceni levelező tudósítónak felkért szerző azzal kezdi a sorozatot, hogy Debrecenről az terjedt el, hogy minden szellemi és anyagi érdek fejlődése megállt ebben a legnagyobb magyar városban. Ezek után beszámol a debreceni piacról, a nagyváradi magyar operatársulat fellépéséről, beszél a helyi kaszinóról, ahol különféle újságokat lehet olvasni, biliárdozni, társas életet élni, az itt rendezett farsangi bálról, amelyen a táncokat Veszter Sándor, a kor ismert táncművésze tanította be, de emellett szót ejt a rossz közvilágításról, és megemlíti azt a fontos adatot, hogy Debrecennek 50 000 lakosa van.⁷⁹

A „*Bilder aus Ungarn*” sorozatban egyes „magyar” foglalkozások képviselőiről, a drótosról, az éjjeliőrrel jelentek meg írások.

⁷⁵ Tags-Bülletin. An einen gewissen Joh. Nepomuk Swoboda! *Der Ungar*, Nr. 106 4. Mai 1848, 841–843. Közlöm: „Ihr Männer...”, 108–112.

⁷⁶ Wird das einem gewissen Johann Nepomuk Swoboda recht sein? *Der Ungar*, Nr. 107 5. Mai 1848, 849–850. Közlöm: „Ihr Männer...”, i. m. 113–116.

⁷⁷ 39: Banat (Temesvár). *Der Ungar*, Nr. 63 17. März 1842, 374–375; Nr. 64 18. März 1842, 308–381.

⁷⁸ UNGÁR, i. m. 46.

⁷⁹ Debrecziner Spiegelbilder. *Der Ungar*, Nr. 39 17. Februar 1842, 229–230; Nr. 40 18. Februar 1842, 235–236; Nr. 41 18 [!] Februar 1842, 241–242; Nr. 42 21. Februar 1842, 247–248; Nr. 43 22. Februar 1842, 253–254.

Wilhelm Wolfner is a kor divatos úti leveleinek műfaját választotta, hogy Dél-Magyarországról szóló beszámolóit közzétegye. A szerzőről nem áll rendelkezésre semmilyen adat. Írását azzal vezeti be, hogy nem véletlenül nevezte a nagy utazó, Semilasso (Pückler-Muskau herceg) Magyarországot Európa mikrokozmoszának. Népeisége, szokásai, állat- és növényvilága, ásványai, folyói és forrásai egy földrész mintapéldányai lehetnek. Magyarország nagyon sokszínű, nyelve különlegesség a szomszédos népek nyelvei között. A szerző csak Dél-Magyarországgal fog behatóbban foglalkozni, mert ezt a területet állt módjában beutazni. Legelőször a pusztát, a Hanságot mutatja be. Útközben érinti Jászberényt, Szegedet, Temesvárt, de a városokkal nem foglalkozik, inkább az emberek viseletéről (kalpag), a természeti jelenségekről (délibáb) ejt néhány szót.⁸⁰

A „Briefe aus Niederungarn” sorozat folytatásában Wilhelm Wolfner áttekinti a magyar nép hányattatásait a történelem során (tatárok, törökök támadása, Árpád-ház kihalása, majd a Habsburgok alatti fellendülés). Niederungarn (Dél-Magyarország) az a terület, ahol a magyar jellem a legjobban megmutatkozik – véli. A jelenhez érve a korban elterjedt sablonokat ismétli ő is a magyarokkal kapcsolatban: „A magyarok alaptermészete melankolikus, kicsit flegma”, minél délebbre megyünk, ezek a vonások annál jobban érvényesülnek. „Az igazi magyar a pusztá fia”. Ott lovagolhat háborítatlanul, művelheti a földet, halászhat. Kiemeli a liberális és a konzervatív nemesség tehetetlenségét. Pedig az ország gazdasága szilárd, alapja és egyben feltétele is lehetne a mezőgazdasági, ipari fejlődésnek.⁸¹

Wolfner folytatja „Briefe aus Niederungarn” című sorozatát „Das Volk und seine Zustände” alcímmel. A nemesség egymaga nem tudja a jólétet és a fejlődést megalapozni – írja, a népnek saját intelligenciára van szüksége, a nemzet dolgai iránti közérdeklődésre, és ennek minden osztály egyenjogúsítása az előfeltétele, Magyarországon pedig egy középosztályt kellene kialakítani. A legfontosabb teendők a népoktatás, az ipar és a kereskedelem fejlesztése. Utazásai alatt azt tapasztalta, hogy az ipart mindenütt németek vagy szlávok üzik.⁸²

Egy cikksorozat a szászok iskolarendszerét ismerteti meg az olvasóval. A szászok iskolarendszere olyan idős, mint magának ennek a kis népcsoportnak a története – szögezi le a szerző. Honterus nemcsak a könyvnyomtatást teremtette meg Szászföldön, hanem nagyon sok tankönyvet is nyomtatott, ily módon járulva hozzá az oktatás fejlődéséhez. Ezt követően felsorolja a négy várost, ahol gimnáziumi oktatás folyik: Brassó, Nagyszeben, Segesvár és

⁸⁰ Briefe aus Niederungarn. Von Wilhelm Wolfner. *Der Ungar*, Nr. 67 22. März 1842, 397–398; Nr. 68 23. März 1842, 401–402; Nr. 70 25. März 1842, 409–410.

⁸¹ Briefe aus Niederungarn. Von Wilhelm Wolfner. *Der Ungar*, Nr. 88 18. April 1842, 481–482, Nr. 89 19. April 1842, 486; Nr. 90 20. April 1842, 489.

⁸² Briefe aus Niederungarn. Das Volk und seine Zustände. Von Wilhelm Wolfner. *Der Ungar*, Nr. 124 2. Juni 1842, 625–626; Nr. 125 3. Juni 1842, 629–630; Nr. 127 6. Juni 1842, 637–638.

Meggyes, ismerteti a tantárgyakat, amelyeket oktatnak, és a tudós tanárok számát is közli. Ezek után a vizsgarendszert ismerteti. Az iskolákat a szász nemzet maga tartja fenn, majd beszámolót olvashatunk a tanárok fizetésének alakulásáról. A szerző a tanterveket is felvázolja. A nagyszebeni gimnáziumnak 13 rendes és egy rendkívüli tanára (professzora) van, valamint 3 nem egyetemet végzett oktatója, akik vagy gimnáziumot, vagy tanítóképzőt végeztek, s megjegyzi még, hogy az elemi iskolai oktatás szoros kapcsolatban van a gimnáziumival.⁸³

A *Siècle* című francia folyóiratból egész cikksorozatot vettek át „Profils hongrois” címen, amely Magyarországról szólt.⁸⁴ Az angol John Paget magyarországi útleírása alapján bemutatják a kétkamarás országgyűlést, részletesen méltatják Széchenyi tevékenységét, megismeretik az olvasót Széchenyi két riválisával, Wesselényivel és Deákkal. A cikksorozat a magyarok furcsa szokásainak leírásával zárul: sokan az asztalnál fésülködnek, körmüket tisztítják.

A magyar történelem viharos időszakát idézi fel egy a bécsi *Sonntagsblätter* alapján közölt írás. IV. Bélát fia, V. István követte 1270-ben a trónon. 1271-ben Ottokár cseh király megtámadta Magyarországot, de István kiűzte az országból. Ezután a felek Pozsonyban békét kötöttek. Már úgy tűnt, hogy Istvánnak sikerül uralmát megszilárdítania, amikor Joachim Gutkeled bán elrabolta kíséretéből a trónörökös László herceget, és a Dráva menti Kapronca várába záratta. A király rögtön a vár ostromába kezdett, közben azonban súlyosan megbetegedett. Közele halálát érezve a Csepel-szigetre vitette magát, és itt halt meg 1272-ben.⁸⁵

A sematikus cigányképet tükrözi a bécsi *Sonntagsblätter*-ből átvett írás, egy „zsánerkép”, melyben az utazó elmeséli, hogyan találkozott magyarországi útja alkalmával egy cigány családdal, lefesti házukat, életmódjukat, hogyan élvezte vendégszeretetüket, s végül bemutatja zenéjüket (tánczenéjüket cimbalommal és hegedűvel, valamint gyászoló dalaikat).⁸⁶

A „Biographische Skizzen” rovat a magyar történelem kimagasló alakjait mutatta be, így Kinizsi Pált,⁸⁷ vagy a szászok nemzeti hőseit, az 1710-ben Báthori Gábor seregei által Kolozsvárott meggyilkolt Michael Weiszt.⁸⁸

Ansichten eines Engländers über Ungarn und Siebenbürgen cím alatt angoltól fordított írást hozott a lap, szerzőjét nem közölték. Az első részben az angol irodalom Magyarországon való elterjedtségéről van szó, minden konkrétum nélkül megállapítva, hogy az angol irodal-

⁸³ B.: Das Schulwesen der Sachsen in Siebenbürgen. I. Gelehrtschulen. *Der Ungar*, Nr. 72 29. März 1842, 417–418; Nr. 73 30. März 1842, 421–422; Nr. 74 31. März 1842, 425–426; Nr. 75 1. April 1842, 429–430.

⁸⁴ André Delrieu: Profils hongrois. Von einem französischen Soldaten des Feuilletons publicirt in dem *Siècle*. *Der Ungar*, Nr. 143 24. Juni 1842, 701–702; Nr. 144 25. Juni 1842, 705–707; Nr. 145 27. Juni 1842, 709–710; Nr. 146 28. Juni 1842, 713–714; Nr. 147 29. Juni 1842, 718–719.

⁸⁵ Der ungarische Prinzenraub 1272. *Der Ungar*, Nr. 31 8. Februar 1842, 181–182.

⁸⁶ Die Zigeuner und ihre Musik in Ungarn. *Der Ungar*, Nr. 51 3. März 1842, 301–302; Nr. 52 4. März 1842, 307–309.

⁸⁷ B.: Biographische Skizzen II. Kinizsi Pál. *Der Ungar*, Nr. 80 8. April 1842, 451.

⁸⁸ B.: Biographische Skizzen. III. Michael Weisz. *Der Ungar*, Nr. 81 9. April 1842, 453.

mat legritkábban olvassák nálunk eredeti nyelven, inkább jól sikerült német fordításokban. A második írás József nádort ismerteti meg az olvasóval, akinek külső vonásai egyértelműen tükrözik Habsburg származását. Feladata igen nehéz, mégis minden párt elismerését bírja.⁸⁹

A magyarországi tájak bemutatása kedvelt témája volt a korabeli sajtónak. Rómer Flóris a Bakonyról szóló ugyanezen írását a *Pesther Tageblatt* is közölte, megközelítőleg egy időben.⁹⁰ Az *Ansichten eines Engländers über Ungarn und Siebenbürgen* sorozatban Budát és Pestet hasonlítja össze az angol szerző. Budát méltóságteljes csend jellemzi Pest zajos hangulatával szemben. Nagyon kellene már egy állandó híd – jegyzi meg (a Lánchíd épülőfélben volt 1839 óta). Dicséri a város festői fekvését, és megjegyzi, 150 éve Pest még a török uralom nyomait viselte magán, s romokban hevert.⁹¹

Az az évi Szent-István-napi körmenetet, valamint a Szent Jobb történetét ismerteti egy két-részes írás.⁹² Szerzője a Karl Ferencz álnéven író Korn Fülöp (1816–1886) pozsonyi könyvkereskedő, később honvédtiszt, 1849 után emigráns, aki 1859-ben visszatért Magyarországra.⁹³

Könyvismertetések

A magyar közélet szereplői közül Deák Ferencről közöltek egy írást az angol utazónő, Miss Julia Pardoe németül 1842-ben megjelent *Ungarn und seine Bewohner und Einrichtungen in den Jahren 1839 und 1840* című könyvéből, melynek tartalmát a *Pesther Tageblatt* is ismertette. A Deákról szóló könyvrészlet előtt a szerzőnőt méltatják, hogy hű, előítéletektől mentes képet rajzol az országról. Deákról, szerepléséről az 1832–36-os országgyűlésen, alkotmányos elveiről, liberalizmusáról Pardoe rendkívül pozitívan ír, bemutatja életmódját kehidai birtokán, s külön kitér hangjára, beszédeire is.⁹⁴

A Pannonia: Virágfüzér az újabb magyar lyrai Költészet' Mezejéről – Blumenlese auf dem Felde der neuern ungarischen Lyrik in metrischen Uebertragungen (Leipzig, 1840) Steinacker Gusztáv műfordításkötetének német újságokban megjelent kritikai visszhangjából

⁸⁹ *Ansichten eines Engländers über Ungarn und Siebenbürgen. Der Ungar*, Nr. 85 14. April 1842, 469; Nr. 87 16. April 1842, 477.

⁹⁰ Der Bakony. Bild von Professor Romer. [Aus den Sonntagsblättern]. *Der Ungar*, Nr. 137 17. Juni 1842, 678; Nr. 138 18. Juni 1842, 681–682.

⁹¹ *Ansichten eines Engländers über Ungarn und Siebenbürgen. Ofen und Pesth. Der Ungar*, Nr. 195 25. August 1842, 911.

⁹² Das St. Stephans-Fest in Ungarn. Nach Schams' beschrieben von Karl Ferencz. *Der Ungar*, Nr. 191 14. August 1846, 1621–1624; Nr. 192 15. August 1846, 1629–1632.

⁹³ Kiss: *A Nemzeti Dal...*, i. m. 418.

⁹⁴ Oeffentliche Charaktere Ungarns. *Der Ungar*, Nr. 15 19. Jänner 1842, 85–86.

közölt az *Ungar* válogatást.⁹⁵ A kötetből egyébként a *Pesther Tageblatt* több fordítást vett át. A kritikákból kiemelhetjük, hogy semmi művészt, „megcsináltat” nem találtak a könyvben, a versek természetesek, népdalok vagy népdalszerűek. Külön foglalkoznak Kisfaludy Sándor szerelmes dalaival, Vörösmarty *A hontalan* című költeményével és Jósika *Átok (Der Fluch)* című verses regéjével.

John Paget, a másfél éve Erdélyben élő, oda nősült angol utazó Magyarországról és Erdélyről írt könyvét az *Ungar* is tárgyalta.⁹⁶ A kötet gyönyörűen illusztrált fametszetekkel, kellemes szórakozást nyújt, a szerző előítéletektől mentes, jól felkészült. Pozsony és az országgyűlés bemutatása után az országgyűlésen a küldöttek titkáráként jelen lévő fiatal nemeseket jellemzi Paget. A velük való beszélgetések alapján megismert liberalizmus-felfogásuk eltér az angolokétól – állapítja meg; ők minden probléma okát az adózásban találják, főleg jogaikat és privilégiumaikat hangoztatják. A szegényparaszti réteg felemelése csak a szavak szintjén tematizálódik, de úgy viselkednek velük, mintha az emberiség más osztályához tartoznának. A fiatalok reformerek, de alkalmatlanok reformjaik kivitelezésére. Az uralkodóhoz hűek, de tanulmányaikat döntően az ország határain belül végezték, külföldön nem tartózkodtak huzamosabb ideig. Általános irodalmi, tudományos és gazdasági ismereteik elmaradnak az angolokétól. Meg kell jegyeznünk, hogy Paget műve 1839-ben látott Londonban napvilágot, és a *Pesther Tageblatt* már 1840-ben foglalkozott vele. Az *Ungar* szerkesztőjének orientációját dicséri, hogy más szempontból is tudott a könyv magyarországi megismertetéséhez új tényeket hozzátenni.

Az 1841–42-ben, Vajda Péter szerkesztésében megjelent *Nemzeti Almanach* 1842-es kötetét ismertette a lap a német irodalmi almanachok kontextusába helyezve, melyeket szép kiállításuk miatt rózsabimbóknak nevez. Az almanach főként fiatal írók (többek között Császár Ferenc, Vajda Péter, Jósika Miklós, Lauka Gusztáv, Szücs Dániel, Tárkányi Béla, Matisz Pál, Barsi József) novelláit és verseit tartalmazta. Összességében nem rosszabb, mint az első, kiállítása pompás, szebb, mint a német almanachoké – így a névtelen recenzió.⁹⁷

Rumy Károly György számol be Kazinczy hozzá írt önéletrajzi témájú leveléről, amelyben Kazinczy tudósít családi körülményeiről, tanulmányairól, első fordítási kísérleteiről, Geßner-fordításainak megjelenéséről, szabadkőművessé válásáról, 1784-es alkalmaztatásáról Sáros és Abaúj megye táblabírájaként, ahol szintén jó hasznát vette némettudásának. 1786-ban a kassai kerület iskoláinak felügyelője lett, megismerkedett van Swieten oktatási miniszterrel, Haj-

⁹⁵ Stimmen des Auslandes über Ungarns Lyrik. *Der Ungar*, Nr. 16 20. Jänner 1842, 91–92.

⁹⁶ John Paget über Ungarn und Siebenbürgen. *Der Ungar*, Nr. 22 27. Jänner 1842, 127–128; Nr. 23 28. Jänner 1842, 134–135.

⁹⁷ Literatur. *Nemzeti Almanach* 1842. *Der Ungar*, Nr. 23 28. Jänner 1842, 133–134; Nr. 24 29. Jänner 1842, 140–141.

nóczy Józseffel a bécsi testőrségnél és Joseph Freiherr von Sonnenfelssel, az osztrák felvilágosodás kiemelkedő alakjával. A befejező részben Romy tudósít Kazinczynak sógorával folytatott pénzügyi vitájáról és 1831-ben a kolerajárványban bekövetkezett haláláról.⁹⁸

Elias Oesterreicher (1800 k.–1847) pesti orvos a szerzője a *Der Jude in Ungarn wie er war, wie er ist, und wie er seyn wird, oder Was hat das Land und der Staat von seinem geistigen u. gemeinnützigen Streben zu erwarten* című 1842-ben megjelent brosúrának, melyet a recensens tulajdonképpen érdekesnek és hasznosnak tart, még bizonyos helyek túlzottan részletes bemutatása ellenére is, mert a felvilágosítást, egymás jobb megismerését szolgálja.⁹⁹

Bemutatásra került Petrichevich Horváth Lázár Byron-életrajza. Az író-szerkesztő nyolc kötetben kiadott munkáinak első kötetét szentelte Byronnak, akitől egyébként sokat fordított is. Byron élete és hatása viharos és mozgalmas, zseniális és különleges volt, amelyet jól és szépen mutat be a szerző a magyar olvasóközönségnek. Ritka az olyan személyiség, aki olyan mértékben volt boldog és boldogtalan, mint Byron – jegyzi meg a recensens.¹⁰⁰

Kuthy Lajos 1842-ben megjelent novelláskötetét ismertették az *Ungarban* több részletben. Társadalomábrázolásáról általánosságban azt írja a recensens, hogy Kuthynak nincs különösen mély kutató tekintete, vagyis nem túl mélyreható az ábrázolása, elbeszélései a romantikus iskolához tartoznak.¹⁰¹

Nagy Ignác háromkötetes elbeszélésgyűjteményét ugyancsak Lesigan ismertette a *Literatur* rovatban. A recensens azzal kezdi írását, hogy Magyarországnak nincs irodalomtörténete, s ez akadályozza meg abban, hogy Nagy Ignácot valamelyik iskola képviselőjeként határozhassa meg. Nagyot ismerjük költőként, újságíróként, drámaíróként, most novellagyűjteménye révén szépíróként, prózaíróként is megismerhetjük – írja. Nagy Ignác intuitív alkat, nem annyira ideák, mint a megfigyelőképessége vezeti. A drámai, tragikus témák távolabb állnak tőle, a pillanatot tudja jól ábrázolni. Végezetül úgy összegzi, hogy fejlődést lát novelláirói termésében, a harmadik kötet novellái jellemábrázolás tekintetében befejezettebbek, mint az első kettőé. Témáit elsősorban a magyar történelemből veszi.¹⁰²

⁹⁸ Autobiographie des magyarischen Dichters und Schriftstellers Franz v. Kazinczy in Széphalom, aus seinem Schreiben an seinen Freund Dr. Karl Romy. *Der Ungar*, Nr. 27 3. Februar 1842, 158–159; Nr. 28 4. Februar 1842, 163–165. Nr. 56 9. März 1842, 332–333.

⁹⁹ Literatur. W–r: „Der Jude in Ungarn wie er war, wie er ist, und wie er sein wird.” Dr. E. Oestereicher, praktischer Arzt in Pest. *Der Ungar*, Nr. 130 9. Juni 1842, 650–651.

¹⁰⁰ Literatur. K. L.: Petrichevich Horváth Lázár munkái. Első kötet: Byron lord élete. *Der Ungar*, Nr. 134 14. Juni 1842, 666.

¹⁰¹ Literatur. Lesigan: Novellák. Kuthy Lajostól.[Fortsetzung und Schluß 3–4. kötet, de előtte nem volt más!] *Der Ungar*, Nr. 218 22. September 1842, 1003.

¹⁰² Literatur. Lesigan. Beszélyek. Írta Nagy Ignác. *Der Ungar*, Nr. 280 5. December 1842, 1247.

Az *Ungarban* Schrott több részletben megjelent könyvismertetésében ilyen szavakkal méltatta Eötvös nagy jelentőségű művét, *A karthauzit*, megjelölve egyben a közönségnek azt a művelt, értő részét, amelynek ez az alkotás íródott:¹⁰³

„Ich will die Ideen niederschreiben, welche die intelligente gebildete öffentliche Meinung über dieses Werk heget; diese öffentliche Meinung, die nichts mit jener stupiden Menge zu thun hat, welche aus Tacitus schildert, wie sie den Verbrechen und Niederträchtigkeiten der römischen Kaiser applaudirte.”

A könyvet egyszerűen „Meteorische Erscheinung”-nak nevezi, majd elmondja tartalmát, bemutatja a szereplőket. Ungár Elemér felhívja a figyelmet írásában, hogy a rezenzenseket a regény nem csak esztétikai, hanem társadalmi szempontból is érdekelte.¹⁰⁴ Erre bizonyíték a következő summázó mondat a recenzióból:

„Der Karthäuser ist kein Roman oder eine Dichtung gewöhnlicher Art, das Buch hat Absichten, gesunde Doctrinen, es hat einen Zweck; vor sein Forum hat man die Organisation unserer jetzigen Gesellschaft geschleppt; man hat sie der Treulosigkeit, Schlechtigkeit, Korruption beschuldigt – die Anklage ist gewichtig – doch der „Karthäuser” hat sie nicht in Schutz genommen, er hat sie nicht amnestirt, ja noch mehr, er hat den strengen Richter gespielt, der nur in der gänzlichen Ausrottung jener Pestbeulen eine glückliche Zukunft erblicken will.”¹⁰⁵

Jósika Zrínyi a' költő című regényéről a „Literatur” rovatban jelent meg ismertetés. „Egy nemzet szelleme irodalmában jut kifejezésre” – ezzel a mondattal kezdődik az írás. Jósika történelmi regényei sokban hozzájárultak a nemzeti alkat önmegismeréséhez és fejlődéséhez – folytatja a recenzió, Karpf (Kármay) Titusz (1825–1895), ügyvéd, miniszteri tanácsos, aki amellet, hogy német verseket írt az *Irisbe* és az *Ungarba*, fordított is. Jósika nem mint a többi romantikus regényíró szerelmi kalandok, borzalmas tettek részletekbe menő bemutatásával dolgozza fel a történelmi anyagot, hanem érdekesítő módon, sajátos ábrázolásmódot kialakítva. Ennek a regények a hátterét a három részre szakadt Magyarország képezi. Dicséri továbbá Jósika tájleírásait és írásainak történelmi hűségét.¹⁰⁶

¹⁰³ Der Karthäuser. Aus dem Ungarischen des Freiherrn v. Eötvös, deutsch von Hermann Klein. Von Schrott. *Der Ungar*. Nr. 235 15. October 1842, 1069–1070; Nr. 236 13. October 1842, 1073–1074; Nr. 237 14. October 1842, 1077–1078; Nr. 238 15. October 1842, 1079–1080; Nr. 239 17. October 1842, 1083–1084; Nr. 240 18. October 1842, 1087–1089.

¹⁰⁴ UNGÁR, i. m. 79.

¹⁰⁵ Der Karthäuser. Aus dem Ungarischen des Freiherrn v. Eötvös, deutsch von Hermann Klein. Von Schrott. *Der Ungar*, Nr. 239 17. October 1842, 1083.

¹⁰⁶ Magyarische Literatur. Zrínyi a' költő. *Der Ungar*, Nr. 209 9. September 1843, 952; Nr. 210 11. September 1843, 957.

Julius Seidlitz írt többrészes könyvismertetést vezércikk formában a szerző megnevezése nélkül Albert Hugo (tkp. Hugo Schrott, szül. 1810 körül a morvaországi Loschitzban (ma Lošice) – halálozási adatai ismeretlenek) *Neue Croquis aus Ungarn* című, 1844-ben Lipcsében megjelent könyvéről. 1843-ban már publikált ugyanitt egy *Croquis aus Ungarn* című könyvet. Hugo Párizsban jogot tanult, a 40-es években Pesten élt, és a *Pester Zeitung* szerkesztője volt. Szinnyei annyit tud még róla, hogy 1849 után Münchenben és Ischlben élt, majd 1850 februárjában megindította a *Pester Morgenblatt*ot, mely még az év december 31-én megszűnt, de szerkesztője már előbb (december 10-én) Gräfenbergbe utazott. 1858-ban Bécsben a *Jagdzeitung*ot alapította, s szerkesztette a hatvanas években is. Seidlitz nagyon franciáskodónak tartja Hugo stílusát, Jules Janin hatását véli benne felfedezni. A könyv a tárgyalta témák szerinti fejezetekre van osztva. A szerző leszögezi, hogy ő semmilyen párthoz nem tartozik. Alapállása mindennel kapcsolatban a felületes irónia. A Nemzeti Színházról szóló fejezetben a ház teljes lepusztulásáról, erőltetett magyarosításról beszél. Ezt az állítást Seidlitz rögtön helyre teszi, ez a háromnegyed évvel előbbi helyzetre lehet igaz – mondja, ezzel szemben jelenleg pályázatokot írnak ki új magyar darabok számára, és leszögezi, hogy a magyar irodalom az utóbbi időben hatalmas fejlődésen ment keresztül. Hugónak a színházban játszó színészekről (Lendvay, Szentpétery, Egressy) sem túl hízogó a véleménye. Az újságírásról szóló fejezetben a *Jelenkor*ról és a *Honderű*ről ír bővebben. A *Jelenkor* alapításának ötlete Széchenyitől származott, bár ő maga sosem írt a lapba. Széchenyivel Hugo kissé elégedetlen, de valójában nem tudja megindokolni, hogy miért; a *Honderű*nek nőies, parfümös stílust ró fel. A nevelés kérdéséről szóló fejezet Seidlitz szerint alapvetően elhibázott, a szerző negatívan tárgyalja az egész témát, mert csak azt látja, mi elvetendő a jelenlegi helyzetben, csak a felsőoktatással foglalkozik, az elemi iskolát figyelmen kívül hagyja. Majd a magasabb társadalmi osztályok nőtagjainak nevelésére tér át, melyről Seidlitz azt írja, az országtól függetlenül mindenütt egyforma. Ezután Hugo a Henszlmann szerkesztette 1843–44-ben Lipcsében megjelenő *Vierteljahresschrift aus und für Ungarn* című folyóirattal, Pulszky Ferencsel (akit nagyra értékelt), a pánszlávizmus kérdésével és Lukács Móriccal, mint az augsburgi *Allgemeine Zeitung* tudósítójával foglalkozik. Mit is akar tulajdonképpen a szerző – teszi fel a kérdést Seidlitz. Azt nem akarja, hogy Németországnak befolyása legyen Magyarországon, de ugyanakkor nem ismeri el, hogy Magyarország nem nélkülözheti Németországot.¹⁰⁷ Fetételezem, hogy a Schrott aláírással publikált kisebb írások, zömében könyvismertetések az

¹⁰⁷ Neue Croquis aus Ungarn. Besprochen von Julius Seidlitz. In: *Der Ungar*. Nr. 291 16. December 1843, 1341–1342; Nr. 292 18. December 1843, 1349–1350; Nr. 294 20. December 1843, 1357–1359.

Ungarban Albert Hugótól származhatnak, ezek szerint ő is dolgozott pesti tartózkodása alatt más pesti lapok mellett az *Ungarnak* is a 40-es években.

A Henszlmann Imre által Lipcsében 1843–1844-ben kiadott *Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn*ban megjelent Pulszky Ferenc-cikket foglalja össze Lesigan. Pulszky szerint Magyarország az újjászületés felé halad, és Pulszky büszke arra, hogy patrióta, és nem kozmopolita.¹⁰⁸

Julius Seidlitz vezércikksorozatban ismertette az 1842-ben fiatalon elhunyt konzervatív politikus, Dessewffy Aurél németre fordított írásainak és levelezésének Landerer és Heckenastnál 1843-ban megjelent két kötetét. Kiemeli, hogy különösen az angol alkotmány és az angol politikai viszonyok tanulmányozása voltak Dessewffy nézeteire nagy hatással, majd részletesen foglalkozik tanulmányainak főbb témaival, a nemzeti szellemű oktatással, a sajtószabadság kérdésével, a nemesi fiataloknak a haza javát szolgáló cselekvésre való nevelésével, végezetül bemutatja levelezésének töredékeit és végrendeletét.¹⁰⁹

Szigligeti *Gerő* című ötfelvonásos drámájának Diósytól származó kritikáját azzal a megjegyzéssel teszi közzé a szerkesztő, hogy Diósynak nem volt módjában a Nemzeti Színházbeli bemutatón részt venni.¹¹⁰ Írását azzal kezdi, hogy Olaszországnak milyen nagy hatása volt Magyarországra tudósaival és művészeivel, de asszonyaival is, akik sokszor veszélyesek, intrikusak voltak. III. András anyja, Katharina Morosini is olasz patríciuszlány volt, uralkodni vágyó, cselszövő; gyermekét úgy nevelte, hogy erkölcsileg elrontotta, örök gyermekkorban és függőségben tartotta, udvaroncái is tervszerűen rombolták a fiatal fiú lelkét. Diósy lényegében csak a darab történetét meséli el, András anyjának és végül III. Andrásnak méreg általi halálát, s így jut el annak a ténynek a leszögezéséig, hogy Andrással kihalt az Árpád-ház. Sem magát a darabot, sem az előadást egy szóval sem értékeli.

Diósy Márton ismertette Szigligeti Ede 1844-ben megjelent a *Zsidó* című színművét. A darabbal kapcsolatos véleményét úgy összegzi, hogy ugyanazok a hibái, mint Szigligeti más régebbi darabjainak, a jellemek nem a nézők szemei előtt alakulnak, hanem már lezártan állnak előttük.¹¹¹

¹⁰⁸ LESIGAN: Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn. In: *Der Ungar*. Nr. 78 4. April 1843, 325–326.

¹⁰⁹ SEIDLITZ, Julius: Graf Aurel Dessewffy. In: *Der Ungar*. Nr. 103 3. Mai 1844, 405–406; Nr. 104 4. Mai 1844, 409–410; Nr. 105 6. Mai 1844, 413–414.

¹¹⁰ Gerő. In: *Der Ungar*. Nr. 7 9. Jänner 1844, 25–26; Nr. 8 10. Jänner 1844, 30.

¹¹¹ D-y: Zsidó. Volksdrama von Szigligeti. In: *Der Ungar*. Nr. 74 29. Juli 1844, 689–690.

Szarvady (Hirsch) Frigyes ismertette Jósika *Két Barcsai* című darabjának 1844. augusztus 27-ei bemutatóját. A darab történetének elbeszélése után rámutat a színdarab nyelvi szépségére, a kosztümök célszerűségére, majd megjegyzi, hogy a szüzsében novellák rejlenek.¹¹²

Szarvady írt recenziót Moritz Hartmann (1821–1872) morvaországi születésű költő és publicista *Kelch und Schwert* című verseskötetéről. Hartmann Prágában orvosi tanulmányokat folytatott, a Junges Deutschland mozgalom tagja, *Reimchronik des Pfaffen Maurizius* (Frankfurt 1849) című verseskötetében a magyar szabadságharcot is érinti. Szarvady Frigyes jó barátja, az ő tanácsára és segítségével kezdett el Petőfit fordítani. A *Kelch und Schwert* című első verseskötetében a cenzúrát figyelmen kívül hagyva a huszitákat dicsőítette, és az ezt követő rendőri megfigyelés elől Brüsszelbe, Párizsba, majd Lipcsébe ment. Szarvady a szabadságharc alatt a forradalmi magyar kormány ügynöke volt Párizsban, majd később is itt élt, szoros kapcsolatot tartott a magyar emigrációval. A frankfurti parlamentnek is tagja volt, 1850 után Angliában és Franciaországban élt, csak az 1867-es amnesztia után tért vissza Ausztriába, és a *Neue Freie Presse* tárcarovatának lett a szerkesztője. A verseskötetet Szarvady nagyon dicséri, egyes verseket cím szerint is megemlíti, azt ajánlja az olvasóknak, úgy pillantsanak a könyvbe, mint egy tükörbe, amelyből a kor komoly, de nemes, egészséges és igaz arca néz vissza.¹¹³

A *Bazar für alles Neue, Interessante und Pikante* állandó rovata volt az „Album für Literatur”, ez hozta a könyvismertetéseket. Itt jelent meg Nagy Ignác *Menny és pokol* című szatirikus írásokat tartalmazó kötetéről ismertetés. A recensens azzal kezdi mondandóját, hogy nehéz kietetlenül beszélni egy divatos, népszerű szerzőről. Nagy könnyen és tetszetősen ír, és aki pihentető olvasmányt keres, nála megtalálja. Ebben a kötetében halottakat szerepeltet az élők világában, az ebből eredő szatíra kevésbé érdekli az olvasókat, mindemellett Nagy gyakran ismétlésekbe bocsátkozik, de ettől még nem marad el a jelen kor butaságait, hibáit kigúnyoló írásainak a hatása.¹¹⁴

Gúnyos hangnemben ír az „Ein Resultat” (Egy eredmény) álnevet használó kritikus Benkert Károly Mária később Karl Maria Kertbeny (1824–1882) néven és vitatott színvonalú műfordításai révén ismertté vált szerző *Jahrbuch des deutschen Elementes in Ungarn* című jó szándékú, de valóban kissé nevetséges előszóval ellátott kötetéről. Kertbeny célja alapvetően nemes volt, a magyarországi német nyelvű írók tevékenységének fő mozgatórugóját abban határozta meg, hogy ezek az írók Magyarország érdekeit kell hogy képviseljék írásaikkal kül-

¹¹² Sz-dy: Die beiden Barcsay. Drama von Niklas Freiherr v. Jósika. *Der Ungar*. Nr. 201 30. August 1844, 797–798.

¹¹³ Album für Literatur. F. Szarvady: „Kelch und Schwert”. Dichtungen von Moritz Hartmann 1845. *Der Ungar*, Nr. 29 2. Februar 1845, 102.

¹¹⁴ –t.: Menny és Pokol. Írta Nagy Ignác. *Der Ungar*, Nr. 245 16. Oktober 1845, 974.

földön, és helyesbíteniük kell az elterjedt tévedéseket. Éppen ezért ebben az évkönyvnek szánt füzetben (melyből azonban csak egy jelent meg) a régi németül publikáló írógeneráció (Pyrker, Rummy és Mailáth János) mellett a fiatalabbak képviselőit (Theodor Bakody, Karl Hugo) kívánta egy-egy munkájukkal bemutatni. Az ismertető karikírozó hangja már az első sorban megnyilvánul: „A magyarországi németek, a „világtörténet huszárai” megtalálták a képviselőjüket, egy tábornokot a nagy utazó, Benkert személyében.” Németország nagyon előítéletes Magyarországgal szemben, szögezi le Benkert, majd a kritikus ilyen képzavarokat pécéz ki, mint hogy a „magyarok Németország tejével táplálták szellemüket”. A könyvből vett szövegrészekbe rakott felkiáltójelekkel érzékelteti a mondatok butaságát, például, hogy Magyarországon egymillió német él, ez a negyedik osztály (!), és ezek is napról napra egyre jobban elmagyarosodnak. Végezetül a könyvvel kapcsolatban felteszi azt a kérdést, vajon Németország mutat-e majd érdeklődést ez iránt a vállalkozás iránt, vagy nem sikerül ezeknek a törekvéseknek országunk kínai nagy falán áttörniük. Hatalmasak a kötet összeállítójának a célkitűzései, de sajnos, a rendelkezésére álló kevés idő miatt nem tudta ezeket a szerzőtársak előtt kellőképpen „leleplezni”. Végül Benkert Szicíliában játszódo, szintén a kötetben szereplő elbeszélésre tesz néhány szarkasztikus megjegyzést, illetve idéz belőle egy giccses képet: „Szicília szépsége hasonlít egy parázsban megfagyott átokhoz”.¹¹⁵

Feldmann írt a „Bücherschau” rovatban Császár Ferenc költeményeinek 1846-os második kiadásáról ismertetést.¹¹⁶ Szépnek tartja őket, és formailag-metrikailag jól sikerültek. Császár a szalonköltészet művelője, szonettjeinek fő témája a haza és a szerelem.

A „Bücherschau” rovatban található a D-vel jelzett recenziens nevének megfejtése, ő az Ungar állandó munkatársa, Diósy Márton (1818–1892). Ő írt ismertetést Peregriny Elek író, tankönyvíró, egyetemi tanár, az MTA tagja (1812–1886) *Természettörténet. Az ifjúság tanítására és házi használatra* című 1847-ben Geibelnél megjelent szép kiállítású, 15 táblával illusztrált tankönyvéről. Ismertetését azzal kezdi, mi magyarok nem is tudjuk, milyen természeti kincsek vannak országunk (akkori) területén. Dicséri a kötet szerzőjének pontos, világos stílusát, rendszerezett, jól áttekinthető előadásmódját, és a könyv szép kiállítását.¹¹⁷

Szarvady recenzeálta a „Bücherschau” rovatban Szalay László 1847-ben Heckenastnál kiadott, a centralista eszméket összefoglaló *Publicisticai dolgozatok*-jait. Kiemeli Szalay munkáinak könnyedségét, olvashatóságát. Az európai törvénykezés kontextusába ágyazva ismer-

¹¹⁵ Ein Resultat: Jahrbuch des deutschen Elementes in Ungarn herausgegeben und redigirt [!] von Carl Mária Benkert. *Der Ungar*, Nr. 104 2. Mai 1846, 825–828.

¹¹⁶ Feldmann: Bücherschau. Császár költeményei. *Der Ungar*, Nr. 119 20. Mai 1846, 945–946.

¹¹⁷ Diósy: Bücherschau. „Természet-történet az ifjúság tanítására. *Der Ungar*, Nr. 39 17. Februar 1847, 303–304.

teti meg az olvasóval a magyarországi kodifikációt, az esküdszékek működését és feladatát a bűnügyekben.¹¹⁸

Petőfi összes költeményei 1847-ben jelentek meg. A kötet nyomdászattörténetileg is érdekes. Miután Emich Gusztáv könyvkereskedő 1846-ban megvásárolta Petőfi összes verseinek kiadási jogát, 1847-ben kiadta a „valódi irodalmi eseményt képező”¹¹⁹ és könyvészeti ritkaságszámba menő *Petőfi összes költeményeit* egy kötetben, Beimel nyomtatásában, benne Tyroler József (1822–1869), a kor sokat foglalkoztatott réz- és acélmetszőjének Petőfit ábrázoló acélmetszetével. Diósy kiemeli könyvismertetésében, hogy Petőfi versei a nép közkinccsévé váltak. Költészete mind formailag, mind tartalmilag eredeti, ugyanakkor valódi népköltészet, csak néhány kifejezés tűnhet triviálisnak. Dícséri a könyv szép kiállítását, Tyroler Petőfi-portréját.¹²⁰

Képzőművészet

A pesti műkiállítást, a Pesti Műegylet 1846. évi kiállítását Isidor Heller az *Ungarban* ismertette. A zsánerkép műfajában a magyar művészek közül Borsos József *Gondoskodás* című képét hiteltelennek tartja; a gyermekére vigyázó anya túl díszesen öltözött, gyermekére néző arca nem is látható, a nézőnek háttal áll. Barabás és Marastoni képei a szerelmesek által galambbal küldött levél témáját, tipikus biedermeier jelenetet, a galambpostát ábrázolják.¹²¹

Színházi és zenei kritika

Egressy Gábor Macbeth-előadásáról jelent meg kritika egy olyan szerző tollából, aki bevallása szerint nem beszélt magyarul. Éppen ezért különösen érdekelte, miben más a magyar Macbeth-felfogás, mint az általa ismert külföldiek. Szavak nélkül is érezte Egressy szerepfelfogását, hogyan építi fel fokról fokra Macbeth alakját, hogyan válik gonosszá.¹²² Egressyt alkati

¹¹⁸ F. Szarvady: Bücherschau. Publicisticai dolgozatok Szalay László által. *Der Ungar*, Nr. 73 30. März 1847, 575–576.

¹¹⁹ SENNOVITZ Adolf: *Emich Gusztáv*. Budapest: Athenaeum, 1893, XXV.

¹²⁰ D.: Bücherschau. „Petőfi összes költeményei”. *Der Ungar*, Nr. 88 16. April 1847, 695–696.

¹²¹ Isidor Heller: Die Pesther Kunstausstellung im Jahre 1846. *Der Ungar*, Nr. 191 14. August 1846, 1623; Nr. 193 18. August 1846, 1637; Nr. 195 20. August 1846, 1653–1654; Nr. 196 22. August 1846, 1661–1662; Nr. 197 23. August 1846, 1670–1672.

¹²² Sz.: Egressy Gábor als Macbeth auf dem Nationaltheater. *Der Ungar*, Nr. 193 23. August 1843, 871–872.

adottságai (mellfájása, gyenge hangja), erejével gazdálkodó, tudatosan építkező szerepformálásra készítették – és ezt a nyelv ismerete nélkül is értette a hozzáértő külföldi néző.¹²³

Szigligeti a *Csikós* című népszínművének kritikai visszhangját úgy foglalja össze Kerényi Ferenc, hogy a *Honderű* teljesen elítélő, míg Vahotnak a *Pesti Divatlap*ban megjelent kritikája pusztán az álműveltségű, s erkölcsileg romlott úri rend egy része ellen irányult.¹²⁴ Az *Ungar D* (Diósy) jelű kritikusa rámutat Szigligeti hatalmas termékenységre és közönségsikerére, s arra, hogy alakjait a népeletből veszi, élethűek, de a darab éles társadalmi kritikáját figyelmen kívül hagyja. Magát a *Csikóst* mesterműnek tartja; Szigligeti darabját a népek, a közönségnek írta, ezért népszínmű – szögezi le.¹²⁵

Julius Seidlitz, aki éveken keresztül a pesti *Spiegel*nek is állandó szerzője volt,¹²⁶ hosszú elemző írást közölt a pesti színházi életről.¹²⁷ Bevezetőül leszögezi, hogy Pest sajátos helyzetét abban látja, hogy itt a társadalmi élet úgyszólván egyetlen csomópontja, központi helye a színház.

„[...] hierin konzentirt sich nun auch größtentheils der Sinn für die Kunst, sei dieser nun ein wahrer oder falscher; es bilden sich Parteien für oder dagegen und man kämpft oft mit einem Feuer, einer Begeisterung, einer Verleugnung verschiedener Rücksichten dafür oder dagegen, welche oft einer besseren und wichtigeren Sache würdig wären. Daher kömmt es auch, daß die teutsche Journalistik in Pesth, als die Berichterstatterin der öffentlichen Vorfälle das Theater nicht allein berücksichtigen, sondern fast in den fordersten Platz der Betrachtungen ziehen muß.”

A külföldi szemlélőnek a magyarországi reformkori nyilvánosság és közélet helyzetét jellemző megállapítása alapján véve helyes. Véleménye szerint a közönség egy részének túlzott lelkesedése és az ő ízlésüknek való megfelelni akarás kényszere okozta azt a helyzetet, hogy a színházban nincsenek kiemelkedő tehetségek, csak kezdők, s az operajátszás terén a közép-szer uralkodik. Bizonyos Mozart- és Meyerbeer-darabok előadásához egyszerűen nincs elég megfelelő szereplő, így ezek nem is játszhatóak. Híres énekeseket még Németországban is kevés helyen, nagy anyagi áldozatok árán tudnak szerződtetni. Ezért követendőbb példának tartja az olaszt – bár ott sok konzervatórium van –, ahol módszeresen nevelik, és fokozatosan terhelik az utánpótlást. Példának hoz fel egy fiatal pesti énekesnőt, aki még sem hangját te-

¹²³ *Magyar színháztörténet*. I. 1790–1873, i. m. 295.

¹²⁴ I. m. 317–318.

¹²⁵ D.: Szigligeti und sein Volksstück: „Der Csikós”. *Der Ungar*, Nr. 21 26. Jänner 1847, 161–164; Nr. 22 27. Jänner 1847, 169–172.

¹²⁶ OSZTERN, i. m. 27.

¹²⁷ Seidlitz, Julius: Ueber den gegenwärtigen Zustand der Pesther Bühne. *Der Ungar*, Nr. 221 23. September 1843, 1005–1006; Nr. 223 26. September 1843, 1017–1018; Nr. 224 27. September 1843, 1021–1022; Nr. 225 28. September 1843, 1025–1026; Nr. 226 29. September 1843, 1209–1030, Nr. 227 30. September 1843, 1033–1034.

kintve, sem művészileg nem érett bizonyos szerepek eléneklésére, s ezek erőltetése mindkét viszonylatban káros következményekkel fog járni. A női operaszerepek után ugyanerre a megállapításra jut a férfiszerepekkel kapcsolatban is. Az opera után szemügyre veszi a színdarabokat is, ott is akad hiány mind tragikus férfi-, mind női szereplőkben, ezért nem is lehet például Schiller-darabokat előadni. Egyedül a bohózatok előadására megfelelő a társulat – véli Seidlitz. Ez a társulat személyi összetételét jobbító szándékkal bíráló, de a hiányosságok kiküszöbölésére megoldásokat is ajánló írás azt is mutatja, hogy az ekkor egyébként már veszteséges Pesti Német Színház iránt csökkent az érdeklődés, a 40-es évek közepére egyre jobban a figyelem középpontjába került a megerősödő nemzeti nyelvű színjátszás.

Liszt pesti hangversenyéről ír az *Ungar* „H” jelű tudósítója, varázslónak nevezve a művészt, aki technikailag tökéletes, de nem is ez a lényeg, hanem Liszt személyisége; a termet, ahol fellépett, másfél ezer ember töltötte meg.¹²⁸ Liszt 1846. április 30. és május 14. között Pesten tartózkodott, összesen öt koncertet adott. Az elemző azonban nem zenei kritikát ír, hanem Liszt személyiségének hatását elemzi. Liszt igazi zenét ad nekünk – írja a tudósító –, de ő nem pusztán zongorista. Valódi áhítatot terjeszt a hallgatóság között, mindenki szemében földöntúli tűz ragyog. Nekem úgy tűnt, mintha erdőben állnék égig érő fák között, amelyeken dús, illatos virágok lengedeznének. Így váltakoznak Liszt játékában nagyszerű, hihetlen gondolatok a leggyengédebb, szomorkás altatódalokkal. Liszt valóban nagy személyiség, ez látszik a hatásból is, amit kivált, mert ahhoz tűz kell, hogy szeretetet vagy gyűlöletet váltson ki az emberekből.

Charles Henry Litolff (1818–1891) zongoravirtuóz és Liszt között von párhuzamot egy írás, melynek szerzője Julius Klein, Hermann Klein testvére. A kritikus egyértelműen Litolffot tartja a nagyobb művésznek, Beethovenhez hasonlítja őt, míg Liszt elkeseredett amiatt, hogy nem lett belőle Beethoven. Lisztre vonatkozó véleményéből a következő állításokat emelem ki:

„Liszt’s Größe besteht darin, in Ermangelung einer, seinem technischen Dämonismus entsprechenden Schöpferkraft, die Bauglieder unsterblicher Composition mit Simfonkraft aus den Fugen zu reißen und über sich zusammenzubrechen. Der satanische Feuergeist seiner alles zermalmenden Mechanik rächt an den größten Kunstwerken seine schöpferische Unzulänglichkeit dadurch, daß er sie mit unerhöhter Kunstvirtuosität zerstört. [...] Anastasius Grün hat eine seiner Gedichtsammlungen ’Schutt’ genannt, mit größerem Recht kann Liszt für seine Bravour diese Bezeichnung in Anspruch nehmen.[...] Im Gefühl dieses Mißverständnisses von schaffender Kraft und technischer Allgewalt berauscht sich Liszt zu überbietender Excentricität im Mechanismus, um über den Mangel der ersteren desto blendender zu

¹²⁸ H.: Franz Liszt in Pesth. *Der Ungar*, Nr. 104 2. Mai 1846, 825–826.

täuschen. [...] Die Verzweiflung, kein Beethoven zu sein, verzehrt ihn mit jenem rasenden Feuer, daß die staunende Menge als Ausflüsse und Fulgurationen eines schaffenden Genies bewundert. Henry Litolff ist Liszt in seiner Ergänzung, der vervollständigte Liszt.”

Liszt játékában hiányolja továbbá a pontosságot és a mélységet. Litolffot ízlését és gyengéd-ségét tekintve is többre tartja.¹²⁹ Liszt népszerűsége, szerelmi kalandjai, „sztárallűrjei”, melyek miatt az érdeklődés fokozott volt iránta, a sajtónak állandó témát szolgáltatottak; mindez a kortársak egy részében kiválthatott ilyen véleményt. Az utókor a szerző által felvetett kérdést egyértelműen eldöntötte, Liszt neve a legnagyobb zeneszerzők között maradt fenn, műveit ma is előadják, míg Litolff nevét a szűk szakmán kívül ma már nem ismerik.

Ezzel a lesújtó és teljesen helytelen vélekedéssel a szerkesztő nem azonosította magát, a lap hamarosan a korábbival teljesen ellentétes véleményeket is közölt. Liszt 1846 februárjától Bécsben tartózkodott, és számos nagy sikerű koncertet adott. Az április 6-án a Burgtheaterben tartott koncertjét ismerteti egy kritikus lelkes hangvételben:

„Man zergliedere nicht sein Spiel – wie will man zergliedern, wenn das anatomische Messer in der Hand des Berauschten zittert. Man merke wohl, daß Liszt von der ursprünglichen Idee des Componisten abwich, daß er andere Tempi nahm, als das Notenbuch vorschrieb, daß er mit Forte und Piano nach Belieben umsprang, aber was war zu thun; man war erstaunt, aber doch entzückt, hingerissen in den Strudel seiner Melodien.[...] Aber den eigentlichen Schlüssel, mit dem Liszt alle Herzen aufschließt, finde ich nirgends beschrieben. Er besteht in seiner bedeutenden Persönlichkeit. Ich meine nicht seine langen Haare, sein geisterhaftes Gesicht, sondern seine geistige Individualität. Liszt ist nicht bloßer Klavierspieler [...] Aber Liszt hat eine große Seele.”¹³⁰

Liszt egyik legnagyobb híve Moritz Gottlieb Saphir volt, erről tanúskodik a legteljesebb elragadtatottság hangján írt vallomása, melyben a legjobb zongoristának nevezi őt.¹³¹ Az írás egyébként Saphir lapjából, a *Humorist*ból került átvételre.

Am Sonntag, den ersten März im Musikvereinssaale hat der Liszt-Blitz mich gerührt, ich bin voll Electrizität und ich stecke den Federwetterableiter in mich selbst an, damit durch ihn der Blitz ins Papier schlage. [...] Liszt ist der Columbus des Klaviers! [...] Ich sage nicht, Liszt ist der erste oder allererste, oder der beste oder allerbeste Klavierspieler, denn keine Klasse von Menschen liegt jetzt so dicht und schicht vor unserer Sehhaut, als die Klavierspieler, so dicht, daß ihre Mitteltinten und Abstufungen ineinanderfließen, und nicht zu unterscheiden sind. ”

¹²⁹ Klein, Julius: Parallele zwischen Liszt und Henry Litolff. *Der Ungar*, Nr. 37 12. Februar 1846, 289–290.

¹³⁰ H.: Ostereier aus Wien. Die Schöpfung Liszt.. *Der Ungar*, Nr. 88 12. April 1846, 697–698.

¹³¹ Neue Variationen über meinen alten Liszt-Enthusiasmus. Von M. G. Saphir. *Der Ungar*, Nr. 61 12. März 1846, 481–484.

Magyar szépirodalom német fordításban

1842 januárjában jelent meg részletekben Remellay Gusztáv *Törvényhalom* című, Mátyás király idejében játszódó novellája,¹³² valamint Tóth Lőrinc *A Kárpátok gyermeke (Das Kind der Karpathen)* című elbeszélése.¹³³ A fordító neve egyik esetben sem szerepelt.

Az 1842. február 25. után következő néhány számban részletek láttak napvilágot Eötvös *A karthauzi (Der Karthäuser)* című regényéből, melyet Hermann Klein fordított, „Situationen [aus dem noch ungedruckten Romane 'Der Karthäuser' von Joseph Freiherrn v. Eötvös]” címen, melyhez Klein azt a megjegyzést fűzte, hogy lapjának elindítása gátolta meg abban, hogy befejezze a regény fordítását, de annak utolsó kötete már nyomdában van. Eötvös műve magyarul is 1842-ben jelent meg (először az Eötvös által 1839 és 1841 között szerkesztett és Heckenast Gusztáv által kiadott *Budapesti árvízkönyvben*), tehát Klein szinte egy időben készítette a fordítást a magyar szöveggel.

Nagy Ignác, Mátyás király idejében játszódó történelmi novelláját *Schuld und Sühnung* címmel 1842 márciusában hozta részletekben a lap a fordító nevének megadása nélkül.

A *Szózat* fordítását az *Ungar* Steinacker Gusztávtól közölte.¹³⁴ Ezt a fordítást, csakúgy, mint Zöllnerét, nyilvántartja a Vörösmarty kritikai kiadás.¹³⁵ A *Pesther Tageblatt* 1843-ban, tehát egy évvel később hozta Zöllner fordítását. A vers kezdetéből a megszólítás „Hazádnak rendületlenül légy híve, ó magyar” átalakítva és feleslegesen első helyen kiemelve mintegy közvetlen megszólításként „O Ungar!” szerepel, és ez a megoldás erőltetett Steinackernál és Zöllnernél is. Steinacker a kifejtő, magyarázó stílust választja: „... bleib mit fester Treu / Dem Vaterland vereint”, így a kezdet kissé nehézkes. A szöveg kibővítésében odáig megy, hogy nála a haza egyben az első és utolsó barát is: „Das Deine Wieg' und einst Dein Sarg, / Dein erst' und letzter Freund.” A *Szózat* versformája skót ballada, 4 x 6 szótagos xaxa rímképletű. A páratlan sorok enjambement-okkal fejeződnek be, a páros sorok lezártak, és ezek rímelnék. Ezeket a formai tulajdonságokat Steinacker megtartotta. Az 1–2 és a 13–14. keret-versszakok a fordításban is keretbe foglalják a költeményt. Most csak a befejező részt közlöm:

¹³² Gerichtshügel (Törvényhalom). Historische Novelle von Gustav v. Remellay. *Der Ungar*, Nr. 3 4 Jänner 1842, 11–15; Nr. 4 5. Jänner 1842, 17–21; Nr. 5 7. Jänner 1842, 26–27.

¹³³ Das Kind der Karpathen. Novelette. Aus dem Ungarischen des Lorenz Tóth. *Der Ungar*, Nr. 9 12. Jänner 1842, 49–51; Nr. 10 13. Jänner 1842, 55–57; Nr. 11 14. Jänner 1842, 61–63.

¹³⁴ Zuruf. (Szózat.) Aus dem Ungarischen des Vörösmarty, von Gustav Steinacker. *Der Ungar*, Nr. 82 11. April 1842, 457.

¹³⁵ Vörösmarty Mihály összes művei. Kisebb költemények (1827–1839). II. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960, 632.

Légy híve rendületlenül	Am Vaterland, o Ungar hang
Hazádnak, oh magyar:	Mit fester Treue Du
Ez éltetőd, s ha elbukál,	Dies hält – und dekt Dich, fällst Du einst,
Hantjával ez takar.	Mit seinem Rasen zu.

A nagy világon e kívül	Es ist für Dich in dieser Welt
Nincsen számodra hely;	Sonst keine Stätte frei.
Áldjon vagy verjen sors keze:	Hier muß Du leben, sterben hier,
Itt élned, halnod kell.	Was auch Dein Schicksal sei. –

A dicső történelmi múlt felidézésének kulcsszavai („Szabadság!” „Freiheit!”), a közelre mutató határozószavak („itt” / „hier” háromszori ismétlése) megtalálhatók a fordításban: A 6–7. versszakban a jelent mutatja be Vörösmarty, de bizakodóan tekint rá, a szenvedéseket nem tartja hiábavalónak. A szöveg emelkedettségét fokozzák a német nyelvre jellemző összetett főnevek: „Mißgeschick” (a „balszerencse” megfelelője), a „viszály” szó helyett a Steinacker alkotta „Schicksalsbrand” szó szerepel, ebből a „Brand” „vész”-t, leginkább tűzvészt jelent. Jó megoldásnak tartom az állapothatározóként használt, megint a német nyelv sajátágaiból következő két befejezett igealakot, ami ugyan nem teljesen szó szerinti fordítás: „Megfogyva bár, de törve nem, / Él nemzet e hazán.” – „Lebt zwar gebeugt – gebrochen nicht, / Ein Volk in diesem Land” („Meghajolva” a „megtörve” helyett). Néhány kisebb változtatás említhető még: a 10. versszak kezdeti, hangsúlyos első sorából a harmadik sorba kerül az „Az nem lehet” – „Es kann nicht sein”, és figyelemreméltó a már említett szóösszetételek használata, ebben az esetben „Willensglut”, bár a magyarban az „átoksúly” volt hasonló összetétel. A „Még jöni fog, ha jöni kell” régies igealakját hiába keressük a németben. Viszont a költői kép megváltoztatására is akad példa, bár erről van szó, de nem ilyen direkt módon kifejezve: „Vagy jöni fog, ha jöni kell / A nagyszerű halál, / Hol a temetkezés fölött / Egy ország vérben áll.” – „Wo nicht – dann kommt, was kommen muß: / Ein Sterben, hehr und groß, / Des Landes Leiche, bluthig roth, / Sinkt in der Erde Schooß.” A magyarban nem az ország véres teteme hull a föld ölébe.

Ha összevetjük a *Szózat* Steinacker-féle fordítását a *Pesther Tageblatt* Zöllner készítette fordításával, mindenképpen Steinackeré az elsőbbség tartalmi és formai hűsége miatt.

A *Karl von Durazzo* magyar történelmi témájú elbeszélés szerzője Adalbert von Kőszeghy beazonosíthatatlan (1842 októberében került közlésre), a történet a nápolyi és rövid ideig magyar király II. (Kis) Károly 1386-os meggyilkolását mondja el.

Az *Ungar* 1843 szeptemberében közölte részletekben Jósika *A falusi lelkész* című elbeszélését (*Der Dorfpfarrer* címen), a fordítás alapjául a Frankenburg Adolf szerkesztette *Magyar Életképek*ben nem sokkal korábban megjelent magyar szöveg szolgált, a fordító nevét nem közölték.

Szigligeti Ede *Két pisztoly* című népszínművéből a fordító nevének megadása nélkül került közlésre egy részlet.¹³⁶

Nagy Ignác *Tisztújítás* című darabjának hetedik jelenetét 1843 novemberében részletekben hozta az *Ungar*.¹³⁷

Machik József ügyvéd, műegyetemi tanár (1805–1890) Vörösmarty- és Kisfaludy-fordításait közölte az *Ungar*, melyek később kötetben is napvilágot láttak: *Gisela. Eine Auswahl von Gedichten der hervorragendsten magyarischen Dichter* (Pest, 1858) címen. Machik fordította le Vörösmarty népdalszerű, 1830-as *Kék szem* című versét, melyet az *Ungar Volkslied* címen közölt.¹³⁸ Szóhasználatában a népdalszerű hangot jól találta el a fordító. A kezdet „Schön ist das dunkle 'Schwarzaug', schön /Auch schwarz erwecket Triebe” is sikeres, bár a „Triebe” szó talán túl szókimondó (a magyarban mindössze: „Én is azt szeretem” szerepel), de a „Liebe” szó miatt kellett rímhelyzetbe. A kinyíló ibolya hasonlat is megtalálható a németben, a „Látom a szerelmet *mulatozni* benne” kiemelt szavának visszaadása természetesen nem várható el a fordítótól. A befejezés frappáns: „Nincs több boldog ember /Nagy Magyarországon” – „Es ist kein Mensch so hoch beglückt / Im ganzen Ungarland.” Fő verstani hibája azonban az, hogy a fordító a magyaros, ütemhangsúlyos verselést jambikus verseléssel váltja fel, ezzel a „geselliges Lied”-hez közelíti, és teljesen elhibázza a népdalszerű versformát.

Vörösmarty Mihály *Hymnus* („Isten segíts! királyok istene!” kezdősorral) című versét, mely 1844. július 30. és november 20. között keletkezett, és amelyet a Kisfaludy Társaságban olvasott fel a költő, G. Rezek nevű műfordító (akiről semmilyen adatot nem sikerült találnom) fordította le.¹³⁹ A fordítást a Vörösmarty kritikai kiadás nem ismeri. Vörösmarty a műben Istenhez könyörög, az ő segítségét kéri. Az egész vers megismételt kérések sora; először azt kéri, Isten segítse meg az uralkodót, másodszor, hogy segítse meg a népet, hogy ő maga legyen tevékenyen részt sorsa jobbra fordításában, majd áldást kér a hazára, valamint törvénytisztelőt, végül „emberméltóságot”, vagyis emberhez méltó életet. Az „Isten segíts” felszólí-

¹³⁶ Kerker scene aus Szigligeti's „Két pisztoly”. *Der Ungar*, Nr. 153 4. Juli 1844, 605–606.

¹³⁷ Siebente Scene aus dem priesgekrönten Lustspiel „Tisztújítás” (Komitats-Beamtenwahl) von Nagy Ignác. *Der Ungar*, Nr. 275 27. November 1843, 1261–1262.

¹³⁸ Volkslied. Nach dem Magyarischen des Vörösmarty von Prof. Joseph. Machik. *Der Ungar*, Nr. 6 8. Jänner 1844, 21.

¹³⁹ Hymne. Nach Vörösmarty's im Kisfaludy-Verein vorgetragenen Gedichte. *Der Ungar*, Nr. 36 11. Februar 1845, 129.

tó mondatnak nem felel meg a Rezek által ehelyett használt „Beschütz uns Gott”, ami csak annyit jelent: „Védj meg minket!” A „segítés” aktívabb cselekvést, a történésekbe való beavatkozást jelent, itt nem megóvásról van szó. De Rezek teljesen a mentés, a menedékkérés irányába tolja el az óhajást, mert nála a versszakok első sorának, az Istenre vonatkozó második fele („királyok istene”, „népeknek istene”, „országok istene”, „szabadság istene” majd az utolsó strófában már nem magyarázatként, hanem összegzésként: „Mindenható egyesség istene” egyik esetben sem az „isten” szó ismétlése és azáltal nyomatékosítása, nála az isten menedékhely „o Du der Kön’ge Hort”, „O Du der Völker Hort”, „o Du der Länder Hort”, „o Du der Freiheit Hort”. A befejezést „Hogy nemzetünknek mindenik nyomára / Ragyogjon emberméltóság sugára” viszonylag sikeresen oldotta meg, bár kimondta, hogy a magyar népről van szó: „Und Menschenwürde soll den Völkern künden, / Wo sie des Ungarnvolkes Thaten finden.”

1845 áprilisában Eötvös *A falu jegyzője (Der Dorfnotär)* című, magyarul 1845-ben napvilágot látott regényéből közölt a lap több részletet. A regény Mailáth János fordításában 1846-ban jelent meg Pesten.

Császár Ferenc *Féltékenység díja (Der Lohn der Eifersucht)* című elbeszélését –dy (lehetőséges, hogy Szarvady?) jelű fordító munkájaként közölte az *Ungar*.¹⁴⁰

Kerényi Frigyesnek, aki maga is német anyanyelvűként született, és sok magyar költőtől fordított németre, költőként viszont nem volt túl sikeres,¹⁴¹ *Lantról és virágbokorról* című versét *Leier und Blumen* címen G. L. Feldmann fordításában hozta az *Ungar*.¹⁴² Feldmann fordította Petőfi „A hazáról” című versét is.¹⁴³ Feldmann M. G. Saphir tanácsára fordult az irodalom, a publikálás felé; hogy megtanult-e magyarul, vagy segítsége volt a fordításban, nem tudjuk. Az biztos azonban, hogy „az eredetinek nemes pátoszát, őszinte hazafi-bánatát csak itt-ott, egy-egy versszakban vagy sorban érzékelteti, – zömében azonban meghamisítja, sőt néhol értelméből is kiforgatja a verset. Ez bizonyára összefügg azzal is, ahogy az eredeti abcb rímképletet a szigorú megkötöttséget jelentő abab-vel váltja fel”¹⁴⁴ – summázza Kiss József alapvető tanulmányában.

¹⁴⁰ Der Lohn der Eifersucht. Historische Erzählung von Franz v. Császár. *Der Ungar*, Nr. 103 1. Mai 1845, 409–410; Nr. 104 2. Mai 1845, 413–414; Nr. 105 3. Mai 1845, 417–418. Magyarul a *Császár Ferenc beszédei* című kötetben, Kilián György kiadásában, Pesten 1846-ban látott napvilágot.

¹⁴¹ RÓZSA, Mária: Ein vergessener Vermittler ungarndeutscher Herkunft. i. m. 328–331.

¹⁴² Leier und Blumen. Aus dem Ungarischen des Kerényi von G. L. Feldmann. *Der Ungar*, Nr. 34 8. Februar 1846, 265.

¹⁴³ Vom Vaterlande. Aus dem Ungarischen des Petőfi von G. L. Feldmann. *Der Ungar*, Nr. 23 27. Jänner 1846, 178.

¹⁴⁴ KISS József: Petőfi az egykorú hazai német nyelvű sajtóban 1844–1846. In: *Tanulmányok Petőfiről*. Szerk. Pándi Pál, Tóth Dezső. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962, 175–176.

Petőfi három versét, a *Szeretője-e vajon...*, a *Hány csepp van az óceánban?* és az *Oda nézetek!* címűeket „Felhők”¹⁴⁵ címen hozta az *Ungar* mutatványként. A fordító Kornfeld Viktor Móric, akiről csak annyit tudunk, hogy orvos volt, és dilettáns költő, aki főleg alkalmi köszöntő verseket írt németül, a 20-as években a *Pannoniában* és az *Irisben* is publikált.¹⁴⁶ Érdekessége a közlésnek, hogy az *Ungar* kivételesen mindkét nyelven hozta egymás mellett a szövegeket. A fordítás csak tartalmilag mondható hűnek, Kornfeld inkább a hangulat visszaadására törekedett; sokkal bőbeszédűbb az eredetnél, mindent körülményesen kifejt. Kiss József így összegzi véleményét a fordításokról: „[Kornfeld] teljesen függetleníti magát az eredeti versek formai sajátosságaitól, eltérő a rímek elhelyezése, a szótagszám, sőt az első darabban a sorok száma is [...]”¹⁴⁷

Szeretője e vajjon a' testnek a' lélek?	Lebt die Seele, der Geliebten gleich,
S' mint szeretőkhöz illik, együtt enyésznek?	Mit dem Körper treu im Liebensbunde?
Vagy a' lélek a' testnek csak barátja?	Und so gehen beide sie zugleich,
S úgy tesz mint rendesen a' barát:	Wie's Geliebten ziemt zu Grunde?
Elhordja magát,	Oder ist der Geist als Freund
Midőn amazt pusztulni látja?	Mit dem Leibe nur vereint?
	Und alsbald entflieht,
	Wies bei Freunden oft geschieht.
	Wenn er diesen in Verderben sieht?

Feldmann fordította Császár Ferenc két szonettjét (*Byron, Visegrád*)¹⁴⁸ abból a kötetből, amelyről korábban ő közölt könyvismertetést.

1846 júliusában közöltek részleteket Czakó Zsigmond színész és drámaíró *Végrendelet* (Aus Czakó's Drama *Das Testament*) című ötfelvonásos drámájából, mely az előző évben jelent meg magyarul.

¹⁴⁵ Wolken von Petőfi. Deutsch von V. M. Kornfeld – Felhők. Petőfitől. *Der Ungar*, Nr. 90 16. April 1846, 713.

¹⁴⁶ OSZTERN, i. m. 25.

¹⁴⁷ KISS: Petőfi az egykorú..., i. m. 149–150.

¹⁴⁸ Sonette von Franz v. Császár. Aus dem Ungarischen von G. L. Feldmann. *Der Ungar*, Nr. 122 24. Mai 1846, 969–970.

Diósy Márton *Partium* című írását is hozta az *Ungar*., mely a *Pesti Divatlap*ban publikált a *Menyasszony* című megjelenés előtt álló regényének részlete,¹⁴⁹ később azonban a regény mégsem jelent meg.

Vörösmarty *Pásztorlány' dala* című versét Friedrich Bach fordította.¹⁵⁰ A szerkesztő azt a megjegyzést fűzi a fordítóhoz, hogy soha nem hallott egyetlen magyar szót sem, talán az „éljen” szón kívül. A fordítóról elmondható, hogy a vers rövid, népdalszerű sorait kibővíti, a sorok szótagszámát megnöveli, a második versszakba magyarázó jelleggel betold a szótag-szám kedvéért („Und verloren und vergangen”), ugyanakkor az első strófából kihagyja a leány és a költő közti hasonlatot („De hervadsz mint magam,”); nem tartja meg a két strófa azonos kezdő sorát: „Kis rózsá, szép rózsá,” az abab rímképletet sem sikerül mindig visszaadnia. A vers egyébként Vörösmarty viszonylag korai verse, 1828-as keletkezésű, a Vörösmarty kritikai kiadás előtt ismeretlen Bach fordítása.

Petőfi nemrég eljegyzett menyasszonya, Szendrey Júlia elbeszélését Diósy fordította *Schmerz und Freude* címmel.¹⁵¹

Az 1848-as év, a márciusi forradalom a német nyelvű sajtót is reagálásra készítette. A kezdeti hangok egyöntetűen euforisztikusak voltak, a kivívott sajtószabadságot a német nyelvű lapok is ünnepelték. Az *Ungar* március 17-én közölte a *Nemzeti dal* Dux Adolf-féle fordítását.¹⁵² A kezdés kissé nehézkes („Fürs Vaterland, auf Ungarn hie!), de a pattogó, rövid sorokat, a szöveg frissességét, ugyanakkor pátoszatát is megőrizte. Bár a refrénbe betoldja a magyarokhoz a „bátor” jelzőt: „Beim Gott der tapferen Magyaren / Geschworen sei's,” ami azonban a szenvedő igealak miatt kissé körülményesebb. Duxra a formai és tartalmi hűség lehetséges megtartása volt műfordításainál általában jellemző, ez a fordítása pedig a jól sikerültek közé számítható. Kiss József a fordítást Dux korábbi Petőfi-fordításainál mindenképpen jobban sikerültnek tartja, s ezt a forradalmi hangulat ihlető hatásának tudja be. Sajnos azonban Dux magyar nyelvtudásában fogyatékoságok voltak. Kiss rámutat egy nyilvánvaló félreértésre is, az „Átkozottak ősapáink” kifejezést Dux félreérti „Von unserer Väter Fluch verdammt” – tehát „Apáink elátkoztak bennünket”, mert Dux valószínűleg a „kárhozottak” szót összekeverte a „kárhoztattak” szóval. Dux a Petőfiéhez hasonló egyszerűsége és közérthetősége törekszik, de néhol ez elszürkítéshez vezet. Például a „sehonnai bitang” jelzőt „feig”-gel (gyáva)

¹⁴⁹ Diósy Márton: Részlet „Elgyűrűsödött” c. regényéből. *Pesti Divatlap*, 1846. Nyárhó 11. 541–542.

¹⁵⁰ Der Hirtin Lied. (Pásztor leány dala). Aus dem Ungarischen des Mich. Vörösmarty v. Fridr. Bach. *Der Ungar*, Nr. 61 14. März 1847, 479.

¹⁵¹ Schmerz und Freude. Ein Phantasiestück von Julia Petőfi. *Der Ungar*, Nr. 289 16. December 1847, 2287–2290; Nr. 290 17. December 1847, 2295–2296; SZANA Tamás *Petőfiné Szendrey Júlia* (Budapest 1891) című munkájában csak Petőfiné életrajzát ismerteti, és csak verseit közli, így az eredeti címet nem ismerem.

¹⁵² Nationallied von Petőfi. Übersetzt von A. Dux. *Der Ungar*, Nr. 64 17. März 1848. 505. Szövegét közlöm: „Ihr Männer auf,...” i. m. 24–25.

fordítja, másutt viszont – a rímkényszer hatása alatt – mesterkéltté, irodalmiassá válik: a „Kik szabadon éltek haltak” nála: „Am freien Heerd”, az „És mi mégis láncot hordtunk” sort is eltúlozza: „Und dennoch trugen wir der Ketten Qual!”. Az 5. versszakban a „Mit rákentek a századok” nála csak „alte Schmach”, és beiktat egy teljesen új sort: „Zu neuem Leben wach!”. Metrikailag nem olyan súlyos vétség, hogy Petőfi felező nyolcasait négyes jambusokkal helyettesíti. Kiss József elismeri, hogy a fordításnak kétségtelenül van bizonyos, az eredeti költemény kemény hangzását idéző friss sodrása, s ebben a jól sikerült refrénnek – „Um jeden Preis” – van szerepe.¹⁵³

Eötvös József *Végrendelet* című versét Gottfried Feldinger (Földényi Frigyes) fordította.¹⁵⁴

A szerkesztő, Klein koncepciója a kortárs magyar szerzők német nyelven való propagálása; még a közelmúltban elhunyt magyar költők-írók munkáiból sem közölt fordításokat, igaz, azokat nem is fordította senki. Elmondható, hogy a magyar irodalom a romantikával érte utol a nyugat-európai nemzetek irodalmait. A kortársak közül az ismert és divatos szerzők (Remellay Gusztáv, Nagy Ignác, Császár Ferenc, Szigligeti Ede, Czákó Zsigmond) neve fordul elő a lapban, a klasszikusok közül Eötvös, Jósika, Vörösmarty, Petőfi (Vörösmartynak három, Petőfinek egy verse jelent meg a lapban). Ez is csak annak köszönhető, hogy az ő német nyelvre való átültetésük még életükben megkezdődött.

Német nyelvű irodalom

Az egyetlen Goethétől származó közlemény egy rövid önreflexió a forrás megjelölése nélkül, amit nem sikerült azonosítanom.¹⁵⁵

Betty Paoli, a korszak osztrák lapjainak kedvelt szerzője az „Ein Gelübde (Aus der eleganten Welt)” című, az előkelő világot bemutató novellával szerepel az *Ungar* hasábjain.¹⁵⁶ A történet az orosz arisztokrácia körében játszódik; a fiatal, teljesen összeillő, egymást szerető grófi párnak több gyermeke meghalt közvetlenül születésük után. Amikor a grófnő ötödik gyermekét várja, találkozik egy parasztasszonnyal, aki elmeséli neki, hogy az ő gyermeke a częstochowai Szűz közbenjárására gyógyult meg betegségéből, ezért ő is felkeresi a

¹⁵³ KISS: *A Nemzeti Dal...*, i. m. 431–434.

¹⁵⁴ Testament. Nach dem Ungarischen des Freiherrn Joseph v. Eötvös. *Der Ungar*. Nr. 93 22. April 1847, 735; A vers a „Báró Eötvös József összes költeményei”-t (Budapest 1893) tartalmazó kötetben öt versszakból áll, az itt közölt ellenben hatból; a fordító minden bizonnyal egy korábbi variánst használt alapul.

¹⁵⁵ GOETHE, Johann Wolfgang von: Göthes Urtheil über sich selbst. *Der Ungar*, Nr. 101 3. Mai 1842, 536. (újraközölve: In: *Deutsche Presse*, i. m. 304.)

¹⁵⁶ Ein Gelübde. Mitgetheilt von Betty Paoli. *Der Ungar*. Nr. 100 2. Mai 1842, 529–531; Nr. 101 3. Mai 1842, 534–535; Nr. 102 4. Mai 1842, 537–539.

kegyhelyet. Ez alkalommal életben marad a gyermek, de hétéves koráig máshol nevelkedik, s azt a napot megelőző éjszakán, mikor elhozzák megmutatni anyjának, a grófnő megvakul. A babonák, a sorszerűség megjelenése romantikus színezetet, hangulatot ad a történetnek.

Franz Schuselka (1811–1886) osztrák publicista és politikus *Der Platzregen* című elbeszélést, az apjával élő kissé túlkoros leány férjhez menésének történetét (a *Bohemiából* átvéve) folytatásokban közölte az *Ungar*.¹⁵⁷

A német forradalmár költő, Georg Herwegh *Der alte Jakob*¹⁵⁸ című verse a szegény ember halálát tematizálja, de számos politikai utalás található benne:

„Und kaum ist uns genug am Joch
Der Armuth auf gekrümmten Rücken:
Mann will der Knechtschaft Stempel noch
Ihr auf die Stirne drücken.”

Ugyanakkor Herwegh kiemeli a szegény ember erkölcsi tisztaságát:

„Schlaf wohl in deinem Sarkophag,
Drin sie dich ohne Hemd begraben!
Es wird kein Mensch am jüngsten Tag
Noch reine Wäsche haben.”

Herwegh *Bei Hamburgs Brand* című költeményét a nemrég megjelent *Hansa-Album*-ból vették át. Az állítólagos Goethe-idézettel kezdődő vers egyértelműen a szabadságot dicsőíti:

„’Mehr Licht!’ und Licht kann uns retten,
Nur Feuer tilgt das Mal der Ketten,
Auf Feuer will die Freiheit betten:
Bewahrt das Feuer und das Licht!”¹⁵⁹

Oktoberben ismét közöltek egy Herwegh-költeményt, a *J....a. e Jemand* címűt, amelyben szintén világos az utalás; az újszülött szabad német ember, aki megszünteti a szolgátságot, és szabadságot hoz, neve legyen „Einheit” (egység).¹⁶⁰

¹⁵⁷ Der Platzregen Erzählung v. Franz Schuselka. *Der Ungar*, Nr. 194 24. August 1842, 806–807; Nr. 195 25. August 1842, 909–911; Nr. 196 26. August 1842, 913–914; Nr. 197 27. August 1842, 917–918; Nr. 198 28. August 1842, 922–923.

¹⁵⁸ Herwegh, Georg: Der alte Jacob. *Der Ungar*, Nr. 234 11. October 1842, 1065. (Hogy honnan vették át a költeményt, nem szerepel a lapban.)

¹⁵⁹ Herwegh, Georg: Bei Hamburgs Brand. *Der Ungar*, Nr. 243 21. October 1842, 1099.

¹⁶⁰ Herwegh, Georg: J.... i. e Jemand. *Der Ungar*, Nr. 248 27. October 1842, 1119.

Adolf Wiesner [eredetileg Wiener] (1807–1867) prágai születésű, 1852-ben New Yorkba kivándorolt osztrák zsidó újságíró és publicista volt. Amerikai évei alatt több német nyelvű periodikumot (*Geist der Weltliteratur*, *Turn-Zeitung*, *Illinois-Staatszeitung*) szerkesztett. *Das ewige Wiedersehen* című novellája Velencében játszódik, anya és fia bensőséges kapcsolata áll a középpontjában. A fiút is átadják a törököknek túszként, a gyönyörűen fuvolázó fiú azonban elnyeri a szultán jóindulatát, aki az ő fuvolajátéka miatt elengedi a túszoikat, így anya és fia újra találkozhatnak. A happy enddel végződő romantikus történet középpontjában az érzelmek, a szeretet állnak, a romantikára jellemző az egzotikus környezet.¹⁶¹

Az orvos, újságíró és költő Ludwig August Frankl *Des Teufels Farbe* című bohókás versének fiktív színtere Japán, de az ördög színével kapcsolatban feltett kérdésre adott válaszban az osztrák és a magyar zászló színei szerepelnek.¹⁶²

A legismertebb német kortárs író és drámaíró, Heinrich Laube (1806–1884), a „Junges Deutschland” írói mozgalom egyik vezetője, aki tizenöt évig a bécsi Burgtheater igazgatója és kiváló színházi szakember volt, egy elbeszélésével szerepel a lapban. Egy szegény emberről szól a történet, akit ki akarnak végezni, de a kivégzést elhalasztják, mondván, hogy nem etetik annak új időpontjáig a börtönben, s ha igazi német ember, majd jelentkezik a kivégzés idején. A bűnös valóban jelentkezik a kitűzött napon, de a városi tanács végül megkegyelmez neki. A „*deutscher Michel*” kifejezés az egyszerű, szegény, kiszolgáltatott német embert személyesíti meg. Az anekdota Laube szülőfalujában, a sziléziai Sprottauban játszódik, Szemző Piroska dicséri Laube ábrázolásának falusi frissességét, humorát.¹⁶³

Az Amalie Winter néven publikáló, főleg gyermekkönyvek szerzőjeként ismert Amalie Freifrau von Großtól (1802–1879) látott napvilágot 1843-ban a *Die Kluft (A szakadék)* című elbeszélés. Az elbeszélés színtere üdülőhely, gyógyfürdőváros (konkrétumok városnév, vagy ország megadása nélkül), ahol a fiatal özvegy báróné nagynénjével üdül, és megismerkedik Ottóval, a tehetséges ifjú költővel, aki aztán lassan beleszeret, majd miután megvallja szerelmét, de viszonzásban nem reménykedik, elutazik. A fiatal özvegynek is tetszik a férfi, de az illem köti, amely szerint a nő nem kezdeményezhet. Otto egy öreg zsidó fia, akinek apja pénzt ad kamatra kölcsön. Otto szégyelli származását, mert szinte betegesen úgy érzi, hogy emiatt – képzettsége ellenére – mindenütt megkülönböztetés, megszégyenítés éri. Miután ő is visszatér a városba, újra találkozik szerelmével, Marie-val, aki teljesen mentes az előítéletektől, nem

¹⁶¹ „Das ewige Wiedersehen. Phantastische Novelle” von Adolf Wiesner. *Der Ungar*, Nr. 253 3. November 1842, 1140–1141; Nr. 254 4. November 1842, 1143–1144; Nr. 255 5. November 1842, 1147–1148; Nr. 256 7. November 1842, 1152.

¹⁶² Des Teufels Farbe Von Dr. Frankl. *Der Ungar*, Nr. 292 20. November 1842, 1165.

¹⁶³ Der deutsche Michel am Galgenberg. Erzählt von Heinr. Laube. *Der Ungar*, Nr. 291 19. December 1842, 1161–1162; lásd még: Szemző Német írók ..., i. m. 68.

érti, miért ne szerethetne keresztény nőként zsidó férfit. Otto szóváltásba keveredik a zsidóságra tett sértő megjegyzés miatt egy katonatiszttel, és hirtelen haragjában leszúrja. A tett után menekülnie kell a városból, s Marie-vel együtt eltűnnek. A vége happy end: a nagynéni megtudja, hogy a pár kivándorolt Amerikába, boldogan és gazdagon élnek két gyermekükkel.¹⁶⁴ A német író ebben az elbeszélésben egy létező társadalmi problémát tematizál, a jó adottságokkal rendelkező, tanult zsidó értelmiségi helyzetét a társadalomban, de a történet végkicsege realista, ez a réteg még előítéletmentes társal sem találhatja meg boldogulását kora európai társadalmában. Ez a realizmus elemeit megcsillantó novella kitűnően illeszkedett a szerkesztői koncepcióba.

A magyarországi születésű, de németül publikáló Nikolaus Lenau anyját gyászoló, melankolikus verse a *Der offene Schrank* címet viseli.¹⁶⁵ A súlyos neurózissal küzdő költő életének egy egészségesebb periódusában született az a költemény, melyet 1845 júniusában közölt az *Ungar*.¹⁶⁶ A magyar témájú, a toborzást feldolgozó *Die Werbung* című fiatalkori Lenau-vers jelentősen lerövidítve került közlésre; a verstorzó csak magát a sikeres toborzást mutatja be cigányzenével és a pusztaromantika ismert kliséivel, a vers végkicsengése a lehetséges hősi halálról elmarad.¹⁶⁷

Karl Beck édes-bús hangulatú *Zur Nacht* című szerelmes verse, amit Osztern nem említ, 1844-ben jelent meg a lapban.¹⁶⁸ Szintén Becktől származik az *Anna Marie* című népies ballada az elhagyott lányról, aki megszüli gyermekét, de gondozásba kell adnia, és aki aztán meghal, ő pedig lecsúszik, elzüllik menthetetlenül.¹⁶⁹ A *Klärchen* című két strófából álló, a költő szerelmi bánatát közhelyszerű képekkel (vércsepp a havon, galambok) tükröző versét is közölte az *Ungar*.¹⁷⁰ Az *An Deutschland*¹⁷¹ című versének aktualitását az 1848. május 28-án a frankfurti Szent Pál-templomban összeült alkotmányozó nemzetgyűlés munkája adja; Beck hangot ad félelmének, hogy az egyesült Németország hosszú távon nem tartható fenn. Németországban elég hamar győzött a reakció; megjegyezzük, hogy Beck középutasként a forradalmi eszméket sosem tudta magáévá tenni, ő „jogot és békét” kívánt.¹⁷²

¹⁶⁴ Die Kluft. Von Amalie Winter. *Der Ungar*, Nr. 253 31. Oktober 1843, 1153–1154; Nr. 255 3. November 1843, 1165–1166; Nr. 256 4. November 1843, 1169–1170; Nr. 259 8. November 1843, 1181–1182; Nr. 260 9. November 1843, 1185–1186.

¹⁶⁵ Der offene Schrank. Von Nikolaus Lenau. *Der Ungar*, Nr. 133 11. Juni 1844, 525. A Lenau-kritikai kiadás nem tesz említést ennek az 1838 húsvét vasárnapján keletkezett versnek az *Ungar*-beli közléséről. Nikolaus Lenau: Werke und Briefe. Band 2 Neuere Gedichte und lyrische Nachlese. Hg. V. Antal Mádl. Wien: ÖBV, 1995, 603.

¹⁶⁶ Lenau's erstes Sonett nach überstandener Krankheit. *Der Ungar*, Nr. 147 22. Juni 1845, 585.

¹⁶⁷ Die Werbung von Nicolaus Lenau. *Der Ungar*, Nr. 144 23. Juni 1842, 705.

¹⁶⁸ Zur Nacht. Von Karl Beck. *Der Ungar*, Nr. 143 22. Juni 1844, 565.

¹⁶⁹ Anna Maria. Von Karl Beck. *Der Ungar*, Nr. 303 23. December 1845, 1205.

¹⁷⁰ Klärchen. Von Carl Beck. *Der Ungar*, Nr. 129 3. Juni 1846, 1026.

¹⁷¹ An Deutschland. Zum 6. August. Von Carl Beck. *Der Ungar*, Nr. 193 19. August 1848, 1881.

¹⁷² Beck 1848. július 10-i levelét idézi VÁRDY HUSZÁR Ágnes: *Karl Beck élete és költői pályája*, i. m. 140.

Friedrich Rückert (1788–1866), a német orientalisztika egyik megalapítója, kitűnő forma-érzékű költő és műfordító *Die abgestellte Hungersnoth*¹⁷³ című versének színtere Perzsia, ahol Peros király a nagy éhínség idején elrendelte, hogy a gazdagok feleslegét el kell osztani. Ekkor és később is Magyarország északi megyéiben éhínség volt, talán emiatt közölték.

Hermann Marggraff kortárs író humoros kis elbeszélése is említést érdemel, melyben a fiatal férj pipázása vet véget házasságának.¹⁷⁴ Hermann Marggraff (1809–1860) már az újságírói szakmát professzionálisan művelő író típusához tartozik, maga is szerkesztője volt különböző lapoknak, így a *Berliner Conversationsblatt*nak, majd a *Blätter für literarische Unterhaltung*nak. Munkatársa volt többek között a *Grenzboten*nek és az *Allgemeine Zeitung* szerkesztőségének is, de írt regényeket, verseket és tragédiákat, emellett jelentős irodalomtörténeti munkásságot is kifejtett: *Deutschlands jüngste Litteratur- und Kulturepoche* (1839) című munkája fontos adatokat szolgáltat a Junges Deutschland korának megismeréséhez.

A késő romantika német költőjének, Emanuel Geibelnek (1815–1884) *Nachts am Meere* című verse 1845-ben jelent meg,¹⁷⁵ erre a versre is a formai tökéletességre való törekvés volt jellemző.

A kortárs költők közül Moritz Hartmann *An eine Frau* című verse érdemel még említést, Szemző szerint „alkalmi költemény, melyben a vigasz rokonszenves, meleg hangján szólal meg.”¹⁷⁶ Hartmann 1850 őszén Párizsba költözött, és az ott emigrációban élő Szarvadyval Petőfi-verseket fordítottak oly módon, hogy Szarvady készítette a nyersfordítást, amit aztán Hartmann átdolgozott. A Petőfi-versfordításokat két kötetben tervezték megjelentetni, az első Petőfi 1848 márciusa előtt írt verseit, a második az ez utáni verseket tartalmazta volna. Csak az első kötet látott napvilágot Darmstadtban 1851-ben, *Alexander Petőfi's Gedichte*. Aus dem Ungarischen übersetzt von Fr. Szarvady und M. Hartmann címen. Szemző Piroska azt írja, Hartmann élete vége felé, 1867-ben még egyszer járt Pesten, ugyanis felkérték, legyen a *Pester Lloyd* külpolitikai rovatának szerkesztője, de ezt nem vállalta el.¹⁷⁷

J. H. Hirschfeld, akiről nem áll rendelkezésemre semmilyen adat, verset írt az 1844 óta tébolyban szenvedő Nikolaus Lenauhoz. Nagy szerencsétlenségnek tartja, ami Lenauval, a költővel történt: „Daß ein Dämon dem deutschen Lande / Seine [!] Priester vom Altare reißt / Seine Barden läßt erglänzen nimmer / In des Liedes und des Lebens Schimmer!” A vers vé-

¹⁷³ Die abgestellte Hungersnoth. Von Friedrich Rückert. *Der Ungar*. Nr. 158 10. Juli 1845, 621–622.

¹⁷⁴ Allen Eheleuten zur Lehr' und Warnung! Hermann Marggraff. *Der Ungar*, Nr. 239. 9. October 1845, 949–950; Nr. 240 10. October 1845, 953–954.

¹⁷⁵ Nachts am Meere. Von Emanuel Geibel. *Der Ungar*, Nr. 20 23. Jänner 1845, 65.

¹⁷⁶ An eine Frau. Von Moritz Hartmann. *Der Ungar*, Nr. 32 6. Februar 1845, 113; lásd még: SZEMZŐ, i. m. 70.

¹⁷⁷ SZEMZŐ, i. m. 70–71.

gén az istenekhez fohászkodik, hogy mentsék meg a költőt: „Rettet große Götter, rettet ihn!”¹⁷⁸

Eduard Maria Oettinger elbeszéléseket közölt a lapban. Ezekben már alig van nyoma a romantikának (*Ein Stammbuchblatt, Wie gefällt euch diese Frau?*). Realisztikus, hideg, gúnyoros ábrázolás – írja Szemző.¹⁷⁹

Willi Becktől, Karl Beck öccsétől több kisebb romantikus novella (*Ein Fragment aus dem Leben zweier Herzen*, 1846. október; *Du sollst nicht fluchen!*, 1847. január) jelent meg.

Kevéssé ismert Eduard Mauthner (1824–1889) osztrák hivatalnok, újságíró és librettista neve. Ő a szerzője az *Eine Ferienliebschaft* című, 1847 januárjában több részletben közölt tragikus végű szerelmi történetnek.

Ludwig Foglar, az ismert osztrák költő *Cocardenlied*¹⁸⁰ című költeményében lelkesülten énekelte meg a magyar kokárda színeit.

„Weiß bedeutet: allversöhnend
Friede, Freiheit und das Recht,
Weiß: des Helden Tod verschönend
Die Standarte im Gefecht. [...]

Flammneroth ist Frühlingsmorgen
Der den Völkern aufersteht,
Wenn in ew'ge Nacht verborgen
Tirannei zu Grabe geht. [...]

Grün ist: Hoffnung frommer Herzen
Unverzagt im Mißgeschick:
Sieger über Noth und Schmerzen
Tagt der Freiheit Augenblick.”

Foglar a refrénben azonosul a magyar forradalmárokkal:

¹⁷⁸ HIRSCHFELD, J. H.: An Lenau. *Der Ungar*, Nr. 66 18. März 1845, 249.

¹⁷⁹ SZEMZŐ, i. m. 72.

¹⁸⁰ Cocardenlied. Von Ludwig Foglár. *Der Ungar*. Nr. 66 19. März 1848, 518. Szövegét közlöm: „*Ihr Männer, ...*”, i. m. 48–49.

„So trag’ ich mit freudigem Muthe
 Pannoniens Cocarde,
 Und reih’ mit Glut’ und Blute
 Mich in die freie Garde.”

A magyarországi német nyelvű szerzők közül Gustav Steinacker verse, a *Der reichste Klang* békés nyugalmat, természetközelséget áraszt, egyben a hazaszeretet megnyilvánulása is.¹⁸¹ *Gräfenberg* című költeménye szintén a természettel való egységet és isten jelenlétét sugározza.¹⁸²

Földényi Frigyes (1819–1900) 1846-ban még Gottfried Feldingerként publikálta *Mein Trost* című szonettjét¹⁸³ és *Vergleich*¹⁸⁴ című, biedermeier hangulatot árasztó kis versét a virágok és a boldogság közti hasonlóságról. A *Der Ungar* közölte Földényi több hazafias versét is az 1848-as évfolyamban, így a „keményszívű kögazdagokhoz” intézett felszólítását¹⁸⁵ és a bécsi akadémiai légióhoz szóló, határokon átívelő bajtársias köszöntését.¹⁸⁶

Ludvig Sámuel (1801–1869) kőszegi születésű költő és drámaíró, útleírások szerzője 1837-ben kivándorolt Amerikába. *Donau* című költeményét 1848 januárjában közölte az *Ungar*.¹⁸⁷ A versben a költőnek a folyóhoz fűződő érzelmei fejezik ki hazaszeretetét, honvágyát az új hazából.

Külön érdekessége a lapnak M. G. Saphir egyáltalán nem a forradalom győzelme miatt lelkesült hangvételi, hanem inkább zavaros felfogását tükröző *Zuruf*¹⁸⁸ című, a *Nemzeti dalra* írott válasz-, illetve inkább ellenverse, nem sokkal Petőfi versének elterjedése és már az egyidejű német fordítások révén megismerhetővé válása után, melyet Kiss József említett tanulmányában részletesen elemez.¹⁸⁹ Csak röviden felidézve Kiss József néhány gondolatát: Már az első sor, „Wohl hörte ich des Vaterlandes Ruf,” is a „Hí a haza” sorra utal világosan, s a következő strófákba is beleszövi a *Nemzeti dal* egy-egy szavát, illetve részletét: „Schwert” („fényesebb a láncnál a kard”; bár Saphirnál a mondat teljesen ellentmond Petőfi szemléletének: „Doch war’s das Schwert nicht, das uns Freiheit schuf.” /azaz: Nekünk nem a kard teremtett

¹⁸¹ Der reichste Klang. G. Steinacker. *Der Ungar*, Nr. 21 26. Jänner 1842, 121.

¹⁸² Gräfenberg. G. Steinacker. *Der Ungar*, Nr. 45 24. Februar 1842, 265.

¹⁸³ Feldinger, Gottfried: Mein Trost. *Der Ungar*, Nr. 280 28. November 1846, 2331.

¹⁸⁴ Feldinger: Vergleich. *Der Ungar*, Nr. 59 11. März 1848, 165.

¹⁸⁵ Földényi Frigyes: An die gewissen steinreichen Steinharten. *Der Ungar*, Nr. 132 4. Juni 1846, 1049. Szövegét újraközlöm: „Ihr Männer...”, i. m. 136–137.

¹⁸⁶ FELDINGER, Gottfried: Ungargruß an die academische Legion in Wien. *Der Ungar*, Nr. 136 9. Juni 1846, 1081. Szövegét újraközlöm: „Ihr Männer...”, i. m. 141–142.

¹⁸⁷ Donau. Geschrieben in Pesth, im Monat December 1847. *Der Ungar*, Nr. 3 4. Jänner 1848, 17–18.

¹⁸⁸ Zuruf [Sigmund Saphir]. *Der Ungar*, Nr. 69 22. März 1848, 545.

¹⁸⁹ Kiss: A *Nemzeti Dal*..., i. m. 477–482.

szabadságot), „das ich Ketten trug” („láncot hordtunk”). A *Nemzeti dal* elszánt forradalmiságával szemben ő a szeretet kiegyenlítő erejében hisz, ezt sugallja a refrénben is: „D’rum Brüder tretet her und schwört / Den heil’gen Schwur: / Was wir ersehnen, sei erstrebt / In Liebe nur!” S minden a „szeretet” szóval kezdődő strófában tovább részletezi ezt; a szeretet a béke, az egyenlőség és az emberi jog egyetlen biztosítéka. A márciusi fiatalok – ügyük igazáról meggyőződve – a fegyveres harctól sem riadtak vissza. Kiss megfogalmazásában Saphir ezzel – tudatosan vagy öntudatlanul – a mozgalom radikális balszárnyának lefegyverzésére tesz kísérletet. Ennek a törekvésnek a megfogalmazásába belejátszhattak a zsidóellenes megmozdulások is.

A történeti témákhoz kapcsolódik a mondák, sőt álmondák, prózai és verses feldolgozásban való közlése, ezekre általánosan jellemző a földrajzi, a tájhoz való kötöttség – írja Ungár Elemér.¹⁹⁰ Két verses példa álljon itt erre. Az egyik Wilhelm Wolfner *Der grüne See. Sage aus den Karpathen*¹⁹¹ című verse, melyben a zöld leányból zöld tóvá történő átváltozáson keresztül a természet erőinek hatását mutatja be; a fekete tó hercege feleségül akarta venni a vonakodó lányt, majd leomló vára maga alá temetett mindent, és így keletkezett a hegy lábánál található zöld tó. Szintén Wolfner a szerzője a *Der Liebesbronnen. Sage aus dem Waagthale* című költeménynek, amely Zápolya János idején játszódik, és a török fogoly kiszabadulásának és szerelmével közös hazatérésének, valamint a csodás vízfakadásnak a történetét meséli el, amelyre a kút (szerelmesek kútja) emlékeztet.¹⁹² Ezt a mondát Mednyánszky Alajos is feldolgozta.¹⁹³ Szintén Wolfnertől származik a *König Ludvig I. von Ungarn an Volturmo* című verses ballada, melyben a fiatal katonát a folyóból lovagiasan kimentő királyt énekli meg.¹⁹⁴ I. Lajos nápolyi harcait, a vár hágesókkal történő bevételét (és ott a király életmentő cselekedetét), a volturmoi csatát Arany is megénekli a *Toldi szerelme* 10. énekében.

Aktualitások

A társas élet híreiről, érdekességeiről, híres emberek életéről való beszámolók is az *Ungar* népszerű témái közé tartoztak. Így például a kortárs George Sand életét, gyermekkorát, kolos-

¹⁹⁰ UNGÁR, i. m. 30–31.

¹⁹¹ Der grüne See. Sage aus den Karpathen. Von Wilhelm Wolfner. *Der Ungar*, Nr. 61 15. März 1842, 361–362.

¹⁹² Der Liebesbronnen. Sage aus dem Waagthale. Von Wilhelm Wolfner. *Der Ungar*, Nr. 101 3. Mai 1842, 533–534.

¹⁹³ MEDNYÁNSZKY Alajos: A ’ szerelmesek ’ kútja: In: *Elbeszélések, regék ’s legendák a ’ magyar előkorból*. I. köt. Pest: Hartleben, 1834, 75–88.

¹⁹⁴ König Ludvig I. von Ungarn an Volturmo. Ballade von Wilhelm Wolfner. *Der Ungar*, Nr. 115 21. Mai 1842, 589–590. Lásd ehhez: Ungár, i. m. 31.

tori neveltetését, férjhezmenetelét egészen férjétől való elköltözéséig, mutatja be egy többreszes írás.¹⁹⁵ Szintén ő áll egy másik kis történet középpontjában; Karl Gutzkow, a Junges Deutschland írói mozgalom egyik vezéregyénisége beszéli el párizsi találkozását az írónővel. George Sand elmondja neki vitáját kiadójával; Gutzkow szerint Sand nem sokat tud Németországról, az iránt érdeklődik, ki fordítja őt németre. Gutzkow informálja, hogy Fanny Tarnow (1779–1862) német írónő fordítja.¹⁹⁶ George Sandtól a *Die drei Schwestern* című elbeszélés jelent meg 1847 augusztusában a fordító nevének megjelölése nélkül. Egy kétrészes írásban az addigra hatalmas hírnévre szert tett és nagyon jól kereső id. Alexandre Dumas írói indulásának nehézségeit mesélték el, a forrás, illetve a szerző nevének közlése nélkül.¹⁹⁷

Az augsburgi *Allgemeine Zeitung* közismert volt magyarellenes írásairól. De a nevetségeség határát súrolja az az anekdota, hogy egy fiatal magyar férfi tervezett esküvője azért nem jött létre, mert a német menyasszony szülei azt olvasták az augsburgi *Allgemeine Zeitungban*, hogy a magyar nemes emberek halálra vannak ítélve.¹⁹⁸

A *Die falschen Magyaren* című írás azokat a külsőségeket (bajusz, mente) magyarságukat mutogató embereket teszi gúny tárgyává, akik aztán lelepleződnek, mert magyaros külsejük ellenére nem tudnak magyarul.¹⁹⁹

Fanny Elssler, a korszak egyik leghíresebb, bécsi születésű balerinája 1844. június 2-án lépett fel a Nemzeti Színház színpadán. Fogadtatása kettős volt, egyfelől istenítették, másfelől sárba rántották.²⁰⁰ Hozzá intézett verset Friedrich Rückert²⁰¹ német költő, és imádatból áthatott dicsőítő írást Sz jelű szerző, aki lehetett Seidlitz is, mert ezt a jelet használta a lapban.²⁰²

A lovasberényi születésű, Bécsben élő újságíró, Moritz Gottlieb Saphir saját lapjából, a *Humorist*ből közölt az *Ungar* Saphir önéletrajzából részleteket. Saphir emlékirataiban nem találtam Kleinnek való személyes ismeretségének, vagy levélváltásuknak nyomát.²⁰³

Az 1844. október 28-án elhunyt Kisfaludy Sándor nekrológját a *Sonntagsblätter*ből vette át az *Ungar*.²⁰⁴

¹⁹⁵ Maria Aurore Dudevant (George [!] Sand). Nach einem französischen Biografen. *Der Ungar*, Nr. 92 23. April 1842, 497–498; Nr. 93 23. April 1842, 501–502; Nr. 94 25. April 1842, 506–507; Nr. 95 26. April 1842, 509–510; Nr. 96 27. April 1842, 513–514.

¹⁹⁶ Gutzkows Besuch bei Georg Sand. *Der Ungar*, Nr. 260 11. November 1842, 168–1169.

¹⁹⁷ Alexander Dumas. *Der Ungar*, Nr. 184 10. August 1843, 822–823; Nr. 185 11. August 1843, 826–827.

¹⁹⁸ Alföldi: Die „Allgemeine“ oder: Wie gefährlich es ist, ein ungarischer Edelmann zu sein. *Der Ungar*, Nr. 13 16. Jänner 1844, 49–50.

¹⁹⁹ – ő –: Die falschen Magyaren. *Der Ungar*, Nr. 57 8. März 1844, 221–222; Újraközölve Deutsche Presse..., i. m. 369–371.

²⁰⁰ MAJOR Rita: Tánc történet és nemzeti romantika (1837–1848). In: *Magyar színház történet 1790–1873*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990, 332.

²⁰¹ RÜCKERT, Friedrich: An Fanni Elszler. *Der Ungar*, Nr. 122 28. Mai 1844, 481.

²⁰² Sz.: Fanni Elszler. *Der Ungar*, Nr. 128 4. Juni 1844, 505–506.

²⁰³ SAPHIR, Moritz Gottlieb: *Meine Memoiren und anderes*. Leipzig: Reclam, [1892].

²⁰⁴ Alexander von Kisfaludy. *Der Ungar*, Nr. 272 21. November 1844, 1082.

Megemlíthető a híres romantikus angol író, Edward Lytton Bulwer feleségével kapcsolatos írás, melyben férje viselt dolgait, az őt magát és gyermekeit érő megaláztatásokat, szenvedéseket mutatják be (*Bulwer's Gattin*, 1845 augusztusában). A bécsi *Sonntagsblätter*ből átvett cikksorozat azonban nem egyéb, mint a nagyvilági társaságot foglalkoztató hír, pletyka.

Az ismert személyekhez kapcsolódó romantikus történetek közlésével nyilvánvalóan a nőolvasók érdeklődését kívánta a lap szerkesztősége felkelteni. Ilyen volt például Marie Taglioni táncosnő találkozása svédországi utazása során a leghíresebb svéd rablóval.²⁰⁵ Sok olvasó érdeklődésére tarthatott számot id. Johann Straussnak, a keringő királyának felfedezése és „csodás” hegedűjével való kapcsolata.²⁰⁶

A francia *Gazette universelle des beauxarts* [!] alapján adnak hírt – szintén társalgási tónusban – arról, hogy Petrichevich-Horváth Lázár (1807–1851) író, újságíró, utazó, a *Honderű* szerkesztője és kiadója (1843–1848) párizsi tartózkodása alatt Erkel egy mesterművének bemutatását segítette elő, továbbá hogy megtalálta és megvette Mátyás király egyik díszes pajzsát, amelyet a Nemzeti Múzeumnak fog ajándékozni.²⁰⁷

A húsvét hétfői népünnepély kapcsán említi meg az *Ungar* „M” jelű tudósítója, hogy Pesten és Budán nincs nép, csak sok nemzetiség. Ezek közül a cigányok külsejét, táncait mutatja be.²⁰⁸

G. L. Feldmann Horvát István (1784–1846) történész, a magyarok eredetének kutatója gyászmenetében részt véve emlékezik meg Horvát hazafiságáról és történészi eredményeiről.²⁰⁹

Az *Ungar* 1847. március 10-én gúnyosan kommentálja egy bizonyos bécsi Clodwig Eckhardtnak a drezdai *Abendzeitung*ban Zerffiről tett nyilatkozatát, aki a magyarországi irodalmi viszonyokban nyilvánvalóan teljesen járatlan lévén azt írta Zerffiről, hogy „talán ő lesz Magyarország Lessingje”.²¹⁰ „Hr. Zerffi in Pesth sei vielleicht für Ungarn als Dramatiker und Dramaturg ein künftiger Lessing!” Az *Ungar* mindehhez ennyit fűzött hozzá: „Wann wird Hr. Eckhardt einmal aufhören, sich selbst lächerlich zu machen – und seine Freunde durch sein Lob dem Gespötte preiszugeben.”²¹¹

²⁰⁵ Marie Taglioni unter Räubern. *Der Ungar*, Nr. 280 26. November 1845, 1113–1114; Nr. 281 27. November 1845, 1117–1118.

²⁰⁶ Meister Strauß und seine Geige. Capriccio von E. M. Oettinger. *Der Ungar*, Nr. 288 5. December 1845, 1145–1146.

²⁰⁷ Die Gazette universelle des beauxarts über Herrn Lázár Horváth von Petrichevich. *Der Ungar*, Nr. 95 22. April 1845, 377.

²⁰⁸ M.: Das Volksfest am Blocksberge (Am Ostermontage). *Der Ungar*, Nr. 89 15. April 1846, 709–710. Újraközölve: *Deutsche Presse*..., i. m. 373–374.

²⁰⁹ Brief des Agricola über Horváths Leichenfeier. Aus dem „Pesti Hírlap” von G. L. Feldmann. *Der Ungar*, Nr. 146–147. 24. Juni 1846, 1261–1264. (Agricola’ levele. Pesti Hírlap 1846. június 21, 419.)

²¹⁰ KISS: *A Nemzeti Dal* ..., i. m. 443.

²¹¹ Pest-Ofner Neuigkeitsbote. *Der Ungar*, Nr. 57 10. März 1847, 453–454.

A „Pest-Ofner Neuigkeitsbote” rovat – úgy látszik – folyamatosan figyelemmel kísérte Zerffi pályafutását, aki aztán hamarosan szerkesztője is lett az *Ungarnak*.

A konzervatív Pertrichevich Horváth Lázár, a *Honderű* szerkesztője, amely lapnak Zerffi is munkatársa volt, *Morgenröthe* címen 1847 végén új napilap kiadására kapott engedélyt.²¹² A lap nem lett hosszú életű, 1848. január 1-jétől 1848. július 19-éig jelent meg, de Zerffi már év elején kilépett a szerkesztőségből.²¹³ Mint indoklásul írja:

„Erklärung. Da es meiner Gesinnung und meiner Überzeugung widerspricht, die Antipathien und Sympathien des Herrn L. P. v. Horváth als blindes Werkzeug zu verfechten, so bin ich von der mir, laut Contract auf die Dauer von sechs aufeinander folgenden Jahren übergebenen Leitung des Tageblattes 'Morgenröthe' freiwillig und unaufgefordert zurückgetreten. – Ich bin es meiner schriftstellerischen Ehre und meinem Rufe schuldig, das geehrte Lesepublicum davon in Kenntniß zu setzen und dasselbe zugleich zu benachrichtigen, daß ich vom 29. Jänner d. J. an, die Redaction des Tageblattes „Morgenröthe” niedergelegt habe. Pesth, d. 31. Jänner 1848. G. I. Zerffi.”²¹⁴

Összefoglalás

A biedermeier tipográfai külsőségeivel látványosan szakító *Der Ungar* mindenképpen dísztelebbe, de igényes kiállításban, szép divatkép-mellékletekkel és színvonalas tartalmával az igényes olvasókat szolgálta ki.

A reformkor egyik fontos politikai röpiratával, Széchenyi *A Kelet' népe* című brosrájával mindkét lap foglalkozott; a *Pesther Tageblatt* az álláspontok, vélemények teljességre törekvő bemutatásával, az *Ungar* inkább a nézetek eltéréseire rámutatva, s ily módon írásaik nem rivalizáltak, hanem kiegészítették egymást. Témái voltak a lapnak a reformkor olyan fontos problémái, mint a nemzetiségi kérdés és a zsidók egyenjogúsítása. Az „Oeffentliche Charaktere Ungarns” című rovatban a reformkornak a közéletben szerepet vállaló jelentősebb alakjait mutatták be.

A könyvismertetések (szépirodalmi és szakkönyvek) közlését fontos feladatának tekintette a szerkesztő. Ugyanígy a magyar irodalom német fordításban való publikálását; új, vagy kevésbé ismert nevekkkel (Feldmann, Földényi/Feldinger, Kornfeld, Diósy Márton, Machik József), illetve műkedvelőkkel (mint G. Rezek, Bach Frigyes) találkozhatunk az *Ungar* hasábjain. A kor divatos szerzői, Kuthy Lajos és Nagy Ignác, Remellay Gusztáv, Tóth Lőrinc mellett

²¹² FRANK Tibor: *Egy emigráns alakváltásai. Zerffi Gusztáv pályaképe*. i. m. 24.

²¹³ Lásd ehhez: KISS: *A Nemzeti Dal...*, i. m. 447.

²¹⁴ Pest-Ofner Neuigkeitsbote. *Der Ungar*, Nr. 28 4. Februar 1848, 222.

kiemelendők Eötvös és Jósika szenzációszámba menő, nagy sikerű regényei, valamint Petőfi összegyűjtött versei 1847-ben.

A külföldi lapokkal való kapcsolat, azok forrásként való megnevezése főleg a bécsi Frankl-féle *Sonntagsblätter*re terjedt ki, ezzel a lappal rendkívül szoros volt az *Ungar* kapcsolata, egymás cikkeit folyamatosan figyelték, kölcsönösen vettek át egymástól mind szépirodalmat, mind híryanagot, elemző írásokat. Az *Ungar* több cikkében az augsburgi *Allemeine Zeitung* tévedéseit korrigálják; szerepel ezen kívül egyszer a prágai *Bohemia* és egy sorozat a francia *Siècle*-ből, illetve egy alkalommal a *Kölner Zeitung* és az angol *Fraser's Magazin* is. A nevesebb külföldi romantikus írók közül közölt az *Ungar* egy-egy írást Frédéric Soulié-től, George Sand-tól, és Joseph Mérytől; bár többször írták – a szerző nevének megjelölése nélkül –, hogy „franciából fordítva”. George Sand életével háromrészes írás foglalkozott behatóan. De a lap külföldi kitekintése mégis zártabb, korlátozottabb, mint a *Pesther Tageblatt*é. Edward Lytton Bulwer neve csak egy rá nézve kínos anekdota kapcsán kerül elő; id. Alexandre Dumas meggazdagodása és híressége miatt lett egyszer említve. Tőle egyébként két elbeszélést (*Der Engländer und der Lazarone*, *Das rothe Männchen*) közölt a lap. Rajta kívül Eugénie Foa francia kortárs író *Die Kidduschin* című regényéből Wilhelm Adolph Gerle (1783–1846), prágai születésű osztrák író fordításában jelentek meg részletek 1843 tavaszán, valamint Puskinról a *Die Kirschkerne* című elbeszélést hozta 1843 márciusában részletekben az *Ungar*.

A közölt német nyelvű költők közül Lenau és Herwegh emelhető ki, akikről több verset is hozott az *Ungar*, a prózaírókat a Junges Deutschland egyik vezető alakja, Heinrich Laube képviseli; egy elbeszélést közölt a lap Hermann Marggrafftól, a kor ismert német írójától is. Az *Ungar* szerkesztői koncepciójának érdeme olyan kevésbé ismert írók beemelése a német nyelvű sajtó által létrehozott európai köztudatba, illetve kevésbé ismert nevek felfedezése, mint Adolf Wiesner, Franz Schuselka, Eduard Mauthern, Eduard Maria Oettinger és Joseph Mendelssohn.

Újdonságként jelenik meg a lapban a (sokszor elfogult, egyéni véleményeket tükröző) zenei kritika. Így például a leszállóágban lévő Pesti Német Színház operaelőadásaival kapcsolatos személyi problémák bemutatása. Az *Ungar* szerkesztőjének objektivitását igazolja, hogy a kritikus véleményét Liszt esetében Klein nem tette magáévá, hiszen rögtön a Lisztet elítélő magánvélemény után más, pozitív véleményeknek is teret adott.

Ha megnézzük, milyen képet közvetítettek műfordításaikon keresztül a német nyelvű periodikumok a magyar irodalomról, szembeötlő, hogy a nemzeti romantika nagy alakjának, Vörösmarty „Szózat” című ódájának kétféle fordítását közölte – ezzel egymást jól kiegészítve – a két lap. Az *Ungar* magyar lírafordításait összegezve, megállapíthatjuk, hogy feltűnnek az

első Petőfi-fordítások (*A felhők és A hazáról*). A *Pesther Tageblatt*ban még nem került közlésre egyetlen Petőfi-fordítás sem, hiszen a Petőfi-versek megjelenése a magyarországi német nyelvű sajtóban 1845-től kezdődött meg; a *Pannoniában* Dux Adolf volt első fordítója.²¹⁵ Az *Ungarban* Petőfin kívül Vörösmartynak egy-egy kisebb költeményét találjuk. A *Pesther Tageblatt* szerkesztőjének, Saphir Zsigmondnak, a kortárs magyar lírával kapcsolatos felfogása abban tért el Kleinétől, hogy a *Tageblatt* a ma már „másodvonabelinek” számító, de saját korukban rendkívül népszerű Garay János és Czuczor Gergely számos költeményének fordítását is hozta, tehát szélesebben merített a kortárs lírából. A próza területén mindkét német nyelvű orgánum kiemelt helyet szentelt Jósika, Eötvös és Jókai műveinek az ezekből közölt fordításrészleteken keresztül.

²¹⁵ Lásd ehhez: Kiss József: *Petőfi az egykorú ...*, i. m. 130.

Magyar-német irodalmi kapcsolatok a *Pester Sonntagsblatt*ban

1853–1855

Mielőtt rátérnék a *Pester Sonntagsblatt* bemutatására, röviden szólok a az 50-es évek magyar sajtóviszonyairól. A leverett szabadságharc után az 1848-as forradalom egyik fontos vívmányát, a sajtószabadságot formálisan érintetlenül hagyta a bachi abszolutizmus. A lapok száma nagymértékben lecsökkent. Az 50-es években a magyar hírlapok előfizetői kevesebben voltak, mint a forradalom előtti években. 1851-ben a kormány a büntető törvénykönyv korszerűsítése keretében kiadott egy ideiglenes szabályozást, ezt követte az 1852-es sajtórendtartás, amely egészen a kiegyezésig életben maradt. A törvény szabályozta a kaució nagyságát, amit a politikával foglalkozó lapoknak kellett induláskor letenniük, ez tulajdonképpen óvadék volt, amely a lap elleni esetleges vizsgálati költségeket és pénzbüntetéseket volt hivatott fedezni. Tehát az előzetes cenzúrát egy sokkal szigorúbb utólagos, vagy öncenzúra váltotta fel. Emellett létezett az ún. „megintési rendszer”; amennyiben egy időszak kiadványban túllépték a törvényben meghatározott kereteket, két írásbeli megintés után felfüggeszthető volt a lap megjelenése három hónapra.¹

Heinrich Ritter von Levitschnigg hírlapíró és mellesleg az első német nyelvű bűnügyi regény (*Der Diebsfänger*, 1860) írója 1810. szept. 25-én Bécsben született, apja jogtudós volt, aki 1815-ben nemességet, 1818-ban pedig Glombert előnévvel lovagi rangot nyert. Miután Levitschnigg 15 éves korában árvaságra jutott, először bölcsészetet, majd jogot, végül orvostudományt hallgatott, de egyiket sem fejezte be, hanem katona lett. Levitschnigg Magyarországot már jól ismerte, Lajos bajor király dragonyos ezredének kadétjaként huzamosabb ideig állomásozott itt.² 1834-ben hadnagyként megvált a katonaságtól, Bécsbe költözött, és az írói pályára lépett. 1836-ban a Moritz Gottlieb Saphir szerkesztette *Der Humorist* munkatársa lett. Költeményeivel bizonyos ismertségre tett szert, majd 1845 márciusában a *Pester Zeitung* szerkesztőségének meghívására a lap tárcarovatának szerkesztője lett, ezenkívül több folyóiratba írt költeményeket, elbeszéléseket és kritikákat. Több elbeszélése és verse jelent meg a Mailáth János szerkesztette pesti *Iris* Taschenbuchban. Az *Iris*ben érzelmes hangú, magyar tematikájú, népies életképeket írt, például olyat is, melynek hőse vándorló magyar cigányfiú. Jól ismerte a magyar viszonyokat, így a cenzúraviszonyokat is.³ A *Spiegel*ben 1849-ben talál-

¹ Lásd ehhez: BUZINKAY Géza: Az intézményesített polgári sajtó meg születése idegen abszolutizmus alatt. In: *A magyar sajtó története*. II/1. Szerk. Kosáry Domokos és Németh G. Béla, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985, 291–297; valamint: Uő: *Magyar hírlaptörténet 1848–1918*, Budapest.: Corvina, 2008, 31–33.

² SZEMZŐ: *A Pester Sonntagsblatt*. Budapest 1942, 5.

³ Lásd ehhez: SZEMZŐ: *Német írók ...*, i. m. 55–56.

kozunk elbeszéléseivel, melyeket folytatásokban közöltek, s melyek a francia borzalom-romantika (Sue és Dumas) hatását mutatják.⁴ A magyar forradalmat és szabadságharcot Pesten élte át, és meglehetősen kritikával szemlélte. Erről tanúskodik 1850-ben kiadott *Kossuth und seine Bannerschaft: Silhouetten aus dem Nachmärz in Ungarn* című kétkötetes munkája, melyben meglehetősen felületesen mutatja be a magyar politikai és közigazgatási viszonyokat. A Petőfiről szóló részben közli a *Nemzeti dal* saját maga készítette fordítását,⁵ mert Hoffmann Károly és Zerffi Gusztáv fordításával elégedetlen volt. Kiss József szerint a fordítást csak a kötet sajtó alá rendezése során, tehát nem 1848 márciusában készítette, s ő a katonás, pattogó ütemű fordítást „ügyesnek” és „pontosnak” találja.⁶ Én nem vagyok meggyőződve róla, hogy tudott-e egyáltalán Levitschnigg magyarul, vagy ha tudott, milyen szinten; mindenesetre az ellen, hogy barátja, Dudumi Demeter készítette volna a fordítást, az szól, hogy Dudumi – bár fordított Petőfit – a saját Petőfi-fordításait tartalmazó *Klänge aus dem Osten* című kötetében nem közölt ilyen fordítást. Feltételezem, hogy mindenképpen segítségére lehetett barátjának a fordítás elkészítésében. Levitschnigg a győzteseknek szentelte *Soldatenfibel* című verseskötetét, mely 1852-ben jelent meg Pesten. 1853-tól 1855-ig szerkesztette *Pester Sonntagsblatt* című szépirodalmi hetilapját Pesten. 1853-ban Dudumi Demeterrel, akivel jó barátságban volt, közösen kiadta a *Damen-Kalendert*. Dudumi magyarországi görög-keleti vallású német nyelvű író-költő volt, aki az 50-es évek második felében Bécsbe költözött, és ott élt, Levitschnigg-gel továbbra is baráti viszonyban, majd később Angliába vándorolt ki.⁷ Levitschnigg az 50-es évek közepétől ismét Bécsben élt. Megjelentette *Die Geheimnisse von Pesth* című kevésbé sikerült regényét (Wien 1853). *Turandot: Nüsse zum Aufknacken für schöne und doch feste Zähne: Charadesammlung* című verses rejtvénykötetét Hartleben adta ki 1860-ban. 1859 márciusában, M. G. Saphir halála után egy időre átvette a *Der Humorist* szerkesztését. Levitschnigg 1859-ben *Wien wie es war und ist: Federzeichnungen* címen karcolatokat tartalmazó kötetet szeretett volna Heckenastnál kiadni, de a kiadó visszautasította, így ez a műve Conrad Adolf Hartlebennél jelent meg 1860-ban.⁸ Levitschnigg pesti éveivel kapcsolatban említésre érdemes, hogy szoros kapcsolat fűzte az 1839-ben alapított pesti sakk-klubhoz. A halála előtt évben adta ki *Der Schachmeister: Handbuch zum Selbstunterricht im Schachspiele* (Pest, Wien und Leipzig 1861) című sakk-

⁴ SZEMZŐ: i. m. 46–47., a Spiegelben és melléklapjában, a Schmetterlingben megjelent írásait felsorolja SZEMZŐ: i. m. 141–142.

⁵ [National-Lied]. In: *Kossuth und seine Bannerschaft*, Pest, Heckenast, 1850. II. köt., 257–258.

⁶ KISS József: *A Nemzeti dal...*, i. m. 459–460.

⁷ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 2. köt., Budapest: Hornyánszky Viktor, 1893, 1113–1114. h.

⁸ SZEMZŐ: *A Pester Sonntagsblatt*, i. m. 82; Levitschnigg Heckenasthoz intézett levelét közli Szemző: *A Pester Sonntagsblatt*, i. m. 136–138.

szakkönyvét. Élete utolsó éveiben a *Der Zeitgeist* című politikai satirikus lapot szerkesztette, mely 1862. január 24-én történt halálával megszűnt.

Levitschnigg mint jó szerkesztő tudta, ha női olvasókat akar megnyerni a *Pester Sonntagsblatt*nak, nem elemző, hanem olvasmányos írásokat kell közölnie; korának divatos szerzői mellett a legszínvonalasabb magyar írókat, költőket német fordításban, a német írók közül pedig a klasszikusokat. Ennek a szigorú válogatási elvnek a következtében rendkívül magas a lapban közölt irodalom színvonala. Német nyelvű lap indításához könnyen megkapta az engedélyt, feltételezhető volt, hogy a lap tartalmával nem fogja megzavarni a nemzetiségi, vagy felekezeti békét, amitől a Bach-kormány annyira rettegett.⁹

A Levitschnigg kiadásában Johann Herznél nyomtatott *Pester Sonntagsblatt* hetente jelent meg nagy negyedréti alakban, a címlap díszes keretben (nyomdatechnikai szempontból egyike volt az 50-es évek legszebb folyóiratainak¹⁰); s az egyes számokhoz mellékelte színes párizsi folyóiratokból átvett eredeti divatképek is a női olvasók figyelmének felkeltését szolgálták. Szabásminták is tartoztak a laphoz, amelyek azonban nem maradtak fenn. Mivel Magyarországon periodikumokat nem lehetett az utcán árusítani, a lapok csak előfizetés útján jutottak el olvasóikhoz 1853 végén 10 forint volt a *Pester Sonntagsblatt* éves előfizetésének ára. Az 1854-es év végén a következő évre szóló előfizetési felhívásból tudhatjuk meg, hogy a következő évre az ugyanabban a nyomdában nyomtatott *Pester Post*tal (Sigmund Singer 1853-tól 1854-ig létező és Heckenast kiadásában megjelenő napilapjával együtt) árukapcsolásként fél-éves előfizetése 5 forint volt, tehát ugyanazért az összegért két lapot kínáltak.¹¹ Ez már Levitschnigg próbálkozása volt, hogy az áremeléssel megmentse a lapot, amely valójában nem volt jövedelmező vállalkozás. A *Pester Lloyd* 1855-ben 3000 példányban jelent meg, és éves előfizetése viszonylag drága, 14 forint volt. Összehasonlításként szolgálhatnak – bár ezek napilapok voltak – a bécsi napilapok 1855-ös előfizetési adatai, amelyek zöme 10–12 forint között ingadozott.¹² A szintén hetilap *Vasárnapi Újság* éves előfizetési díja – kicsivel később ugyan – 1863-ban 6 forint, melléklappal együtt 10 forint volt.¹³ A *Pester Sonntagsblatt* szerkesztősége a Wurmhofban, a Dunasoron volt. Arra, hogy mely olvasóközönséget célt meg, bizonyítékot szolgáltatnak a hirdetések, melyek főleg nőket érintő cikkekre (könyvekre), keserűvízre, divatszalonokra, művirágokra vonatkoztak. A *Pester Sonntagsblatt* az 1848 előtti

⁹ SZEMZŐ: Német írók..., i. m. 5.

¹⁰ SZEMZŐ, i. m. 6.

¹¹ A *Pester Post*tal való egyesüléshez DUDUMI, Demeter: Nicht politisch und doch politisch. *Pester Sonntagsblatt* Nr. 14 2. April 1854, 214–215.

¹² BACHLEITNER: *Politik und ...*, i. m. (139–140).

¹³ LIPTÁK Dorottya: *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában*. Budapest: L'Harmattan, 2002, 70.

magyarországi német nyelvű szépirodalmi és divatlapok folytatását képezte.¹⁴ Megszűnéséhez az is hozzájárult, hogy az 50-es években már egyre kisebb igény mutatkozott ilyen jellegű német nyelvű lapra, a Vormärz romantikus-biedermeier ízlése túlhaladottá vált.¹⁵

Az előfizetési felhívás adja meg a lap tulajdonképpeni programját „Förderung des wahrhaft Schönen in der Poesie, Kunst und Literatur”; céljának tekinti, hogy egyfelől minden figyelemreméltót közöljön, amely a „német Parnasszuson” megjelenik, másfelől a jelenkori oly termékeny magyar múzsa termékeit megismertettesse a németül olvasókkal. A nagy negyedréti alakú lap rovatai a következők voltak: „Novellenzeitung” (ebben eredeti német elbeszélések jelennek meg, vagy más nyelvű elbeszélések német fordításban; „Lesekabinet des Auslands” (a kor író nagyságainak regényeiből ígértek részleteket, ami aztán nem valósult meg, zömében magyar írók, illetve Levitschnigg saját műveit közölte a lap); „Wanderbuch” (útleírások, karcolatok); „Salon des Momus” (humor); „Biographische Denkmale” (történetek híres emberek életéről); „Album werthvoller lyrischer und epischer Dichtungen (ez képviselte a lírát); „Literarische Revue” (könyvkritika); „Pester Flaneur” (napi újdonságok a város életéből); „Ollaportida” (miscellániák, kis színesek); Nüsse aus dem Körbchen Turandots (ez a rejtvények rovata); „Modebazar”; „Insectionsblatt (hirdetések). Állandó pesti érdekeltségű rovat volt a „Pest-Ofner Flaneur”, melyben például koncertekről tudósítottak. Az állandó rovatok közé tartoztak még „Pariser Modebriefe” címen a divattal kapcsolatos tudósítások. Számos rövidebb írást, krónikát, beszámolót közölt a lap heti eseményekről („Wochen-Brevier” címen) Dudumi Demetertől, aki Levitschnigg mellett a lap állandó munkatársa volt, sokat fordított, és verseit is közölte a *Pester Sonntagsblatt*.

Amellett, hogy a kor kedvelt osztrák költőitől közölt a lap sok verset (többek között neves szerzőtől is, mint Anastasius Grün), Levitschnigg módját ejtette, hogy szélesebben kitekintve – a kortárs német irodalom egészét figyelembe véve –, becsempésszen – nyilvánvalóan a figyelemfelkeltés céljával – Heine versei mellett, egy-egy Gottfried Keller- és Friedrich Hebbel-verset is.

Német nyelvű költők

A legjelentősebb német költő Heinrich Heine volt, akiről betegsége kapcsán közölték Ludwig Speidel (1830–1906, Münchenben élő tárcaíró, színikritikus) versét. A vers azt a költő által

¹⁴ SZEMZŐ: *A Pester Sonntagsblatt* ..., i. m. 5.

¹⁵ SZEMZŐ: *A Pester Sonntagsblatt* ..., i. m. 9.

elképzelt szituációt tematizálja, hogy a Párizsban fekvő beteg Heinéhez eljön Gábiel arkangyal azzal az üzenettel, hogy az úr megbocsát neki, és magához hívja. A vers befejezésének végkicsengése Heine küldetésstudattól átítatott válasza: „Unsterbliche Seele – Gott ist groß – Und ich bin sein Profete!”¹⁶

A *Pester Sonntagsblatt* szerkesztője Heine több versét is közölte, így a *Revue des Deux Mondes* alapján a fiatalkori „Buch der Lieder: Die Heimkehr” ciklus (1823–24) népdalszerű verseit németül és francia fordításban is (*Du schönes Fischermädchen ...*, a *Wenn ich an deinem Hause ...* és a *Der König Wiswamira*¹⁷ kezdetű szerelmes verseket bevallottan a hölgyek számára) majd a „Neueste Gedichte” (1853–54) kötetből a *Leib und Seele*¹⁸ című verset és két részletet a *Zum Lazarus* („Vom Schöppenstuhle...” és az „Ein Wetterstrahl beleuchtend plötzlich...”) ¹⁹ című versből, amelyek viszont a beteg, szenvedő költő érzéseit, halálvágyát tükrözik. Heine egyik, a női test szépségét részletekbe menően dicsőítő versét, a *Das hohe Liedet*,²⁰ mely 1846-ban keletkezett (tehát nem igaz az a megállapítás, melyet hozzáfűztek, hogy Heine „legújabb vers”-e) közölte a *Pester Sonntagsblatt* úgy, hogy négy, a magyar nőolvasók számára valószínűleg túl erotikusnak tartott strófát kihagyott. Heine magyarországi kortársai közül többek között Petőfire volt hatással, személyes sorsuk és költészetük rokon vonásait Fried István mutatja be nemrég megjelent tanulmányában.²¹ A német közizlésben az utókorban jó darabig egyértelműen Heine a legnépszerűbb német költők egyike Goethe és Schiller mellett.

A német Friedrich Hebbeltől (1813–1863), a hegeli–schopenhaueri filozófián alapuló történelmi-mitikus dráma megteremtőjétől a *Der Genius* című kis költemény látott a lapban napvilágot.²² Tragédiáiban nyomon követhetjük a tragikumfelfogás változásait; álláspontja szerint az igazi nagy tragédiának a rendkívüli egyéniség, a teremtő génusz, gyakran a zseni sorsa a tárgya. Levitschnigg Hebbel még egy versét, az *Ein nächtliches Echo*²³ címűt választja közlésre. A vers a természetbe helyezett képen alapul, ahol a szerelmes fiú minden szerelméhez intézett mondatára a visszhang felel, jelezve ezzel a szerelem viszonzatlanságát. Megjegyzendő, hogy a drámaíró Hebbel lírájában milyen finoman tudta természeti párhuzamba rejtve az érzéseket jelzésszerűen ábrázolni.

¹⁶ SPEIDEL, Ludwig: Heinrich Heine. In: *Pester Sonntagsblatt* Nr. 6 5. Februar 1854, 88.

¹⁷ HEINE, Heinrich: „Du schönes Fischermädchen...”; „Wenn ich an deinem Hause...”; „Der König Wiswamira,...” *Pester Sonntagsblatt* Nr. 32 6. August 1854, 424–425.

¹⁸ HEINE, Heinrich: Leib und Seele. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 44 29. October 1854, 569.

¹⁹ HEINE, Heinrich: Zum Lazarus. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 44 29. October 1854, 570.

²⁰ HEINE, Heinrich: Das hohe Lied. Neuestes Gedicht. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 1 1. Januar 1854, 8.

²¹ FRIED, István: Beiträge zu den deutsch-ungarischen Literaturbeziehungen im 19. Jahrhundert, Heine und Petőfi. In: Ungarn-Jahrbuch Bd. 30. 2009–2010, 201–218.

²² Der Genius. Von Friedrich Hebbel. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 9 26. Februar 1854, 135.

²³ HEBBEL, Friedrich: Ein nächtliches Echo. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 22 28. Mai 1854, 306.

A német nyelvű irodalmon belül kiemelkedő jelentőségű a svájci Gottfried Keller (1819–1890), aki *Der Grüne Heinrich* című, életrajzi elemeket tartalmazó fejlődésregényével és a *Die Leute von Seldwyla* című elbeszélés-gyűjteményével vált ismertté később, azok 1854/55-ös megjelenése után. Az ő jelentősége abban áll, hogy kis, helyi sorsokon keresztül általános emberi értékeket vázolt fel, és vált ezzel a svájci realista próza megeremtőjévé. Levitschnigg jó szemét dicséri, hogy Keller korábbi, lírai próbálkozásaiban, melyekből még romantikus szellemiség áradt, felismerte a tehetséget. A *Schlafwandel am Tage*²⁴ című, az 50-es évek elején keletkezett vers egzotikus, afrikai környezetben játszódik; a sivatagi hőségben, szárazságban holtfáradtan, félig öntudatlanul masírozó idegenlégiós csapat szinte állóképszerű bemutatása, majd ezzel szembeállítva az otthon barátságos, színes, növényekkel tarkított képe („Verlornes Vaterland!”) és az anya alakjának megidézése. A csendből és a félálomból egy lövés zaja riasztja fel a csapatot, a kialakuló harc az álmoképet és az ellenséget egyaránt elűzi. A vers Keller által elképzelt környezetben és szituációban játszódik, Afrikában ő sosem járt, mégis kitűnő példáját adja hangulatábrázoló képességének.

Említést érdemel a porosz származású, de erdélyi szászként ismert és 1849-ben magyar oldalon harcolt Maximilian Moltke (1819–1894), a *Kronstädter Zeitung* szerkesztője, aki a szabadságharcban való részvétele miatt 1852-ig börtönbüntetését töltötte, majd visszatért Németországba, és megírta a szászok himnuszát. Moltke *Ein Frühling* című Berlinben megjelent és több kiadást megért kötetéből közölt a lap néhány verset.²⁵

Osztrák költők

Az ismertebb és divatos kortárs osztrák szerzők közül Johann Gabriel Seidl, Ludwig Foglar, Johann Nepomuk Vogl, Betty Paoli, Theodor Wehl, Theodor Bakody, Ignaz Franz Castelli, Friedrich Halm, Ludwig Bechstein és Eduard Bauernfeld több versét találjuk a lapban. A magyarországi születésű, de osztrák íróként számon tartott Karl Beck *Die Liebe wächst!* című szerelmes versét, melynek alapját a szerelem és a növények fejlődésének párhuzama szolgáltatja, 1854-ben közölte a lap.²⁶

A néhány kiemelkedő osztrák költő egyike Anastasius Grün (azaz Graf Anton Alexander von Auersperg 1806–1876), haladó gondolkodó, az osztrák Vormärz kevés politikai költőinek

²⁴ KELLER, Gottfried: *Schlafwandel am Tage*. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 39 24. September 1854, 520–521.

²⁵ MOLTKE, Max: *Wie selig ein Kind doch zu sein!; Furcht; Glosse; Esther*. *Pester Sonntagsblatt* 1855, 183.

²⁶ BECK, Karl: *Die Liebe wächst!* *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 11 12. März 1854, 166.

egyike, aki 1848-ban a frankfurti parlament küldötte volt, s aki a forradalom után is – bár kompromisszumok árán, de – kitartott liberális nézetei mellett. Tőle az *Am Walde* című verset közölte a *Sonntagsblatt*.²⁷ Ebben a kor divatjának megfelelően az emberi mulandóságot a természettel való párhuzamban mutatja be, az összességében pesszimista hangvételű költeményben ellentétbe állítja a jelent („Dort ein munttrer Knab’/Hier ein müder Greis”) a boldog gyermekkorral, és ami eközben történt, tövises, szenvedésekkel teli út volt („Was dazwischen liegt,/Traurig sieht’s mich an:/Dornenvolle Bahn, /Die ein Mensch durchfliegt!”) Másik, a lapban megjelent balladája az *Eine Hexengeschichte*.²⁸

Grillparzertől, aki az osztrák dráma európai rangra emelője volt, Levitschnigg három verset is közölt a *Pester Sonntagsblatt*-ban. Kronológiailag nézve az első közlemény Grillparzertől az aforizmaszerű *Einfälle*,²⁹ melyben kora modern társadalmának résztvevőit, a publikumot, a művészeket, újságírókat, az állatvédő egyesületet és végül a politika szereplőit karikírozza, s ehhez kiindulópontot képez az első versszakban a haladás, az állandó változás, miközben ő a háttérből figyel, Schiller és Goethe álláspontját megőrizve: („Nur weiter geht ihr tolles Treiben, / Von vorwärts! Vorwärts! Erschallt das Land: / Ich möchte, wär’s möglich, stehen bleiben / Wo Schiller und Göthe stand.”). A második Grillparzer-vers a jozefinista felvilágosodás jegyeit magán hordozó *Lebensregel* volt.³⁰ A harmadik az 1848 decemberében keletkezett, aktuálpolitikai indíttatású *Einem Soldaten* című vers.³¹ Ekkorra a bécsi forradalom veresége már lezárt ügy volt. Grillparzer hitet tesz a versben hazaszeretete és az uralkodóhoz való hűsége mellett („Dem Lande treu, das Wiege uns und Grab, / Dem Fürsten treu, dem wir den Eid geschworen.”). Ez a „bölcsoöd az, s majdan sírod is” osztrák birodalmi patriotizmus jegyében kelt honfiúi megfogalmazása. A forradalmi megmozdulásokat egy gyökerein szilárdan álló fához hasonlítja, melynek a viharok csak a lombját tépik. Az, hogy a magyar szabadságharc még zajlott, Grillparzert nem érdekelte, ő csak a metternichi rendszernek nem volt híve, a nemzetiségek önnállósulási törekvéseit ellenezte.

Levitschnigg-tól több vers került közlésre, és elbeszélései is napvilágot láttak folytatásokban, így például 1854-ben a *Die Dame mit dem Cachemir*. A versek közül érdekes az *Ungarisch-deutsche Reime* című bohókás vers, amelyet Moritz Gottlieb Saphir 60. születésnapjára írt Levitschnigg, és amelyben a páros rímek utolsó szava mindig magyar, s az erre felelő szó német. Csak példaképp: „Es reicht Dir, kehrest Du heim mit mühem *láb*, / Den

²⁷ GRÜN, Anastasius: *Am Walde*. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 26 25. Juni 1854, 389.

²⁸ GRÜN, Anastasius: *Eine Hexengeschichte*. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 47 1855, 697.

²⁹ GRILLPARZER, Franz: *Einfälle*. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 6 5. Februar 1854, 87.

³⁰ GRILLPARZER, Franz: *Lebensregel*. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 22 28. Mai 1854, 304.

³¹ GRILLPARZER, Franz: *Einem Soldaten*. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 44 1855, 650.

Kranz, für den es nie ein Welken *gab*; Denn hier bei uns zu Land auch pflegen *minden* / Die 'wilden Rosen' gottvoll schön zu *finden*."³² Levitschnigg Vörösmartynak is szentelt egy verset.³³ Az ódaszerű gyászvers vissza-visszatérő refrénje: „wir denken dein” – gondolunk rád. Levitschnigg felsorolásként méltatja Vörösmarty érdemeit: a magyar nyelvet dallammá alakította, a Duna mentén honossá tette az „Ezer egy éjszaká”-t (utalás Vörösmarty fordítására: *Ezer egy éjszaka. Arab regék*).

Magyar költők

A magyar költők közül a folyóiratban kétséggkívül a legismertebb, legtöbbször szereplő költő Petőfi. Mégpedig előre kell bocsátanunk, hogy zömében igen jól sikerült fordításokat választott a szerkesztő közlésre, köztük jó párat a legismertebb Petőfi-versek közül. A lap a Petőfi-fordítók újabb generációját részesítette előnyben, elsősorban Dudumi Demetert, akinek *Klänge aus dem Osten* című, 1855-ben Pesten, Geibelnél megjelent kötetéből vette át a közlésre szánt verseket, így például Petőfi egyik legismertebb tájleíró versét, *A Tiszát Die Theiß* címen.³⁴ A Tisza 1847 májusában jelent meg a *Honleányok Könyvében*. Mivel Petőfi egyik nagyon ismert, emblemikus verséről van szó, amelynek a magyarok kisiskolás koruk óta szinte minden sorát ismerik, mert memoriterként tanulták, rögtön szembetűnik, hogy az eredeti kevés szóval való kifejezése helyére a magyarázó, kifejtő megoldások léptek a fordításban, ezt a felelősséget a fordító is érezhette, ezért használta a „szabad” fordítás kifejezést. Ennek ellenére a fordítás tartalmilag hű, és a vers hangulatát is részben sikerült Duduminak visszaadnia.

Carl Schröter fordította Petőfi *Gyors a madár, gyors a szélvész* című „betyárrománcát” *Schnell ist der Vogel in der Luft* címen³⁵, amit egyébként Anton Vilney és Adolf Dux is lefordított. Schröter a népies hangvételt jól eltalálta, mert ez megfelelt saját temperamentumának, és mert jól ismerte a magyar népdalt, formai elemeit is át tudta ültetni a saját nyelvére. A vers témája, mely ritmusát is meghatározza egyben, a betyár száguldása a pusztán, szélnél sebesebben. Turóczi-Trostler sajnálja, hogy Schröter nem fordított többet, a *Gyors a madár, gyors a szélvész* vers fordításai közül az ő véleményével egyetértve Dux „esetlen, lapos” és Anton

³² LEVITSCHNIGG: Ungarisch-deutsche Reime. *Pester Sonntagsblatt* Nr. 6 1855, 68.

³³ LEVITSCHNIGG: Am Grabe Vörösmarty's. *Pester Sonntagsblatt* Nr. 47 1855, 688.

³⁴ Die Theiß. Frei nach dem Ungarischen des Petőfi. Von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 31 30. Juli 1854, 412.

³⁵ Schnell ist der Vogel in der Luft. (Nach Petőfi) Lieder aus Ungarn Von Carl Schröter. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 35 27. August 1854, 485.

Vilney tartalmilag és formailag hű, de jellegtelen fordítása mellett Schröteré adja vissza legjobban a vers ritmusát, annak ellenére, hogy rímhelyzetben ő is két helyen a Vilney által használt szavakat szerepelteti (a rímképlet: aabb: fürwahr/Betyár, fang/Bank).³⁶ Schröter *Lieder aus Ungarn* címen jelentette meg 1854-ben Lipcsében magyar tárgyú verseit, köztük fordításait egy vékony kötetben. A kötet Lenau és Beck pusztá-, betyár- és cigányromantikájának világát állítja elénk. Ugyanebben a kötetben látott napvilágot Herwegh *Husarenliedje* Schröter által úgy átírva, hogy az már közel jár a plágium fogalmához.³⁷ A *Pester Sonntagsblatt* is közölt ezekből a versekből egy csokorra valót, a Petőfi-fordítás mellett a *Husarenliedet* és a Turóczi-Trostler szerint már a paródia határát súroló *Szegény legényeket Arme Bursche*³⁸ címen, a német szövegben a magyar „szegény legények” refrént komikus módon megtartva. Megjegyzem, hogy Schröter életrajzi adatai ismeretlenek.

Az Alfred Teniers írói néven publikáló bécsi születésű Siegmund Herzl (1830–1889), aki szintén sok Petőfi-verset fordított, már a 19. század második felének Petőfi-fordítói közé tartozik (kötetben: *Petőfis Gedichte*, Halle a. d. S. [1887]), munkája *A hűtelen barátokhoz (An treulose Freunde)* című vers átültetése.³⁹ A *Felhők* ciklushoz tartozó és Shakespeare hatását tükröző versben természeti hasonlatokon (a fa, a szív) keresztül mutatja be a költő saját viszonyát az őt elhagyó barátokhoz (levelek), akik/amelyek az idő változásával hagyják el őt, illetve térnek vissza hozzá. A fordítás nem a szó szerinti hűségre törekedett, de – igaz, más fordulatokkal – sikerült a költő gondolatainak lényegét és a vers hangulatát visszaadnia.

A *Homér és Oszián (Homer und Ossian)* Kertbeny fordításában jelent meg, a fordítás az *Album hundert ungrischer Dichter* kötetben is szerepelt.⁴⁰ A versben két költőtípust jelenít meg, a délit és az északit. A *Homér és Oszián* Petőfinek a múltba tekintő versei közé tartozik, és mint oly sok, 1847-ben keletkezett vers, a költő életében nem jelent meg. Kertbenynek főleg Petőfi népdalszerű verseinek fordítása nem sikerült, az a műfaj nem illett az egyéniségéhez, de az ódai hangvételő *Homér és Osziánban* tartalmilag és formailag többé-kevésbé hű az eredetihez. Megőrzi a kezdeti metaforát (Petőfi két elsüllyedt városhoz hasonlítja a két ellentétes stílust képviselő költőt, melyeket a tenger elnyel, csak tornyaik látszanak ki a vízből), a vers alapját képező ellentétpárokat állít fel: „Koldus vala az, / Királyfi emez. Mi különbség! / De egybe hasonlatosak: / Mindketteje vak volt.” És Kertbenynél: „Bettler nur war

³⁶ A három fordítás szövegét lásd: TURÓCZI-TROSTLER József: *Petőfi belép a világirodalomba*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974, 96–97; 111–112; 149.

³⁷ TURÓCZI-TROSTLER: i. m. 148–149.

³⁸ Arme Bursche. *Lieder aus Ungarn*. Von Carl Schröter. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 35 27. August 1854, 484–485.

³⁹ An treulose Freunde. (Frei nach dem Ungarischen des Alexander Petőfi). Von Alfred Teniers. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 6 5. Februar 1854, 87.

⁴⁰ Homer und Ossian. Aus dem Ungarischen des Petőfi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 10 5. März 1854, 151–152.

jener, / Dieser Königssohn. Welch Unterschied! / Doch in Einem sind sich beide gleich: / Beide waren blind.” Költői különbségeiket (klasszikus és romantikus költő) mitikus, képzelt táj-hasonlattal mutatja be. Az ellentét folytatódik: „Minden, mi világos, / Minden, mi virágzó, / Dalodban, oh koldusok őse, Homér! / Minden, mit sötét, / Minden, mi sivár, / Dalodba’, királyi utód, Oszián!” és „Alles, was nur licht ist, / Alles, was nur blühend, / Liegt in deinem Lied, o Bettelgreis Homer – / Alles, was nur dunkel, / Alles, was nur kahl ist, / Hat den Lied, o Königsenkel Ossian!” Ellentéteik mégis hasonlatosságba olvadnak össze a vers végén, melyet ugyanakkor az öregség és a halhatatlanság ellentéte feszít belülről: „Csak ősz fejetek koszorúja marad zöld”, és Kertbenynél: „Nur auf euern Greisenhäuptern / Bleibt der Kranz stets grün!”

A *Ki gondolná, ki mondaná...* (*Wer kann es denken*) című vers Dudumi átültetése. A jelenben békés táj képének szembeállítás a csatatérre változott tájjal mind strukturálisan, mind hangulatilag igen jól sikerült szabad átköltés.⁴¹

Dudumi mellett sokat fordított Petőfitől Szegfi Mór is, bár az ő fordításai kötetben nem láttak napvilágot. Szegfi Mór Mihály (1825–1896) főreáliskolai tanár, miniszteri titkár, azok közé a zsidó írók közé tartozott, akik szorgos munkatársai voltak a magyarországi német nyelvű lapoknak. A *Megbántott a rózsám...* kezdetű vers, mely Szendrey Júliára vonatkozik és Pesten keletkezett, Petőfi életében nem látott napvilágot.⁴² Fordítása *Liebchen thät mich bitter kränken*⁴³ címen jelent meg a *Pester Sonntagsblatt*-ban. Szegfi formailag szabadon kezelte a szöveget; a Petőfi-féle két strófát felbontja négy versszakra, azonban a népdalszerű hangvételt, a költői képet (seb, amely csak a sírban gyógyul meg) sikerült megőriznie.

Szintén Dudumi fordította a *Ha az isten ... (Wenn Gott...)*⁴⁴ kezdetű verset, amit Horváth János Petőfi átalakuló hazafias lírájában az *Egy gondolat bánt engemet* előfutárának tekint. Ugyancsak Szegfi ültette át németre a *Fürdik a holdvilág az ég tengerében...*⁴⁵ című Petőfi-verset, méghozzá figyelemre méltóan, a szegény sorsból kifolyólag rablóvá lett ember bűnbánó, tehetetlenségét felismerő helyzetének bemutatását hangulatilag és formailag (népdal) is jól adja vissza. Szegfi fordította *A virágok* című verset.⁴⁶

⁴¹ Wer kann es denken ... Frei nach dem Ungarischen des Alexander Petőfi Von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 15 9. April 1854, 225.

⁴² *Petőfi Sándor összes költeményei* (1847) Kritikai kiadás. Sajtó alá rend. Kerényi Ferenc. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2008, 378.

⁴³ Liebchen thät mich bitter kränken. Nach Petőfi aus dem Ungarischen übersetzt von Moritz Szegfi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 51 25. December 1854, 652.

⁴⁴ Wenn Gott ... Frei nach dem Ungarischen des Petőfi. Von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 8\$ 1855, 600.

⁴⁵ Es badet der Mondschein im Sternengefunkel. Aus dem Ungarischen des A. Petőfi. Von Moritz Szegfi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 29 1855, 408.

⁴⁶ Die Blumen. Aus dem Ungarischen des Petőfi von Moritz Szegfi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 23 1855, 311.

Petőfi-tolmácsolásaival tűnik fel a lapban Eiber Antal. Az ő munkái a *Még alig volt reggel* (*Kaum brach an der Morgen...*)⁴⁷ és a *Pusztta föld ez, a hol most járok...* (*Durch die kahlsten Gründe ...*)⁴⁸ című versek fordítása. Az első vers két strófáját négy kétsoros versszakra szedi szét, és kihagyja a „Juliskám” nevet, mely Petőfi személyes sorsára utal, nála a semleges, általánosító „o Heißgeliebte” szó szerepel, de a reggel/este – fiatalság/halál ellentétét frappánsan oldotta meg. A *Pusztta föld ez, a hol most járok...* című költeményt formailag teljesen átalakította Eiber. Petőfinél a vers mindössze egy strófából áll, amit a fordító – bár a költői képeket megőrzi – hét négysoros versszakra bontja, emellett Petőfi páros rímei helyett nála keresztrímek szerepelnek. Eiber Antal (1833–1877) a Rókus Kórház másodorvosa volt,⁴⁹ akiről Szinyeyei sem tudja, hogy orvosi szakpublikációi mellett szépirodalmat fordított németre.

A *Reszket a bokor, mert ...* (*Es bebt der Zweig im Busch...*)⁵⁰ népdalszerű szerelmes vers fordítása szintén jól sikerült Szegfinek. Az abab rímképletet, szóismétléseket („reszket a bokor”... „reszket a lelkem” megtartja: „Es bebt der Zweig” ... „Auch mir erbebt das Herz,”; „Eszembe jutottál” sor kétszer egymás után: itt ugyan csak a perfekt igealak azonos: „Denn du bist dort eingezogen. / Bist mir in das Herz gezogen”; A túláradó érzelmet naiv párhuzamban a Dunához hasonlítja: „Teli van a Duna, / Tán még ki is szalad, / Szívemben is alig / Fér meg az indulat”. De ha mégsem találna viszonzásra szerelme, akkor is jókívánságokat küld felé: az „áldjon meg” helyett óvjon meg – „behüten” – szerepel de ugyanott, rímhelyzetben, ahol a magyarban.

Az *Alku* (*Der Handel*) Szalkszentmártonban keletkezett 1845-ben. Leopold Rosner fordítása a népies hangot jól eltalálja, bár formailag nem teljesen hű.⁵¹

Arany köztudottan nem örvendett olyan nagy népszerűségnek német nyelven, mint Petőfi. Két versének fordítását közölte a *Pester Sonntagsblatt*, az egyik az *Ágnes asszony* ballada Szegfi Mór fordításában.⁵² Arany verse 1853-ban, tehát nagykőrösi korszakában keletkezett, ezeknek a balladáknak zömét a történelmi tárgyú balladák alkotják, de találhatóak köztük az 1848 előtti parasztsballada-típushoz tartozó témájúak is. A balladák egyik fő motívuma a hősök által elkövetett bűnt követő bűnhődés. A fordítás maga hű, fő hibája az önkényes rövidítés: Aranynál a ballada 26 strófából áll, Szegfi fordításában mindössze 14. Sajnálatos módon

⁴⁷ *Kaum brach an der Morgen...* Aus dem Ungarischen des A. Petőfi. Von Anton Eiber. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 34 1855, 489.

⁴⁸ *Durch die kahlsten Gründe ...* Aus dem Ungarischen des A. Petőfi von Anton Eiber. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 36 1855, 520.

⁴⁹ Eiber Antal életrajzi adatait dr. Dörnyei Sándor szíves közlése alapján tudom.

⁵⁰ *Es bebt der Zweig im Busch...* Aus dem Ungarischen des A. Petőfi. Von M. Szegfi. *Pester Sonntagsblatt* Nr. 38 1855, 570.

⁵¹ *Der Handel*. Aus dem Ungarischen des A. Petőfi. Von L. R. In: *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 51 1855, 761.

⁵² *Frau Agnes*. Ballade von Johann Arany. Aus dem Ungarischen von Moriz Szegfi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 4 22. Januar 1854, 55–56.

a fordító a főszereplő ábrázolása szempontjából lélektanilag fontos mozzanatok bemutatását hagyta ki. Az első szerkezeti egység – Ágnes asszony letagadja bűnét a kérdezősködő gyerekek előtt – a negyedik versszakig tart. Az utána következő 5 strófát, Ágnes asszony megőrülésének nyilvánvalóvá válását, börtönbeli képzelgéseit kihagyja. Pedig ezek a versszakok a hősnő megőrülésének fokozatait, a valóságtól való fokozatos eltávolodását hivatottak lélektanilag megalapozni és bemutatni; a tömlöcben a sötétség és fény kettőse tükrözi az elítélt lelkiállapotát; Ágnes asszony a börtönben megbolondul, csak a véres lepedőt látja. Utána Szegfinél a vers második szerkezeti egysége, a bíróság következik: Ágnes asszony tette csak a tárgyaláson derül ki. A bíróság váratlanul és emberségesen átlátva a helyzetet, az asszonyt nem tekinti büntethetőnek földi hatalom által. Szegfi ebből a második szerkezeti egységből ismét kihagy két strófát, azokat, amelyben Ágnes asszony elkeseredetten kísérletet tesz meggyőződni ép eszéről, és amelyben felfogja, hogy esetleg soha többet nem jut ki a börtönből. A harmadik szerkezeti egység a huszadiktól a huszonhatodik versszakig tart, és az asszony öregedését mutatja be. Ágnes asszony élete végéig mossza a véres lepedőt. Arany kivételes lélektani hitelességgel ábrázolja az elme tisztánlátásáért folytatott küzdelmet, az állandó önreflexiót, amely már az elme megbomlásának jele. A záró versszak kisebb módosításokkal az első versszak ismétlése és így módon a cselekmény keretbe foglalása. A keresztény-kálvinista Arany világképében mi csak a bűnhődés fázisát követjük nyomon annak végpontjáig, a lehetséges folytatás, a kegyelem gesztusa már túl van a vers világán. De a fordító a felmentő ítélet után elhagyja hősét, pusztán még két strófát szentel annak bemutatására, hogy Ágnes asszony bomlott elmével továbbra is mossza véres lepedőjét a pataokban. Az eredeti ilyenfajta megkurtítása, a lélektani ábrázolás fontos mozzanatainak elhagyása valószínűleg a fordító azon célkitűzéséből eredhetett, hogy a verset könnyebben „emészthetővé” tegye, nem beszélve itt most sokat az olyan népnyelvi kifejezésekről, mint „kelmed”, „galambom”, melyekhez hasonló stílusfestést hiába keresünk a fordításban.

A másik a *Letésem a lantot*⁵³ (*Ich lege die Laute nieder*) elégikus óda a Geibel Kiadónál Pesten megjelent *Klänge aus dem Osten: Sammlung ungarischer Dichtungen* című, Dudumi Demeter fordításait tartalmazó kötetből került átvételre. Az 1850-ben született vers alapélménye a kiábrándulás, a múlt visszahozhatatlanságának felismerése, a nemzeti és a mély személyes válság. A vers megértéséhez a magyar történelem és Arany személyes sorsának ismerete mindenképpen szükséges. Arany versében a Bach-korszak egész irodalmi élete benne foglaltatik. Arany nyelvezete emelkedett, költői, ezért használ régies szóalakokat. Maga a

⁵³ Ich lege die Laute nieder. Aus dem Ungarischen des Johann Arany. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 8\$ 1855, 93.

„letésem” szó hangulata is visszaadhatatlan, ugyanígy a „levél” igealak is. Arany két korszakot állít egymással szembe: a céltalan jelent és az éltető múltat. A derűs, harmonikus múlt állandóan szembesül a jelennel. A múlt bemutatásához virágzó természeti képet használ: („Más ég hintette rám mosolyát, / Bársony palástban járt a föld, / Madár zengett minden bokorban, / Midőn ez ajak dalra költ. / Fűszerebb az esti szél, / Hímzettebb volt a rét virága.” – „Mir lachte damals eine andre Sonne, / Die Erde schritt einher in Sammetpracht, / Ein Vogel sang auf jedem Strauch in Wonne, / Sobald mein Mund zum Singen aufgewacht.”). A szabadságharc bukásával a költői lét is válságba került, Arany úgy érezte, értelmét veszítette az írás, a jövő kilátástalan, bizonytalan, ha a nép halott, és a költészetre nincs szükség. Így fonódik össze a versben a nemzeti és a személyes tragédia, „jobb felét” (Petőfit), barátját és költőtársát is elvesztette. Arany a kétsoros refrénen az utolsó strófa kivételével nem változtat semmit, a fordító két igét váltogat (kétszer hingekommen, négyszer hingegangen szerepel) ráadásul a negyedik versszakban nem sikerült a változatlanságot megtartania, a „Hittük: ha illet a babér, / Lesz aki osszon ... Mind hiába!” a remények szétfoslásánál a hiába szó, ráadásul kétszer ismételve (és a mondat eredeti jelentését teljesen átalakítva, amely a babér osztójára vonatkozik, nem arra, aki kapja) belenyúlik a refrénbe: „Wir glaubten, nach dem Lorber werde langen / Ein Mitgenosse der Vergangenheit – – / Umsonst, umsonst!” A refrénben Arany kétféle igealakot (egyszer múlt idejűt, egyszer archaikus jelent) használ: Hová lettél, hová levél”, míg a fordító a német nyelv sajátosságát, a kettős múltidőt (Imperfekt, Perfekt) variálja: „Wo kamst du hin, wo bist du hingegangen/hingekommen”. Költészetileg ez az új tematika a modern értelemben vett, erősen szubjektíváló líra megjelenése Arany költészetében.

Vörösmartytól egy kevésbé ismert verset, az 1836-ban keletkezett *Gyász és reményt* (*Trauer und Hoffnung*)⁵⁴ választott Levitschnigg közlésre. A fordító Braun József (1840–1902) fiatal író, újságíró lehetett.

A *Das Antlitz*⁵⁵, Frei nach dem Ungarischen des Andreas Tóth von Demeter Dudumi című vers szerzője beazonosíthatatlan.

Gyulai Pál *Midőn elindult* című versét Dudumi fordította *Als sie schied* címen.⁵⁶ Dudumi, bár formailag megőrizte a vers sajátosságait, de szóhasználatában, költői képeiben átköltötte azt, valahogy megpróbálta jobbá tenni, Gyulai helyenként régies, esetlennek vélt szóhasználatát kiegyenlíteni. Gyulai kritikai tevékenységével hozzájárult a népnemzeti irány létrejöttéhez,

⁵⁴ Trauer und Hoffnung. Aus dem Ungarischen des Vörösmarty. Von Josef Braun. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 3 13. August 1854, 436–437.

⁵⁵ Das Antlitz. Frei nach dem Ungarischen des Andreas Tóth von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 24 11. Juni 1854, 329.

⁵⁶ Als sie schied. Frei nach dem Ungarischen des Paul Gyulai von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*. Nr. 34 20. August 1854, 448.

Petőfit és Aranyt tartotta a magyar irodalmi fejlődés csúcspontjának, és harcot folytatott az 50-es évek Petőfi-epigon költői ellen.

Dudumi fordította Sükei Károly (1824–1854) *Lenge szellő...* című versét (*Es braust der Wind ...*)⁵⁷, mely Sükei *Hulló csillagok* című 1851-es kötetében látott napvilágot.

A ma már kevésbé ismert Győrffy Gyula (1835–1885) *Ibolyák: Költeményfüzér* címet viselő, 1855-ben megjelent kötetéből fordította Dudumi a *Nem fáj neked...* (*Dein Herz empfindet...*)⁵⁸ című verset. A költemény alapja a letépett virág és a múló szerelem közti kedvelt hasonlat, Dudumi jól adja vissza a vers melankolikus hangulatát, a két strófát négy versszakká alakítja.

Lévay József (1825–1918) költő, Borsod vármegye aljegyzője, majd 1861-től alispánja, a népies-nemzeti irány képviselője, biedermeier hangulatú, csendesesen rezignált *Spätes Schwärmen*⁵⁹ (*Késő ábránd*) című verse az öregedő férfi bánatát tükrözi az elmulasztott szerelem miatt. Duduminak a népies hangvétel megőrzése fordításaiban mindig jobban sikerült, mindig hitelesebb, mint a romantikus hangulat visszaadása. Itt például olyan elcsépett szófordulatot alkalmaz, mint „Träume sind nur Schäume”, és túloz: „Wie ein irrer Wandersmann, / Der vom Himmel nieder/ Stürzend...”. Az eredetiben: „Én meg mint az égnek eltévedt vándor, / Egyedül bujdosom földön idestova”). Még egy Lévay-verset jelentetett meg a *Pester Sonntagsblatt*, ez az *Őszi táj (Herbstgegend)*⁶⁰ című volt. Dudumi fordítása költői, hangulatos, de tökéletes hűségről ebben az esetben sem beszélhetünk.

Ifjabb Szász Károly (1828–1905) *Bánfi Dénes csókja* című erdélyi témájú balladáját az Album rovatban közzétették: *Der Kuß des Bánfi Dénes* címen, Dudumi fordításában.⁶¹ Szász Károly költészete mások hatását mutatja, balladái Arany nagykőrösi balladáié; sokkal jelentősebb azonban műfordítói tevékenysége (Shakespeare-, Molière-fordítások).⁶²

Czuczor Gergely (1800–1866) költő, nyelvész, az Akadémia nagyszótárának szerkesztője *Mi lennék* – „*Was ich sein möchte!*”⁶³ című, Kisfaludy Károly modorában írott helyzetdala

⁵⁷ Es braust der Wind ... Frei nach dem Ungarischen des Karl Sükei von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 20 14. Mai 1854, 281.

⁵⁸ Dein Herz empfindet... Aus dem Ungarischen des Julius Győrffy. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 26 1855, 344.

⁵⁹ Spätes Schwärmen. Frei nach dem Ungarischen des Joseph Lévai. Von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 16 16. April 1854 234–235.

⁶⁰ Herbstgegend. Frei nach dem Ungarischen des Joseph Lévai. Von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 19 7. Mai 1854, 268.

⁶¹ Der Kuß des Bánfi Dénes. Ballade des Karl Szász. Von der Redaktion des „Divatcsarnok” mit dem Preise von zehn Dukaten gekrönt. In der Uebersetzung aus dem Ungarischen von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 15 23. April 1854, 246–248.

⁶² Kovács Kálmán: A népies-nemzeti irányzat kisebb költői. In: *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*. IV. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965, 171–173.

⁶³ Was ich sein möchte! Frei nach dem Ungarischen des Gregor Czuczor. Von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 30 23. Juli 1854, 400.

Dudumi fordításában megőrzi a népdalszerű hangvételt és szóhasználatot, a természetből vett párhuzamokat.

Kertbeny magyar költők fordításait tartalmazó kötetéből – *Album hundert ungrischer Dichter* (Dresden: Schaefer – Pesth: Geibel) –, mely 1854-ben jelent meg, közölte a *Pester Sonntagsblatt* a *Két dalnok (Zwei Sänger)* című Garay-verset, melyben az éneklő két szegény, kopott madár a költészet metaforája. Garay János (1812–1853) sokszor epigon lírájában Vörösmarty hatása érződik, inkább balladaköltészete nevezhető figyelemreméltónak. A másik Garay-vers *A Balaton (Der Balaton/Plattensee)*,⁶⁴ amely egy öt részből álló versciklus része, az első rész a tó keletkezésének mondáját dolgozza fel. Garay harmadik közölt verse *A királyleány és apródja (Königsmägd und Edelknabe)* című ballada.⁶⁵ Kertbeny műfordításainak sokat kárhoztatott általános jellemzője a többlet mondás, vagyis hogy a szótagszám és a rím kedvéért mindent több szinonim szóval fejez ki. Dudumi fordította le Garay *Két leány (Zwei Mädchen)*⁶⁶ című versét, melyet korábban már Kolbenheyer Mór is átültetett németre, és a *Pesther Tageblatt* közölte. A vers a magyar történelem egyik mélypontját, a mohácsi csatát idézi fel a szereplők alakján keresztül, az egyik leány apját, a másik kedvesét veszítette el a csatában, a csatát megjárt énekes pedig „édesanyját”, vagyis a hazáját, ezért lehetetlen felhőtlenül énekelniük, szórakozniuk. Az epilógus egy év múlva azonban bizakodó: elmúlt a tél, minden kizöldült, az egyik leány gazdag örökséghez jutott, a másikat eljegyezték, a „fű s virágtalan” domb alatt a sírban nyugszik a „dalnok vitéz”.

Dudumi, bár sokszor szabad fordításnak nevezi munkáját, Tompa Mihálynál mégis odáig megy el, hogy a burkolt utalásokra elítélőbb kifejezésekkel „ráerősít”, egyértelműsíti a politikai kritikát. Tompa *Temetés (Ein Begräbnis)* versének fordítása jó példa erre. Tompa hazafias elégiái és allegóriái az önkényuralom korában teljesedtek ki. Ez a verse is az önkényuralom elleni burkolt tiltakozás: az anya élve eltemeti gyermekét a harcban elesett apa mellé, inkább, mint hogy „rab, vagy földönfutó” legyen. Dudumi a vers tiltakozó hangvételét felerősíti, értelmezi, olyan kifejezéseket használ, amelyek a magyar szövegben nincsenek benne, és még egyértelműbb politikai vádakot fogalmaz meg: „Ach Waise jedes/Im Lande selbst verwaist.”; a magyarban az „árva” szó nem is szerepel, különösen nem az országban elárvult értelemben, ráadásul nyomatékosan kétszer; aztán: „Viel lieber todt in deinen Armen gedrückt,/ Als daß er

⁶⁴ Gedichte von Garay. Königsmägd und Edelknabe. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 42 15. October 1854, 544; Zwei Sänger. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 42 15. October 1854, 544–545; Der Balaton. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 42 15. October 1854, 545.

⁶⁵ Gedichte von Garay. Königsmägd und Edelknabe. Zwei Sänger. Der Balaton. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 42 15. October 1854, 544–545.

⁶⁶ Zwei Mädchen. Aus dem Ungarischen des Johann Garai. Von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 27 2. Juli, 1854, 364.

vor Tyrannenblick sich bückt“, miközben Tompánál csak ennyi szerepelt: „Bús öledben jobb lesz tudnom őt, / Mint kopogva zárt ajtók előtt;”.⁶⁷

Tóth Kálmán (1831–1881) író, költő, színműíró, országgyűlési képviselő az 50-es években rendkívül népszerű volt, a *Hölgyfutár* segédszerkesztője, majd szerkesztője, 1864-ben pedig ő alapította meg és szerkesztette haláláig a *Fővárosi Lapokat*. Költészetének fő témája a boldogtalan szerelem, a lemondás csendes vívódása, önmarcangolás, csalódás, kiábrándulás volt. Sok versét megzenésítették. Nemcsak a nagyközönség szerette, de írókollégái is. A *Pester Sonntagsblatt* több versét is közölte. A *Beköszöntött...*,⁶⁸ címűt, az elégikus hangulatú *Sápadt asszonyt*⁶⁹ (amelyben a hiúsága miatt nem szerelemből férjet választó nő boldogtalanságát figyeli az elhagyott szerelmes), valamint az 1853 novemberében elhunyt Garay János emlékére írt versét (*Garai sírjánál*)⁷⁰ Dudumi fordításában jelentette meg a lap. Az 50-es években a kortársakat foglalkoztatta a saját népétől nem becsülten, elhagyottan meghalt költő témája (így Lisznyait és Jókait is). Például itt így ábrázolja ezt a helyzetet a Tóth Kálmán versét átültető Dudumi: „...bittre Thränenfluth / Waschen von dem Volk die Schande, / Daß sein Dichter, Bettlern gleich, / Wankte zu des Grabes Rande?”. Sőt a költő siratása átmegy a nép sorsáért való aggodásba: „Um zwar für den Sänger nicht, / Ach nur für mein Volk zu beten!“. Tóth *Fekete szemű leánykának*⁷¹ című költeményét Szegfi Mór fordította. Kertbeny *Album hundert ungrischer Dichter* című kötetéből vette át a szerkesztőség közlése szerint a lap Tóth Kálmán *Búza közé...* című versének *Heckenrosen der Liebe*⁷² című fordítását. A magyar szöveg közismert népdalrészlettel indít: „Búza közé száll a dalos pacsirta, / Hogyha magát már odafenn kisírta”. Ez a lehetőség a fordító számára természetesen nem adott. Kertbeny szokásához híven mindig beszúr magyarázó szavakat a szótagszám kedvéért, ráadásul a hátravetett jelzők a népdaltól teljesen idegenek, és a német szavakat szokatlanul rövidíti, pl. „Liebspärchen”. („Und zwischen den Ähren, den Blümlein, den blauen, / Da kann ihr beweintes Liebspärchen sie schauen.” – S buzavirág, buzakalász árnyába / Reá akad megsíratott párjára”).

⁶⁷ Ein Begräbniß. Frei nach dem Ungarischen des Michael Tompa. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 25 18. Juni 1854, 340.

⁶⁸ Im April 1853. Von Koloman Toth. Aus dem Ungarischen von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 4 25. December 1853, 59–60.

⁶⁹ An eine blaße Frau. Von Koloman Toth. Aus dem Ungarischen von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 3. 18. December 1853, 44–45.

⁷⁰ An Garay's Grab. (Frei nach dem Ungarischen des Koloman Tóth). Von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 13 26. März 1854, 195–196.

⁷¹ An ein schwarzäugiges Mägdlein. Aus dem Ungarischen des Koloman Tóth. Von Moritz Szegfi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 14 2. April 1854, 212.

⁷² Heckenrosen der Liebe. Aus dem Ungarischen des Kalman Toth. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 10 5. März 1854, 152.

Balogh Zoltán *Te vagy minden...*⁷³ kezdetű szerelmes versét Szegfi Mór ültette át németre. A biedermeier hangulatot a költő szóhasználata jól tükrözi: „Álmaimat rózsaujjod hímzi”, „hajnalkorodban”. Balogh Zoltán (1833–1878), költő, drámaíró, publicista verseit Nagy Ignác *Hölgyfutárában* közölte az 50-es években, 1855-ben aztán kötetben is kiadta őket.

Lisznyai Kálmán (1823–1863) Nógrád megyei Petőfi-epigon költő volt, már az 1840-es években feltűnt népies hangvételű verseivel, de az önkényuralom éveiben szinte hajhászta az eredetiséget, erőltetetten népieskedetett, szokatlan képekkel, tájnyelvi szavakkal tűzdelte tele verseit, amiket gyakorta lábjegyzetekben kellett magyarázni. Levitschnigg fordításában jelent meg Lisznyai *A csalogány temetése* című verse *Das Begräbniß der Nachtigall*⁷⁴ címen. Ez a fordítás nem bizonyítja, hogy Levitschnigg értett magyarul, a szabad fordítást segítséggel is létre tudta hozni. A vers Lisznyai később, 1856-ban kiadott *Madarak pajtása* című kötetében is megjelent. Erdei környezetben írja le a csalogány temetését, melyben a legkülönbébb állatokat ábrázolja részletesen, akik feldíszítik halott társukat. A német fordításból kimarad az elhagyottan meghaló magyar költőre vonatkozó utolsó három versszak, melyhez a madártemetés csak ürügyül szolgált: A természet részvételével szembeállítva az elfelejtett, egyedül hagyott magyar költő holtteste: „A természet részvéte mily dicső! / De oh mi más a költő sorsa itt, / Az életben, az emberek között, / Résztvéltenség s gúny sújtja napjait. / A nemzet dalnoka elhagyatva, / S rongyban fekszik a puszta terítőn”, valamint: „S ha meghal a szegény magyar költő, / Bár mily dicsőn zengedezett s hatott: / Ah! Talán egyedül csak a jó ég / Sír utána könyharmatot!”. A vers vonatkozhat az 1853 végén súlyos betegségek következtében elhunyt Garay Jánosra, bár az ő árváinak megsegítésére adakozás indult Pompéry János vezetésével.

Az *An die Liebe*⁷⁵ című, Dudumi által fordított Lisznyai-vers eredeti címe: *Jó tanuló*. Dudumi az eredetileg két versszakból álló vers első strófáját mintegy keretként megismétli: Szerelem! Szerelem! / Keserves üdvösség! Angyalok játéka, / Menyei mesterség.” – „Liebe, süße Liebe, / Bittere Geselligkeit; Schönstes Spiel der Engel, Meisterstück der Ewigkeit.” Dudumi fordította Lisznyai a *Palóc Alföld* című versét *Der Hirtenknabe* címen.⁷⁶ A *Schmerz*⁷⁷ című verset Kertbeny fordította és közölte *Album hundert ungrischer Dichter* című említett kötetében, ennek eredetijét sajnos nem sikerült azonosítanom. Kertbenynek nemcsak Petőfi-fordításai, hanem Garay- (az *Obsitos* kivételével) és Lisznyai-fordításai is igen gyengén sike-

⁷³ Du bist... Aus dem Ungarischen des Zoltán Balogh. Von Moritz Szegfi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 25 1855, 344.

⁷⁴ Das Begräbniß der Nachtigall. Von Koloman Lisznyay. In freier Übertragung aus dem Ungarischen von Levitschnigg. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 1 8. Januar 1854, 25–26.

⁷⁵ An die Liebe. Von Koloman Lisznyay. In freier Uebertragung aus dem Ungarischen von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 4 22. Januar 1854, 56.

⁷⁶ Der Hirtenknabe. Mit freier Benützung des „Palóc Alföld” von K. Lisznyai von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 7 12. Februar 1854, 103–104.

⁷⁷ Schmerz. Aus dem Ungarischen des Lisznyai. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 10 5. März 1854, 152.

rültek. „Különösen Lisznyai versei hatnak szájalmasan” – írja Detrich Márta.⁷⁸ A *Harangszó* (*Glockenklang*)⁷⁹ című vers fordításának történetét, melyet Johann Ladislaus Pyrker (1772–1847) egri érsek, ismert magyarországi német nyelvű költő készített el, szerkesztői megjegyzésből tudhatjuk meg.⁸⁰ A vers magyarul az *Őrangyal: Vallási almanach* 1846. évében jelent meg, s Tárkányi Béla (1821–1886) apátkanonok, költő, műfordító hívta fel Pyrker figyelmét rá, ezt követően a költő Pestről Egerbe vezető útja közben, térdén írva készítette el a fordítást, amely aztán eljutott Lisznyaihoz, aki ezt nagy kitüntetésnek tekintvén, továbbadta a *Pester Sonntagsblatt*nak. Lisznyai, a nógrádi táj szülőtte, a mélyen vallásos katolikus falusiak életéből merít egy oktató történetet, a túlzottan vallásos leányt kicsúfoló társnője vőlegényének halálát jelzi a megkonduló harang. Lisznyai versében találhatóak szép költői részek, mint a hasonlat: „Mint egy óriási holló / Barna szárnyon szállt az estve” („Da sank der Abend, wie ein Riesenaar / Die Flügel breitend, auf die Flur”), ami, ha nem is teljesen hű (Aar – sas), de azért megközelítő, vagy „A hold, mint imádkozó hölgy, / Föllegoltárra borúla” (Es sah der Mond, den Blick von Thränen schwer, / Wie eine betendfromme Maid”), amelyben a „Maid”, leányka, hajadon nem igazán szerencsés választás az emelkedettebb „hölgy” helyett, de Pyrker formailag hű, és a páros rímeket is megtartja. A König Mátyás⁸¹ eredetijét Lisznyai több Mátyás királyról szóló verse között nem sikerült megtalálnom, a műfordító neve is ismeretlen.

Bangó Péter (Pető) (1824–1853) aradi ügyvéd, író, az *Arad* című hetilap szerkesztője verseket, elbeszéléseket írt. *Was ist dem Felde widerfahren?*⁸² című versét Dudumi fordította. Mivel Bangónak önálló kötete nem jelent meg, csak lapokban publikált szétszórta, így a vers eredetijét megtalálni nincsen sok esély. A költemény azt a szabadságharc leverése után szám-talan költő, így Petőfi által is megénekelte témát dolgozza fel, hogy a jelenben virágos mező egykor csatatér volt.

Zalár József alispán, költő (1825–1914) több versét közölte a *Pester Sonntagsblatt*. Így a *Sötét az éj...* címűt Szegfi fordításában.⁸³ A *nép fia* (*Das Kind des Volkes*)⁸⁴ című költeményben, melyben a költő hitet tesz magyarsága mellett (a refrén: „Én is e jó népből való va-

⁷⁸ DETRICH Márta: *Kertbeny Károly élete és műfordítói munkássága*. Szeged: Viktória Ny. 1936, 69.

⁷⁹ Glockenklang. Von Koloman Lisznyay übersetzt von weiland L. v. Pyrker. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 38 1855, 552–553.

⁸⁰ LISZNYAY Kálmán: *Harangszó*. In: *Őrangyal: vallási almanach 1846*. Szerk. Sujánszky Antal Pesten: Emich, 1846, 55–60.

⁸¹ König Mátyás. Von Koloman Lisznyay. Frei nach dem Ungarischen. *Pester Sonntagsblatt*, Nr.1. 1. Januar 1854, 8–9.

⁸² Was ist dem Felde widerfahren? Frei nach dem Ungarischen des Bangó Pető. Von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 14 2. April 1854, 212.

⁸³ Die Nacht ist schwarz ... Aus dem Ungarischen des Zalár. Von M. Szegfi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 39 1855, 570.

⁸⁴ A nép fia. Gedichte aus dem Ungarischen des Josef Zalár von Moritz Szegfi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 22 1855, 296–297.

gyok!"), utalások találhatók a nép és az (idegen) hatalom közti ellentétre: („Nem hajtja e nép idegen szokások / Jármába, mint ti, egyenes fejét.”). Az Alföld mint a szabadság szimbóluma tűnik fel, ahol a betyárok élnek, akiket azzal menteget a költő, hogy „Kik lopnak bár, kezökben nincs gyilok; / De a huszárok is ezekből lesznek...”. Az itt élők szeretik a földet, míg az urak csak a hasznat lesik: „Míg ti csak a hasznát szeretitek.”. A költemény a fenn élő urak és a lenn a völgyben maradó, népével közösséget vállaló költő közötti ellentéttel zárul. A versek a szerkesztő közlése szerint Zalár 1855-ben megjelent kötetében szerepelnek. A *Köszöntelek szép alföldi tájak – Geliebtes Alföld*⁸⁵ fordítása gördülékeny, az egyszerű, népdalszerű szöveget, a ritmust jól adja vissza Szegfi. A német szövegbe beékelte magyar szavak: Alföld, Délbáb, Csárda, Betyár, bár a pusztaromantika kliséi, mégis a hangulatot jól színezi. A részletekbe menő tájleírás hazaszeretetről, a szülőföldre visszatérő költőnek a tájhoz és az emberekhez való érzelmi kötöttségéről tanúskodnak, a refrén is frappáns: „Geliebtes Alföld, nenn’ mich herzlich willkommen!”

Tóth Kálmánné Majthényi Flóra (1837–1915) költőnő *Holdsugáros... Schatt’ger Wald...* című versét Gottfried Feldinger fordította.⁸⁶ A *Száll a felhő... (Es flieht die Wolke...)*⁸⁷ a helyhez kötöttség és elvágódás érzését természeti metaforában ábrázoló költeményét Dudumi fordításában közölte a *Pester Sonntagsblatt*.

Az Iduna költői néven verselő Szász Károlyné Szász Polixéna (1831–1853) 12 költeményből álló verses füzetét halála után férje adta ki 1853-ban. Az 1853. január 17-én meghalt költőnő hagyatékából közölt a lap egy verset Dudumi Demeter fordításában.⁸⁸

Levitschnigg verset írt Ferenczy Teréz (1830–1853), a fiatalon, egy évvel korábban öngyilkosságot elkövetett költőnő emlékére.⁸⁹

Magyar írók

A magyar prózaírók közül természetesen Jókai áll az első helyen, tőle öt elbeszélést publikáltak, így 1854-ben a „Peroses” című elbeszélést részletekben. A fordító, I. H. ismeretlen. Jókai

⁸⁵ Geliebtes Alföld. [Aus dem Ungarischen des Josef Zalár. Von Moritz Szegfi.] *Pester Sonntagsblatt* Nr. 22 1855, 296–297.

⁸⁶ Schatt’ger Wald ... (aus dem Ungarischen nach Flora) von dr. G. Feldinger. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 43. 1855, 634.

⁸⁷ Es flieht die Wolke... (Frei nach dem Ungarischen der Flora Majthény). Von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 21 21. Mai 1854, 293.

⁸⁸ Aus dem Nachlaß der ungarischen Dichterin. Iduna (Karolina von Szász[!]) gest. Am 17. Juni 1853, in freier Uebersetzung von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 1 4. Dezember 1853, 10.

⁸⁹ Therese Ferenczy. Von Levitschnigg. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 11 12 März 1854, 166.

inak a perzsa birodalomban játszódó novellája az általa szerkesztett *Országos Nagy Naptár* 1853. évében jelent meg *Perozes* címen.⁹⁰

A *Háromszéki leányok*⁹¹ (*Die Háromszéker Mädchen*) című elbeszélést 1854. április-májusban közltek részletekben. Fordítója ismeretlen. 1855-ben hozta a lap folytatásokban a tatárjárás idején játszódó *Sajó*. Regényes korrajz (*Sajó. Romantische Zeitgemälde*) című elbeszélést. Fordítója Leopold Rosner volt. Ezt követte hamarosan az *Adamante* 1855-ben több részletben (*Adamante. Novelle aus dem Ungarischen des Moritz Jókay.*). A fordító Julius Lichtenstern volt, akinek személyéről semmilyen adatot nem sikerült találnom. A Jókai kritikai kiadás ismeri a *Pester Sonntagsblatt*-ban 1855-ben megjelent fordítást, a fordító nevét azonban Julius Liechtensteinként adja meg⁹². A *koldusgyermek* című Jókai-elbeszélést (*Das Bettelkind. Eine Weihnachtsgeschichte*)⁹³ címen Leopold Rosner fordításában közölte a *Pester Sonntagsblatt* 1855 decemberében. Itt a kritikai kiadás tévesen Ludwig Rosnerként adja meg a fordító nevét.⁹⁴

Eötvös József *Egy tót leány az alföldön* című elbeszélését Kertbeny fordításában közölte a lap *Ein Schlovakenmädchen [!] im Unterlande* címen 1854. október végétől részletekben.

1854 márciusában több részletben került közlésre Szigmund Vilmos *Thomas Bacsó. Historische Novelle* novellája. Szigmundról (nevét Sziegmundnak is írták) Szinnyi keveset tud, életrajzi adatai ismeretlenek, német nyelven kiadott naplóján kívül szerkesztette a *Részvét hangjai* című kötetet (Pest, 1854), valamint szerkesztette és kiadta az *Estike* című évkönyvet 1855-re. Az elbeszélés magyar eredetijét nem sikerült megtalálni.

Degré Alajos (1819–1896) író, publicista, számos novella, tárca, vígjáték szerzője. A *Pester Sonntagsblatt* Degré Alajostól több elbeszélést közölt. Ezek eredetijeinek megtalálása azonban a szerző termékenységére és főleg folyóiratokban szétszórtan való közlése miatt nem vezetett eredményre. Így például tőle származik a *Magnetismus*⁹⁵ című elbeszélés. Degrét némely kritikusa a magyar Saphirnak is nevezte kozmopolita humorisztikus írásai és a hazafias témák kerülése miatt. Az *Átkozott sötétség!*⁹⁶ címen a *Divatcsarnok*-ban megjelent novella

⁹⁰ Perozes. Historiai novella. Írta Jókai Mór. In: *Országos Nagy Naptár* 1853, 26–38.

⁹¹ *Jókai Mór összes művei.* (Szerk. Lengyel Dénes és Nagy Miklós.) Elbeszélések 5. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989, 637.

⁹² *Jókai Mór összes művei.* Elbeszélések 1. köt. (1842–1848) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971, 716.

⁹³ Das Bettelkind. Eine Weihnachtsgeschichte. Aus dem Ungarischen des Moritz Jókay. Von L. R. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 50 1855, 737–738.

⁹⁴ *Jókai Mór összes művei.* Elbeszélések 5. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989, 766.

⁹⁵ Magnetismus. Novelle von Alois Degré. Nach dem Ungarischen von V. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 1 4. December 1853, 3–8.

⁹⁶ DEGRÉ Alajos: Átkozott sötétség! *Divatcsarnok*, 1853. május 29. 17. sz., 326–331.

*Verfluchte Finsterniß!*⁹⁷ német címmel került közlésre, fordítója Leopold Rosner. A *Coquetterie einer Woche* Carl Arnold fordításában több részletben került közlésre 1854 júliusa és augusztusa folyamán.

Beöthy László (1826–1857) író haláláig a *Hölgyfutár* munkatársa, szellemessége miatt az 50-es években a fiatal nemzedék egyik legnépszerűbb alakja volt. Tőle a *Der Windbeutel*⁹⁸ című novellát közölte a *Pester Sonntagsblatt*, ennek eredetijét sem találtam meg. Degré és Beöthy mindketten az olcsóbb francia romantika követői, termékeny, ámde felületes tárcaírók.⁹⁹

Egy másik kortárs író, népszínműíró, a Nemzeti Színház könyvtárosa, a *Hölgyfutár* és a *Divatcsarnok* című lapok szerkesztője, Balázs Sándor (1830–1887) *Éj és korány*¹⁰⁰ című elbeszélését vette át a lap a szerző 1855-ben megjelent kötetéből. A *Nacht und Morgen*¹⁰¹ címen megjelent fordítás készítője ismeretlen.

Műfordítók

A folyóiratban legtöbbet publikáló műfordítók Dudumin kívül, akiről korábban már szoltam, Leopold Rosner és Szegfi Mór Mihály voltak. Rosner Lipót/Leopold (1838–1903) pesti születésű könyvkereskedő, antikvárius volt, aki később Bécsben telepedett le, és fordításait különböző lapokban, így Bäuerle *Wiener Theater-Zeitung*jában, a *Wandererben*, az *Oesterreichische Zeitungban* és a *Pester Sonntagsblattban* közölte. Ezenkívül Jókai- és Eötvös József-regényeket, Gyulai Pál-, Degré Lajos-elbeszéléseket is átültetett németre. Szegfi Mór (1825–1896) Prágában és Berlinben folytatott tanulmányokat, 1848-ban Szemere titkára lett, Világos után bujdosott, Berlinben, Párizsban és Londonban különböző hírlapoknak dolgozott. A kiegyezés után a kereskedelmi minisztériumban kapott titkári állást, de inkább a tanítás vonzotta, és a lőcsei, majd a kassai főreáliskolában tanított.

Karl Maria Kertbeny, az egyik úttörő, de sok kritikával illetett Petőfi-fordító és bibliográfus mint a francia irodalom német nyelven való közvetítője is szerepel a lapban. Tőle Thalès

⁹⁷ Verfluchte Finsterniß! Novelle von Alois Degré. Aus dem Ungarischen uebersetzt von L. Rosner. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 16 Juli 1854, 385–387.

⁹⁸ Der Windbeutel. Von Ladislaus Beöthy. Aus dem Ungarischen von V... *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 4 22. Januar 1854, 51–55; Nr. 5 30. Januar 1854, 67–70.

⁹⁹ NAGY Miklós: A romantikus regény,. In: *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*. Bp. Akadémiai Kiadó, 1965, 323.

¹⁰⁰ A „korány” a „reggel” szó a korban ismert szinonimája volt (lásd erre Edward Bulwer-Lytton: *Éj és korány*. Ford.: Vajda Péter. Pest: Hartleben, 1843), később azonban nem honosodott meg.

¹⁰¹ Nacht und Morgen. Novelle von Alexander Balázs. Frei aus dem Ungarischen von A... y. *Pester Sonntagsblatt*, 1854. augusztus-szeptember, folytatásokban.

Bernard (1821–1873), francia költő, író, műfordító franciából németre fordított verseit közölte a *Pester Sonntagsblatt*, a *Lied*¹⁰² és a *Marianne...*¹⁰³ címűeket. Bernard azért vált számunkra érdekessé, mert az 1848/49-es magyarországi események kiváltották Magyarország iránti szimpátiáját, Petőfi Sándorhoz még ódákat is írt.

A fordítók között találjuk a magyarországi német költészet ismert alakjának, az egri érsek Pyrker János Lászlónak a nevét is. Említésre érdemes a német nyelvű lapokban sokat publikáló, költő és műfordító Gottfried Feldinger (1819–1900, 1861-től Földényi Frigyes) temesvári ügyvéd, aki a Flóra költői néven alkotó Tóth Kálmánné Majthényi Flóra egy versét fordította. Tóth Kálmán két versét a műfordítóként kevésbé ismert Eiber Antal orvos ültette át. Az Alfred Teniers néven író Siegmund Herzl már a század második felének Petőfi-fordító generációjához tartozik.

Bár a műfordítók nagyobb hűségről, pontosabb fordításról tesznek tanúbizonyságot, mint a magyar irodalom német nyelven való korábbi népszerűsítői, mégis gyakorta hajtanak végre szándékosan olyan formai változtatásokat (strófák elhagyása, illetve hozzátétele), melyeknek tartalmi kihatásai vannak. Legeklátásabb példája ennek Arany balladája, az „Ágnes asszony” és Lisznai *A csalogány temetése* című verse, melyben az ábrázolás hitelessége, illetve a magyar költők helyzetére való utalás szenved meg a fordító önkényes beavatkozását. Ezek az eredetitől való eltérések már mások, mint Kertbeny felületességből vagy nyelvi felkészületlenségéből eredő hibái.

Kisebb közlemények

A nem szépirodalmi írások (írók életével kapcsolatos anekdoták, személyes hangú kommentárok, irodalomtörténeti ismeretek népszerűsítő közlése) is az irodalommal vannak kapcsolatban.

Így például német fordításban közölték Jókainak az előző évi *Vasárnapi Újság*ban megjelent írását kortárs magyar írók sorsáról, a fordítást/összefoglalást Leopold Rosner készítette.¹⁰⁴ Az első helyen a tragikus sorsú magyar írók között nevének kimondása nélkül Jókai a vele megközelítőleg egykorú Petőfiről szól, aki halhatatlan nevet szerzett magának, senki nem támogatta, nem vezette, saját erejéből jutott el a csillagok magasságáig, ahonnan csillagként

¹⁰² Lied. Von Thalés Bernard. Aus dem Französischen durch Kertbeny. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 30 1855, 424.

¹⁰³ Marianne.... Aus dem Französischen des Thalés Bernard. Von Kertbeny. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 51 1855, 761.

¹⁰⁴ L. R.: Ungarns Dichter und ihr Loos. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 48 1855, 705–706, Nr. 49 1855, 721–722; Jókai Mór: Magyar költők sorsa. *Vasárnapi Újság*, 1854. 4. sz. március 26. 26–27.

hullott le. Az írók, költők, akiknek sorsát Jókai felidézi, Garay János, Vörösmarty Mihály, Bajza József, Czákó Zsigmond és Nagy Ignác, akik vagy viszonylag fiatalon, súlyos betegségben, vagy elszegényedve haltak meg, illetve követtek el öngyilkosságot, általában az 50-es években. Voltak közöttük, akik a magyarul megjelent írás megjelenésének időpontja után haltak meg, némelyek néhány hónappal utána, Bajza azonban csak 1858-ban.

Rudolf Gottschall (1823–1909) német író, kritikus és irodalomtörténész 1855-ben megjelent kétkötetes munkája *Die deutsche Nationalliteratur der ersten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts* alapján született az *Ein Dritter neben Goethe und Schiller*¹⁰⁵ című írás, mely Jean Paul helyét a másik két költőóriás mellett jelöli ki a német irodalomban. Jean Paul, azaz Johann Paul Friedrich Richter (1763–1825) korának egyik legolvasottabb regényírója volt, aki a felvilágosodásban gyökerezve jutott el a romantikáig, majd a kisemberek ábrázolásával megteremtette a realista regény felé való átmenetet. Gottschall Jean Pault a legnagyobb humorisztikus írók közé sorolja be, ami valóban fontos vonása volt prózájának, bár nem ez volt a legfontosabb jellemzője. Gottschall véleménye szerint Jean Paul Schiller és Goethe szükséges kiegészítője, az ő humorának csomópontjában egyesül Schiller erkölcsi ereje és Goethe személyes önvizsgálata; ami Schillernél az akarat, Goethénél a szemlélet, az Jean Paulnál az érzelem. Míg Goethének és Schillernek az antik, klaszikus képzés volt a mintája, addig Jean Paul a modern élet felé fordult, és ideálja a humanizmus volt. Neki megvolt az a képessége, ami hiányzott Goethéből és Schillerből; Jean Paul lehetett volna a német Shakespeare. Világ-szemlélete sajátos, egyedi, humora univerzális, fantáziája lángoló, képei határtalanok voltak. Ami humorát illeti, az együttérző, ironizáló és olykor tragikomikus is tudott lenni. Gottschall Jean Pault a modern költészet (értsd rajta a próza) atyjának nevezi.

Leopold Rosner beszéli el a Tisza folyó keletkezésének mondáját Vahot Imre és Kubinyi Ferenc kiadásában megjelentetett *Magyarország képekben* című kiadvány alapján.¹⁰⁶ Szintén ő ír a délibáb néven közismert természeti jelenségről.¹⁰⁷

Egy rövid kis anekdota erejéig foglalkoznak gróf Mailáth János történetíróval, – ennek időszerűségét az adja, hogy Mailáth kilátástalan helyzete miatt 1855. január 3-án leányával együtt a starnbergi tóba ölte magát. Mailáthot mint kiváló történészt idézik fel, aki minden fontosabb esemény dátumát pontosan tudta.¹⁰⁸

A Biografische Denkmale rovatban Heine Madame Staëlről szóló írását közlik. Germaine von Staël-Holstein bárónő, népszerű francia íróő August Wilhelm Schlegel ösztönzésére írta

¹⁰⁵ Ein Dritter neben Goethe und Schiller. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 51 1855, 753–754.

¹⁰⁶ Die Sage von der Tisza. Mitgetheilt von L. Rosner. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 41 8. October 1854, 537.

¹⁰⁷ Ungarische Volkssagen. Délibáb. Mitgetheilt von L. Rosner. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 26 25. Juni 1854, 345–346.

¹⁰⁸ Biografische Denkmale. Graf Johann Majláth. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 2 1855, 23.

meg hatkötetes művét *Németországról (De l'Allemagne)* címen, melynek első kiadását 1810-ben Napóleon utasítására megsemmisítették, de 1815-ben sikerült újra kiadni. Madame de Staël 1817-ben halt meg Párizsban, tehát Heinével nem találkozhatott. Heine kifejti, hogy ez a mű mindig nevetséges és dühítő hatást váltott ki benne. Az író nő gyűlöli a császárt (Napóleon), de a nők gyűlölete egyben szerelem is – véli Heine. A nők veszélyesek, mondja Heine, de a szép nők nem annyira veszélyesek, mint azok a nők, akik több szellemi, mint testi előnyt tudnak felmutatni. Ezek után – valószínűleg Madame de Staël egy képe állhatott előtte –, részletesen elemzi kezét, karját, szemét, amelyeket mind szépnek talál.¹⁰⁹

Szintén a „Biografische Denkmale” rovatban emlékeznek meg a neves osztrák orientalista és diplomata, Joseph von Hammer-Purgstall (1774–1856) 80. születésnapjáról.¹¹⁰ Pályafutásának részletes ismertetését azzal kezdik, hogy párhuzamot vonnak közte és az idős kora ellenére szintén igen termékeny Goethe között.

Egyébként Goethe neve csak viszonyítási pontként tűnik fel a *Pester Sonntagsblatt*-ban, műveit egyáltalán nem közlik. Ez a tendencia már a 1848 előtti időkben megfigyelhető volt, vagyis hogy a romantika kora óta Goethe és Schiller népszerűsége háttérbe szorult a Junges Deutschland mozgalom képviselői javára. Levitschnigget Goethe *Mahadöh und die Bayadere* [helyesen: *Der Gott und die Bayadere. Indische Legende*] című balladája dramatizálásra ihlette.¹¹¹ Ezenkívül ő szentelt Schiller szobrának egy költeményt, a versben Schillert hadvezérként mutatja be.¹¹²

Kis kitekintés a társművészetekre Richard Wagner *A nürnbergi mesterdalnokok* című, a szerző egyetlen vígoperájának története; az operát csak jóval később, 1868-ban mutatták be. A történethez tartozik, hogy Wagner korábban a vígopera műfaját művészietlennek tartotta – szögezi le a szüzsé rövid összefoglalása előtt a cikk meg nem nevezett szerzője.¹¹³

Obernyik Károly (1815–1855) író, tanár és drámaíró halálával többször is foglalkozik a *Pester Sonntagsblatt*. Először síremlékre szerveznek gyűjtést, munkásságát pedig Dudumi méltatja,¹¹⁴ majd ugyancsak ő mond köszönetet a beérkezett adományokért.¹¹⁵

Az 1850-es évek magyarországi német nyelvű sajtójával kapcsolatban fel kell tennünk azt a kérdést, ki olvasott német nyelvű szépirodalmi lapot az önkényuralom éveiben, mi köti a

¹⁰⁹ Biografische Denkmale. Heinrich Heine über Frau von Staël. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 44 29. October 1854, 571–572.

¹¹⁰ W. Z.: Hammer-Purgstalls achtzigster Geburtstag 9. Juni 1854. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 25 18. Juni 1854, 342–345.

¹¹¹ Mahadöh und die Bayadere. Eine Dramatisirung von Goethe's gleichnamiger Ballade. Von Levitschnigg. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 35 27. Mai 1854, 460–462.

¹¹² Am Standbilde Schillers. Von Levitschnigg. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 18 30. April 1854, 257–258.

¹¹³ Richard Wagners Plan zu einer komischen Oper. Mitgetheilt von Dr. F. *Pester Sonntagsblatt*, 1855. Nr. 19 1855, 251–252.

¹¹⁴ Einen Grabstein für Carl Obernyik! Von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 35 1855, 497–498.

¹¹⁵ Dudumi, Demeter: Den Grabstein Carl Obernyik's betreffend. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 37 1855, 529.

hazai német értelmiséget (és jelen esetben a vele szimpatizáló osztrák költő Levitschnigget) rzebben az időszakban a magyar irodalomhoz? Megállapításként fogadhatjuk el azt a tényt, hogy a németiség és a magyarság széles körei között a forradalom előtt kialakult és a forradalomban megerősített érzelmi kötődést az önkényuralom évei nemhogy fellazították, inkább a felszín alatt felerősítették.¹¹⁶ A német nyelvű sajtón belül a politikai újságokon (itt elsősorban az 1854 óta létező *Pester Lloyd*ra, valamint a vidéki orgánumokra gondolok) kívül a legszűkebb mezsgye, ahol a kapcsolattartás lehetősége fennállt, a szépirodalom területe volt. Ezen belül is a legszínvonalasabb magyar írók, költők és az idő rostáján később kihullt, de a kortársak által ismert magyar szerzők tolmácsolása. Arra, hogy nem magyarországi német nyelvű szerkesztő Magyarország területén adott ki német nyelvű lapot, később adódik még egy példa Leopold von Sacher-Masoch esetében, aki 1880. április 18. és július 11. között adta ki mindössze 13 számot megélt *Belletristische Blätter* című hetilapját.¹¹⁷ Ő azonban nem a magyar irodalom német nyelven való népszerűsítését akarta segíteni, hanem főleg saját írásait kívánta fórumhoz juttatni.

1848/49 után a hazai német irodalom számos, hazai gyökerű szereplőjének munkásságában, az irodalmi sajtóban, illetve a könyvkiadásban egyre nagyobb teret foglal el az egykorú magyar irodalom német nyelvű tolmácsolása. Ez a tevékenységi forma már az 1830-as évektől jelen van, de az 1850/60-as évekre már messze meghaladja azt a mértéket, amit az eredeti szerzői tevékenység kiegészítőjeként elfoglalhat.¹¹⁸ A fordítások és a kiadott kötetek zöme Petőfi és Jókai uralmát mutatja, ugyanakkor a fordítások egyre szélesedő sódra viszi magával a kevésbé jelentős, olykor csupán divatos szerzők tucatjait is, így például az általunk vizsgált lapban is sokat szereplő Lisznyait. Lényegében a fordítás terén való tevékenykedés hivatott pótolni a színvonalas hazai német nyelvű irodalmi és kulturális aktivitást, sőt ez helyenként kötelességszerű megélhetési rutinba megy át. Azonban azt is látnunk kell, hogy az egyre inkább kétnyelvűvé vagy teljesen magyarrá váló közönség legszűkebb köre sem olvassa mindazt végig, ami nap mint nap fordítás gyanánt megjelenik.¹¹⁹ Ahogy Komáromi Sándor megállapítja, a magyar irodalom német nyelvű ismertetése nem is annyira a külföld számára, inkább „saját használat céljából” készült.¹²⁰

¹¹⁶ KOMÁROMI Sándor: A magyarországi német irodalom 1848/49 és 1918 között. In: *Fejezetek a magyarországi német irodalom történetéből*. Budapest: Lucidus, 2002, 303.

¹¹⁷ RÓZSA Mária: Leopold von Sacher-Masoch lapalapítási kísérlete Budapesten. *Belletristische Blätter* (Lipcse–Budapest). In: *Keresztmetszetek*. Tudományképek és kulturális technikák a magyar és német nyelvű kultúrában. Szerk. Kerekes Amália és Teller Katalin. Budapest, Gondolat Kiadó 2007. CD formátumban.

¹¹⁸ KOMÁROMI, i.m. 298.

¹¹⁹ KOMÁROMI, i. m. 304–305.

¹²⁰ KOMÁROMI Sándor: Die ungarische Literatur zwischen dem Vormärz und der Jahrhundertwende im Spiegel der ungarndeutschen Kultur. Ein Beitrag zum Identitätswandel einiger Vermittlergenerationen. In: *Weg mag wohl die junge,*

Összefoglalólag azonban elmondható, hogy még ha feltételezhetően a hatalmas mennyiségű fordításirodalomnak viszonylag kevés és főleg szakmabeli olvasója lehetett, a *Pester Sonntagsblatt* a lapban közölt sok magyar klasszikus a színvonalas fordításokon keresztül a női olvasókon kívül bizonyára eljutott a műveltebb, németül olvasó középpolgári rétegekhez, és így a lap irodalmi anyagának feltárása hozzájárulhat a korszak magyarországi német nyelvű sajtójának jobb megismeréséhez, így fontos kultúr- és irodalomtörténeti dokumentum.

schwarzäugige Dame seyn? Zuordnungsfragen, Darstellungsprinzipien, Bewertungskriterien der deutschsprachigen Literatur in Ostmittel- und Südosteuropa. Hg. Werner BIELE und András F. BALOGH. Budapest, ELTE Germanistisches Institut : Argumentum 2002, 11.

A Vasárnapi Újság német nyelvű pandanja (?), a Sonntags-Zeitung 1855–1865*

Angol példákat (Dickens *House Words* című folyóiratát, valamint az *Illustrated London Newst*) és az ezeket lemásoló német „Familienblatt”-okat, elsősorban az 1853-ban Lipcsében indult és 90 éven át megjelenő, rendkívül népszerű *Die Gartenlaub*-ét követve indította el Pákh Albert, Jókai Mór és Gyulai Pál 1854-ben általános érdeklődésre számot tartó és azt kielégítő közművelődési orgánumukat, a *Vasárnapi Újság*ot. Az újság neve nem volt túl eredeti, heti megjelenésének napját viselte címében, az angol *Sunday Times* vagy a német *Sonntagsblätter*ek mintájára. Külföldi előképei viszonylag olcsón, közérthető nyelven, és ami fő, sok illusztrációval tették közzé a legkülönbébb érdekes témákat. A hetilap Magyarországon is rövid idő alatt sikeres lett. Miután Gyulai két hónap múlva összeveszett Pákhhal, és elhagyta a szerkesztőséget, Jókai és a sokat betegeskedő Pákh maradtak egyedüli szerkesztői. A hetilap fő olvasóközönsége a magyar középosztály volt, mely ugyanúgy, mint a liberális német értelmiség, az 1848/49-es forradalom (és esetünkben a szabadságharc leverése) tapasztalatainak birtokában, de eszméit nem feladva a családi körben vélte megtalálni az ellenséges külvilággal szembeni biztonságot.¹ A rendkívül népszerű illusztrált családi lap a 19. század második felében Európa-szerte egyedülként képviselte a szórakoztató lap típusát.²

A kiadó, Heckenast Gusztáv a sikeren felbuzdulva, *Politikai Újdonságok* címen mellékletet is adott ki a *Vasárnapi Újság*hoz. A *Vasárnapi Újság* az irodalmi, művészeti, szaktudományi közlendőknek nyitott mindenekelőtt teret, a *Politikai Újdonságok* pedig – hetes politikai összefoglalói mellett – az ipar és a kereskedelem érdekeit képviselte első fokon.³ 1848/49 után Heckenast egybentartotta nyomdája személyzetét, s az elnyomatás éve alatt adókönyvek kiadásával megteremtette a tőkét újabb lapok kiadásához. A magyar hetilap mellett német nyelven hasonló tartalmú lap indítására is vállalkozott 1855. január 7-én, ez volt a Saphir Zsigmond szerkesztette *Sonntags-Zeitung*.

Heckenast kapcsolata Saphirral régebbi eredetű, Saphir a forradalom és szabadságharc előtt a hetente hatszor megjelenő, magyar érdekeket képviselő, igen színvonalas szépirodalmi revüt, a szintén Heckenast kiadásában megjelenő, akkor modernnek minősülő *Pesther Tageblatt*ot (1839–1845) szerkesztette. Bár kapcsolata Heckenasttal nem alakult felhőtlenül;

* Első közlése: *Magyar Könyvszemle*, 127. 2011. 3, 392–398.

¹ LIPTÁK: *Újságok* ... i. m. 58–62.

² STÖBER, Rudolf: *Deutsche Pressegeschichte*. Einführung, Systematik, Glossar. Konstanz: UVK, 2000, 238.

³ MIKLÓSSY János: Enciklopédikus közművelődési lapok. In: *A magyar sajtó története* II/1. 1848–1867. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985, 449–450.

magánszerződésbeli ellentét alakult ki köztük, s a per vége Saphir lapjának megszűnése lett.⁴ Hamarosan azonban újra együtt dolgoztak, 1853. január 1-jétől 1854. december 31-éig szintén Saphir szerkesztette a *Pester Post* című, az első évben még Heckenast által kiadott napilapot, mely a vonal alatt szintén hozott szépirodalmat, s Saphir ezt a lapot kívánta átalakítani illusztrált politikai és szépirodalmi heti néplappá.⁵

Heckenast annak ellenére indította el a *Sonntags-Zeitungot*, hogy az 50-es években Pesten német lapra a magas színvonalú, 1854 óta létező – bár napilap – *Pester Lloyd* mellett már nem lehetett akkora olvasói igény, s a szép kiállítású, nívósan szerkesztett magyar nyelvű, vasárnap megjelenő képes családi hetilap, a már említett *Vasárnapi Újság* is létezett. Azonban még ilyen konkurencia mellett is sikerült 1855-től 1865-ig, bár 1860. december 30. és 1864. január 3. között szüneteltetve, 1864. január 3-ától *Pester-Sonntags-Zeitungra* történő címváltozással 1865. július 2-áig fenntartani az illusztrált német nyelvű hetilapot, melynek megszűnése után bő egy évvel, 1866. október 16-án Saphir aztán meg is halt.

Saphir Zsigmond (1801–1866) valamiképpen mindig unokabátyja, a lovasberényi születésű, Moritz Gottlieb Saphir (1795–1858), Bécsben élő híres satirikus író, a *Der Humorist* szerkesztőjének árnyékában élt, bár az csak Bécsben működött, Zsigmond pedig kizárólag Pesten. Saphir Zsigmond orvosnak tanult, de sohasem praktizált. Ő egész életében újságíróként dolgozott: szerkesztette a *Pesther Tageblattot* (1839–1845), majd az *Iris* almanach néhány évfolyamát (1840–1842), főmunkatárs és színitudósító volt az *Ungarnál* (1847 márciusától 1848. szeptember végéig), szerkesztette a *Spiegel*t 1848-tól megszűnéséig, 1852-ig, romantikus francia novellákat fordított németre, és hasonló novellákat maga is írt. Bírálataiban és néhány humorisztikus cikkében érződik Moritz Gottlieb Saphir hatása.⁶ Politikai felfogását, magatartását tekintve alig jutott túl a kispolgári liberalizmuson – írja róla Kiss József. Az osztrákok által megszállt Pesten haja szála sem görbül, sőt – talán nagy tekintélyű unokabátyja közbenjárására – zavartalanul tovább szerkesztheti a *Spiegel*t. Anyagi körülményei – melyek lehetővé tették, hogy diplomája ellenére sosem folytatott orvosi praxist – inkább a tehetős polgár biztos háttérére engednek következtetni.⁷

A *Sonntags-Zeitung* tehát kezdetben Heckenast Gusztáv kiadásában jelent meg. Általában legkevesebb nyolc, kéthasábosan tördelt, folyamatosan számozott kettedrét oldalból állt, ez csak a hirdetések miatt volt néha kivételesen több. Alcíme „Illustrirtes [!] Volksblatt für

⁴ Lásd ehhez: OSZTERN, i. m. 28–29.

⁵ ANGAL Dávid: A magyar hírlapirodalom 1849–1860. In: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél *elkobzott levelezése*. Budapest: Lloyd Társ.: MTT., 1925, 133.

⁶ OSZTERN, i. m. 27–28.

⁷ Kiss József: *A Nemzeti dal...*, i. m. 476–477.

Belehrung und Unterhaltung, nebst politischen Nachrichten” volt. 1858. július 4-étől kimarad címéből a „politika” szó (alcíme: „Illustriertes Volksblatt für Belehrung und Unterhaltung”), s ez egyben a témakör módosulását is jelenti, ezután a lap nem foglalkozik aktuális politikai eseményekkel; ekkortól már kiadója is Saphir Zsigmond. 1859 szeptemberében következik be egy jelentősebb változás: szeptember 11-étől Werfer Károly a lap kiadója.

Az 50-es évek családi hetilapjai elterjedésének oka német nyelvterületen az, hogy a Vormärz szépirodalmi lapjai „kimentek a divatból”, az értékes szépirodalom iránt az 50-es években Európa-szerte nem volt már kereslet, nem lévén ezek olvasásához kellő előképzettséggel rendelkező olvasóközönség.⁸ Nagyobb nyereséget hozott a kiadónak a folytatásos regények közlése a sajtóban. Emellett egy másik jellemzője e korszaknak, hogy az 50-es években háttérbe szorult a 40-es évek rendkívül népszerű műfaja, a költészet. Az olvasók olvasási igényüket a prózaolvasással, leggyakrabban a hetilapokban, újságok mellékleteként közölt folytatásos regényekkel elégítették ki.⁹ Ezek a tendenciák Magyarországon is – bár kisebb mértékben – érzékelhetőek. ’48 előtt Magyarországon ehhez járult a reformkor nemzeti eszméktől átfűtött közhangulata, ami különösen kedvelté tette a szépirodalmi lapokat. A magyar írók az 50-es években, az ún. passzív ellenállás jegyében hallgattak, az újságírás is csak nagyon lassan éledett.

A *Sonntags-Zeitung* szerkezeti felépítése a következő volt: szépirodalommal kezdődött minden szám, ezek zömében novellák voltak, a vers kevés; csak rendkívüli politikai események, főleg az uralkodói család életének egyes eseményei, ünnepi alkalmak jelentettek ez alól kivételt, ekkor elmaradt a szépirodalom. Ezt követően közölték a legfrisebb politikai híreket („Politische Nachrichten”, „Politische Wochenchronik” címen). Kezdetben volt „Vom Kriegsschauplatze” (a krími háború idején) melléklete/rovata is. Ezt követik kisebb tanulmányok a természetről és a technika vívmányairól, vagy társadalmi-szociális kérdésekről. Utána a társas élet hírei („Aus dem Leben der Gesellschaft”), majd a kereskedelem, ipar, mezőgazdaság („Handel, Gewerbe, Landwirtschaft”) újdonságai, később a politika eltűntével különböző rövidebb közlemények következnek, rövid hír, recenzió, levezési rovat, rejtvény, de mindig minden számot hirdetések zártak. Ilyen állandó rovatokkal találkozhatunk még: „Aus Nah und Fern” (ebben még sporttudósítás, derby-hír is szerepel), „Album für Kunst und Literatur”, „Localcourier” vagy a humorrovat: „Halle für Humor und Scherz”. 1858-ban új rovatként jelentek meg a „Signale für Handel, Industrie und Gewerbe” és az „Album für Literatur”.

⁸ WITTMANN, i. m. 127.

⁹ WITTMANN, i. m. 207.

Az 1855. január 7-i első szám rövid bemutatkozó írása programként is felfogható. A hetilap szerkesztője felteszi azt a kérdést, szükség van-e lapjára? Mivel erre a kérdésre nem tud egyértelmű igen választ elképzelni, tovább részletezi, hogy ha az ember (a polgár, paraszt) a fárasztó munka mellett a folyton változó világról röviden meg akar tudni valamit, akkor mégis hasznos ez a lap. Ezzel már kijelölte fő olvasótáborát is, „néplapot” akar indítani. Ezután a gazdagon díszített fejléccet értelmezi, melyen balra a béke istennője (Pax) terjeszti ki védő szárnyait a jólétet, a kereskedelmet és ipart szimbolizáló tárgyak, munkaeszközök és a virágzó várost ábrázoló képre, jobb oldalon a háború istene (Mars), egyik kezében a halált hozó kard, másikkban égő fáklya, aki lerombolja a jólétet, háttérben ágyútűzben menekülő kereskedelmi hajó, és mindehhez Schiller *Die Schlacht* című verséből idézve három sor. Középen idilli szobabelsőben ül a polgár, és olvas. Az ő békéjét nem zavarja semmi, napi munkája után vasárnap pihen, és olvassa az újság tudósításait a művészet, tudomány és ipar fejlődéséről. A Keleten és Északon pusztító harcról (a krími háború ebben az évben kezdődött) is tudomása van, tudja, hogy ez többé-kevésbé minden népet érint, és tudja, hogy azoknak a népeknek, melyek a gyönyörű Duna partján élnek, feladata a nyugati civilizáció értékeinek védelme. A lap küldetése az olvasót mindenről röviden tudósítani, valamint szórakozást nyújtani számára. A felvilágosodás kori erkölcsnemesítő hetilapok „szórakoztatva tanítani” törekvése nyúlik itt tehát sok közvetítésen keresztül az 1850-es évekbe.

A kiadóváltást 1859. szeptember 4-én a fejléc ábrájának megváltozása is tükrözi. Az idilli hagulatot sugárzó zsánerkép (a kerti fák alatt az újságot felolvasó férfit nők, gyermek, valamint idősebb és fiatalabb férfi hallgatja, tehát békés családi képet láthatunk) egyértelműen német előképek, a *Gartenlaube*, illetve elődje, az *Illustrierter Dorfbarbier* hatását mutatja.¹⁰ A *Vasárnapi Újság* fejlécének megváltozása csak jóval később, 1876-ban ment végbe, ez azt jelzi, hogy a *Sonntags-Zeitung* ebből a szempontból közvetlenebbül támaszkodott német nyelvű laptársaira.

A *Pester Sonntags-Zeitung* címen 1864. január 3-án nyolcadik évfolyamát kezdve újrainduló lapnak kezdetben még maga Saphir Zsigmond a tulajdonosa, kiadója és szerkesztője, majd 1864. július 5-étől Moritz Gottlieb Saphir másik unokaöccse, Eduard Saphir jegyzi a lapot kiadóként és főmunkatársként (Verleger und Hauptmitarbeiter), aki „Pester Geschichten” címen sorozatot is vezetett ebben az évben. Saphir Zsigmond az olvasókhoz intézett írásában kifejti új programját, nem szaklapot akar kiadni, „friss, vidám és szabad” szellemben akarja a hetilapot tartani. Az éves előfizetés ára 6 forint volt. Kiemelt hangsúlyt

¹⁰ LIPTÁK: *Újságok...*, i. m. 69.

helyez a szórakoztatásra, ezért külön humoros, viccrovatot is bevezet, a jobb eladhatóság érdekében ingyen mellékletként nagy képeket ígér. Az egyes számok 12 oldalt tesznek ki, a végén többoldalas hirdetésekkel. 1865. május 21-én új munkatárs neve tűnik fel: Administrator: A. C. Singer. A hetilap legutolsó száma (Nr. 27) 1865. július 2-án jelent meg.

Az ismeretterjesztés jegyében közöltek írásokat aktualitásokhoz kapcsolódva, illusztrációkkal, így például a krími háborúval kapcsolatban. Ilyen ismeretterjesztő írásokat említhetnénk mint 1855-ben *Die Frauen in der Türkei*, ehhez kapcsolódva török női viseletet bemutató illusztráció, többször közöltek egzotikus arctípusokat, viseleteket; a magyarországi és külföldi műemlékeket, épületeket bemutató cikkek közül 1856-ban a zirci apátságot, a Nemzeti Múzeum épületét, III. Napoleon császár és szövetségeseinek termét, a frissen elkészült bécsi Votivkirchét, Huszt várának romjait, 1857-ben az 1856-ban felújított és újra felszentelt esztergomi bazilika épületét, a weimari Goethe–Schiller-emlékművet; 1858-ban a dohánytermesztésről jelent meg ismertetés, valamint a magyar népi humorról írtak.

A *Vasárnapi Újság* kiadója kezdetben külföldről hozatja fameszetű illusztrációit. Az illusztrációk általában valamilyen aktualitáshoz kapcsolódnak. Így például a *Vasárnapi Újság* 6. száma először közöl itthon készült képet, Teleki József grófét, amit a *Sonntags-Zeitung* is átvesz. Teleki a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának megalapítója, ebben az évben (1855) hunyt el. A *Sonntags-Zeitung*ban rendszeresen jelentek meg arcképpel ellátott írások a nemzetközi és a Habsburg Birodalom politikai-katonai elitjének (uralkodók, uralkodóházak tagjai, magas rangú katonatisztek,) és társadalmi elitjének képviselőiről (írók, színészek, főpapok, tudósok), utóbbiak zömében magyarok voltak.¹¹ Aktualitásokhoz kapcsolhatók az írások és a képek I. Miklós orosz cár esetében, akinek nevéhez a magyar szabadságharc leverése is fűződik, ő indította el a krími háborút, (1855-ben hunyt el, de csak március 2-án!, képét előbb hozta a lap), valamint 1855. április 1-jén hunyt el Maria Dorothea württembergi hercegnő, József nádor felesége, aki a magyarok nagy pártfogója volt, róla és temetéséről is megemlékezett a *Sonntagszeitung*. Írások és képek jelentek még meg többek között a következő személyekről is: Radetzky tábornok; gróf Haller Ferenc, egy erdélyi nemesi család ivadéka; Justus Freiherr von Liebig német kémikus; kép a királyi párról; Ferdinand Miksa, osztrák főherceg; Alexander Freiherr von Bach, osztrák belügyminiszter; gróf Franz Schlick tábornok; Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, osztrák orientalista; Alexander von Humboldt, német természettudós és utazó; Hunyadi János; Scitovszky János, Magyarország érsek primása; Kubinyi Ágoston, a Nemzeti Múzeum igazgatója; Liszt Ferenc; báró Eötvös József; Jósika

¹¹ Lásd ehhez: WILKE, Jürgen: Zeitungen und ihre Berichterstattung im langfristigen internationalen Vergleich. In: *Presse und Geschichte* II. Neue Beiträge zur historischen Kommunikationsforschung. München usw.: Saur, 1987, 292.

Sámuel; Garay János költő; Jókai Mór; Szigligeti Ede; Hugo Károly magyar származású író; Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem. Híradás jelent meg a lapban a magyar közelmúlt egyik alakjának, az 1864. április 30-án elhunyt Hajnik Pál ügyvéd, politikus, 48-as belügyi tanácsos előadásairól, és arcképét is közölték. Megjegyzendő, hogy ezek a képek mind megjelentek a *Vasárnapi Újság*ban is. Vörösmarty Mihály arcképét, méltatását is halálával kapcsolatban közli a lap 1855-ben.¹² Heinrich Heinéről 1856. február 17-én bekövetkezett halála kapcsán jelent meg hosszú írás, melyben életrajzát és költészetét ismertetik, néhány anekdotát közölnek róla, majd saját temetésével kapcsolatos kívánságait mutatják be.¹³ A Heinéről szóló írás közlése a reformkori Saphir idézi; romantikus és a romantikát meghaladó realista és modern költészetével, politikailag elkötelezett, kritikus újságíróként és esszéistaként Heine Saphir számára követendő példaként szolgált. 1858 júliusában emlékezik meg a lap a Nemzeti Színház húsz éve megnyitott épületéről. Saphir Zsigmond ír nekrológot nagybátyjáról, Moritz Gottlieb Saphirról, és a bécsi gyászszertartás bemutatása után megemlíti, hogy irodalmi hagyatékát Friedrich Hebbel író fogja gondozni.¹⁴ A *Sonntags-Zeitung* szerkesztőjének a rokon típushoz tartozó német lapokhoz, és az azok által közvetített esztétikai értékekhez való orientálódása nyilvánvaló a Charles Dickenst méltató írásból: „Egyetlen külföldi regényíró sem okozott – talán Balzacot és George Sandot kivéve olyan sok örömet a művelt és mértékadó német nép körében, mint a 'Pickwickiek' alkotója.” Művészetének fő jellemzőjeként többek között az emberek szeretetét, kitűnő megfigyelőkészségét, a humor és a patosz megfelelő arányú változtatását emelik ki.¹⁵

A *Sonntags-Zeitung* minden számban hozott szépirodalmat is. Ezzel kapcsolatban kétféle összehasonlítási alap létezik: egyrészt magyar megfelelőjével, a *Vasárnapi Újsággal*, másrészt a reformkor egyik meghatározó, magyar érdekeket képviselő, Saphir által szerkesztett német nyelvű lapjával, a *Pesther Tageblatt*tal (1839–1845). Ahogy Norbert Bachleitner megállapítja, míg a *Vasárnapi Újság* az általa vizsgált 1855-ös évben közölt színvonalas magyar szépirodalmat, a *Sonntags-Zeitung* egyformán hozott német, de főleg angol és francia irodalmat is¹⁶, természetesen ezek német fordításban jelentek meg. Bachleitner rámutat, hogy a magyar fővárosban még nem differenciálódtak a lapok minőségi (színvonalas) és népszerű lapokra.¹⁷ A magyar szerzőtől származó közlemény kevés a *Sonntags-Zeitung* megjelenésének egész ideje alatt. A hetilap sajátosságainak megfelelően és az eladhatóság szempontjából a

¹² Michael Vörösmarty. *Sonntags-Zeitung*, Nr. 51 2 November 1855, 396.

¹³ Heinrich Heine. *Sonntags-Zeitung*, Nr. 15 13. April 1856, 116–118.

¹⁴ M. G. Saphir+. *Sonntags-Zeitung*, Nr. 32 12. September 1858, 293–294.

¹⁵ Charles Dickens. *Sonntags-Zeitung*, Nr. 5 3. Februar 1856, 36–37.

¹⁶ BACHLEITNER: *Politik und ...*, i. m. 166.

¹⁷ BACHLEITNER: i. m. 138.

próza dominál (mégpedig folytatásokban), a vers elenyésző. A Sigmund Saphir által korábban szerkesztett szépirodalmi lap, a *Pesther Tageblatt* magyar szépirodalmi kínálata sokkal színvonalasabb volt, a szerkesztő fő célkitűzései közé tartozott a magyar írók német nyelven való propagálása. A reformkori lapban közlésre kerültek részletek például Eötvös József *A karthauzijából* Hermann Klein (azaz Kilényi János) fordításában. Ennek a határozott törekvésnek nyomait már a *Sonntags-Zeitung*-ban hiába keressük.

A jelentős magyar költőket Vörösmarty képviseli *Der Bewohner des Thals (A' völgyi lakos)* című versével, melyet Dux Adolf fordított¹⁸. A pozsonyi költő és műfordító Duxnak megjelent egy saját verse is *Ora et labora* címen¹⁹. A Magyarországon élő, görög származású, németül publikáló Dudumi Demeter (?–?) a császári pár 1857-es magyarországi látogatását költeményben köszöntötte: *Ein Gruß dem geliebten Herrscherpaar*.²⁰ S. S. monogramú szerző (talán Sigmund Saphir) *Ungarische Volkslieder* címen közölt versfordításokat 1864-ben.

Kezdetben a '48 előtti írógeneráció tagjai szerepelnek a lapban a leggyakrabban. Első helyen említhetjük Karl Becket. A Vormärz két német nyelvterületen ismertté vált magyar származású költője közül Karl Beck nem jelentős, míg Nikolaus Lenau Heine mellett a korszak legjelentősebb német lírikusa.²¹ Beck azon '48 előtti politikai költők közé tartozik, akikre Lenau és Börne gyakorolt nagy hatást. Egyike azoknak, akik felhívták a figyelmet a szociális igazságtalanságokra.²² A *Sonntags-Zeitung* kezdetben sok prózát közölt a már a *Pesther Tageblatt*-ban is sokat publikáló magyar származású Karl Becktől. A prózaírások közül az első számban mindjárt Karl Beck *Ungarische Tableaux. Der Kumanier* című zsánerképét találjuk.²³ Cselekménye szinte nincs is, helyszíne a Körös és Tisza találkozásánál lévő falu jómódú gazdájának vasárnapi családi ebédje, melyben staffázsalakokként megjelenik a kun és a szlovák ember, valamint egy cigánylány alakja. Beck 1840-ben járt Hamburgban, és találkozott a Junges Deutschland írói csoport két tagjával, Gutzkow-val és Wienbarggal, de előbbivel heves nézeteltérései voltak. A *Janko, der ungarische Roßhirt* című verses regénye 1841-ben jelent meg, ebben Beck reális társadalmi rajzot is ad, ábrázolja a csikósok, a nyomorgó cigányok életét. Beck sok esetben a Nyugaton is ismert Magyarországgal kapcsolatos sztereotípiákat használta fel, nem vette figyelembe, hogy a magyarság nemcsak pusztákból, csárdákból,

¹⁸ VÖRÖSMARTY, [Mihály]: *Der Bewohner des Thals. Sonntags-Zeitung*, Nr. 30 16. December 1855, 393.

¹⁹ DUX, Adolph: *Ora et labora. Sonntags-Zeitung*, Nr. 28 13. Juli 1856, 217.

²⁰ DUDUMI, Demeter: *Ein Gruß dem geliebten Herrscherpaar. Sonntags-Zeitung*, Nr. 19 10. Mai 1857, 146.

²¹ VAJDA, György M.: *Wien und die Literaturen in der Donaumonarchie...* i. m. 114.

²² KARL BECK. In: *Österreichisches biographisches Lexikon*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1957, Bd.1, 61.

²³ BECK, Karl: *Ungarische Tableaux. Der Kumanier. Sonntags-Zeitung*, Nr. 1 7. Januar 1855, 1–3.

csikósokból, betyárokból és felelőtlen korhely grófokból áll.²⁴ Tehát magyar származása ellenére ő sem tudott a magyarságról kialakult közhelyeken felülemelkedni.

Becktól származik a *Der Witz als Medizin* című berlini anekdotákat tartalmazó szöveg, a tavaszváró hangulatot tükröző *Ein Frühlingstraum* című írása,²⁵ majd a folytatásokban közölt *Sie müssen heirathen* című novellája 1855-ben. „Aus meinen Wiener Tagebüchern” sorozatában bécsi anekdotákat közölt. Beck írásai az 1855-ös év után már nem szerepelnek a *Sonntags-Zeitung*-ban. Rajta kívül többször közölt a lap magyar vonatkozású elbeszéléseket, a szerzők zöme ma már elfeledett. Egyedül Friedrich Uhl neve lelhető fel a lexikonok lapjain. Tőle az *Alte ungarische Geschichten* (1855 júliusától több részletben) *Sonderbare Menschen* és a Hanságon játszó *Han Istók*, valamint *Junges Blut. Memorien-Roman* című írásokat hozta a lap több folytatásban. Friedrich Uhl (1825, Teschen /Česky Těšín, Csehország, – 1906, Mondsee, Ausztria) elbeszélő, tárcaíró, kritikus; egyébként August Strindberg apósa, 1872-től a *Wiener Zeitung* főszerkesztője. Neki azonban nem voltak különösebb magyar kötődései, csak az egzotikumot kereste. Megemlíthető még néhány ma már elfeledett szerző neve egy-egy novellával kapcsolatban, ilyenek, mint Feodor Wehl (1820–1890 költő és dramaturg (*Die Bettlerin an der Rialto-Brücke*) és a beazonosíthatatlanok közül Fritz Ulrich (*Das Blumenmädchen von Eger*), Franz von Sonnenfeld (*Der Eisenbahnfeind*), Julius Märker (*Eine launige Geschichte*), Julius von Bauernfeld (*Gerettet um schweren Preis*), Georg Seyfried (*Liebeslaunen*), vagy Moritz Straßmann (*Theaterdirectors Erdenwallen*).

A magyar szerzőket Jókai képviselte két elbeszéléssel, ezek a *Der Pastor in Széppataki* és a *Simonyi óbester* (1857 januárjától több részben). Jókai munkásságát méltatják is a lapban: „Ő adja a magyar olvasóközönségnek a napi kenyeret”, „fáradhatatlan tevékenységének fő területe a regény és az elbeszélés, de a drámaírással és a satírával is próbálkozott”.²⁶ Remellay Gusztáv *Georg Zrínyi und Wallenstein* című elbeszélését Dux Adolf fordította.²⁷ Rajtuk kívül Bródy Zsigmond *Zágor* című történelmi tárgyú elbeszélését közölte a *Sonntags-Zeitung* 1858. december végén. Több kisebb írással szerepel a lapban Jósika Julie, azaz Jósika Miklósné szül. Podmaniczky Júlia (1813–1893), aki követte férjét az emigrációba, irodalmi téren is tevékenykedett, férje regényeit fordította németre, és magyar lapoknak is dolgozott.

Az angolszász írók közül Dickens szerepel *Eine Mutter* és *Agnes Lee* című elbeszéléseivel, melyeket 1857-ben közöltek folytatásokban, valamint 1858-ban Nathaniel Hawthorne észak-amerikai író *Die Quelle der Jugend* című írásával. Egy ismeretlen szerző angoltól fordított

²⁴ VÁRDY HUSZÁR Ágnes, i. m. 102.

²⁵ BECK, Karl: Ein Frühlingstraum.: *Sonntags-Zeitung*, Nr. 11 18 März 1855, 81.

²⁶ Moriz Jókai. *Sonntags-Zeitung*, Nr. 21 24. Mai 1857, 163.

²⁷ REMELLAY, G: Georg Zrínyi und Wallenstein. *Sonntags-Zeitung*, Nr. 39 26. September 1858, 305–306.

novellája *Des Stationwächters Töchterlein* címmel jelent meg. Puskitól az *Ein vertagtes Duell* című elbeszélés szerepel 1858-ban. A kortárs német elbeszélők közül az Amerikát beutazó Friedrich Gerstäcker (1816–1872) *John Wells* című elbeszélése (1855-ben folytatásokban), valamint Paul Heyse (1830–1914), a müncheni költői körhöz tartozó költő és író *Maria Franziska* című novellája jelent meg a lapban az 1858-as év végén. Carl Teschner (1829–1914) humoreszkje, a *Die verhängnißvolle Laura* az 1865-ös évfolyam végén került a lapba.

A szappan-, fogkrém- stb. hirdetések mellett voltak könyvekkel kapcsolatos hirdetések is. Például a *Sonntags-Zeitung* reklámozott külföldi, főleg bécsi és más magyarországi német nyelvű orgánumokat. Így például M. G. Saphir 1853-tól politikai napilappá alakult *Humoristjät*, a *Der Bazar* című lapot, a stuttgarti *Frauen Zeitungot*, a pestiek közül a *Der Ungart*, (1860-ban), a *Pester Botét* mint legolcsóbb napilapot, (Hornýánszkynál nyomták), a *Großer Gemeinnütziger Kalender für Stadt und Landot* és a *Neuer Styxet*. Valamint hirdették Oskar Karl Stolp Váci utcai kölcsönkönyvtárát, mely négy nyelven megjelent könyvekből 26 800 kötetet tartalmazott 1858-ban. A pesti színházak közül a Pesti Német Színház és a Nemzeti Színház műsorairól tudósítottak.

A *Sonntags-Zeitung*nak volt egy díszes melléklete, aminek előfizetési felhívását közölték „*Illustrierte Pracht-Ausgabe*”, és amely olyan művészek rajzait tartalmazta, mint Max von Schwind és August Pettenkofer bécsi tájképfestő és illusztrátor. A beígért ’*Prämienbildnis*’ *Buda’s Tod* volt, de csak a történetét mesélik el, a művész nincs említve, ezt csak hirdették. Még közvetlenül a megszűnés előtt tették közzé az 1865. második félévi új előfizetési felhívást.

Míg a *Sonntags-Zeitung* olcsó néplap, a *Vasárnapi Újság* a középosztálynak íródott, egy korszakot és ízlésvilágát meghatározó színvonalas orgánum volt. A *Sonntags-Zeitung* olvasótáborra már a német nyelv miatt is szűkebb lehetett. A *Vasárnapi Újság* mindig rendelkezett színvonalas szerkesztői gárdával és koncepcióval; Jókaival és Pákhhal a Saphir Zsigmond-féle egyszemélyes vezetés sem kvalitását, sem ismertségét tekintve nem állta ki az összehasonlítást. A lap szerkezeti felépítése hasonló volt a *Vasárnapi Újságé*hoz: szépirodalom (vers és próza), ismeretterjesztés (benne jellemrajzok, táj-és népismertetések, természettudományos írások), vegyes tartalmú kisebb írások, ezen túlmenően a német nyelvű lap illusztrációkat is vett át a magyar laptárstól. Heckenast nem akarta újonnan alapított lapjaival a ’48 előtt rendkívül népszerű irodalmi divatlap műfaját folytatni. Mivel Saphir *Pesther Tageblattja* ebbe a korábbi laptípusba tartozott, a *Sonntags-Zeitung* már csak a heti egyszeri, ritkább megjelenés miatt, s az előző magas színvonala miatt sem vehette fel vele a versenyt a megváltozott kor megváltozott igényei közepette. Összefoglalólag elmondható, hogy a *Sonntags-Zeitung* sem-

miképpen sem volt a *Vasárnapi Újság* német megfelelője, legfeljebb annak kevésbé jelentős laptársa. Kultúrtörténetileg azért érdekes mégis, mert egy időben a Magyarországon új műfaj, az illusztrált közművelődési lap első képviselőjének, a *Vasárnapi Újságnak* a megjelenésével hozzájárult e laptípus meghonosításához.

Összefoglalás

Célom az 1839 és 1848 közötti évek, a magyar reformkor és az 1850-es évek, a neoabszolutizmus első éveinek pesti német nyelvű, szépirodalmat, illetve kulturális híryanagot is közlő lapjainak a bemutatása volt. Vizsgálódásom tehát nem terjedt ki napilapokra. Ezeknek az orgánumoknak a tartalmi feltárása a magyarországi német nyelvű sajtó történetének fehér foltjai közé tartozik, a sajtótörténet-írás megíratlan fejezeteit képezi. E lapoknak tartalmi vizsgálata közelebb visz minket annak a kérdéskörnek jobb megismeréséhez, mit is olvastak a kor németül értő polgárai Pesten, hogyan közvetítette a német nyelvű sajtó egyfelől a magyar irodalmat a németül olvasó hazai és külföldi közönség felé, másfelől annak a kérdésnek a megválaszolásához, mit lehetett a német irodalomból a periodikumok kínálta nagyobb példányszámban, olcsón, nagyobb olvasótáborhoz eljuttatni.

A 40-es és 50-es éveket azért is nehéz összevetni, mert a reformkor felfutó periodikatermésében a német nyelvű orgánumok is csatlakoztak a nemzeti reformkövetelések kifejezésre juttatásához. Az 50-es évek közepén, az önkényuralom kezdeti lazulásának időszakában az egyre inkább átalakuló, jelentőségét veszítő, háttérbe húzódó, de továbbra is jelentősséggel bíró (olvasott) magyarországi német nyelvű sajtón belül léteztek a legszínvonalasabb német nyelvű orgánum, az 1854 óta megjelenő *Pester Lloyd* – ami ugyan napilap volt, de közölt szépirodalmat is – mellett más, kevésbé meghatározó német nyelvű, tisztán kulturális és szépirodalmi periodikumok, jelen esetben hetilapok, amelyek más szempontból mutatnak érdekességet. A német nyelvű sajtó jelentősége a kiegyezés után mindinkább háttérbe szorult, de az igény soha nem szűnt meg iránta; a *Pester Lloyd* egészen 1945. április 1-jéig jelent meg. 1850 és 1920 között a történelmi Magyarország területén 380 újságot, 1279 folyóiratot és szaklapot regisztráltam bibliográfiáimban,¹ 1921 és 1945 között, a jelentős német lakossággal rendelkező területektől megfosztott Magyarországon még mindig 240 német nyelvű periodikum látott napvilágot.² Tehát a helyi közösségeknek, az egyes szakmáknak, az oktatásnak és a tudomány egyes területeinek szüksége volt német vagy sok esetben kétnyelvű orgánumra. Ezek közül jelen munkámban bemutatam néhány, több évet megélt német folyóirat céljait, irányvonalát és tartalmát. Megjegyzem, hogy az általam vizsgált négy lap külön-

¹ Deutschsprachige Presse in Ungarn 1850–1920. 1. Teil: Zeitschriften und Fachblätter. In: *Berichte und Forschungen*. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa. Bd. 9. 2001. Oldenbourg Verlag München 2001, 7–198. <http://www.bkge.de/7117.html>; Deutschsprachige Presse in Ungarn 1850–1920. 2. Teil: Zeitungen. In: *Berichte und Forschungen*. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa. Bd. 11. 2003. Oldenbourg Verlag München 2003, 59–141. <http://www.bkge.de/7117.html>

² *Deutschsprachige Presse in Ungarn – Magyarországi német nyelvű sajtó 1921–2000*. Bibliographie – Bibliográfia. Zusammenge stellt, mit Vorwort und Registern versehen von Mária Rózsa – Összeállította, az előszót és a mutatókat készítette Rózsa Mária. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat Kiadó, 2006. 202.

böző laptípust képvisel: a reformkori *Pesther Tageblatt* és a *Der Ungar* a kor vezető német nyelvű szépirodalmi-kulturális orgánumai voltak. A *Pesther Tageblatt* fő célkitűzése irodalmi téren a magyar irodalom német nyelven való megismertetése volt, az *Ungar*é emellett a magyar érdekek hangsúlyos képviselője. A *Pesther Tageblatt* közvetítette azokat a vitákat, melyek a magyarországi német nyelvű sajtó alapkérdésének is tekinthetők, amelyekből kikristályosodik az az álláspont, kiknek írónak ezek az orgánumok, vagyis a magyarul érző, de németül író-olvasó polgároknak. Ugyanakkor a pesti német nyelvű lapok hasábjain nyomon követhető a német művelődés megbecsülése, hiszen a német irodalom importcikk – ahogy Sziklay László megfogalmazza.³ A *Pesther Tageblatt* és az *Ungar* felfogása abban tér el, hogy míg előbbi főleg lokális érdekeltségét hangoztatta, utóbbi egy tágabb közösség tudatához igazodott – írja Fried István.⁴

A másik korszakból bemutatott *Sonntags-Zeitung* és a *Pester Sonntagsblatt* inkább a populárisabb szépirodalmi, kulturális hetilapok közé tartoznak, meghatározott politikai nézeteknek nem adtak hangot. A *Sonntags-Zeitung* a *Pesther Tageblatt* kiadójának, Heckenast Gusztávnak és korábbi szerkesztőjének, Saphir Zsigmondnak a kísérlete a népszerű *Vasárnapi Újság* mellett hasonló témákat tárgyaló német nyelvű hetilap létrehozására. A német nyelvű néplap, bár színvonalában nem érte el magyar laptársát, mégis közel tíz évig meg tudott maradni a piacon. A *Sonntags-Zeitung*nak mint illusztrált ismeretterjesztő néplapnak nem tartozott fő célkitűzései közé a szépirodalom közlése. Mégis találhatóak lapjain magyar irodalmi művek német fordításban, így egy Vörösmarty-költemény, két Jókai-, egy Remellay Gusztáv- és egy Bródy Zsigmond-elbeszélés. A kor divatos külföldi írói közül Dickens, Nathaniel Hawthorne, valamint Puskin egy-egy novellája szerepel a *Sonntags-Zeitung*ban, a német nyelvű prózát Friedrich Gerstäcker és Paul Heyse képviseli. Levitschnigg – egy nem magyar származású, de 1845 óta Pesten élő bécsi szerkesztő – vállalkozása, hogy Pesten német nyelvű irodalmi divatlapot adjon ki, azért érdekes, mert ő az akkor modern osztrák-német irodalmat, ugyanakkor a német nyelvű irodalmak klasszikusait akarta közölni a németül tudó, főleg női olvasók számára, de egyidejűleg a magyar irodalom, méghozzá a magyar klasszikusok kiemelkedő alkotásait hozta német fordításban. Bár a *Pester Sonntagsblatt* messze nem fog át olyan széles kulturális-politikai tájékoztatási spektrumot, mint a *Pesther Tageblatt*, nem találunk benne annyi elemző írást – hiszen célközönsége a női olvasó, mégis az általa közvetített rendkívül színvonalas szépirodalom az 1848 előtti haladó nemzeti hagyományokban gyökerezik. A leverd forradalom és szabadságharc utáni beszűkült keretek között ezek a periodikumok a kultúra ve-

³ SZIKLAY: Pest-Buda nemzetiségi képe..., i. m. 80.

⁴ FRIED István: *Két (irodalmi) világ között...*, i. m. 105.

szélytelenebb területeit használva próbáltak értéket közvetíteni német nyelven, amit aztán a *Pester Lloyd* – ne feledjük, kormánytámogatással és tőkével a háta mögött – fejlesztett a későbbi évek során európai színvonalra.

A pest-budai német nyelvű irodalmi vagy irodalmi anyagot is hozó periodikumok német irodalommal kapcsolatos közleményeiről azt állapíthatjuk meg, hogy az a tendencia, mely szerint a romantika kora óta Goethe és Schiller népszerűsége háttérbe szorult, náluk is érvényesült, nemcsak németországi lapjaiknál. Heine népszerűsége a német közízlésben, de sok más irodalomban – így a magyar irodalomban is – túlhaladta Goethe és Schiller népszerűségét, és ez a tendencia a 19. század végéig tartott. Ennek oka, hogy a Junges Deutschland képviselői (Karl Gutzkow, Heinrich Laube, Ludolf Wienbarg, Theodor Mundt) a Goethe-kultuszt Goethe halála után (1832) meg akarták szüntetni.⁵ Ez a német romantikával megindult folyamat Magyarországon is érvényesült, az 1840-es években Heine öröksége vált követendő példává.⁶ Heine egyébként nem tartozott a mozgalomhoz, és jórészt nem értett egyet a Junges Deutschland képviselőinek Goethe-kritikájával.⁷

A Goethe–Schiller-kultusz már a 40-es évek magyarországi német lapjaiban is lecsengett. Az általam vizsgált lapokban egyetlen versüket sem közölték, a szerkesztők inkább a kortársakat (Karl Beck, J. N. Vogl, J. G. Seidl) részesítették előnyben. A szintén klasszikus Heinrich Heine viszont betegsége, majd halála kapcsán újra aktuálissá vált az 50-es években: a nem kimondottan szépirodalmi *Sonntags-Zeitung* 1856-ban ismertette halála és temetése körülményeit. Heine 1831-ben telepedett le Párizsban, először mint az augsburgi *Allgemeine Zeitung* tudósítója, majd különböző francia újságok és folyóiratok munkatársa dolgozott. A *Pester Sonntagsblatt* osztrák szerkesztője, Levitschnigg Heine több versét is közölte. A *Pesther Tageblatt* fő célkitűzése a magyar irodalom német nyelvű megismertetése volt, a kimondottan szépirodalmi *Pester Sonntagsblatt* szerkesztője is felvállalta ezt a feladatot: többek között Petőfi verseinek közlésével, de emellett néhány Arany- és Garay János-verset is megjelentetett fordításban. Hogy Levitschnigg mennyire tudott magyarul, azt nem tudhatjuk, mindezenetire a fordításoknál segítségére lehetett Dudumi Demeter, akivel jó barátságban volt. Mivel a lap kimondottan a nőolvasókat akarta megnyerni, s a jobb eladhatóság érdekében minőségre törekedett, a kor divatos epigon magyar költői mellett közölte fordításban Petőfi és Arany számos versét, s így a többi laphoz képest a szépirodalom tekintetében olyan volt, mint

⁵ BRANDES, Helga: Zwischen Opposition und Resignation: Die Zeitschriften des Jungen Deutschland (1830–1840). In: *Presse und Geschichte* II.: Neue Beiträge zur historischen Kommunikationsforschung. München usw.: Universität Bremen, 1987, 315.

⁶ FRIED, István: *Beiträge*, i. m. 205–206.

⁷ FRIED, István: i. m. 211.

egy koncentrátum, mely tömörsége miatt szinte csak a legkiválóbbakat tartalmazza. Levitschnigg a már ismert fordítók (Dux Adolf, Kertbeny Károly Mária) után a fordítók újabb, fiatalabb generációját foglalkoztatta (Dudumi Demeter, Leopold Rosner, Szegfi Mór Mihály, Gottfried Feldinger/Földényi Frigyes, Alfred Teniers, Carl Schröter), de teret adott laikus műfordítóknak (Eiber Antal, Braun József) is.

A vizsgált periodikumokban talált műfordítások egyértelműen a kortárs magyar irodalom egyeduralmát mutatják. Egykorú Petőfi-fordításokat csak az *Ungar* közölt. A *Pester Sonntagsblatt* Dudumi Demeter későbbi kötetben is megjelent fordításait hozta. Vörösmarty emblemikus „Szózat”-ának fordítására a német nyelvű sajtóban két vállalkozó is akadt, a profi Steinacker Gusztáv és I. Zöllner műkedvelésből fordító nevelő. Ez is példa rá, hogy a két reformkori lap szerkesztője, helyesebben Klein, akinek lapja későbbi indulású, tudatosan törekedett – akárcsak *A Kelet' népe*-vita kapcsán – a másik laphoz képest más szempontot, más megközelítési módot szem előtt tartani, esetleg más fordítást közölni, tehát szerkesztői koncepciójának része volt, hogy nem rivalizál a másik lappal, de nem is csak figyelemmel kíséri a *Pester Tageblatt*-ot, hanem kiegészíti azt. Még egy versnek találtam két fordítását, a divatos Garay János *Két leány* című versét, melyben a mohácsi tragédia adja a történelmi hátteret; Kolbenheyer Mór 1843-as fordítása szinte a vers megjelenésével egyidejű, míg Dudumi Demeter később vállalkozott a vers újr fordítására.

A német nyelvű sajtó szerepe azonban nagyobb annál, mintha csak történeti forrást látnánk benne. Egyrészt irodalomtörténeti, mert a magyar írók, költők, publicisták, politikusok műveit tette hozzáférhetővé német nyelven; írásaik kommentálásával, ismertetésével hozzájárult a külföld magyarságképe alakulásához. Másrészről vizsgálat tárgyát képezheti az a kérdés is, mit hozott be külföldről a német nyelvű sajtó. Tehát mit közölt a németországi és ausztriai irodalomból, mi került be ezáltal a magyarországi köztudatba. A harmadik szempont Fried István szerint a komparatistikai. Mit vettek át a régió lapjai egymástól, miben hasonlítanak egymáshoz, illetve, miben különböznek egymástól.⁸ Most csak a német nyelvű (osztrák, német) lapokkal összevetve leszögezhetjük: az általam vizsgált reformkori enciklopédikus-szépirodalmi lapok ízlésükben (a biedermeier hangulat/érzés dominanciája), az általuk közölt irodalmi műfajokban (folytatásos regény, romantikus líra) hasonlóak. A magyarországi szerkesztők (Saphir, Klein) munkálkodása az európai és magyar témák, politikai és művészi törekvések együttes bemutatására és befogadásának ösztönzésére irányult (tanulmányokon, fordításokon, beszámolókon keresztül).⁹ Eltérő a nyugat-európai laptársakhoz képest a

⁸ FRIED: *A magyarországi német nyelvű sajtó...*, i. m. 90–91.

⁹ FRIED: i. m. 94.

speciálisan magyar helyzetből, a magyar reformmozgalom követeléseiből fakadó publicisztikai vitairatok közlése. A magyarországi német nyelvű lapok az „összeállítást-szerkesztést, az eszmei irányokat, a problémák fölvetését és hangsúlyozását tekintve sokkal inkább különböznek a német-osztrák sajtótól, mint hasonlítanak hozzá. [...] Főleg az 1830-as esztendőekben a fölerősödő magyar politikai élet helyet kér és kap a német nyelvű sajtóban, ott is tanúi vagyunk a liberalizmus és a konzervativizmus összecsapását jelző hírlapi vitáknak. [...] Így ezek a lapok is [...] részei lesznek a politikai közvéleménynek, s egyben sok vonatkozásban információforrások a németül olvasó nagyvilág számára.”¹⁰

A kimondottan magyar témák közül megemlíthető, hogy a például a *Pesther Tageblatt* élénk vitaszellemben tárgyalta Széchenyinek *A Kelet' népe* című brosúrája körül kialakult nézetkülönbségeket, és az objektivitás látszatát megőrizve próbálta helyét keresni Széchenyi és Kossuth között, bemutatta a korabeli magyar szépirodalom és a szépirodalmi lapok helyzetét; több írás tárgya volt a kor francia újságírása és Jules Janin alakja. Az *Ungar* rávilágított a Pesti Német Színház romló művészi színvonalára, valamint zenei kritikákat közölt. Mindkét lap témái közé tartoztak a 40-es évek Magyarországnak olyan döntő jelentőségű problémái, mint a zsidóság egyenjogúsításának ügye, a nemzetiségek közti viszony (itt mindkét lap a megbékélésre hívta fel a figyelmet), valamint a magyar nyelv helyzete. Az 50-es évek általam vizsgált lapjai és a reformkori lapok között egyik esetben a folyamatosságot a szerkesztő, Saphir Zsigmond személye biztosítja, a másik esetben Magyarországot jól ismerő, éveken át itt élő, az előzőekben bemutatottakhoz hasonló mentalitású és ízlésvilágú szerkesztőről (Levitschnigg) van szó. Az osztrák írónak Magyarországon való rövidebb-hosszabb ideig tartó letelepedése és közéleti (szerkesztői, műfordítói) aktivitása a Habsburg Birodalmon belüli kulturális határok átjárhatóságát bizonyítja.

A reformkori német nyelvű lapok és a velük témájukban, illetve munkatársaik (szerkesztőjük) személyén keresztül kapcsolatban álló 50-es évekbeli periodikumok között az összekötő kapocs legfőbb céljuk, a magyar irodalom német nyelven való közvetítése. Míg a reformkori német nyelvű sajtó célkitűzése kettős volt, egyfelől a külföldet informálni Magyarország és a magyar kultúra felől, másfelől a Magyarországon élő, németül olvasó közönséghez eljuttatni a külföldi kulturális élet eseményeinek híreit, illetve azokra reflektálni. A Saphir Zsigmond szerkesztette *Sonntags-Zeitung* pusztán csak érdekes, informatív kívánt lenni minden különösebb küldetéstudat nélkül. Levitschnigg lapja kulturális missziót teljesített, a szerkesztő egyé-

¹⁰ FRIED: *Magyar–német kettős*,...: i. m. 209–210.

ni ambíciójából eredeztethetően a magyar irodalmat akarta újabb műfordítások közzétételével népszerűsíteni.

Appendix

Magyar lírafordítások a feldolgozott lapokban

- Arany János: Ágnes asszony. Frau Agnes. Ballade von Johann Arany. Aus dem Ungarischen von Moriz Szegfi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 4. 22. Januar 1854, 55–56. (A kritikai kiadás nem említi)
- Arany János: Letésem a lantot. Ich lege die Laute nieder. Aus dem Ungarischen des Johann Arany. Dudumi Demeter. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 8 1855, 93. (Arany János összes művei. I. köt. Kisebb költemények. Budapest 1851, 434. Dudumi kötetét ismeri.)
- Balogh Zoltán: Te vagy minden... Du bist... Aus dem Ungarischen des Zoltán Balogh. Von Moritz Szegfi. *Pester Sonntagsblatt* Nr. 25 1855, 344.
- Császár Ferenc: Szonettek (Byron, Visegrád). Sonette von Franz v. Császár. Aus dem Ungarischen von G. L. Feldmann. . *Der Ungar*, Nr. 122 24. Mai 1846, 969–970.
- Czuczor Gergely: Kis leány. Das kleine Mädchen. Übers. v. Zöllner. *Pesther Tageblatt*, Nr. 12 14. Januar 1843, 45.
- Czuczor Gergely (1800–1866) Mi lennék. Was ich sein möchte! Frei nach dem Ungarischen des Gregor Czuczor. Von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 30 23. Juli 1854, 400.
- Czuczor Gergely: Nincs mentés. Kein Schutz nach Czuczor. Übers. v. Zöllner. *Pesther Tageblatt*, Nr. 18 21. Januar 1843, 69.
- Czuczor Gergely: A' szerelem méhecske. Die Lieb' ein Bienchen. Aus dem Ungarischen des Czuczor von G. Steinacker. *Pesther Tageblatt*, Nr. 263 4. November 1840, 1053.
- Eötvös József: Énekes és király. Sänger und König. Übertragen von Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*, Nr. 305 27. December 1843, 1311.
- Eötvös József: Holdfény. Der Mondschein. Aus dem Ungarischen des Freiherrn Jos. v. Eötvös. Ford. ismeretlen. *Pesther Tageblatt*, Nr. 3 3. Januar 1839, 28.
- Eötvös József: Végrendelet. Testament. Nach dem Ungarischen des Freiherrn Joseph v. Eötvös. Übers. v. Gottfried Feldinger. *Der Ungar*, Nr. 93 22. April 1847, 735.
- Garay János: Berend vitéz. Held Berend. Gedicht von Johann Garay, übertragen von Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*, Nr. 238 8. October 1843, 1029.
- Garay János: Csanád, a vén vitéz. Csanád der graue Held. Von Johann Garay, übertragen von Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*, Nr. 290 8. December 1843, 1251.

- Garay János: A fulánk. Der Stachel. Von Johann Garay, übertragen von Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*, Nr. 267 11 November 1843, 1153.
- Garay János: Hegyi dalok”. Berglieder. Von Johann Garay, übertragen von Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*, Nr. 76 29. März 1844, 313.
- Garay János: Két dalnok. Zwei Sänger. A királyleány és apródja. Königsmaid und Edelknabe. A Balaton. Der Balaton. Übers. v. Kertbeny. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 42 15. October 1854, 544–545.
- Garay János: Két leány. Zwei Mädchen. Aus dem Ungarischen des Johann Garai. Von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 27 2. Juli, 1854, 364.
- Garay János: Két leány. Zwei Mägdlein. Gedicht von Johann Garay; übertragen von Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*, Nr. 247 19. October 1843, 1065.
- Garay János: Költő szerelme. Dichters Liebe. Von Johann Garay, übertragen von Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*, Nr. 20 24. Jänner 1844, 77.
- Garay János: A pataknál. Am Bache. Aus dem Ungarischen des Garay, von Frankenburg. *Pesther Tageblatt*, Nr. 19 22. Januar 1839, 161.
- Garay János: Sírvirágok. Grabesblumen. Von Johann Garay, übertragen von Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*, Nr. 232 1. October 1843, 1005.
- Garay János: A tolvajok. Die Räuber. Von Johann Garay, übertragen von Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*, Nr. 1 2. Jänner 1844, 1.
- Garay János: A toronyőr. Der Thurmwächter. Von Johann Garay, übertragen von Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*, Nr. 28 25. Februar 1844, 84.
- Garay János: Tavaszi dal. Frühlingslied. Von Johann Garay, übertragen von Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*, Nr. 257 31. October 1843, 1105.
- Györffy Gyula (1835–1885) Nem fáj neked...Dein Herz empfindet... Aus dem Ungarischen des Julius Györffy. Von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 26 1855, 344.
- Gyulai Pál: Midőn elindult. Als sie schied. Frei nach dem Ungarischen des Paul Gyulai von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 34 20. August 1854, 448.
- Kerényi Frigyes: Lantról és virágbokorról. Leier und Blumen. Aus dem Ungarischen des Kerényi von G. L. Feldmann. In: *Der Ungar*. Nr. 34 8. Februar 1846, 265.
- Kisfaludy Károly: A’ bimbóbul virág lesz. Getäuschte Hoffnung. Von Carl Kisfaludy Übers. v. Gustav Steinacker. *Pesther Tageblatt*, Nr. 28 1. Februar 1839, 235.

- Kisfaludy Károly: Ha én tiszta patak volnék. Liebchens Garten. Volks-Lieder von Carl v. Kisfaludy. Uebersetzt von Gustav Steinacker. *Pesther Tageblatt* Nr. 142 16. Juni 1839, 1381.
- Kisfaludy Károly: Szívért szívét odaadná. Gleiches Loos. Volks-Lieder von Carl v. Kisfaludy. Uebersetzt von Gustav Steinacker. *Pesther Tageblatt*, Nr. 175 25. Juli 1839, 1767.
- Kisfaludy Károly: Miről apám nagy búsan szólt. Der Landmann auf Rákos. Aus dem Ungrischen des Karl von Kisfaludy von Gustav Steinacker. *Pesther Tageblatt*, Nr. 263 4. November 1840, 1051.
- Kisfaludy Károly: Vedd sarlódat édes kincsem. Zur Ernte. Volkslieder von Carl Kisfaludy Übers. v. Gustav Steinacker. *Pesther Tageblatt*, Nr 21 24. Januar 1839, 179.
- Kölcsey Ferenc: Zápor. Der Sturm. Nach Kölcsey. Übers. v. „h. St...y” *Pesther Tageblatt*, Nr. 84 7. April 1844, 348.
- Kunoss Endre: A költő. Der Dichter. Übersetzt von Adolph Dux. *Pesther Tageblatt*, Nr. 177 18. Juli 1844, 729.
- Lévay József: Spätes Schwärmen. Késő ábránd. Frei nach dem Ungarischen des Joseph Lévai. Von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 16 16. April 1854, 234–235.
- Lisznayai Kálmán: A csalogány temetése. Das Begräbniß der Nachtigall. Von Koloman Lisznayay. In freier Übertragung aus dem Ungarischen von Levitschnigg. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 1 8. Januar 1854, 2 5–26.
- Lisznayai Kálmán: Harangszó. Glockenklang. Von Koloman Lisznayay übersetzt von weiland L. v. Pyrker. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 38 1855, 552–553.
- Lisznayai Kálmán: Jó tanuló. An die Liebe. Von Koloman Lisznayay. In freier Uebertragung aus dem Ungarischen von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 4 22. Januar 1854, 56.
- Lisznayai Kálmán: [Mátyás király]. König Mátyás. Von Koloman Lisznayay. Frei nach dem Ungarischen.(azonosítatlan vers, műfordító ismeretlen.) *Pester Sonntagsblatt*, Nr.1 1. Januar 1854, 8–9.
- Majthényi Flóra: Holdsugáros... Schatt’ger Wald... Von Dr. G. Feldinger. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 43 1855, 634.
- Majthényi Flóra: Száll a felhő...Es flieht die Wolke... Von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 21 21. Mai 1854, 293.
- Petőfi Sándor: Alku. Der Handel. Aus dem Ungarischen des A. Petőfi. Von L[eopold] R[osner]. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 51 1855, 761. (A kritikai kiadás nem említi)

- Petőfi Sándor: Gyors a madár, gyors a szélvész. Schnell ist der Vogel in der Luft. (Nach Petőfi). Von Carl Schröter. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 35 27. August 1854, 485. (A kritikai kiadás nem említi.)
- Petőfi Sándor: Ha az isten ... Wenn Gott ... Frei nach dem Ungarischen des Petőfi. Von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 8 1855, 600. (A kritikai kiadás nem említi.)
- Petőfi Sándor: A hazáról. Vom Vaterlande. Aus dem Ungarischen des Petőfi von G. I. Feldmann. *Der Ungar*, Nr. 23 27. Jänner 1846, 178. (A kritikai kiadás nem említi.)
- Petőfi Sándor: Homér és Oszián. Kertbeny. Homer und Ossian. Aus dem Ungarischen des Petőfi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 10 5. März 1854, 151–152. (A kritikai kiadás nem említi.)
- Petőfi Sándor: A hűtelen barátokhoz. An treulose Freunde. Von Alfred Teniers. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 6 5. Februar 1854, 87. (A kritikai kiadás nem említi.)
- Petőfi Sándor: Ki gondolná, ki mondaná... Wer kann es denken ... Frei nach dem Ungarischen des Alexander Petőfi Von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 15 9. April 1854, 225. (A kritikai kiadás nem említi.)
- Petőfi Sándor: Még alig volt reggel. Kaum brach an der Morgen... Aus dem Ungarischen des A. Petőfi. Von Anton Eiber. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 34 1855, 489. (A kritikai kiadás nem említi.)
- Petőfi Sándor: Megbántott a rózsám... Liebchen that mich bitter kränken. Nach Petőfi aus dem Ungarischen übersetzt von Moritz Szegfi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 51 25. December 1854, 652. (A kritikai kiadás nem említi.)
- Petőfi Sándor: Nemzeti dal. Nationallied von Petőfi. Übersetzt von A. Dux. *Der Ungar*, Nr. 64 17. März 1848. 505. (Petőfi Sándor Összes költeményei 1848–1849. Budapest 1951. 3. köt. nem említi.)
- Petőfi Sándor: Puszta föld ez, a hol most járok... Durch die kahlsten Gründe ... Aus dem Ungarischen des A. Petőfi von Anton Eiber. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 36 1855, 520. (A kritikai kiadás nem említi.)
- Petőfi Sándor: Reszket a bokor, mert ... Es bebt der Zweig im Busch... Aus dem Ungarischen des A. Petőfi. Von M. Szegfi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 38 1855, 570. (A kritikai kiadás nem említi.)
- Petőfi Sándor: Szegény legények. Arme Bursche. Lieder aus Ungarn. Von Carl Schröter. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 35 27. August 1854, 484–485. (A kritikai kiadás nem említi.)
- Petőfi Sándor: A Tisza. Die Theiß. Von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 31 30. Juli 1854, 412. (A kritikai kiadás nem említi.)

- Petőfi Sándor: A virágok. Die Blumen. Aus dem Ungarischen des Petőfi von Moritz Szegfi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 23 1855, 311. (A kritikai kiadás nem említi.)
- Pulszky Ferenc: Die unterirdischen Dörfer. Ungarische Volkssagen nach Fr. v. Pulszky, von Dr. E. Henszlmann. [A verset nem tudtam beazonosítani.] *Pesther Tageblatt*, Nr. 36 11. Februar 1840, 141.
- Sükei Károly: Lenge szellő. Es braust der Wind ... Frei nach dem Ungarischen des Karl Sükei von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 20 14. Mai 1854, 281.
- Szász Károly, ifjabb: Bánfi Dénes csókja. Der Kuß des Bánfi Dénes. Ballade des Karl Szász.. In der Uebersetzung aus dem Ungarischen von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 15 23. April 1854, 246–248.
- Tompa Mihály: Temetés. Ein Begräbniß. Frei nach dem Ungarischen des Michael Tompa von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 25 18. Juni 1854, 340.
- Tóth Kálmán: Beköszöntött... Im April 1853. Von Koloman Toth. Aus dem Ungarischen von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 4 25. December 1853, 59–60.
- Tóth Kálmán: Búza közé. Heckenrosen der Liebe. Übers. Kertbeny. Aus dem Ungarischen des Kalman Toth. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 10 5. März 1854, 152.
- Tóth Kálmán: Fekete szemű leánykának. An ein schwarzäugiges Mägdlein. Aus dem Ungarischen des Koloman Tóth. Von Moritz Szegfi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 14 2. April 1854, 212.
- Tóth Kálmán: Garai sírjánál. An Garay's Grab. Frei nach dem Ungarischen des Koloman Tóth. Von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 13 26. März 1854, 195–196.
- Tóth Kálmán: Sápadt asszony. An eine blaße Frau. Von Koloman Toth. Aus dem Ungarischen von Demeter Dudumi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr 3 18. December 1853, 44–45.
- Vörösmarty Mihály: Abschied von der Liebe. Übers. v. A. Frankenburg. *Pesther Tageblatt*, Nr. 1 1. Januar 1839, 4. (A magyar eredetit nem tudtam beazonosítani.)
- Vörösmarty Mihály: Fóti dal. Vörösmarty's Fóti dal. Übers. Zöllner. *Pesther Tageblatt*, Nr. 306 25. December 1842, 1319–1320. A Vörösmarty kritikai kiadásban tévesen szerepel a fordító neve (Henry Leo Bek), és a fordítás *Pesther Tageblatt*-beli megjelenésének évét is tévesen, 1843-ban jelölik meg. (Vörösmarty Mihály összes művei. Kisebb költemények II. (1840–1855), Budapest 1962, 277.)
- Vörösmarty Mihály: Gyász és remény. Trauer und Hoffnung. Aus dem Ungarischen des Vörösmarty. Von Josef Braun. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 3 13. August 1854, 436–437. (Vörösmarty Mihály Összes művei. Kisebb költemények II. (1840–1855), Budapest 1960, 604.)

- Vörösmarty Mihály: Hymnus („Isten segíts! királyok istene!” kezdő sorral) Hymne. Übers. G. Rezek. *Der Ungar*, Nr. 36 11. Februar 1845, 129. A fordítást a Vörösmarty kritikai kiadás nem ismeri.
- Vörösmarty Mihály: Kék szem. Volkslied. Nach dem Magyarischen des Vörösmarty von Prof. Joseph. Machik. *Der Ungar*, Nr. 6 8. Jänner 1844, 21. A fordítást a Vörösmarty kritikai kiadás nem ismeri.
- Vörösmarty Mihály: Névnapi köszöntés. Zum Namenfeste. Übers. Zöllner. *Pesther Tageblatt*, Nr. 70 23. März 1843, 204. A fordítást a Vörösmarty kritikai kiadás nem ismeri.
- Vörösmarty Mihály: Pásztor leány dala. Der Hirtin Lied. Aus dem Ungarischen des Mich. Vörösmarty v. Fridr. Bach. *Der Ungar*, Nr. 61 14. März 1847, 479. A fordítást a Vörösmarty kritikai kiadás nem ismeri.
- Vörösmarty Mihály: Salamon. Salamon. Aus dem Ungarischen des Vörösmarty von Gustav Steinacker. *Pesther Tageblatt*, Nr. 260 31. Oktober 1840, 1039. A fordítást a Vörösmarty kritikai kiadás nem ismeri, csak Steinackernek a *Pannoniában* megjelent fordítását.
- Vörösmarty Mihály: Szilágyi és Haimási. Szilágyi und Haimási. Übers. Henry Leo Bek. *Pesther Tageblatt*, Nr. 220 17. September 1843, 957. A fordítást a Vörösmarty kritikai kiadás nem ismeri.
- Vörösmarty Mihály: Szózat. Zuruf. Aus dem Ungarischen des Vörösmarty, von Gustav Steinacker. *Der Ungar*, Nr. 82 11. April 1842, 457. (Vörösmarty Mihály összes művei. Kisebbségi költemények (1827–1839). II. köt. Budapest 1960, 632.)
- Vörösmarty Mihály: Szózat. Der Zuruf. Nach Vörösmarty. I. Zöllner, Erzieher. *Pesther Tageblatt*, Nr. 43 19. Februar 1843, 170; (Vörösmarty összes művei... III. köt., 632.)
- Vörösmarty Mihály: A’ völgyi lakos. Der Bewohner des Thals Ford. Dux Adolf. *Sonntags-Zeitung*, Nr. 30 16. December 1855, 393. (Vörösmarty Mihály összes művei. Budapest 1960, I. köt., 576.
- Zalár József: A nép fia. Das Kind des Volkes. Gedichte aus dem Ungarischen des Josef Zalár von Moritz Szegfi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 22 1855, 296–297.
- Zalár József: Sötét az éj... Die Nacht ist schwarz... Aus dem Ungarischen des Zalár. Von M. Szegfi. *Pester Sonntagsblatt*, Nr. 39 1855, 570.